

ISSN 2308-7420

СУХАНШНОСИ

Мачаллаи илмӣ №2 2013

ISSN 2308-7420

АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОИ, АДАБИЁТ, ШАРҚШИНОСӢ ВА
МЕРОСИ ХАТТИИ ба номи РӯДАҚӢ

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

№ 2. 2013

Маҷалла соли 2010 таъсис ёфта, дар як сол ду шумора нашр мешавад.

Муассис: Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба
номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардабир

узви вобастаи АИ ҶТ Акбари Турсон

Муовини сардабир

и. и. ф. Аскар Ҳаким

Дабири масъул

н.и.ф. Шамсиддин Муҳаммадиев

Ҳайати таҳририя: Фарҳод Зикриёв, Махмадиосуф И момов, Қосимишо
Искандаров, Мӯкаррама Қосимова, Олимҷон Қосимов, Тоҷиддин Мардоӣ,
Мирзо Муљоаҳмадов, Абдуҳолиқ Набавӣ, Додоҷон Обидов, Музаффар
Олимов, Диљиод Раҳимов, Шоҳзамон Раҳмоев, Ҳабибулло Раҷабов,
Додиҳудо Саймиддинов, Носирҷон Салимов, Вали Самад, Абдунаబӣ
Сатторзода, Шодимуҳаммад Сӯфиев, Олимҷон Хоҷамуродов,Faффор Ҷӯраев.

Душанбе © Институти забон, адабиёт,
шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи
Рӯдакии АИ ҶТ, 2012

«ДОНИШ»
ДУШАНБЕ, 2013

ISSN 2308-7420

АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
Институт языка, литературы, востоковедения
и письменного наследия имени РУДАКИ

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

№ 2, 2013

Основан в 2010 г. Выходит два раза в год

Учредитель: Институт языка, литературы, востоковедения и
письменного наследия имени Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан

Главный редактор
член-корр. АН РТ Акбари Турсон

Заместитель главного редактора
к.ф. н. Аскар Хаким

Ответственный секретарь
к.ф.н. Шамсиддин Мухаммадиев

Редакционная коллегия: Г.Джураев, Ф.Зикриёв, М.Имомов, К.Искандаров,
М.Касимова, О.Косимов, Т.Мардони, М.Муллоахмадов, А.Набави,
Д.Обидов, М.Олимов, Д.Рахимов, Ш.Рахмонов, Х.Раджабов, Д.Саймиддинов,
Н.Салимов, В.Самад, А.Сатторзода, Ш.Суфиев, О.Ходжамуродов.

Душанбе © Институт языка, литературы,
востоковедения и письменного наследия
имени Рудаки АН РТ, 2012

«ДОНИШ»
ДУШАНБЕ, 2013

Абдунабий
Мирзо Му
Аскар Ха
Акбар Тур
Шамсидди
ва ашъори
Мӯтабар
точик дар
Ални Мух
осору афқа
Мисбоҳид
назарияни

Фаффор Ҷ
Додоҷон С
Абдунабий
иљдому ҳу
Рӯзин Аҳм
Анзурати

Точиддин
Хинд.....
Муаллиф

ISSN 2308-7420

УЗБЕКИСТАН
СТОКОВЕДЕНИЯ
РУДАКИ

ДАР ИН ШУМОРА

Пажӯхиш

Абдунабӣ Сатторзода. Адабиёт дар дарбор ва дарбор дар адабиёт...	5
Мирзо Муллоаҳмадов. Қасидаи фалсафии Рӯдакӣ.....	26
Аскар Ҳаким. Киштиини шастагонем ё киштишикастагонем.....	40
Ақбар Турсон. Қоғиласолори номуси олам.....	56
Шамсиiddин Муҳаммадиев. Дар бораи як маъхази муҳимми аҳвол ва ашъори шоираҳои форсизабон.....	128
Мӯътабар Оқилова. Шеваҳои тасиифи осори ирфоии форсу тоҷик дар асрҳои миёна.....	138
Атни Муҳаммадиев Хурросоӣ. Таъсирпазирин Навоӣ-Фонӣ аз осору афкори Амир Ҳусрав дар «Девоии форсӣ»-и ў.....	144
Мисбоҳиддини Нарзикул. «Эъҷози Ҳусравӣ» ва густариши назарияи номанигорӣ дар шибҳи қораи Ҳинид.....	155

Ёднома

Ғаффор Ҷӯраев. Саҳми В.С.Росторгуева дар лаҳҷашиниосии тоҷик.....	174
Додоҷон Обидов. Таҳқиқгари фидоии ҳикмати ҳалқ.....	186
Абдунабӣ Сатторзода. Қиссаи тоқии чоргул ва марди доинишу иҷтому ҳунар.....	195
Рӯзин Аҳмад. Доинишмаиди фарзона.....	201
Анзурати Маликзод. Муҳаққики пуркор ва тозасухан.....	209

Такриз

Тоҷиддин Мардонӣ. Таҳқиқот перомуни адабиёти арабизабоии Ҳинд.....	217
Муаллифиони шумора.....	230

К. Исқандаров,
А. Набави,
Д. Саймиддинов,
М. Суровов.

СОДЕРЖАНИЕ

Исследования

Абдунаби Сатторзода. Литература при дворе и двор в литературе...	5
Мирзо Муллоахмадов. Философская касыда Рудаки.....	26
Аскар Хаким. Плыущие на корабле или поломанном корабле.....	40
Акбар Турсон. Караващик совести мировой.....	56
Шамсиддин Мухаммадиев. Об одном важном источнике биографии и творчества персоязычных поэтесс.....	128
Окилова М. А. Методы создания мистических произведений в таджикско-персидской литературе средних веков.....	138
Али Мухаммади Хорасани. Влияние Амира Хусрева Дехлави на Навои-Фаин в его «Персидском диване».....	144
Мисбониддин Нарзикул. «Эъдкази Хусреви» и распространение теории эпистолографии на Индостанском полуострове.....	155

Память

Гафар Джурасев. Вклад профессора В.С.Расторгуевой в таджикскую диалектологию.....	174
Дододжон Обидов. Искренний исследователь народной мудрости..	186
Абдунаби Сатторзода. Рассказ о тюбетейке с четырьмя цветами или об ученом, литераторе и маэстро.....	195
Рузи Ахмад. Выдающийся учёный.....	201
Анзурат Маликзод. Опытный исследователь.....	209

Рецензия

Таджиддин Мардони. Исследование по истории арабоязычной литературы Индии.....	217
Сведения об авторах.....	230

АДАБИЁ

Адабиёти иртиботи назди
1. Адабиёте, қиззарборӣ набуд
Ин ду шоҳонхоро аз ҳамон
Дарборӣ шабаки шеър, ҳадис
Рӯдакиворро шеър
Дар арзеси миённи мухаккӣ
он аст, ки меърӯӣ

Адабиёт дар
он ҷараён дошт,
Рӯдакӣ ва ҳамон
азирони сомонӣ
ҳамнаво буданд
шеъри нағз бер
шахсият ва осор
бо шервоншоҳӣ
Ҷомӣ бо темурийӣ
Вуруди дар
ғазнавиён, хосса
огоз гардид. Ва

*Сұхан, көн аз сары аңдаша и-ола,
Навишиғарову шүфтәнде нашоя.*

СУХАНШИНОСЙ, №2 2013

ПАЖҰХИШ

Абдунааби Сатторзода

АДАБИЁТ ДАР ДАРБОР ВА ДАРБОР ДАР АДАБИЁТ

Адабиёти форсии тоцикій аз оғоз бо дарбор ва ахли он иртиботи наздик дошт. Ва ин иртибот дар ду шакл зухур менамуд: 1. Адабиёте, ки дар дарбор ва ё вобаста ба он чараён дошт, аммо дарборй набуд; 2. Адабиёти дарборй.

Ин ду шохай адабиёт ду падидай адабии мустақил буда, бояд онҳоро аз ҳамдигар фарқ кард.

Дарборй шудани адабиёт таҳаввули қиддиеро дар муҳтаво ва сабки шеър, лафзу маънӣ, тору пуди он ба бор дошт. **Чой шеъри рӯдакиворро шеъри унсуривор гирифт.**

Дар арзёбии чойи адабиёт дар дарбор ва дарбор дар алабиёт миёни муҳакқиқон иттифоки назар вучуд надорад. Иллати аслӣ дар он аст, ки меъёри арзёбӣ гуногун мебошад.

***

Адабиёт дар дарбор адабиёте аст, ки дар дарбор ва ё вобаста ба он чараён дошт, аммо дарборй набуд, мисли шеъри Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ва ҳамасронаш дар дарбори сомониён. Онҳо агарчи мадҳи амирони сомониёнро кардаанд ва бо сиёсатҳои ин хонадон ҳамнаво бўданд, дар гуфтани шеър истиқлол доитанд ва аз ҳади шеъри нағз берун нарафтаанд. Аз ҳамин навъ аст иртиботи шахсият ва осори Носири Хусрав бо салчуқиён, Низомии Ганҷавӣ бо шервоншохиён, Ҳофиз бо ҳокимони Шероз, Абдураҳмони Ҷомӣ бо темуриён ва г.

Вуруди дарбор ба адабиёти форсии тоцикій аз замони газнавиён, хосса дар давраи ҳукмронии Султон Маҳмуди Фазнавӣ оғоз гардид. Вай аз ҳокимони газнавӣ нахустин нафаре буд, ки

СУХАНИШИНОСИ, № 2 2013

адабиёти бадей, шеъру шоириро дар хидмати сиёсати истилогарона, золимона ва мутаассибонаи худ карор дол ва шоирони дарборашро водор кард, ки лашкаркашиҳои харобиовар ва пайдарпаяшро ба Ҳиндустон ва ба истилоҳ “корномаҳои” монанд ба онро васф намоянд ва дар саҳифаҳои таърих номи ўро сабт гардонанд.

Унсурий, Фарруҳӣ, Манучехрӣ, Асчадӣ ва шоирони дигари дарбори газнавиён дар адабиёт кореро анҷом медоданд, ки Султон Маҳмуд дар сиёсат мекард. Осори онҳо моҳиятан аз ҳамин гуна васфу мадҳҳои ҳадафманд иборат буд. Маликушшуаро Баҳор дар ишора ба ҳамин маънӣ навиштааст: “Дар шеър ҳам чуз мадоҳи Маҳмуд ва он чи ба кори тарвиҷи сиссат меҳӯрд, навҳае дигаре мисли қадим иттиҳоз намешуд” [7, 284]. Ин падидаро Е.Э. Бертельс [8, 351] низ дар мисоли шеъри Унсурий ба мушоҳида гирифта буд. Ҳақ ба ҷониби Сируси Шамисо аст, ки меғӯяд “ҳамалоти пайдарпайи ӯ ба Ҳиндустон ниёз ба таблиғот дошт” [46, 42].

Хоқонӣ бо сароҳат аз иртиботи “мидҳати шоҳон” бо “мавчи сиёсат” ишора намудааст:

Хоқониё, зи мидҳати шоҳон карон талаб,
То аз миёни мавчи сиёсат бурун шавӣ [43, 936].

Бино бар навиштаи Давлатшоҳи Самарқандӣ Унсуриро “дар маҷлиси Султон мансаби надимӣ бо шоири зам буда ва дар охир Султон Маҳмуд устод Унсуриро маликушшуарои қаламрави худ арzonӣ дошт ва ҳукм фармуд, ки дар атрофи мамолик ҳар кучо шоире ва ҳушигӯйе бошад, сухани худ ба устод арза дорад, то устол гассеу самини онро муқашшаъ карда, дар ҳазрати аъло ба арз расонад” [9, 50]. Дар ин навишта ба таври гайримустаким тасдиқ шудааст, ки яке аз вазифаҳои маликушшуарои дарбор назорат бар гуфта ва навиштаҳои адабони дарборӣ буд, яъне вай вазифаи сонсурро иҷро мекард, то дар баёни сиёсати Султон Маҳмуд ҳатое наравад.

Вуруди густурдаи дарбор ба адабиёт дар замони газнавиён ва идомаи он дар даврони кароҳониён, сатчукӣен ва хоразмшоҳиён заминай ташаккули адабиёти дарборӣ мегардад.

Ин ду шоҳаи адабиёт – адабиёт дар дарбор ва дарбор дар адабиёт ду падидар адабии мустакил мебошанд, бояд онҳоро аз ҳамдигар фарқ кард. Таммизу ташхис наҳодани онҳо аз ҷониби

СУХАНШИЙОСЙ, № 2 2013

пажүхишигарон, аз он чумла собиқадору номдор боиси иштибохот гардидааст. Барои мисол, академик Абдулғаний Мирзоев [18, 185] истифодаи тавсиф ва муболигаҳои зиёдро дар қасидаи “Модари май” дар бораи амир Абӯцаъфар аломати ба адабиёти дарборӣ тааллук доштани он донистааст, ки дуруст нест.

Қасидаи мадхия аз маъмултарин навъи шеърии адабиёти дарборӣ буда, истеъмоли навъҳои шеърии дигар, аз қабили газал, қитъа ва рубоиро ба андозаи қобили мулоҳиза маҳдуд соҳт. Чунончи, дар девонҳои Үнсурӣ [41], Манучехрӣ [16] ва Фарруҳӣ [42] мутаносибан 64, 57 ва 230 қасида ва ҳамагӣ 1, 20 ва 4 қитъа, 20, 6 ва 33 рубой мавҷуд мебошад. Аз навъи газал 4-то танҳо дар Девони Үнсурӣ [41] ба назар расид.

Қасидаи мадхия на танҳо навъҳои шеърии дигарро, балки навъҳои дигари худи қасидаро низ таҳти шуъои хеш қарор дод. Барои мисол, аз 149 қасидае, ки дар девони Абдулвосеъи Ҷабалий [1] ҳаст, 144 тояш қасидаи мадхия мебошад. Ҳамаи адібоне, ки дар дарбори газнавиен буданд, бидуни истисно, асосан қасидаи мадхӣ сурудаанд. Дарвоқеъ, дар ин давра “аз назари фикри мадҳ меҳвари аслий аст” [46, 57].

Дарборӣ шудани адабиёти форсии тоҷикӣ таҳаввули ҷиддиеро дар муҳтаво ва сабки шеър, дар лафзу маънни он, дар тору пуди он ба бор дошт. Ҷои шеъри рӯдакиворро шеъри үнсуривор гирифт.

Фарруҳӣ дар қасидае, ки ба муносибати аз тарафи Султон Маҳмуд забт гардидани соҳили дарёи Ганг дар Ҳиндустон гӯфтааст, ишора ба он дорад, ки дар рӯзгори ў ҳама ба ҷойи “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ “Маҳмуднома”, ки манзураш қасидаҳои мадхияи шоирони дарбори газнавиён буд, меҳонанд. Ў Султои Маҳмудро шоҳи дар ҷаҳон беназир номида, таъкид кардааст, ки номи шоҳи газнавӣ номи ҳамаи шоҳону қаҳрамонони “Шоҳнома”-ро бистурду бибурд ва дигар ҳочат ба ҳондани достонҳои Фирдавсӣ, аз он чумла достони Рустами Дастан намондааст, онҳо ҳама сарбасар дурӯғ мебошанд:

Номи ту номи ҳама шоҳон бистурду бибурд,
“Шоҳнома” пас аз ин ҳеч надорад микдор [42, 81].

Шоҳномаситезӣ ва фирдавсиситезӣ шоирони нимаи аввали садаи XI аз муносибати беэҳтиромонаи Султон Маҳмуди Ғазнавӣ

СУХАНШИНОСӢ, № 2 2013

ба “Шоҳнома” ва муаллифи он сарчашма мегирад. Паёми эрондӯстию эронпарастие, ки дар ин ҳамоса буд, барои Султон Маҳмуди туркнажод ва нафаре, ки дар шикасти давлати сомониён бевосита даст дошт, ба ҳеч ваҷҳ қобили қабул набуд. Ин шоҳномаситезӣ ва фирдавсиситезӣ ҳамчунин нишонаи он буд, ки баъди заволи давлати сомониён ва ба давлатҳои хурд-хурди ҷудогона – газнавиён, қарохониён, салҷуқиён ва хоразмшоҳиён тақсим шудани Мовароуннаҳр ва Ҳурросон рӯҳи миллӣ ориёй заиф гардида буд [49, 402–405; 38, 130–134; 39, 7–17].

Таҳаввули ҷиддӣ на танҳо дар муҳтаво ва сабк ва лафзу маънии шеъри форсии тоҷикӣ ба таври умум, балки дар гуфтани мадҳ низ зуҳури тамом дошт. Мадҳи намояндагони адабиёти дарборӣ аз мадҳи Рӯдакӣ ва мусиронаш, Носири Ҳусрав ва Абдурраҳмони Ҷомӣ ба кулӣ фарқ меқунад.

Рӯдакӣ ва ҳамасронаш дар мадҳ ба дурустиву ростии он дикқати ҷиддӣ медоданд ва дар ҳаққи мамдӯҳ суханҷоеро раво медонистанд, ки ба шахсияти он, рафтору гуфтораш мувоғиқати комил дошт. Онҳо дар мадҳ дуруғро раво намедиданд.

Ман он-ҷо мадҳи ту гӯям, дуруст бошаду рост,
Маро ба кор наояд сирешиму кайло [33, 300].

Рӯдакӣ дар қасидае, ки бо номи “Модари май” машҳур аст ва волии Ҳурросон Абӯцаъфар Аҳмад ибни Муҳаммадро бо ҳоҳиши Насри II дар маҷлиси маликона ба хотири он ки ў ба ҳимояи ҳукумати марказӣ, ваҳдат ва ягонагии давлати Сомониён ҳокимия исенгари вилояти Рай Мокон ибни Кокуро маглуб гардонида буд. васф кардааст ва ўро чунон тасвир намудааст, ки қасоне, ки ин волиро медонистанд, шаҳдат додаанд, ки ҳар он чи Рӯдакӣ дар ҳаққи вай гуфтааст, дурусту рост мебошад. Муаллифи “Таърихи Систон” дар замина навиштааст: “Ва аммо ин шеър бад-он Ҷардем, то ҳар кӣ ин шеър бихонад, амир Бӯцаъфарро дида бошад. ки ҳама ҷунин буд, ки вай гуфтааст. Ва ин шеър андар маҷлиси амири Ҳурросон ва содот Рӯдакӣ бихондаст. Ҳеч кас ба як байту як маъни аз ин ки дар ў гуфта буд, мункир нашуд, иллю ҳама якзабон гуфтанд, ки андар ў ҳар чи мадҳ ғӯйӣ, муқассир бошӣ, ки марди тамом аст” [40, 55].

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Чанде аз рӯдакишиносоне, ки дар рӯзҳои мо дар бораи ин қасидаи Рӯдакӣ мулохиза рондаанд, мадҳи ўро дар ҳакки волии Хуросон аз “муболигаву игроқ” (Абдулғани Мирзоев [18, 185], Аълоҳон Афсаҳзод [6,205] ва дигарон) холӣ надонистаанд ва гумон доранд, ки шоир дар мадхияҳояш ҷехраи “хукмрони ормонӣ” [2, 45], “шоҳи идеали” [20,111], “шахсияти хаёли иодшоҳ” [6, 206–207] – ро оғариданӣ шудааст. Аммо камина барои шак ба шаҳодати худи Рӯдакӣ, тасдики аҳли “мачлиси амири Хуросон ва содот” ва муаллифи “Таърихи Систон” далеле надорам. Гузашта аз ин фаромӯш набояд кард, ки меъёри “дурусту рост” [36, 42–43; 37, 16–17] сухан кардан аз руқнҳои маълуми назариёти адабии Рӯдакӣ ва муосиронаш дар бораи шеъри нағз буд ва тамоми мероси бокимонда аз онҳо онро собит мекунад. Зимнан, тавре ки Масъуди Саъди Салмон гувоҳӣ медиҳад, ин тарикро баъзе аз шоирони дарбори газнавиён, мисли устод Лабибӣ ва худи муаллиф риоят мекардаанд:

Бад-ин қасида, ки гуфтам ман, иқтидо кардам
Ба устод Лабибӣ, ки сайидушшуарост.
Бар он тарик бино кардам ин қасида, ки гуфт:
“Сухан, ки назм диҳанд, он дуруст бояду рост” [17, 57].

Аз ин рӯ ҳақ ба ҷониби он донишмандон аст, ки мадҳи амир Абӯчаъфарро дар қасидаи “Модари май” “аз самими дил ва бо шиҳояти сидқ” (24, 489) ва холӣ аз “муболигаи номақбул... ва ироқи зиёд” [11, 223] шуморидаанд.

Рӯдакӣ дар ҳамон қасида ишора ба он намудааст, ки агарчи бикӯши ба ҷаҳди ҳеш ва фахми худ бо сӯҳон тез бикиунӣ, то мадҳи Абӯчаъфар “гуфт надонӣ сазонӣ”. Ин гуфта ишора ба он мекунад, ки муаллифи “Модари май” ҷонибдори гуфтани мадҳи “сазвори мир” буд. Риояти ин шартро дар мадҳ Амир Унсуралмаолии Кайковус низ зарур дониста, ба шоирони мадҳасаро дастур додааст, ки сазон ҳар кас бидонанд ва мадҳе бигӯянд, ки дарҳӯри мамдӯҳ бошад. Ӯ дар замина навиштааст: “Он касеро, ки ҳаргиз корд ба миён набаста бошад, магӯй, ки шамшери ту шер афканад ва ба найза қӯҳи Бесутун бардорӣ ва бар тир мӯй бишкофӣ ва он, ки ҳаргиз ҳаре нанишаста бошад, асби ўро ба Дулдул ва Бароқ ва Раҳш ва Шабдез монанд макун ва бидон, ки ҳар касро чӣ бояд гуфт” [14, 214].

СУХАНШИНОЙ, № 2 2013

Масъуди Саъди Салмон замоие дар қасидае “Дар синан
Султон Маҳмуд ва иқтидои устод Лабиб” ифтихор доштааст, ки:

Гуҳар бар он кас пошам, ки дархӯри гуҳар аст.
Сано мар онро гӯям, ки дар сазон саност [17, 57].

Хоқонӣ низ фахр аз он намудааст, ки “мадҳи каримон” кардааст, на “**кадҳи лаймон**”:

Мадҳи каримон кунам, чаро накунам, лек
Кадҳи лаймон маро шеър наёбӣ [43, 933].

Дертар ин назария аз тарафи Абдурраҳмони Чомӣ, ки мадҳия гуфтааст ва аз “шуарои мутақаддим, ки аз салотини пештарибиятҳо ёфтаанд ва номи эшон ба воситаи мадҳи онон саҳифаи рӯзгор бимонд”, ба некӣ ишпорат кардааст (Рӯзгор Унсурӣ, Муиззӣ, Анварӣ, Хоқоӣ, Саъдӣ, Саноӣ, Низомӣ, Заде Камоли Исфаҳонӣ ва Салмон), шеваи **“мадҳи шоҳони сарфароз”** (“мадҳи арбоби муносиб” ва “мидҳати шерони мулк”) [36, 45 – 46] ном гирифт:

Шевай модехӣ чу гириф пеш,
Мадҳи шоҳони сарфароз андеш [45, 62– 63].

Ба ҳамин иллат аст, ки Анварӣ шикоят аз он дошт, ки:

Эй дарего, нест мамдӯҳе сазовори мадҳ,
В-эй дарего, нест маъшуке сазовори ғазал [3, 179].

Ва Абдулвосеъи Ҷабалий фахр аз он кардааст, ки:

Дар пойи ҷоҳилон напарокандаам гуҳар
В-аз дasti сифлагон напазирифтаам ато [1].

Вобаста ба риояти шарти дурусту рост ва мадҳи шоҳони сарфароз гуфтан дар мадҳ як нуктаро бояд ба назар гирифт, онро набояд бо талаботи тасвири реалистии мусоид ва вуқӯъгуни яке донист. Зоро усули асосии тасвир дар адабиёти Садаи миён дар кул тасвири ормонгароёна буд, яъне романтикий. Агар ба қавми Масъуди Саъд бигӯем, онҳо дар сифаги мамдӯҳ аз рӯйи тақозои

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

“мадхро ба гардун расон” [17, 465] амал мекардан. Аз ин рүгүстү рост маъни мувофиқати суханони шоир дар қасида ба ормонхой замон ва тафаккури бадеъии онро дошт. Яыне вакте ки шоир ин ва ё он амир ё мамдүҳи дигари хешро васф мекард, пеш аз зама, дар назар медошил, ки вай бояд одил ва оқил бошад, чунон ки эсле он замон тасаввур мекардан.

Вале бар хилофи ин шевай мадхиясарой дар адабиети дарборй шевай дигаре, ки онро Чомий шевай “шоирону муншиён” медоид, мөмнүл мегардад ва дар он дүрүг асоси тасвир қарор мегирад.

Мадхи ту хоҳам на ҳамчун шоирону муншиён,
Дорад аз овои зоғон түтий табъам ибо.
Чист шугли шоирон? Тансики авсофу нуттут,
Чист доби муншиён? Талфики алқобу куно...
Мадхи ӯ чун шоирон хоҳам, ки гўям, лек нест
Пеши арбоби закою фатнат онро эътибор.
Нукта, к-аз тарфи забон хезад, нашояд баҳри мадх,
Мухра суфтан аз хазаф хуш нест баҳри гӯшвор.
Мидҳат он бошад, ки аз баҳшоишу баҳшиши кунад
Аду чуди худ ракам бар сафҳаи лайлу наҳор.
Шаҳ чу бошад одил, арчи кас ба он настоящаш,
Рӯзи ҳашр аз ростии адл гардад растиагор.
В-ар набошад одилу хонанд ҳалкे одилаш,
Дар шумори зам барояд мадҳашон рӯзи шумор.
Эй басо девони мадхи шаҳрёронро, ки кард
Сабт бар лавҳи замона шоири мидҳатшиор,
Лек чашми эътибор имрӯз аз он бардоштааст
Ақли ибратбин чунон к-имсол аз таквими пор [44, 47].

Чомий ростириро бехтарин зевари сухан мешуморад:

Нагардад хотир аз норост хурсанд,
Агарчи гўйй онро ростмонанд.
Суханро зеваре чун ростӣ нест,
Ҷамоли маҳ ба ҷуз нокости нест...
Ба санъат гар биёрай дурӯге,
Нагирад з-он чароги ӯ фурӯге.
Чаро дӯзӣ ба қадди зишт дебо?
Чу аз дебо нагардал зишт зебо [45, 595 – 596].

СУХАНИНОСЙ, № 2 2013

Манучехрӣ эътироф намудааст, ки дурӯғ будани шеър ва мадҳияҳои шоирони мадҳиясароро дар замонааш дарк карда будаанд:

Ҳар киро шеъре барӣ ё мидҳате пеш оварӣ,
Гӯяд: ин яксар дурӯғ аст ибтидо то интиҳо [16, 211].

Гузашта аз ин Захири Форёбӣ ба забон омада аст, ки ў дар мадҳ дониста дурӯғ меѓӯяд:

Бар ин басандा кун, аз ҳоли мадҳ ҳеч мапурс,
Ки шарҳи дарди дили худ наметавонам дод.
Беҳин гуле, ки аз ў бишкуфад маро, он аст,
Ки банда хонам худрову сарврӯ озод.
Гаҳе лақаб ниҳам ошуфтазангиеро хур,
Гаҳе хитоб кунам зиштсифлаэро род [12, 66–69].

Чонибдорони мадҳи рост иллати аслии дурӯғ дар мадҳро дар тамаъи гӯяндагони он диданд. Ҷомӣ дар ин маврид чунин фармудааст:

Чанд зи тори тамаъу пуди лоф
Бар қади ҳар сифла шавӣ ҳуллабоф?
Чанд ниҳӣ номи лаймон карим?
Чанд кунӣ васфи сафехон ҳалим?
Он ки ба сад неш яке катра хун
Н-ояд аз амсол зи дасташ бурун,
Номи кафаши кулзуми эҳсон кунӣ,
Васф ба баҳри гуҳарафшон кунӣ,
В-он ки ба таълимгаҳи моҳу сол
Шакли “алиф”-ро нашиносад зи “дол”,
Орифи оғози азал хонияш,
Воқифи анҷоми абад донияш.
В-он ки чу аз гурба барояд хурӯш,
Рӯ ниҳад аз бим ба суроҳи муш,
Шери жаён, бабри баён хониаш,
Балки диловартар аз он хониаш.
Ин ҳама андешаи норост чист?
Ин ҳама оини каму кост чист?...
Беҳудагуфтори ту дар мадҳи кас
Нақш бар об асту гирех бар нафас [45, 437–438].

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Аз баҳри тамаъ шеър гуфтанро худи шоирони мадҳиясаро низ эътироф намудаанд. Муиззӣ аз баҳри тамаъ шеър гуфтани Асчадиро тасдиқ кардааст:

Ба маҷлиси падарат Асчадӣ аз баҳри тамаъ
Мадеҳ бурд ба айёми Чагрии Довуд [22].

Аз ин сабаб шоирони дарбориро “шеърфуруш”, “гуруҳи муфтиҳон” [26] мегуфтанд. Агарчи Салмони Совачӣ ин айбро наназируфтааст ва шеърфуруширо тарики хеш намедонад:

Шоҳо мухалдарати суханро назора кун,
К-овардаам ба иеши ту дар кисвати баҳо.
Ҳар нукта муштариаш ба мулке ҳаме ҳарад,
Ҳарчанд нест шеърфуруши тарики мо [34, 13].

Иллати дигари таназзули мадҳ дар адабиёти дарборӣ, аз он ҷумла дар дарбори ғазнавиён он буд, ки шоирони ин дарбор ҳамеша кӯшиш мекарданд, ки мувофиқи табъу завқи мамдӯҳ сухан гӯянд, то “шоҳро хуш ояд”. Унсури, ин маликушшуарои дарбори ғазнавиён дар хитоб ба Султон Маҳмуд ошкоро эълон доштааст, ки “мувофиқам ба ту, ай шоҳу бар қашидаи ту” ва ба шоирони дигар низ маслиҳат додааст, ки чунин бошанд:

Бирав ба раҳи муродаш, ки давлат ояд иеш,
Бикор тухми мадеҳаш, ки гавҳар орад бор [41, 77].

Манучехрӣ дар қасидае дар мадҳи Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ҳудаш ба забон омадааст, ки:

Ман шеър беш гӯям, к-он шоҳро хуш ояд:
Алфозҳои некӯ, абётҳои ҷорӣ [16, 101].

Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар мақолаи севуми “Чаҳор мақола”, ки дар илми нуҷум аст, бо овардони суханони Султон Маҳмуд ба Абурайхони Берунӣ “агар хоҳӣ, ки аз ман бархурдор бошӣ, сухан бар муроди ман гӯй, иа бар салтанати хеш” таъкид намудааст, ки “ва ин яке аз шароити хидмати подшоҳ аст:

СУХАНШИНОЙ, № 2 2013

лар ҳақ ва ботил бо ў бояд будан ва бар вақфи кори ўро такрибоял кард” [25, 119]. Ин асли хидмати шох, тавре ки мебинем, ҳадар адабиёт ва ҳам дар илм маъмул будааст. Ривояти бо фармон Султон Маҳмуд “аз болои кушк ба замин парт кардан” Абӯрайхони Берунӣ бо “чурми” “бар салтанати хеш” суханарданиш, аз тарафи Султон Масъуди Газнавӣ ба Ҳиндустоне бадарга намудани шоир Масъуди Розӣ барои қушиши насиҳат доданаш, бо фармони Отсиз султони Ҳоразмшоҳ Адиг Собир. Тирмизиро дар дарёи Ому зинда ба зинда гаркардан, бо фармон шервоншоҳиён ҳабс шудани Ҳоконӣ ва қатли Муцириддин. Байлақонии шоир дар хучрааш, бо фитнаи дарбориён ва ҳукм подшоҳи ғазнавӣ 19 сол зиндорӣ шудани Масъуди Саъди Салмон маълум аст.

Асираддини Ахсикатӣ ба хотири касби эътимоди мамдӯхи хедар қасида дар мадҳи Султон Қизил Арслон савганд ҳурдааст, ки:

**К-андешаи хилофи ризои ту бандаро
Бар тахтаи муҳаяяла ҳам номусаввар аст [4, 50].**

Мувофиқи завқи мамдӯҳ шеър гуфтан маънои сарфи назар кардан аз шахсияти хеш, аз андешаву эҳсосоти хеш, аз ҷаҳонбинии ҷаҳонфаҳмии хешро барои шоири мидҳатсаро дошт. Гузашта аз ин на ҳамаи мамдӯҳон “шоирнавозу шеършиносу шеърҳоҳ” (17, 146) буданд. Шоирони зиёде аз ҷаҳли ин ҷамоъат шикоят кардаанд. Захири Форебӣ гӯяд:

Суҳан чӣ арза кунам бар ҷамоате, ки зи ҷаҳл
Зи боиги ҳар нашносанд нутқи Исоро [12, 12].

Ва:

Бас аст, ин ки лагадкӯби ҳодисот шудам
Зи ҷанги мидҳати мушъте ҳасиси табъгадой [12, 340].

Мадҳияни намояндагони адабиёт дар дарбор аз намояндагони дарбор дар адабиёт на танҳо аз ҷиҳати муҳтаво ва усули тасвир балки аз лиҳози сабки баён, таркиби лугавӣ, воситаҳои тасвир санъатҳои бадеъӣ низ сифатан фарқ мекунанд. Онҳо маъниро курбони лафз кардаанд. Лаффозию суханбозӣ ва санъатории санъатсозӣ дар шеъри шоирони дарборӣ авҷ мегирад. Онҳо қӯшипиданд:

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

шумдаанд, ки таваччухи мамдухро бо ҳиллате, найранге ва
щобате дар истифодаи санъатҳои бадеъӣ, радифҳои ғарӣ,
поғияҳои нодир, гуфтани лӯғзу чистон ва гайра ба ҳуд ҷалб
намоянд. Қасидаи маснӯъсарой расм мешавад. Үнсурӣ, бино бар
шодати Родуёни, қасидаи маъруфе дорад, ки “ба таксим ороста
ва пеш аз ин амали таксим аз ин маъни кас нагуфта буд. Ва будӣ, ки
ба иттифоқ байте афтодӣ мар шоирони бештарро, ки аз таксим
буён” [31, 27–28]. Намунаи ингӯна қасидаҳое, ки дар онҳо аз матлаъ
то мактаб ин ва ё он санъати ғарӣ, маъмулан санъатҳои лафзии
шоир, мушкилоти қофия ва ҷандвазӣ [“муҳталифавзон”] риоят
шудааст, маъмул мегардад. Рашиди Ватвот, ки ҳуд мадҳиясаро буд,
онро нишони ҳунари шоирӣ шуморидааст ва бо он ифтихор
намудааст. Чунончи ў дар номааш ба номи Мунтаҷабуддин Бадеъ
Атобак, донишманди муосири ҳуд навиштааст: “Ва қасидаи гарро,
ба бал ҳаридаи узро, ки дар мадҳи маҷлиси худованди мулки
Ҳоразмшоҳ... назм фармуда буд ва қофиятеро, ки аз мушкилоти
изоғӣ аст, ихтиёр карда ва дар ҳар байте латифае аз латоғӣ
белогат ва дақиқае аз дақоқи фасоҳат нигоҳ дошта ва матлаъ ва
матъро ба бадои саноъат ва равоёни сабгат ороста гардонида ва
акобири ин давлат ва амосили ин ҳазрат набиштанд ва ёд
перифтанд” [30, 31]. Қасидаи зулбаҳрайн дар мадҳи Алоуддавла
Отсизи Ҳоразмшоҳ, қасидаи маснӯъ дар мадҳи Қизил Арслон,
раддулаҷуз илоссадр дар мадҳи Отсиз, қасидаи маҳзуф ило алиф ва
қасидан муламмаъ дар мадҳи Ҷамолиддини вазир, қасидаи
тамоммурассаъ дар мадҳи Алоуддавла Отсиз, қасидаи
маҳсуғаникут дар мадҳи Аҳмад, қасидаи зулқофиятайн дар мадҳи
Рашиди Ватвот [29, 175, 221–229, 243, 277, 309, 314, 331, 377]
ва қасидаҳои маснӯъи Усмон Муҳтории Фазнавӣ [21, 75] аз ҳамин
кабиланд.

Санъатгароио санъатсозӣ ва мушкилписандӣ дар истифодаи
валу кофиятро, ки дар шеъри шоирони дарбори газнавиён оғоз
гордида, дар мадҳияҳои адабоии дарбори салҷуқиён ривоҷи
безандоза ёфт, баъдан аз “ҳади эътидол” [47, 446] гузашта, “зи
шоирӣ руҳкори шоҳидӣ” [44, 54] шеърро гирифта буд, онро пур аз
такалуф месозад. Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ мутакаллиф
шоиро мегӯяд, ки “ба такалуф бар ҳам баста бошанд, баъзе
бёте, ки мардум аз барои имтиҳон ё барои адои саиоёв гуфтаанд”
[5, 199 б]. Шафевӣ Кадканӣ барҳақ “сароғози фасли инҳитот” дар

СУХАНШИНОЙ, № 2 2013

шэъри форсиро “натицаи қүшишхой” [13, 526] Унсурй медонад. Бино бар навиштаи ин пажүхишгар, Унсурй “шэърро аз шеър будан ба назм ва санъат ва фан мекашад”, “санъатро чойгузини ҳис ва тачрибай шеърй” мегардонад ва чун натица дар шеър “низоми фан ва санъат” [13, 527, 530, 532] тасаллут меёбад. Ва кореро, ки ин шоир дар “санъат ва санъатсозй” оғоз намуда буд, шоирони мидҳатсарои дигар, мисли Муиззӣ, Ломеъӣ, Анварӣ, Захири Форёбӣ, Азракӣ, Абулфараҷи Рӯни вадигарон идома медиҳанд ва “ба авҷ мерасонанд” [13, 265]. Шеъри дарборӣ аз ин ба байд, агар ба истилоҳи соҳиби “Сувари хаёл дар шеъри форсӣ” [13, 219] бигӯем, қолаби ва килишӣ мешавад. Идомаи ин падидаи номатлубро дар дарбори шайбониён, хонигарихои Ҳуқанд ва Аморати Бухоро мебинем.

Ин таҳаввулоти сифатӣ дар лафзу маънии адабиёти дарборӣ агар дар ибтидо ноаён буд, дар охирҳои садаи 11 ва байдан дар садаҳои 12 ва 13 комилан ошкор мегардад. Ва он шурӯъ аз замони газнавиён рӯ ба таназзул меорад ва шоирони бузурги қасидасаро Анварию Ҳоқонӣ, Абдулвосеъи Ҷабали тарки дарбор мекунанд. Шоирони зиёде, аз ҷумла Носири Ҳусрав, Лабиби, Масъуди Саъди Салмон, Анварӣ, Захири Форёбӣ, Саноӣ ва дигарон, ки худ замоне дар дарбор буданд, аз бекадрии шеъру шоирӣ ва ривоҷи жожҳсии масҳарагӣ шикоят намуда, аз пешаи шоирӣ даст қашидани шудаанд.

Саноӣ мегӯяд:

Рафт ҳангоми шоиро сухан,
Рӯзи шӯҳӣ асту вақти нодонӣ...
Чи ҳама рӯз баҳри муште дун
Жожҳою ришҷунбонӣ [35].

Анварӣ фармудааст:

Эй хоча, макун то битавонӣ талаби илм,
К-андар талаби ротиби ҳаррӯза бимонӣ.
Рав масҳарагӣ пеша куну мутрибӣ омӯз,
То доди худ аз меҳтару кеҳтар биситонӣ [3, 209].

Ин шоир аз бекадрии шеъру шоирӣ дар замонааш ва пеш аз ҳама дар назди ҳокимони давр, ки ҳаридори асосии ин ҳунар ба шумор мерафтанд, ба чунин натицае расидааст, ки шоирро дар

СУХАНШИНОЙ, № 2 2013

Чомея вучуди зоид ва бефоида ҳисобида, канносиро аз шоирӣ зволтар доистааст:

Боз агар шоир набошад, ҳеч нуқсон кай фитад
Дар низоми олам, аз рӯйи хирад ар бингарӣ.
Одамиро чун маунат шарти кори бандагист,
Нонзи канноси хӯрӣ, беҳ зон бувад к-аз шоирӣ [3, 454].

Анварӣ афсӯс аз он хӯрдааст, ки “муддати сӣ сол шеъри ботил гуфт” [3, 205] ва қавл додааст, ки дигар “накунам хидмату нагӯям шеър” [3]. Ҳатто Манучехрӣ, ки дар дарбори ғазниён маргабаю мансалати баланд дошт, оқибат дар хитоб ба ҳосидаш аз фароғасидани “гоҳи тавба” аз гуфтани мадҳ барояш дарак додааст ва бо афсуси зиёд гуфтааст:

Андарин айёми мо бозори ҳазл асту фусӯс,
Кор Бубакри рубобӣ дораду танзи Чуҳо [16, 140].

Масъуди Саъди Салмон аз мадҳ гуфтани меҳтарон пушаймон шуда, аз сурудани шеър тавба кардааст:

Ки худ пушаймон набувад зи мадҳ гуфтани ман,
Зи мадҳ гуфтани ин меҳтарон пушаймонам [17, 362].

Ва:

Тавба кардам зи шеър аз он ки зи шеър
Бадам ояд ҳаме ба ҳар ду сарой [17, 526].

Лабибӣ низ қасди он доштааст, ки дигар сано наҳоҳад гуфт:

Дигар наҳоҳам гуфтан ҳаме санову газал,
Ки рафт яксара бозору қимати сарвод [15, 8].

Ӯ моҳияти адабиёти дарбориро дуруст ташхис додааст:

Ҳама ёва, ҳама хому ҳама суст,
Маонии чакома то насованд [15].

Дар арзёбии мавзӯи таъиини ҷои адабиёти дарборӣ ва замояндагони сершумори он ва осори фаровонашон дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ миёни муҳаққиқон, ҷо дар қаламрави

СУХАНШИНОСӢ, № 2 2013

забони форсӣ ва чи дар кишварҳои шарқӣ ва гарбӣ, иттифоқи назар вучуд надорад. Иллати аслии мавҷудияти чунин ихтилоф вобаста ба он аст, ки то ҳол меъёру мизони арзёбӣ ба адабиёти дарборӣ, ба қасида, хоса қасидаи мадҳия ва равишҳои бархурд ба он гуногун буда, ҳамгун нестанд.

Маъмулан пажӯҳишгарони қасида, хосса қасидаи мадҳия, фаъолияти оғарнишии шоирони мидҳатсаро бо дарки он ки дар лафзу маънӣ қасидаи мадҳия, хоса дар адабиёти дарборӣ тозагӣ камтар буда, такрору талфиқи гуфта ва тасвирҳои дигарон, истифодаи санъатҳои бадеъӣ, алалхусус санъатҳои лафзӣ, санъатороио санъатсозӣ, найрангҳои лафзӣ, суханбозӣ, қофияву радифҳои нодир, мушкилоти вазн ва ҷандвазнӣ бартарӣ дорад, барои таъкиди арзиши он бештар ба арзишҳои забонӣ, таърихӣ, фарҳангӣ, ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва аҳлоқии он, ҳунари баёни он таваҷҷӯҳ кардаанд. Ва ё арзиши шеъри мадҳиро дар ин медиданд, ки гӯё шоирони мидҳатсаро бо васфу мадҳи бардуруғи шоҳону амирони замонашон ва панду насиҳати онҳо паём аз шоҳону амирони одил ва маърифатпарвар мерасониданд ва онҳоро ба ин тарик ба адлу адолат ва раъиятпарварӣ ҳидоят менамуданд. Ба сухани дигар онҳо ҷанбаи мусбат, аз ҷумла “афкори пешқадам” ва “чиҳатҳои пешқадам” мечустанд ва аз қасидаҳои мадҳӣ бештар ба қисмати тағazzулу ташбиб таваҷҷӯҳ зоҳир менамуданд.

Ин падида ҳам дар Тоҷикистон, ҳам дар Афғонистон, ҳам дар Эрон ва ҳам дар кишварҳое, ки бо таҳқиқи адабиёти форсии тоҷикӣ машгул ҳастанд, ба мушоҳида мерасад.

Замоне буд, ки дар Тоҷикистон ва кишварҳои дигари Шӯравии собиқ ба тақозои мағкураи ҳукмрон ва асли маъмули таҳлили иҷтимоигароӣ дар нақд ва адабиётшиносии давр қасида ҳамчун навъи шеърӣ ва осори шоирони қасидасаро, маҳсусан онҳое, ки дар дарбор буданд ва ё бо он робитае доштанд, инкор карда мешуд. F. Ализода бовар бар он дошт, ки “он адабиёт – назм ва наср ҳам хидмати ҳамон табақаи боло, фиодалҳо (амирон, амалдорон, ҳокимон ва хонҳо) ва буржуазҳоро мекард” [23, 84]. Устод Лоҳутӣ дар робита ба ин соли 1934 дар нахустин Анҷумани нависандагони шӯроии тоҷик гуфта буд: “Дар Тоҷикистони мо ҷунон коммунистони садғоизаे ҳастанд, ки ба мероси нуркиммати адабиёти гузашта туф мекунанд” [27, 86–87].

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Баҳси қасида ва зарурати он дар адабиётшиносӣ ва накди тоҷикӣ то охири солҳои 70-и асри гузашта низ давом кард[48].

Ҳангоми баррасии қасида ва фаъолияти гӯяндагони он, сарфи зар аз он ки ба қадом баҳш, адабиёт дар дарбор ва ё дарбор дар биёт тааллук доранд, бояд нукоти зерин ба эътибор гирифта шавад:

1. Адабиёт дар дарбор аз дарбор дар адабиёт, яъне адабиёти форӣ фарқи сифатӣ дорад.
2. Риояти шарти гуфтани мадҳ: мамдӯҳи сазовор; дурусту рост ҳан, таносуби лафзу маънӣ (“лафз ҳама хубу ҳам ба маънӣ”); ҳади эътидол дар истифодаи санъатҳои бадеъӣ ва сипатҳои тасвир ва баён.
3. Мувофиқати муҳтаво, паёми мадҳ ва тасвиру тавсифҳо дар ба зиндагии воқеъӣ ва ормони ҷомеъа. Ҷанбаи модӣ ва ҳисӣ дар тасвир.
4. Ҷойи навъҳои дигари шеърий ва мавзӯъҳои гайримадҳӣ дар давлати оғарнишии шоирони маддоҳ.
5. Ҳунари шоирий: оғарнианда ё пайрав. Тозагии тасвирҳои шоирий ё такрорӣ ва талфиқӣ будани онҳо.

Дар байнин шоирони мидҳатсарой дар адабиёти форсии тоҷикӣ, чумла намояндагони адабиёти дарборӣ шоирони ҳунарманд ва оғарнианда буданд, мисли Унсурӣ, Фарруҳӣ, Манучехрӣ, Анварӣ Масъуди Саъди Салмон. Аммо мутаассифона шумори онҳо зиёд шуд. Аксарият қасоне шеъри мадҳия меғуфтанд, ки ҳунари асили оғарниандагӣ надоштанд ва бо такрори лафзу маъниҳои дигарон кул буданд, ки тоҳуҷи онҳоро “дуздони маъонии дигарон” ҳудуданд. Муҳаммадризо Шафеъи Кадканӣ, ки шеъри шюирони маддоҳ, аз чумла Фарруҳӣ, Манучехрӣ, Унсурӣ, Абулфараҷи Рӯнӣ, Масъуди Саъди Салмон, Муиззӣ ва Азракии Ҳиравиро дар китоби “Сӯзиҳи хаёл дар шеъри форсӣ” мӯшикофона ва нуктасанҷона додааст, шоирони ҳунарманд ва оғарнианда будани Манучехрӣ ва Фарруҳиро дар кул ва “кудрати назми Унсуриро дар маворид” [13, 538] ба исбот расонидааст. Аммо дар мавриди шоири маддоҳ Муиззӣ ба натиҷае расидааст, ки “дар миёни маворид” байти шеъри Амир Муиззӣ, ки амирушишароро буда ва ба устодии ўзбеки Ҳунарманди Ҷонӣ Ҳамидовро ба тасвири тоза, ки аҷзои он аввалин бор таркиб шуда бошад, наметавон ёфт” [13, 584].

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Фочеаи шоирони хунарманде мисли Унсурӣ, Фарруҳӣ, Манучехрӣ ва ҳаммонанди онҳо дар он аст, ки хунари волои гӯяндагиашонро курбони хостҳо ва сиёsatҳои шахсӣ ва худҳоҳонаи шоҳону амирону ҳокимони бефарҳангӯзӣ ҷоҳил ва инратнараст намуданд ва ба майлӯ муроди онҳо мадҳия сароиданд.

Хунари волои шоирии онҳо дар кӯшиши сурудани газалҳои рӯдакивор, қитъа, рубой, маснавӣ, тарҷеъбанд (Фарруҳӣ) ва ихтирои мусаммат (Манучехрӣ), навъҳои дигари қасида, аз ҷумла ҳолия (Масъуди Саъди Салмон), агарчи миқдоран дар нисбати мадҳияҳояшон ноҷиз мебошад, ҳамчунин дар ташбибу тағazzулоти қасидаҳои онҳо бештар ба назар мерасад. Муҳити номусоиди дарбор, завқи пасти аҳли он имкон надодааст, ки Унсурӣ, Фарруҳӣ ва Манучехрӣ, ки дар гуфтани шеъри форсии тоҷикӣ, бидуни шак, устод буданд, асаҷрои шоиста ва асиљ оғаранд ва истеъодди бузурги суханвариашон ба тамомӣ намудор гардад. Донишманди тавони русӣ Е.Э. Бертелс [8, 351] дар замонаш навишта буд, ки агар Фарруҳӣ истеъодди ҳудро курбон намекард, аз бузургтарин шоирони дунё мебуд. Ин баҳои ӯро метавон бидуни тардид ба Унсурӣ, Манучехрӣ, Масъуди Саъди Салмон, Ҳоқонӣ ва дигар шоирони мидҳатсаро низ нисбат дод.

Барои мисол, Манучехрӣ дар яке аз машҳуртарин мусамматҳояш дар тасвири фасли ҳазон шеъре гуфтааст, ки ба воситаи сухан ҳамчун рассоми табиатпардози ҳирфай рангҳои тиллолии ин фаслро ба устодӣ бозтоб иамуда, ҳурдтарин дигаргуниро дар ии фасл басо нозуқ ва дақиқ дар ҳар яке аз мавҷудоти табиат ба муҳоҳида гирифтааст:

Ҳезеду ҳаз оред, ки ҳангоми ҳазон аст,
Боди хунук аз ҷониби Хоразм вазон аст.
Он барги ҳазон аст, ки бар шоҳи разон аст,
Гӯй ба масал пераҳани рангразон аст.
Деҳқон ба тааҷҷуб сари ангушт газон аст.
Қ-андар чаману боғ на гул монд, на гулнор [16].

Ва ё Фарруҳӣ дар тасвири абри нилгуни баҳорӣ ҷунин шеъри зебое гуфтааст:

Баромад нилгунабре зи рӯйи нилгундарё,
Чу ройи ошиқон гардон, чу табъи бедилон шайдо.

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Фаррухӣ,
волов
оҳонан
параст

азалҳои
ӯй) ва
чумла
исбати
изуоти
мусоиди
Фаррухӣ
нишак,
ъодди
манди
буд, ки
старин
шид ба
дигар

старин
ши ба
зангҳои
старин
яке аз

шеъри

Чу гардон гашта селобе миёни оби осуда,
Чу гардон гирдбоде, тундгарде, тира андарво.
Бибориду зи ҳам бигсаству гардон гашт бар гардун,
Чу пилони пароканда миёни обгун саҳро [42, 2].

Ин ду пора шеъре, ки аз ду шоири мидҳатсаро овардем, миёнаи олии шеъри нағз буда, метавонад маҷмӯъаи шеъри ғасорин гӯяндагони муосири шарқию гарбиро зеб дихад. Дар ӯзун аз чунин воситаҳои тасвир ва баён истифода шудаанд, ки дар адабиёти Садаи миёнаи мардумони дунё маъмул набуданд, танҳо ӯзун аз адабиёти Даврони нав маъмул гардиданд, аз қабили баландтарой, бозтоби ҳолати даруни ӯзун ва эҳсосоти гӯянда, занги ӯзун ва гайра.

***

Ҳангоми баррасии қасида ва фаъолияти гӯяндагони ои, сарфи ӯзун аз он ки ба қадом баҳш, адабиёт дар дарбор ва ё дарбор дар ӯзун аз адабиёти тааллук доранд, бояд нукоти зерин ба эътибор гирифта шудаанд:

1. Адабиёт дар дарбор аз дарбор дар адабиёт фарқи сифатӣ
2. Риояти шарти гуфтани мадҳ: мамдӯҳи сазовор; дурусту рост ӯзун. таносуби лафзу маъни; ҳадди эътидол дар истифодай ӯзун аз адабиёти бадеъӣ ва воситаҳои тасвир ва баён.
3. Мувофиқати муҳтаво, паёми мадҳ ва тасвиру тавсифҳо дар ӯзун аз адабиёти зиндагии воқеъӣ ва ормони чомеъа.
4. Чойи навъҳои дигари шеърӣ ва мавзӯъҳои гайримадҳӣ дар ӯзун аз адабиёти оғаринишии шоирони мидҳатсаро.
5. Ҳунари шоирӣ: Тозагии тасвирҳои шеърӣ ё такрорӣ ва ӯзун аз адабиёти будани онҳо.

Китобиома

1. Абдулвосеъи Ҷабали. Девон, бо эҳтимому тасҳҳ ва таълиқи Забекуплоҳ Сафо. – Техрон, 1339.
2. Амирзода, Субҳон. Падидай нодир. - Душанбе, 2008.
3. Анварӣ. Девон, таҳияи нашр бо тасҳҳ ва тавзеҳоти Расул Ҳамада. – Душанбе. – 1972.
4. Асираддини Аҳсикатӣ. Девон, тасҳҳ ва муқобала ва ӯзун аз адабиёти ӯзун аз адабиёти мадҳи мурраба ва шарҳи ҳол ба қалами Рӯқнӣдин Ҳумоюнфарруҳ. – Техрон, 1337.

СУХАНШИНОСӢ, № 2 2013

5. Атоуллоҳ Махмуди Ҳусайнӣ. Бадоевъ-ус-саноевъ, дастхати Институти ҳалқҳои Осиёи Академияи улуми Иттиҳоди Шӯравӣ, В - 3760.
6. Афсаҳзод, Аълоҳон. Одамушишуворо Рӯдакӣ, нашри дувум. – Душанбе, 2008.
7. Баҳор, Маликушишуворо. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури наасри форсӣ. - Душанбе, 2012.
8. Бертельс, Е.Э. История таджикско-персидской литературы // Избранные труды в 5 -и томах, т.1. – Москва, 1960.
9. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро, бо таҳқиқ ва тасҳехи Муҳаммади Аббос. – Текрон, 1374.
10. Зарринкуб, Абдулхусайн. Бо корвони ҳулла. – Текрон, 1343.
11. Зарринкуб, Абдулхусайн. Аз гузаштаи адабиёти Эрон. - Текрон, 1375.
12. Захири Форёбӣ. Девон, бо кӯшиши Тақии Биниш. - Машҳад, 1337.
13. Кадкани, Муҳаммадизо Шафевъ. Сувари ҳаёл дар шеъри форсӣ, чопи севум. - Текрон, 1366.
14. Кайковус, Амир Унсуралмаолӣ. Мунтаҳаби “Қобуснома”. бо эҳтимоми оқои Саид Нафисӣ. – Текрон, 1320.
15. Лабибӣ ва ашъори ў, гирдоваранда Муҳаммад Дабири Сиёқӣ. – Текрон, 1332.
16. Манучехрӣ. Девон, ба кӯшиши Муҳаммад Дабири Сиёқӣ, чопи дувум. – Текрон, 1338.
17. Масъуди Саъди Салмон. Девон, ба тасҳехи марҳум Рашиди Ёсами. – Текрон, 1339.
18. Мирзоев, А.М. Рудаки. Жизнь и творчество. - Москва, 1968.
19. Муллоаҳмадов, Мирзо. Фаррухий Систонӣ. – Душанбе, 1978.
20. Муллоаҳмад, Мирзо. Рӯдакӣ ва рӯдакишиносон. - Душанбе, 2012.
21. Мухтории Фазнавӣ. Девон, ба кӯшиши Рӯқниддин Хумоюнфарруҳ. – Текрон, 1336.
22. Муиззӣ. Девон, бо саъӣ ва эҳтимоми Аббоси Иқболи Оштиёнӣ. – Текрон, 1318.
23. Набиев, Абдуҳолик. Нарзуллои Бектош ва илму адаби тоҷик. – Душанбе, 2004.

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

24. Нафисӣ, Саид. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ. – Душанбе, 2008.
25. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳормақола, бо тасҳеҳи дуктур Муҳаммад Муин. – Техрон, 1334.
26. Низомулмулк. Сиёсатнома, бо эҳтимоми Саид Абдураҳими Халхолӣ. – Техрон, 1310.
27. Раҷабӣ, Маъруф. Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ. – Душанбе, 1997.
28. Рашиди Ватвот. Ҳадоик-ус-сехр, нусҳаи Китобхонаи Тоҷикистон, № 738а.
29. Рашиди Ватвот. Девон, бо муқаддима ва муқобала ва Саид Нафисӣ. – Техрон, 1339.
30. Рашиди Ватвот. Номаҳо, бо муқаддимаи дуктур Қосими Тасирконӣ. – Техрон, 1338.
31. Родуёнӣ, Муҳаммад ибни Умар. Тарҷумон-ул-балоға. Бо муқаддима ва тасҳеҳи Аҳмади Оташ. – Истанбул, 1949.
32. Рӯдакӣ. Девон, мураттиб Абдулманиони Насруддин. – Душанбе, 1999.
33. Рудаки. Стихи. Редакция и комментарии И.С. Брагинского. – Москва, 1964.
34. Салмони Совайдӣ. Куллиёт, бо муқаддима ва тасҳеҳи Ашто. – Техрон, 1336.
35. Санойӣ, Абдулмажд. Девои, ба саъӣ ва эҳтимоми Муҳарриси Разавӣ. – Техрон, бидуни зикри соли нашр.
36. Сатторов, Абдунабӣ. Афкори адабӣ ва эстетикии Абдураҳмони Ҷомӣ. – Душанбе, 1975.
37. Сатторзода, Абдунабӣ. Таъриҳчай назариёти адабии тоҷикӣ. – Душанбе, 2001.
38. Сатторзода, Абдунабӣ. Адабиёти тоҷик (китоби дарсӣ барои синфи 8). – Душанбе, 2009.
39. Сатторзода, Абдунабӣ. Паёми Фирдавсӣ ба миллати хеш // Муҳаммадамини Риёҳӣ. Фирдавсӣ (зиндагӣ, андеша ва шеъри ў). – Душанбе, 2010.
40. Таърихи Систон. Ба тасҳеҳи Маликушшуаро Баҳор, чопи дарум. – Техрон, 1366.
41. Унсурӣ. Девон. Ба кӯшиши Муҳаммад Дабири Сиёқӣ. – Техрон, 1342.

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

42. Фаррухӣ. Девон. Бо тасҳех, таҳшия ва таълиқоти Алии Абдурасулий. – Техрон, 1311.
43. Хоқонии Шервонӣ. Девон. Ба қӯшиши дуктур Зиёуддини Саҷҷодӣ. – Техрон, 1338.
44. Ҷомӣ, Абдураҳмон. Девони комил. Бо мӯқаддимаи Ҳошим Разӣ. – Техрон, 1341.
45. Ҷомӣ, Абдураҳмон. Маснавии “Ҳафт авранг”. Ба тасҳех ва мӯқаддимаи оқои Муртазо Мударриси Гелонӣ. – Техрон, 1337.
46. Шамисо, Сирус. Сабкшиносии шеър, чопи пухум. – Техрон, 1382.
47. Шамси Қайс. Алмӯъчам фӣ маоири ашъорил аҷам. Бо тасҳехи Муҳаммад Абдулваҳҳоби Қазвинӣ ва Мударриси Розӣ. – Техрон, 1338.
48. Шарифов, Ҳудой. Функсияи маърифатии қасида дар адабиёти тоҷик // Ҷӯди устод Рӯдакӣ. – Душанбе, 1978. – С. 103–111.
49. Юсуфи, Ғуломхусайн. Фаррухии Систонӣ. – Машҳад, 1314.

Абдунаби Сатторзода

ЛИТЕРАТУРА ПРИ ДВОРЕ И ДВОР В ЛИТЕРАТУРЕ

Персидско-таджикская литература с самого начала была тесно связана с дворцом и придворными. Эта связь проявлялась двояко: одну из них можно назвать “литература при дворе”, а другую – “двор в литературе”.

Литература при дворе – это литература, которая была связана с двором или функционировала в контакте с ним, но не была придворной литературой.

Проникновение двора в персидско-таджикскую литературу началось в газневидский период и Султан Махмуд Газнави был первым правителем, который поставил литературу на службу политике.

Широкое проникновение двора в литературу при правлении газневидов и дальнейшее его продолжение в период правления

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

иранцев, сельджукидов и хорезмшахов подготовило основу формирования придворной литературы.

Когда литература стала придворной, она претерпела фундаментальную эволюцию в содержании, стиле, форме и жанровой ткани. В ней место поэзии "рудакийский" занял "унсурийский".

До сих пор среди исследователей нет единого мнения о месте придворной литературы при дворе и двора в литературе, основной причиной является отсутствие единых разработанных критериев по их оценке.

Ключевые слова: литература, двор, панегирика.

Abdunabi Sattorzoda

LITERATURE IN COURT AND COURT IN LITERATURE

The Persian-Tajik literature from the very first days of its existence was closely related to court and its members. And this relation appeared in two ways:

1. The literature, which existed in court or was aligned with but it wasn't court literature;
2. The court-literature;

These two branches were two independence literature trends and it should be considered separately. Becoming the court literature created serious differences in meaning and style, manner and matter of the poetry. Rudaki-style poetry were replaced by Unsouri one.

There is not total understanding among researchers on defining the place of literature in court and court in literature. And the main reason is the diversity of evaluations' criteria.

Key words: literature, court, panegyric.

ҚАСИДАИ ФАЛСАФИИ РӯДАҚӢ

«Шикоят аз пири» на танҳо аз бехтарину маъруфтарин қасидаҳои Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ ва қарни X адабиёти тоҷику форс аст, балки намунаи барҷаста ва хоси ин навъи шеър ба шумор меравад. Тавре ки маълум аст, устод Рӯдакӣ дар ташаккул ва такомули аксари навъҳои шеъри форсиву тоҷикӣ, аз ҷумла қасида саҳми бузург гузаштааст. Дар ин бора И.С. Брагинский дуруст фармудааст: Рӯдакӣ «ҳамаи жаирҳо ва шаклҳои асосии назми тоҷикро ба камолот расондааст: ҳам қасида, ҳам марсия, ҳам ҳачвия, ҳам ғазал, ҳам насиб, ҳам маснави, ҳам қигъя, ҳам рубой»[5,263]. Роҷеъ ба хидмати Рӯдакӣ дар такомули қасида муаллифону мураттибони зиёди сарчашмаҳои адабӣ, муҳаққикони кунуни кишварҳои Шарқу Farb сухан ронда, ўро устоди беназiri ин навъи шеър донистанд. Аз қасоиди Рӯдакӣ низ мисли осори дигари ў танҳо ду қасидаи комил ва ҷанд пораи гуногуни қасидаҳо бокӣ мондаанд, ки аз маҳорати баланди ў дар қасидасарой гувоҳӣ медиҳанд. Қасидаи «Шикоят аз пири» мавриди таваҷҷӯҳи муҳаққикони зиёде қарор гирифтааст. Агар дар асаҳрои X. Эте, Шиблии Нӯъмонӣ, С. Айнӣ, Сайд Нафисӣ, Е.Э. Бергелс, А. Мирзоев, И.С. Брагинский, Гуломхусайнӣ Юсуфӣ, Мазоҳир Мусаффо, Исломии Надушан, X. Мирзозода, Ш. Ҳусейнзода, Камол Айнӣ, А. Тоҳирҷонов, А. Афсаҳзод, Насруллоҳ Имомӣ, А. Сайфуллоев, Ш. Исроғилниё, Т.Отахоиров ва амсоли онҳо зимни таҳлили осори шоир ин қасида низ баррасӣ шуда бошад, аз тарафи дигар ҷанде аз муҳаққикон роҷеъ ба қасида мазкур мақолаҳои ҷудогонаро ихтисос додаанд. Аз ҷумла С. Наимбоев муҳтаво қасидаро шарҳ дода, тарзи таълимӣ онро дар мактаб нишон додааст[14]. Адабиётинос Р. Мусулмонкулов дар ду мақола ҷанбаҳои гуногуни қасидаро баррасӣ намудааст. Дар мақолаи «Асоси як тасвири шоиронаи устод Рӯдакӣ» ў ба тасвири «қатраборон» дар қасида таваҷҷӯҳ зоҳир намуда, онро «чи мазмунан ве чи шаклан расову мукаммал намедонад ва шакли дурусти онро «қатраборон» мешуморад, ки «гиёҳи маълуми вокей – табиӣ мебошад[10]. Ин назари Р. Мусулмонкулов мавриди қабул

РЫИ РУДАКИ

из бехтарину маъруфтарин
ни X адабиёти точику форс
ин навъи шеър ба шумор
Рӯдакӣ дар ташаккул ва
изву тоҷикӣ, аз ҷумла қасида
ра И.С. Брагинский дуруст
ва шаклиҳои асосии назми
қасида, ҳам марсия, ҳам
маснавӣ, ҳам қитъа, ҳам
дакӣ дар такомули қасида
шмаҳои адабӣ, муҳаққикони
и ронда, ўро устоди беназири
Рӯдакӣ низ мисли осори
анд пораи гуногуни қасидоҳо
и ў дар қасидасарой гувоҳӣ
ширий» мавриди таваҷҷӯҳӣ
т. Агар дар асарҳои X. Эте
и Нафисӣ, Е.Э. Бертельс, А.
иҳусайни Юсуфӣ, Мазоҳир
Мирзозода, Ш. Ҳусейнзода
саҳзод, Насруллоҳ Имомӣ, А.
ионов ва амсоли онҳо зимни
аррасӣ шуда бошад, аз тарафи
и қасидай мазкур мақолаҳои
думла С. Наимбоев муҳтавои
и онро дар мактаб нишон
сулмонқулов дар ду мақола
асӣ намудааст. Дар мақола
Рӯдакӣ» ў ба тасвири «қатра
намуда, онро «чи мазмунан в
донад ва шакли дурусти онро
ҳои маълуми вожӣ – табии
сулмонқулов мавриди қабули

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Кекиқон қарсөр нагирифт ва аз чумла А. Сатторзода сахеҳ «катраи борон»-ро ба субут расонд[17]. Далели дигаре, ки «катраи борон»-ро таъйид менамояд, он аст, ки шоир оғза бар шакли зоҳирий дандонҳо ба наи ҳам фурӯ рехтани онҳо таваҷҷӯҳ дорад.

Дар мақолаи дигари худ «Радифи як шоҳасар» РМусулмонкулов роҷеъ ба радифи қасида изҳори назар намуда, байти охири он табдил ёфтани «буд»-ро ба «шуд» ҳадс [11,18]. Вале дар ин бобат далеле намеорад. Аввалан тавре баррасиҳои матнинойи нишон медиҳанд, дар ягон матн ба ҷои дар мақтаи қасида «шуд» сабт нашудааст. Сониян вожай метавонад маъниҳои гуногунро касб намояд, ки дар ин бора дар сухан хоҳем ронд.

А. Сатторзода низ роچеъ ба қасидаи «Шикоят аз пири» чанд
ла ба табъ расондааст. Дар мақолаи «Газоди зиндагӣ дар
хуби шеър (Кӯшиши мутолиаи ҳамаҷонибаи як қасидаи
ро)» муаллиф саъй намудааст, ки қасидаи «Шикоят аз пири»-ро
равиши тозаи таҳқик, ки дар адабиётшиносии рус ва гарб ба
ни таҳқики чомеъи шеъри ҷудогона маъруф аст, баррасӣ
ӯ қасидаи мазкурро пеш аз ҳама аз лиҳози сохтор ба 5
чудо намуда, сипас усулҳои тасвирро нишон додааст ва
ҳизаҳои ҷолибу тоза баён намудааст. Вале ишораи Р.
Мусулмонкулов, ки «қасидаи «Шикоят аз пири»-ро аз нуқтаи
хусусиятҳои мундариҷавию гоявӣ, эмотсионалигу
позитсионӣ, услубиву замонӣ ва гайра на ба панҷу ҳашт, балки
аз ҳама ба ду қисм чудо кардан авлотар менамояд» [11,17],
ба назар мерасад. Зоро бунёди қасидаро тасвири ду давраи
шоир ташкил медиҳад. Тавре ки худи А. Сатторзода ҳам
кардаааст, «яке аз усули асосии тасвир дар қасидаи мазкур
за муқобила аст» [16,20].

Дар мақолаи «Шеъри ҳолия дар замони Сомониён» А. Саторзода қасидаи «Шикоят аз нирий»-и устод Рӯдакиро бо ҳолия хасбихолии суханварони асри X Мантиқии Розӣ, Кисоии Марғонӣ ва Мунтасир мавриди муқояса қарор дода, зери таъсири қасида эҷод шудани ашъори ҳолияи онҳоро ба субут расондааст [18, 23-29].

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Дар ду мақолаи В. Элбойзода ва асари Х. Мұхаммадзод вежагиҳои забони қасидаи «Шикоят аз пири» баррасы гардида рочеъ ба таркиби лугавии қасида ва тарзи истифодай калимаву таъбирҳои чудогона мұлоҳизаҳо баён шудаанд[26;27;13].

Қасидаи «Шикоят аз пири» таваҷҷұхи муҳаққиқони хорициро низ қалб намудааст. Аз құмла ховаршиноси рус М.Л. Рейснер дар китоби «Назми лироэпикки асри X - ибтидои асри XI. Пайдои ва таҳаввули қасидаи классикӣ» ба таври муфассал дар мавридҳо гүногун дар бораи қасидаи мазкур таваққуф намуда, онро дар робита бо осори шоир ва сұннати қасидасарой мавриди баррас қарор додааст[15,190-200].

Тавре ки мебинем, қасидаи «Шикоят аз пири»-и устод Рұдаки мавриди баррасии муҳаққиқони зиеде қарор гирифтааст, вал-ханұз бисёр паҳлұҳои он таҳлилу таҳқиқи амиқ наёфтаанд, қанбаҳои фалсафиву равони, оғанту мусиқии алғоз аз оған чумлаанд.

Қасидаи «Шикоят аз пири» аз 34 байт иборат буда, дар баҳри мұчтаси мұсаммани махбуни мәктуъ навиша шудааст. Дар бораи үнвони қасида андешаҳои гүногун баён шудааст. Аксари муҳаққиқон онро «Шикоят аз пири» ё «Қасида дар шикояти пири»(А.Мирзоев) номидаанд ва бо ҳамин үнвон машхур гаштааст. Баъзе муҳаққиқон ба ин үнвон бо шубҳа нигариста, назари худро баён намудаанд. Аз құмла А.Сатторзода таъкид менамояд, ки «дар асл ин үнвон шарти буда, имрӯз маълум нест, ки дар асл чунин үнвон дошт ё не. Ин чиз қандон мұхим нест»[18,22]. Вале Субҳон Амир дар ин бора қатытар сухан ронда навиштааст: «унвони зикршудай қасида(«Шикоят аз пири»-М.М.) ба сохтор ва асолаты мазмуну мұндарицаи он мұвоғиқат иамекунад»[8,81-89]. Аз ин руи дар пайравии Р.Ходизода үнвони «Қасидаи пири»-ро дуруст мешуморад. Зимнан бояд гүфт, ки дар тарчуман русии қасида ва осори ховаршиносони рус ҳамин үнвон(«Старческая касыда», «Касыда о старости») қабул шудааст. Тавре ки маълум аст, дар гузашта сұннати гузоштани үнвон ба қасидаву газал аз руи мазмуни шеър расм нашуда буд. Шеърро одатан аз руи қоғияи он номгузори мекарданд, мисли «Қасидаи нуния».

Масъалаи дигаре, ки мавриди баҳси муҳаққиқон аст, ба кадом нави қасида мансуб будани шеъри мазкур аст. Муҳаққиқон онро қасидаи ҳасбиҳоли(холия), фахрия, марсия ва амсоли инҳо

за асари Х. Мұхаммадзод аз пирий» баррасы гардида, тарзи истифодай калимаву тулаанды [26:27:13].

түхн мұхаққиқони хорициро
аноси рус М.Л. Рейснер дар
ибтидои аспи X1. Пайдоиш
зри муфассал дар мавридҳои
таваккүф намуда, онро дар
силасарой мавриди барраси

ят аз пири»-и устод Рұдаки
көарор гирифтааст, вале
музык амиқ наёфтаанд, ки
музык алғоз аз он

Байт иборат буда, дар баҳри
навишта шудааст. Дар бораи
баён шудааст. Аксари
е «Қасида дар шикояти
унвон машхур гаштааст.
Онга нигариста, назари худро
да таъкид менамояд, ки «дар
нест, ки дар асл чунин
нест»[18,22]. Вале Субҳони
ронда навиштааст: «унвони
(М.М.) ба сохтор ва асолати
мекунад»[8,81-89]. Аз ин рӯ
Қасидаи пирий»ро дуруст
тарҷумаи русии қасида ва
унвон(«Старческая касыда»).

Тавре ки маълум аст, да
ба қасидаву газал аз рӯи
про одатан аз рӯи қофиия о
и нуния».

мұхаққиқон аст, ба кадом
жазкур аст. Мұхаққиқон онра
марсия ва амсоли инх

Дарвоқсъ дар қасидай мазкур унсурҳои ҳамаи навъҳои метавон пайдо кард. Махсусан, ҷанбаи ҳасбиҳолии ҷониши чорлиб буда, тавре ки баътар ҳоҳем дид, аз он метавои дар бораи лаҳзаҳои ҷудогонаи ҳёти шоир иттилооти муфид ва штамад ба даст овард. Аз ҷумла маҳз дар асоси далелҳои ин масъалаи нобинои Рӯдакӣ ба таври қатъӣ ба субут ҷа шуд[20,46].

Субхони Амир ҳарчанд аввал шеъри мазкурро «Қасидаи пирий» аммо нас аз баррасии муҳтавои он ба чунин натиҷа ки чолиб аст: «Вале аз рӯи аслу ҷавҳари шеърият қасидаи мазкур як навъ шеъри фалсафию ахлоқӣ аст, ки маводи ҳасби ҳоли ҷавҳаран ба сифати тамсили бадеъӣ барои тақвият ва тағсири фалсафии қонуни яздонӣ(«Қазои яздон»), ки он ба Ҳонгариштани давру даҳр ва ё даври тасалсул далолат мекунад, ҳосилда шудааст» [20:46].

Дар хақиқат, қасидай «Шикоят аз пири»-ро метавон шеъри
донаист. Вале, мугаассифона, дар осори назарияи
бешиносии гузашта ва имрӯзаи тоҷику форс ба ин навъи
ва умуман шеър таваҷҷӯҳ нашудааст. Аксари муҳаққиқон
вазифаи қасидаро танҳо аз баёни мадҳ иборат медонанд.
Сируси Шамиссо дар таърифи қасида навиштааст:
ки дар он қасди хосе бошад ва он қасд дар асл мадҳ
[9, 303].

Харчанд Сируси Шамисо баъдтар дар қасида баен шудани
и тои дигарро аз қабили нукоти ахлоқӣ, хикамӣ ва диий
менамояд, vale онҳоро мавзӯъҳои фаръӣ медонад ва таъкид
«Харчанд шоироне чун Носири Ҳусрав ба қасидаҳои
биву фалсафӣ ва Манучехриву Хоқонӣ ба васфи табиат ва
ба ирфон ва Масъуди Саъд ба ҳабсия маъруфанд, аммо ба
култи мазмун ва қасди аслии қасидаро мадҳ маҳсуб
[19.306-307].

Хөгжлийн Размчүү низ ҳарчанд дар бораи навъхой гуногуны аз назари радиifu қофиya, ташбибу тагаззул ва мавзүү сухан аз чумла ба қасидахой ҳабсия, шиквоия, ватанй, сиёсий, ый, диний ишора мекунад, вале аз қасидахой фалсафий ё эл намекунад[22,23-26].

Чунин вазъро дар адабиётшиносии тоҷик низ метавон
чора кард. Дар «Фарҳаиги истилоҳоти адабиётшиносӣ» ба 6

СУХАИШИНОСЙ, № 2 2013

навъи қасида(баҳория, ҳолия, фахрия, ишқия, хамрия, ҳаҷвия) ишора шудааст[21,146].

Ю. Бобоев ба навъҳои мазкур муночот ва наътро илова намуда, аз қасидаҳои фалсафӣ ёде намекунад[3,247-248]. Дар ин бора дар асари Р. Мусулмониён ва адабиётшиносони дигар низ ишорае ба назар намерасад[9,175-176].

Тавре ки мебинем, дар осори назариявии адабиётшиносӣ моҳияту мӯҳтавои қасида аксаран якҷониба ва маҳдуд шарҳ дода шудааст ва аз вучуди қасидаи фалсафӣ ё ҳикамӣ дар адабиёти тоҷику форс зикре нарафтааст.

Робитаи адабиёт, аз ҷумла адабиёти мардумони эронӣ бо фалсафаву ҳикмат ва ба ҳусус ахлоқ аз замонҳои қадим вучуд доштааст, ки «Авесто» ва андарзномаву ҳудойномаҳои давраи Сосониён далели барҷастаи онанд. Вале аксари муҳақиқон ба ин масъала камтар таваҷҷӯҳ карда, ин ҷанбаи муҳимми адабиёти тоҷику форсро нодида гирифтаанд. Ҳатто донишманди маъруф И.С. Брагинский дар зимни баррасии қасидаи «Шикоят аз пири»-и Рӯдакӣ на танҳо ба моҳияти фалсафии қасида таваҷҷӯҳ накардаст, балки донишмандии шоирро низ нодида гирифтааст. Ӯ маҳорати шоирии устод Рӯдакиро хеле хуб шарҳ дода, дар айни замон донишмандии вайро инкор менамояд: «Рӯдакӣ файласуф набуд, ки оламро шарҳ дидад, вай шоире буд, ки оламро эҳсос мекард ва орзу дошт, ки он беҳтар гардад»[4,61]. Муҳақиқ таъқид мекунад, ки дар шеъри Рӯдакӣ таъбирҳои дақиқи фалсафӣ нестанд, ҳарчанд истилоҳоти фалсафӣ чун ҷаҳор үнсур(ҳаво, оташ, хок, об) мавҷуданд. Вале набояд фаромӯш кард, ки моҳияти шеърро на корбурди истилоҳоту мағҳумҳо, балки мазмуну муҳтавои он муайян менамоянд.

Баррасии мавзӯъ ва муҳтавои қасида нишон медиҳад, ки ҳадафи асосии шоир қабл аз ҳама баёни андешаву эҳсос дар бора маъниву моҳияти ҳаёту ҳастӣ аст. Шоир ба сароҳату равшаний ве хеле содаву ошкоро аз гирду гардон будани олам, аз тазодҳо таркиб ёфтани ҳаёту табиат, аз таҳаввулоту тағири доимии онҳо табдилу дигаршавии пайвастаи олам ва амсоли инҳо, ки а мақулаҳои аслии фалсафаанд, сухан меронад. Ин андешаҳои жарғи фалсафии шоир тавассути тасвирҳои ҷолибу маҳсус бе қалам омадаанд:

ишкая, хамрия, ҳачвия)

муночот ва наътро илова замекунад[3,247-248]. Дар ин адабиётшиносони дигар низ

назариявии адабиётшиносийниба ва маҳдуд шарҳ дода ёй ё ҳикамӣ дар адабиёти

биёти мардумони эронӣ бо аз замонҳои қадим вучуд маву худойномаҳои давраи аксари муҳакиқон ба ин ҷанбаи муҳимми адабиёти Ҳатто донишманди маъруф қасидаи «Шикоят аз пири»-и қасида таваҷҷӯҳ накардаст. Ӯ маҳорати шарҳ дода, дар айни замон «Рӯдакӣ файласуф набуд, ки оламро эҳсос мекард ва орзу ҳакиқ таъкид мекунад, ки дар фалсафӣ нестанд, ҳарчанд ҷисур(ҳаво, оташ, хок, об)ард, ки моҳияти шеърро настки мазмуну муҳтавои он

қасида нишон медиҳад, ки ин андешаву эҳсос дар бораи ӯри ба сароҳату равшаний ва будани олам, аз тазодҳо ӯлоту тағири доимии онҳо ӯм ва амсоли инҳо, ки аз н меронад. Ин андешаҳои шавирҳои ҷолибу маҳсус ба

Ҷаҳон ҳамеша чу ҷашмest, гирду гардон аст,
Ҳамеша то бувад оин-ш гирдгардон буд.
Ҳамон ки дармон бошад, ба ҷои дард шавад
Ва боз дард ҳамон, к-аз нахуст дармон буд.
Кӯҳан кунад ба замоне ҳамон кучо нав буд
Ва нав кунад ба замоне ҳамон, ки хулқон буд,
Басо шикаста биёбон, ки боги хуррам буд
Ва боги хуррам гашт он кучо биёбон буд[2,30-31].

Аз байтҳои мазкур бармеояд, ки Рӯдакӣ аз фалсафаву ҳикмати бӯston ошной доштааст, аз қонуни ягонагӣ ва муборизаи ба зидҳо ва омили рушд будани тазод ва амсоли инҳо, ки дар файласуфони Юнони бӯston баён шудаанд, огоҳ будааст.

Тавре ки А. Сатторзода дуруст таъкид кардааст, қасидаи «Шикоят аз пири» ба усули тазоду муқобала асос ёфтааст. Ин ӯро ҳам дар муҳтавои тасвир – ҳаёти даврони пиригу ҷавонӣ, табиити гирдгардон, табдили баҳору ҳазон, биёбону бӯston, ӯро ҳолатҳои рӯхиву равонии инсон амсоли шодиву ғам, дарду ӯн. ҳам дар василаҳои тасвир чун боғу биёбон, ҳарирӯ санг ва ӯро метавон мушоҳида кард. Ин бесабаб нест, зеро шоир ба рушди ҳаёт ва табиат, ки аз ягонаний ба ҳам зидҳо таркиб шуда, ба хубӣ огоҳ аст. Ӯ зиндагии инсонро ҳам мисли табиат тазодҳо, тағири табдили ҳамешагӣ тасаввур намекунад. Ӯ тазоди некиву бадӣ, науву қӯҳна, ободиву ҳаробӣ, шодиву ӯн дарду дармонро зарурати зиндагиву ҳастӣ медонад. Ӯ ин ӯти зиндагиву оламро на танҳо дарк ва эътироф менамояд, зарур мешуморад. Аз ин чост, ки ӯ аз гузашти умр шикоят шуда, қасе ё ҷизро гунаҳгор намешуморад. Дар қасида ӯн аз даврони пири, ки ҳазони умр аст, сухан мераవад, valee ӯнгиги яъсу навмейдӣ, балки шодиву нишот бештар ба гӯшад. Бинобар ин наметавон ба андешаи он муҳакқиқон, ки ин ӯнро марсия ва шеъри шиквой номидаанд, розӣ шуд. Байти яъне мақтали қасида на ба фочиа, балки ба идомаи зиндагӣ ӯзни давраи нави умри инсон ишора менамояд.

Аз нигоҳи Рӯдакӣ инсон низ як ҷузъи табиат аст ва он ҳама ӯнро дар ҳастиву рӯзгори ӯ низ сурат мегирад:

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Хаме чй донй, эй мохруи мушкинмуй,
Ки холи банда аз ин пеш бар чй сомон буд[2,31].

Хамин ду пораи қасида, ки ҷавҳари шеърро бозгӯ менамоянд. далели шеъри фалсафӣ будани он аст. Дар матлаъу мақтали шеър шоир вазъи худро дар нири ба таври мушаххас бо тасвири рехтани дандонҳо ва гирифтани асову анбон ба қалам додааст, ки ин ҳам баёнгари фалсафаи зиндагист. Зоро шоир ба ин васила ногузӣ будани тағири туғдили ҳаёти инсонро таъкид кардааст. Вале аксари муҳакқикон ба маънии фалсафии он пораҳо эътибор надода, шеъри мазкурро қасидаи ҳасбихолӣ номидаанд. Албатта дар қасида лаҳзаҳои ҳасбихолӣ ҳастанд, вале онҳо на барои баёни саргузашти шоир, балки ҷиҳати ибрози андешаҳои фалсафӣ зикр шудаанд. Барои тақвияти ҷанбаи ҳасбихолии қасида як мушоҳидӣ дигари худро баен мекунем, ки барои шинохти шахсияти шоир хел мухим аст. Дошишманди маъруф Аҳорор Муҳторов зимни ҷустуҷӯҳои илмӣ дар Музейи нусхаҳои ҳаттии Солорчангӣ Ҳиндустон ба нусхаи ҳаттие дучор меояд, ки дар он 302 мисраъ ашъори Рӯдакӣ, аз ҷумла қасидаи «Шикоят аз пири» ҳам мавҷӯ будааст. Мисраъи панҷум дар он матн аз матнҳои дигар тафову дошта, ба ҷои «з-он, ҳама» ибораи «паи ҳам» сабт шудааст:

Яке намонд кунун паи ҳам бисуду бирехт,
Чй наҳс буд? Ҳамоно, ки наҳси Кайвон буд[12,87].

Тафовути мазкур ба баҳси тӯлоние, ки миёни дошишмандон М.М. Герасимов ва А. Тоҳирҷонов дар бораи тарзи рехтани дандонҳои шоир вуҷуд дошт, хотима медиҳад ва дурустӣ андешаро дар бораи он ки дандонҳои шоир бар асари пири на да як вақт, балки наи ҳам ба таври табии рехтаанд, ба субу мерасонад... Вале бо вуҷуди он ки чунин унсурҳои тарҷумаҳои дар қасида зиёданд, онро наметавон комилан қасидаи ҳасбихол номид. Зоро тавре ки зикр шуд, ҳадафи аслии шоир дар қасид баёни андешаҳои фалсафист ва ишораҳои саргузаштӣ барои тақвияти он андешаҳост.

Қасидаи «Шикоят аз пири», ба назари мо маънии ниҳони иҷтимоиву сиёсӣ ҳам дорад, ки шоир аз баёни ошкорои он худдор

мушкимүй,
бар чий сомон буд[2,31].

шеррө бозгү менамоянд.
Дар матлау мақтали шеър
шахас бо тасвири рехтани
ба ҳам додааст, ки ин ҳам
ба ин васила ногузир
такид кардааст. Вал
он он пораҳо зытибор
номидаанд. Албатта
вале онҳо на барои баён
андешаҳои фалсафӣ зикр
қасида як мушоҳида
шахсияти шоир хел.
Аҳор Мухторов зимни
хаттии Солорчангӣ
ки дар он 302 мисраъ
«Шикоят аз пири» ҳам мавҷу
аз матнҳои дигар тафову
ҳам» сабт шудааст:

бисуду бирехт,
наҳси Кайвон буд[12,87].

е. ки миёни донишманд
дар бораи тарзи рехта
мишаҳад ва дурустӣ
шоир бар асари пири на
табии рехтаанд, ба субъекти
унсурҳои тарҷумаиҳои
комилан қасидаи ҳасбиҳои
аслии шоир дар қасидаҳои
саргузаштӣ барои
назари мо маънни ниҳон
аз баёни ошкорои он худдор

ва инро аз баъзе ишораҳои ў метавон пай бурд.
аст, ки қасидаи мазкурро шоир дар поёни умр сурудааст.
шоир танҳо замони пириви ҷисмониву рӯҳии шоир аст,
дэврони шурӯъи қасоду таназзули давлати Сомониён ҳам
Дарвоқеъ пешрафту камолоти шахсӣ ва эҷодии Рӯдакӣ ба
рушди давлати Сомониён рост меояд, ки худи шоир ҳам ба
ара кардааст:

Киро бузургиву неъмат зи ину он будӣ,
Варо бузургиву неъмат зи оли Сомон буд[2,35].

Тавре ки маълум аст, пас аз вафоти Наср ибни Аҳмад, ки
ва пуштибони асосии шоир буд, давлати Сомониён рӯ ба
ниҳод. Дар ин бора Б. Фафуров дар мақолаи ҷудогонае
назар намуда, омилҳо ва сабабҳои онро нишон додааст[6].
Даввлоти сиёсиву иҷтимоӣ ба ҳаётӣ шоире, ки умри худро
ниҳмати самимиву содикона ва тарғиби он кардааст ва маҳз
давлат барои пешрафти ў заминай мусоид мӯҳайё намудааст,
амиқ расондааст. Шоир аз тафсирӣ ин вазъӣ ногувори
иҷтимоӣ худдорӣ карда, танҳо ба таъкиди дигар шудани
иҷтифо намудааст:

Кунун замона дигар гашту ман дигар гаштам,
Асо биёр, ки вакти асову анbon буд[2,36].

Рейснер зимни таҳлили «Шикоят аз пири» он қисмати
ро, ки ба ёди даврони ҷавонии шоир ихтинос дода шудааст,
фаҳрия дониста, онро ба таъсири суннати ашъори ғиноии
«сумария» номида мешавад, вобаста менамояд[15,195].
аст, ки Рӯдакӣ аз адабиёти араб оғоҳии хуб дошт ва
онҳи шоирони араб чун Ҳассону Ҷарир, Тоиву Саҳбон ва
онҳо дар ашъори ў бар ин гувоҳ аст. Вале шеъри мазкурро
ба қасидаи арабӣ донистан дуруст нест. Зоро Рӯдакӣ сайд
ки шеъри худро дар пояи суннатҳои фарҳангии миллий
намояд. Ў ҳатто аз истифодаи зиёди қалимаву ибраҳои арабӣ
кардааст. Масалан, дар матлаъ аз 15 вожа танҳо ду вожа
байти дувум танҳо як вожаи арабӣ ба кор рафтааст[13].

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Умуман наметавон ба андешаи М.Рейснер розӣ шуд, ки ўрешаи қасидаи форсиро комилан арабӣ медонад ва аз ҳамин дидгоҳ ба «Шикоят аз пири» менигарад. Ӯ ҳатто аз ин қасида насибу зӯҳдиёту фахр барин баҳшҳои маъмули қасидаи арабиро ҷустааст. Дар ҳоле ки ин шеъри Рӯдакӣ ҳам аз лиҳози муҳтаво ва ҳам аз ҷиҳати сохтор аз қасидаи арабӣ тафовут дорад. Рӯдакӣ дар ин шеър қолабшиканӣ карда, қасидаи комилан форсиву тоҷикиро оғаридааст, ки дар он риояти қолаб муҳим нест, балки ҳадафи аслий баёни андешаҳои фалсафист.

Дар қасида боз як ҷанбаи дигари фалсафири метавон мушоҳида кард, ки он назари хушбинии шоир ба ҳаёт ва олам аст. Ҳарчанд матлаъу мақтаъи шеър дар назари аввал ҳузнангез менамояд ва бесабаб нест, ки баъзе муҳаққиқон амсоли И.С.Брагинский онро марсия(элегия) номидаанд, валие шеър ба таври кулий дар рӯҳияи волои хушбиниву ҳуҷоҳӣ суруда шудааст. Шоир ба ёдоварии айёми хуши зиндагӣ дар овони ҷавонӣ, ишқварзӣ бо моҳрӯён, рӯзгори хушу фараҳманд дар боргоҳи Сомониён ва амсоли инҳо дилбастагиро ба зиндагӣ иброз менамояд. Бо он ки умри дароз, пастиви баландҳои рӯзгор, ки ногузиранд, яъне аз рӯи қонуни ҳаёт ва хости Ҳудованӣ(қазову қадар) сурат мегиранд, ҷисми ўро коҳиш додаанд, валие рӯҳу ироди ўро нашикастаанд. Ӯ аз он рӯҳбаланд аст, ки умрро бехуда нагузарондааст, аз лаззатҳои фаровони зиндагӣ барҳӯрдор шудааст, дар хидмати давлат ва мардум муваффақ будааст, соҳиби молу сарват ва иззату шӯҳрат гаштааст. Ба назари мо қасида на марсия асту на шикоят аз пиригу рӯзгор, балки паёми ахлоқиву фалсафии шоир аст ба ҳамзамонону ояндагон, ки аз зиндагӣ ғофил набошанд ва аз ҳама хушиҳои он истифода намоянд.

Ба ин минвол Рӯдакӣ дар қасида қабл аз ҳама ба баёни андешаҳои фалсафиву ҳиками пардохта, нигоҳи худро нисбат ба зиндагӣ ва олами ҳастӣ ба қалам додааст ва пеши назари хонандагӣ ҷакиму донишманди рӯзгордидаву хирадманд ҷилвагар мешавад. Валие тавре зикр шуд, баъзе муҳаққиқони осори шоир инро нодида гирифтаанд. Ҳатто донишманди дақиқкор Шафевиин Кадканӣ зимни таҳлили вежагиҳои сувари хаёли ашъори бозмондаи Рӯдакӣ таъсири илмро дар он инкор менамояд: «Дар миёни сувари хаёли ў(Рӯдакӣ-М.М.) камтар чизе аз аносери гайритабии вучуд дорад, таъсири илмро ба ҳеч гуна дар хаёли ў

М.Л.Рейснер розӣ шуд, ки ӯ мезонад ва аз ҳамин Ҳатто аз ин қасида қасидаи арабиро лиҳози муҳтаво ва балки ҳадафи аслий форсиву тоҷикиро

фалсафиро метавон ба ҳаёт ва олам аст. Аз ҷумла аввал ҳузангез мухаққиқон амсоли Ҳудованд, вале шеър ба ӯ дар овони ҷавонӣ, Ҳудованд дар боргоҳи ӯро ба зиндагӣ иброз баландҳои рӯзгор, ки Ҳудованд(қазову Ҳудованд) вале рӯху иродан аст. ки умрро бехуда зиндагӣ барҳӯрдор мӯзғофак будааст, соҳиби Ҷазира назари мо қасида на балки пайёми ахлоқиву ҷон, ки аз зиндагӣ ғоғил намоянд.

Ҳабл аз ҳама ба баёни ҳитоҳи худро нисбат ба ӯ пеши назари ҳонандагӣ Ҳирадманд ҷилдагар мухаққиқони осори шоир Ҷонли дақиқкор Шафевии тувари ҳаёли ашъори инкор менамояд: «Дар камтар чизе аз аносиро ба ҳеч гуна дар ҳаёли ӯ

шавон ҷустуҷӯ кард»[24,93]. Вале баръакс баррасҳои олими тоҷиноси тоҷик Максуд Ҳочиматов нишон медиҳад, ки тасвирҳои унсурҳои табият, ба ҳусус гиёҳу гулҳо дар ӯри Рӯдакӣ асосу пои илмӣ доранд[22]. Илова бар ин ҳои шоир дар қасидаи «Шикоят аз пири» ҳам чунон ки зикр ҷонбай фалсафиву илмӣ доранд.

Ба ин ҷонбай ашъори шоир ҷанде аз муҳаққиқон ишораҳо мегардад. Аз ҷумла Ҷаъфари Шиор ва Ҳасани Аиварӣ ҷониши шаанд: Рӯдакӣ «беш аз он ки андешаи тааббудӣ ва динӣ бошад, андешан фалсафӣ ва озод дорад»[25,54].

М.Л.Рейснер зимни баррасии қасоиди Носири Ҳусрав ӯро ҳарои қасида ва воридкунандай оҳантҳои сиёсӣ, ахлоқӣ, ӯри насиҳатӣ, ҳикамигу фалсафӣ дар ин навъни шеър дониста, ки натиҷа расидааст: «Минбаъд маҳз омили пайдоишӣ ӯри ахлоқиву фалсафӣ ва зӯҳдиёту тамсилӣ дар қасидаҳои мубаллиғ Носири Ҳусрав барои тавсияи доираи мавзӯоти шеър дар осори шоирони ҷарни X11 ҷун Саҳой, Ҳоқонӣ, ӯри ва дигарон роҳро боз намуд»[15,81]. Аббоспур низ дар шарҳи анвоъи қасида навишидааст: «Қасоиди ҳикамӣ ва ӯри ки асоси онҳо ба андеша устувор аст. Носири Ҳусрав барҷастатарин қасоиди ҳикамӣ ва фалсафӣ дар шеъри ӯри шоир Ҳикамии ҳуд ба ашъори шоирони мазкур таъсир аст, вале барҳақ бояд Рӯдакиро бунёдгузори ин навъни донист, ки инро на танҳо «Шикоят аз пири», балки пораҳои ашъори мутафарриқаи ӯ низ ба субут мерасонанд. Аз ҷумла ӯри бокимондаи Рӯдакӣ шеърнораи дигаре ҳаст, ки ба ӯри ӯри қавӣ он ҳам дар поёни умри ӯ оғарида шудааст ва бо мазкур ҳамоҳанг аст:

Басо, ки маст дар ин ҳона будаму шодон,
Чунон ки ҷоҳи ман афзун буд аз амиру мулук.
Кунун ҳамонаму ҳона ҳамону шаҳр ҳамон,
Маро нагӯйӣ, к-аз чӣ шудаст шодӣ сӯг? [2,87]

Шоид дар ҳамин қасида шоир сабаби ба ин ҳол гирифттор ба қалам дода бошад, вале он шеър нотамом аст.

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Дар қасидаи «Шикоят аз пири» аксари тасвиру таъбира вожаву ибораҳо ва дигар василаҳои баён бори маъни фалсафир мекашанд. Ҳатто радифи шеър «буд» мафхуми васеъ пайдо карда ишора ба гузаштани умри бебозгашт ва тағириру табдили ҳайт ҳастӣ мекунад. Ин радиф барои эҳёи хотираи шоир мусоидат намуда, давраи пурнишоти ҷавонӣ, рӯзгори хушу ҳуррам, даврони шукуҳу бузургии умри ўро ба ёд меорад. Аз ин ҷост, ки шоир ҳамоҳад он лаҳзаҳои хуши умрро таъкид кунад, ба тақори оғози вожа ва муродифаш «шуд» менардозад:

Шуд он замона, ки рӯяш ба сони дебо буд,
Шуд он замона, ки мӯяш ба сони қатрон буд...
Шуд он замона, ки ӯ шод буду ҳуррам буд,
Нишоти ӯ ба фузун буду бими нуқсон буд...
Шуд он замона, ки ӯ унси родмардон буд,
Шуд он замона, ки ӯ пешкори мирон буд[2,32-35].

Тақори зиёди вожаҳои «буд» ва «шуд» дар байҳои боло интанҳо ҳусни шеърро накостааст, балки таъсири ҳиссиву равони онро бештар намудааст. Беважҳ нест, ки дар 34 байт 54 маротиб қалимаи «буд» тақрор ёфтааст. Ба ин масъала Мазохир Мусафир низ таваҷҷӯҳ намуда, дуруст фармудааст: «дар ҳамин қасида сарф назар аз радиф 20 бор феъли «буд» тақрор шуда ва ҳар як гузашт аз зиндагии ўро баён кардааст, бе он ки кӯчактарин садамае равониву зебой ва лутфи баени гӯянда ва ҳайъати шеъри бирасад»[7,34]. Тақрор низ дар қасида пайваста бо тазод мукобала маҳз барои таъииду таъкиди андешаҳои фалсафии шод ба кор рафтааст.

Р. Мусулмонқулов дар мақолаи «Радифи як шоҳасар» қасиди «Шикоят аз пири»-ро бори дигар мавриди баррасӣ қарор дошти онро аз лиҳози сохтор таҳқиқ мекунад ва тағири радифро аз «буд» ба «шуд» дар мақтаи қасида ба субут расонданӣ мешавад. Назари адабиётшиносони гузаштаву имрӯзаро дар бораи радиф накл намуда, баъзан тағиир ёфтани радифро дар шеър таъкиди намудааст: «Хулоса, мувофики ақидаи суханшиносӣ асримиёнагӣ дар шеъри якрадифа то охир нигоҳ доштани як радиҷониҷиб будааст, вале аз рӯи зарурат шоир метавонистааст онро тағиир дихад ва аз он даст ҳам кашад. Аммо чунин рафтор

й» аксари тасвиру таъбирҳо баён бори маънии фалсафири мафҳуми васеъ пайдо кард шт ва тағири туфтили ҳаёт эҳеи хотираи шоир мусоидару зориги хушу хуррам, давронро ғорад. Аз ин чост, ки шоир ҳаёт таъкид кунад, ба такрори онад:

ш ба сони дебо буд,
ш ба сони қатрон буд...
од буду хуррам буд,
ибими нуқсон буд...
юни родмардон буд,
шкори мирон буд[2,32-35].

ва «шуд» дар байтҳо боло иштиқақи таъсири ҳиссиву равонӣ. ки дар 34 байт 54 маротиб ин масъала Мазохир Мусаффа шт: «дар ҳамин қасида сарф гакрор шуда ва ҳар як гузашта он ки кӯҷактарин садамае бӯянда ва ҳайъати шеъри қасида пайваста бо тазодди андешаҳои фалсафии шоир

и «Радифи як шоҳасар» қасида мавриди баррасӣ қарор дод. Ҳад ва тағири радиифро аз «буд» субут расондани мешавад. Ҳу имрӯзаро дар бораи радиифи радиифро дар шеър таъкид ақидаи суханшиносӣ охир нигоҳ доштани як радииф шоир метавонистааст онро ғорад. Аммо чунин рафтор

равост: шоир бояд хонандаро аз тағиирот огоҳ кунад» Вале дар қасидаи «Шикоят аз пири» ин ҳолат ба назар сал ва инро муҳаққиқ «хусни шеър» медонад.

Мутаасифона, муҳаққиқ ба масъалаи матишиносии қасида иштироки иакардааст. Тавре ки А.Сатторзода ишора кардааст, ҳамда аз шаш нашр ва ва ё шониздаҳ варианти гуногуни «Шикоят аз пири»... вучуд дорад»[16,20]. Дар ҳеч яке аз радиифи «шуд» ба назар намерасад. Аз ин рӯ алҳол то пайдо матни ба асл наздики қасида нигоҳ доштани радиифи «буд» мектаъи қасида лозим аст. Зоро «буд» дар ин мавриди маънии «бувад»-ро низ ифода намояд, ки созгори байт аст.

Баин тартиб устод Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ бо ии шеъри худ тозаи қасидаи фалсафири ба вучуд овард, ки минбаъд дар Кисии Марвазӣ, Носири Хусрав ва шоирони дигар рушду лайдо кард. Аз ин рӯ месазад, ки ӯ бунёдгузори қасидаи радииф дар адабиёти тоҷику форс дониста шавад.

Китобнома

1. Аббоспур. Қасида. Дар «Фарҳангномаи адаби форсӣ». Ба сарпарастии Ҳасани Ануша. -Техрон, ч. 2, чопи 2, 1381.
2. Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Девони ашъор. Ба эҳтимоми Расул Мирзо. Алӣ Муҳаммади Ҳурсонӣ. -Душанбе, 2008.
3. Бобоев Ю. Иззарияи адабиёт, қисми 1.-Душанбе, Маориф, 1996.
4. Брагинский И.С. Адам поэтов. 12 миниатюр.-М., 1966.
5. Брагинский И.С. Из истории таджикской народной поэзии.-М., 1996.
6. Ғафуров Б. Илали авғгирий ва сукти Сомониён. Тарҷумаи Муллоаҳмад// «Эроншиноҳт», 1386, № 6.
7. Мазохир Мусаффа. Посдорони сухан. -Техрон, ч. 1, 1335.
8. Мирзо Муллоаҳмад. Бори дигар дар бораи нобиноии Ҳурсонӣ. Дар китоби Мирзо Муллоаҳмад. Рӯдакӣ ва Ҳурсонӣ. -Душанбе, Адаб, 2012.
9. Мусулмониён Р. Наззарияи адабиёт. -Душанбе, Маориф, 1990.
10. Мусулмонқулов Р. Асоси як тасвири шоирона. Дар китоби «Шоирони шеъри ҷонпарвар». -Душанбе, Ирфон, 1984. Ин мақола ӯзумал дар маҷаллаи «Садои Шарқ», 1975, № 9 чоп шудааст.

СУХАНШИНОСӢ, № 2 2013

11. Мусулмонкулов Р. Радифи як шоҳасар. Дар китоби «Фурӯғи шеъри чониарвар». -Душанбе, Ирфон, 1984.
12. Мухторов А. Ба номи устод Рӯдакӣ. Дар китоби «Дурданаҳои маданияти Тоҷикистон дар ганцинаҳои Ҳиндустон» -Душанбе, 1964.
13. Муҳаммадзод Х. Калимасозӣ дар ашъори Рӯдакӣ -Душанбе, 2008.
14. Наимбоев С. Мавқei такрор дар қасидаи «Шикоят 21 пири». // «Мактаби советӣ», 1973, № 1.
15. Рейснер М.Л. Персидская лироэническая поэзия X – начала XIII века. Генезис и эволюция классической касыды.-М., 2006.
16. Сатторзода А. Тазоди зиндагӣ дар таносуби шеър (Кӯшиши мутолиаи ҳамаҷонибаи як қасидаи гарро). Дар китоби «Кӯхна ва нав».-Душанбе, Адиб, 2004.
17. Сатторзода А. Шеъри Рӯдакӣ ва муаммои таҳлили қалом мавзун // Садои Шарқ, 1979, № 9.
18. Сатторзода А. Шеъри ҳолия дар замони Сомониён. Дар китоби «Кӯхна ва нав».-Душанбе, Адиб, 2004.
19. Сируси Шамисо. Анвоъи адабӣ.-Техрон, 1370.
20. Субҳони Амир. Рӯдакӣ – падидай нодир ва ҷаҳонни таамаддуни аҳди Сомониён. -Душанбе, 1999.
21. Ҳодизода Р., Шукуров М., Абдуҷабборов Т. Фарҳанг истилоҳоти адабиётшиносӣ.- Душанбе, Ирфон, 1966.
22. Ҳочиматов М. Ҳаким Рӯдакӣ.-Душанбе, 2008.
23. Ҳусейни Размҷӯ. Анвоъи адабӣ ва осори он дар забони форсӣ.- Машҳад, чопи 2, 1372.
24. Шафғеъи Кадқани. Сувари хаёл дар шеъри Рӯдакӣ. Да маҷмӯаи «Ёди ёри меҳрубон». Ба қӯшиши Алии Деҳбошӣ.-Техрон, 1385.
25. Ҷаъфари Шиор, Ҳасан Анварӣ. Дар бораи Рӯдакӣ ва асрӯ. Дар китоби «Ёди ёри меҳрубон», ба қӯшиши Алии Деҳбошӣ Техрон, 1385.
26. Элбойзода Вафо. Вижагиҳои лугавии қасидаи «Шикоят пири»-и Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ// «Адабиёт ва санъат», 3 июли 2008.
27. Элбойзода Вафо. Вижагиҳои «Шикоят аз пири»// «Адабиёт ва санъат», 10 ноября 2011.

Мирзо Муллоахмадов

ФИЛОСОФСКАЯ КАСЫДА РУДАКИ

Рудаки внес огромный вклад в формирование и развитие большинства поэтических жанров персидско-таджикской поэзии. Касида «Шикоят аз пири» («Сетование на старость») является не только одной из лучших и знаменитых касыд Абуабдуллаха Рудаки, но и считается самым высоким и особым примером данного жанра поэзии. Этим стихотворением устод Рудаки создал новый философский вид касыды, который впоследствии был принят и дан дальнейшее развитие в творчестве Кисай Марвази, Насыра Хусрава и других поэтов персидско-таджикской литературы. Исходя из этого, можно сказать Абуабдуллаха Рудаки основоположником философской касиды в персидско-таджикской литературе.

Ключевые слова: Рудаки, персидско-таджикская поэзия, философская касида.

Mirzo Mulloahmadov

RUDAKI'S PHILOSOPHICAL QASIDA

Rudaki has great contribution to the formation and development of most poetic genres of Parsi – Tajiki poetry. Qasida "Shikoyat az Pir" (Sorrow of old age) is not only one of the best and famous qasidas of Abuabdullah Rudaki, but it considers as the highest and the singular example of this genre of poetry. Ustad Rudaki's this poem created a new philosophical view of qasidas, which was afterward adopted and developed in the creation of Kish Marvazi, Nasir Khosravi and other poets of Persian-Tajik literature. Based on this, can be said Abuabdullah Rudaki is the philosophical founder of qasida in Parsi-Tajiki literature.

Key words: Rudaki, Parsi-Tajiki poetry, qasida, philosophical

КИШТИНИШАСТАГОИЕМ
Ё
КИШТИШИКАСТАГОНЕМ?

*Киштинишастагонем, эй боди шурта бархез,
Бошад, ки боз бинем, дидори ошноро[17, 7].*

Дар ин байт аз қарнҳои пеш калимаи «киштинишастагонем» бу ду навъ навиштаву хонда мешавад, ки яке «киштинишастагонем» ва лигаре «киштишикастагонем» мебошад.

Ин байт аз «Куллиёт»-и Ҳофиз, ки соли 2001 дар Эрон бо ҳати сириллик таҳти назари Мухаммади Борӣ омода шуда, ба на расидааст, иқтибос шуд. Таҳтинаzarдори китоб навиштааст, ки нусхаро дар асоси нусхай Чамшед Шанбезода, ки соли 1983 дар Душанбе нашр шуда буд, омода соxта, дар айни ҳол аз «...нусхе мӯхими Ғаний – Қазвийӣ ва Ҳалҳолӣ дар муқобала ва таҳрир мӯчаддад истифода кардааст»[17, 3]. Аммо ин байт дар «Ҳофиз» (Девон) – и Насруллоҳи Мардонӣ, ки бино бар қавли худи ӯ дар асоси «...нусхай ҳаттии 827 Ҳалҳолӣ, ки мабнои кори аллома Қазвий буда ва нусхай чолии дуктур Ҳонларӣ, ки бар асоси ӯ нусхай кӯҳан тадвин гардида ва то худуде нисбат ба дигар нусхҳо эътибори бештаре бархурдор буданд»[16, 11], омода ва ҷо шудааст, дар шакли «киштишикастагонем»[16, 35] омадааст. Байт мазкур дар «Лугатномаи Деххудо» ҳам ҳамчун шоҳид бар таркис «боди шурта» ва калимаи «дидор», дар ҳарду ҳолат ҳам дар шакли «киштишикастагонем» нақл шудааст.

Аз ҷониби ҳар ду гурӯҳе, ки ин байтро ба тариқи ҳаменависанду меҳонанд, барои исботи тарзи хондану навиштани ҳамдалелу бурҳонҳои бисёре оварда мешаванд, ки шояд бा�ъзе аз он эътиборе ҳам дошта бошанд. Азбаски то ба имрӯз як шакли он ҷониби ҳама пазируфтга нашудааст, онҳое, ки намекоҳанд ба ин бадода шаванд, бо овардани ин байт ҷони худро ҳалос мекунанд:

Баъзе нишаста хонанд, ҷамъе шикаста хонанд,
Чун нест Ҳоча Ҳофиз, маъзур дор моро.

Аскар Ҳаки

СТАГОНЕМ

СТАГОНЕМ?

онем, эй боди шурта бархез,
бисем, дидори ошноро[17, 7].

ман «киштинишастагонем»
яке «киштинишастагонем»
башад.

соли 2001 дар Эрон бо хатт
Борӣ омода шуда, ба нағоҳ
кори китоб навиштааст, ки
Шанбозода, ки соли 1983 да
дар айни ҳол аз «...нусха
дар мӯкобала ва таҳрир
Аммо ин байт дар «Хоғиз
бино бар қавли худи ўзигӣ
ки мабнои кори аллома
тур Хонларӣ, ки бар асоси
ӯзуде нисбат ба дигар нусах
онем»[16, 11], омода ва
онем»[16, 35] омадааст. Байт
хамчун шоҳид бар таркиб
ҳарду ҳолат ҳам дар шакъ

ин байтро ба тариқи ху
тарзи хондану навиштани ху
ҷонанд, ки шояд байзе аз он
то ба имрӯз як шакли он
кое, ки намехоҳанд ба ин ба
худро ҳалос мекунанд:

шикаста хонанд,
дор моро.

СУХАИШИНОСӢ, № 2 2013

Ваље барои бაъзеҳо то ҳол ин масъала бокист ва сари ҳар вақт
баҳсу мунозира мешавад. Ҳоло мо ба накли ин байт аз
чопҳои дигар ва ба радду қабули далелу бурҳонҳои ҳар дуи
машгул нашуда, фикри худро мухтасар оид ба ин масъала
кард, ки бар мутолиаи ботааммули девони Ҳоча Ҳофиз
зард. Зоро ин ягона роҳи дурусти тасҳөҳ ва ё шарҳу баёни ин
мебошад, ки мавриди баҳсу мунозира қарор мегирад;
дар куллияи матни эҷодиёти шоир тасҳеху маънидод бояд

Аз мутолиаи девони Ҳофиз ва ахборе, ки дар бораи зиндагии ўз
масраси мо ҳаст, бармеояд, ки ў «Куръонро бо чаҳордаҳ
хифз дошт»[3, 16], ҳамчунон ки худ ҳам мегӯяд:

Ишқат расад ба фарёд, ар худ ба сони Ҳофиз,
Куръон зи бар бихонӣ дар чордаҳ ривоят[17, 58].

Ҳофизшиносӣ таъкиди он нукта, ки дар саросари девони
ғӯсир, партав, маъниву мазмунҳое аз Куръон гирифта
чизи тамоман маъмуливу тақрорист, ки ҳочате ба боз
нест. Бинобар ин яке аз муҳаққиқони барӯманди осори
ҷумма Баҳоуддини Ҳуррамшоҳӣ дар оғози баррасии ин
яке аз рисолаҳояш менависад, ки «ҳоло ман ҳам агар
бо ин гуна суханон оғоз кунам, ки «سلام فی مطلع الفجر»-ро
сурай Қадр аҳз карда... ё мисрои «ба Куръоне, ки андар
ї соири аబёtero, ки қалимаи Куръон дар он ба кор
шавам, поёби шикебони хонандагон аз даст хоҳад
қаҳка ки фаҳс (пажӯҳидан) ва истиқсои (тадқиқот) коғӣ
жана ба амал омадааст»[3, 446]. Бинобар дар ҷое, ки дар
пажӯҳишҳои Паргави Алавӣ «Ақоид ва афкори Ҳоча
«Иқтибосоти Ҳочаи Шероз аз абёти Куръони мачид ва
ӯзодису тафосир»), Абдулҳусайн Зарринқӯб «Аз кӯчай
«Суруди Зӯҳра»», Муртазо Заргомафар «Ҳофиз ва
татбики абёти Ҳофиз бо оёти Куръон», Тақии
иён «Гумшудай лаби дарё (fasli «Маъни ва заминаҳои
ни шеъри Ҳофиз»)» ва як силсила таҳқиқоти дигар ба
наст. ба тариқи хулоса гуфтан коғист, ки Ҳофиз худ

СУХАНШИНОЙ, № 2 2013

Субххезиву саломатталабй, чун Ҳофиз,
Ҳар чй кардам, ҳама аз давлати Куръон кардам[17, 189].

Ё дар ғазали дигараш гуфтааст:

Ҳар ганчи саодат, ки Худо дод ба Ҳофиз,
Аз юмни дуои шабу вирди сахарӣ буд[17, 128].

Ва ҳеч шакку шубҳае нест, ки ин «дуои шабу вирди сахарӣ» ба Куръон бастагӣ дорад. Бинобар ин ҳамеша дар назар бояд дошти замини боровари шеъри Ҳофиз шодоби Куръон аст ва ҳангоми баррасии ашъораш онро ба эътибор бояд гирифт. Таъсиру партави маъниву мазмунҳои куръонӣ дар осори Ҳофиз ба тарзу тарико гуногун зухур мекунанд, тоҳо ояҳо ва ё таъбирҳое аз ояҳо ҳамчуноз ки ҳаст, иқтибос гашта, тоҳо мазмуни онҳо бозгӯ мешаванд ва тоҳо газал саропо аз мазмунҳои куръониву ирфонӣ иборат бошад, тоҳо дигар як ё ду байт, бештар ё камтар ин гуна мазмунҳоро фаро мегиранд. Бинобар ин ҳангоме ки аз маърифати шеъри Ҳофиз сухан мегӯянд, аксаран маърифати ҳамин олами рӯҳониро дар назар доранд.

Аммо маърифат, ба ақидаи инҷониб, дар баробари маълумот дар бораи тасаввuf, ҷаҳоншиноҳӣ ва яке аз ҷаҳор дараҷаи ирфони сӯфия: шариат, тарикат, маърифат, ҳақиқат буданаш боз идроқ ғоҳилту дониш ва шинохт аз олами моддӣ ва бинишу тамизу фаҳм ҳамбошад. Дар вожаи маърифат, агар он ба манзури ифода мазмуни ирфонӣ истифода шуда бошад, шинохти олами маъни ва агар барои расонидани мазмуни дунявӣ ба кор рафта бошад, дарёғти олами моддӣ ҳам метавонад ҷой дошта бошад.

Олами шеъри Ҳофиз оламест дар миёни ду олам – рӯҳони ҷисмонӣ, ки маъмулан барзахӣ ном дошта, сифатҳои ҳар ду олам дорост. Ин маҳсусияти олами шеъри Ҳофизро Тажи Пурномдориён дар таҳқикоти арзишманди хеш «Гумшудаи ҷаҳонӣ дарё» дар фасли «Маъни ва заминаҳои он дар ҷаҳони шеъри Ҳофиз» чунин таъбир мекунад: «Муҳимтарин қашфи ў (яъне Ҳофиз – А.Ҳ.) ва асоси ҳамаи зароифи соҳтории шеъри ў ҳамон таъсиси олами барзахӣ дар шеър аст. Яъне ҳамон оламе, ки дар «Куръон» низ вучуд дорад ва ба ҳамон сабаб, ҳам имкони тафсири зоҳи

Кофиз,
Куръон кардам[17, 189].

а Хофиз,
и буд[17, 128].

шабу вирди сахарй» баштимеша дар назар бояд дошти доби Куръон аст ва ҳангома яд гирифт. Таъсиру партавири Ҳофиз ба тарзу тарниш таъбирхое аз ояҳо ҳамчунон инҳо бозгӯ мешаванд ва тоҳирфонӣ иборат бошад, гол ин гуна мазмунҳоро фарз маърифати шеъри Ҳофиз тамин олами рӯҳониро дар

миёни ду олам – рӯҳонизшта, сифатҳои ҳар ду оламро шеъри Ҳофизро Таки манди хеш «Гумшудаи лабоҳои он дар ҷаҳони шеър мтариин кашфи ў (яъне Ҳофизи шеъри ў ҳамон таъсис мон оламе, ки дар «Куръон» имкони тафсирӣ зоҳирӣ

ирибот бо олами воќејат мумкин месозад, ва ѓам имкони руѓониро дар ирибот бо ботин ва олами ҳаџикат»[8, 74].

Абаски олами барзах аз ду олам – рұхониву чисмонй ба ҳам
дар он метавонад гоҳ сифатҳои олами рұхонй ва гоҳ
олами чисмонй боло гирад ва мавридхое ҳам имкон
вучуди ин сифатҳо ба ҳамдигар ҳамсангу баробар бошад.
Рұ шахсияте, ки дар шеъри Ҳофиз арзи андом мекунад, низ
ҳамин ду олам зиндагй дорад. Ү, агар аз як сү, тамоми
олами лохутро бо худ дошта бошад, аз сүи дигар, ҳамаи
олами носутро низ бо худ дорад, vale дар айни ҳол на
лохуты ҳасту на тамом носутй, яъне инсонест воқеи, ки
чисмонист ва дар ўгоҳо боло гирифтани сифати яке аз
комилан табиист. Аз ин рұ ин шахсият ҳар қадар
фазилатҳои олами улвии рұхонй бошад, ҳамон қадар
олами сифлии чисмонй ҳам ҳаст, ки шинохти инсон дар
Ҳофиз аз даричаи ҳамин нигоҳ аст.

Холе, ки Ҳофиз олами шеъри худро аз фазилатҳои олами чисмонӣ, яне барзахӣ сохтааст, у ба ҳар дуи ин олам ҳолт аст ва шеъраш ҳам аз маърифати ҳар ду олам иборат. Аз ҷиҳати дигар, ба ақидаи мо, дунёи рӯҳ на фақат малакутист, балки дунёест, ки аз муносибати байни ду ба вучуд омаданаш мумкин аст, зоро инсон ҳам худ аз ҷаобадаъ – моддиву маънавӣ оғарида шуда, мавҷуди Пас, маърифат аз шинохти баробари ҳар дуи ин олам мешавад, бинобар он мо ин байти Ҳофизро, ки аксаран шинохти олами рӯҳонӣ талақӣ мешавад, ба маънои олами чисмонӣ ҳам мешиносем:

Шеъри Хоғиз ҳама байтулғазали маърифат аст,
Отарин бар нағаси дилқашу лутғи суханаш! [16, 165]

хамчунон ки қайд карда шуд, ду олам дар шеъри Хофиз аз набуда, ба ҳам таъманд, ки олами барзахиро ба вучуд ва инсони шеъраш ҳам дар байнин ҳамин ду олам -- ғифли, яъне олами барзахӣ ба такопӯи зиндагӣ машғул аст. Он шеъри Хофиз ҳар қадар заминаи рӯҳониву осмонӣ

СУХАНШИНОЙ, № 2 2013

дошта бошад, ҳамон қадар заманаи чисмониву заминӣ ҳам дора мисли ин байт:

Шароби талҳ меҳоҳам, ки мардаған бувад зӯраш,
Ки то як дам биёсоям зи дунёву шару шӯраш[16, 164].

Бинобар ин ҳангоми шарҳу тафсир ва тасҳехи осори Ҳофиз баробари ҳар шеърро дар заманаи он баррасӣ кардан сабку мазмун куллияни девонро низ ба эътибор бояд гирифт. Агар шеър саропо ва байтҳое аз он бештар дар заманаи олами маънавӣ гуфта шуд бошанд, онро бо меъерҳои олами маънавӣ ва агар дар замана олами моддӣ гуфта шуда бошад, бо меъерҳои ин олам шарҳу тафсир бояд кард. Азбаски аксари газалҳои Ҳофиз аз байтҳое ба ҳам омадаанд, ки истиқлоли маънӣ доранд, дар онҳо ҳар ду навъи идро – идроки олами маънавӣ ва моддӣ кам ё беш ва ё баробари ҳам доштанаш мумкин аст. Аз ин рӯ, мо он гоҳ ба ҳақиқати шеър Ҳофиз мерасем, ки мазмунҳои маънавию ирфониро дар онҳо дар омезин бо мазмунҳои заминиву нафсонӣ бубинем ва маънида кунем. Асолати чехраи шоирии Ҳофиз аз ин ду дидгоҳ возех намоёе хоҳад шуд. Ҳофиз ба ҳамин маънӣ шоири инсони дубуъдӣ, инсон заминиву осмонӣ, инсони воқеӣ, яъне мову шумост.

Холо аз ин дидгоҳ он газалро, ки дар он байти мавриди баҷой дорад, меҳонем ва дармеёбем, ки дар ин газал ва маҳсусан дар ҳамон байт андешаи ирфонӣ мақоми кулӣ дорад. Бинобар барои ба умки маънои он расидан онро дар мақоме, ки худи баҳаст, яъне дар мақоми ирфонӣ баррасӣ бояд кард. Ҳарчанд байтро дар мақоми дунявӣ ҳам мешавад тафсир кард, аммо дар ҳолат жарфои маъною мазмун ва эҳсосоти фарогири муассири дар назар пӯшида хоҳад монд.

Аввалан бар сари вожаҳои «киштинишастагонем» – «киштишикастагонем» меандешем, ки онҳо бори чӣ мазмун мекашанд. Вожаи «киштинишастагонем» дар ин байти мафҳумеро ифода мекунад, ки мардуме дар киштӣ дар ҳолати оромӣ нишаста боди шурта – мувофиқеро интизоранд, аммо вожаи «киштишикастагонем» ҳолати мардумеро ифода менамояд, ки дар киштии шикаста ҳастанд ва ин худ бе ҳеч ҳарфи илова аз вазифаи фочиавии онҳо – гарқ шудан хабар медиҳад, зоро мардуме, ки дар

чисмониву заминӣ ҳам дора

дафган бувад зураш,
у шару шӯраш[16, 164].

р ва тасхехи осори Ҳофиз
баррасӣ кардан сабку мазмун
гирифт. Агар шеър саропо ва
олами маънавӣ гуфта шуд
маънавӣ ва агар дар заминӣ
тъёрхон ин олам шарҳу тафсир
и Ҳофиз аз байтҳое ба ҳам
д. дар онҳо ҳар ду навъи идро
им ё беш ва ё баробари ҳам ҷо
ю он гоҳ ба ҳақиқати шеър
нишону ирфониро дар онҳо да
ғсонӣ бубинем ва маънидоз
аз ин ду дидгоҳ возех намош
нишони дубуъдӣ, инсонӣ
мувушумост.

и дар он байти мавриди ба
дар ин газал ва маҳсусан да
ми кулӣ дорад. Бинобар
про дар мақоме, ки худи ба
расӣ бояд кард. Ҳарчанд
давлат тафсир кард, аммо дар
осоти фарогири муассири

«кишинишастангонем»
ки онҳо бори чӣ мазмун
нем» дар ин байти мағҳумер
и дар ҳолати оромӣ нишаст
интизоранд, аммо воже
меро ифода менамояд, ки дар
бечҳарфи илова аз вазъ
иедиҳад, зоро мардуме, ки дар

шикаста ҳастанд, наметавонанд ором бошанд, ба онҳо
ҷон таҳдид мекунад. Вожаи «кишинишастангонем» вожаи
ба ҳолат набуда, аз назари ифодаи мазмуну ҳиссиёт табу
ва ташдиди саҳте дорад, ки онро нисбат ба
нишастагонем» хеле пурбор ва муассир месозад. Манзури
ҳам ҳамин аст, зоро сухани ўна аз қасонест, ки дар қишиғӣ бо
у оромӣ нишаста, ба дидори ошно расидан ҳастанд. Ин
ба матни эҷодиёти Ҳофиз ҳеч ошной надорад, ҷунки барои
бидори ошно расидан на ин гуна ба тасаввур меояд, ки дар
ба роҳат нишаста боди мувоғиқ ҳоҳию ба дидори ошно
балки съабтарин кор, пур аз ранҷу азобу уқубат ва
ҷонбоҳтани мебошад, ки барои инсони одӣ шояд ҳаргиз
ҳам нашавад. Ин маъно дар ғазали аввали девони Ҳофиз
байт ҷунин изҳор шудааст:

Шаби торику бими мавҷу гирдобе ҷунин ҳоил,
Кӯҷо донанд ҳоли мо сабукборони соҳилҳо[16, 5].

Ҳамчунон ки мебинем, агар байти мавриди тасхехро бо вожаи
«кишинишастангонем» ҳонем, ки дар асл ҳамин тавр ҳам ҳаст, ҳар
ҳолат ба ҳам шабоҳате пайдо мекунанд, зоро дар байти дуюм
«шаби торику бими мавҷу гирдобе ҷунин ҳоил» низ ҳатари
ғенро ифода менамояд. Ҷунки ин сафар на сафари ҷисмонӣ,
сафари маънавист барои расидан ба ёр ва дидори маънавӣ,
сафари муҳлике доштанаш мумкин аст. Албатта, муҳаррики
ғар ишқ, ишқи Илоҳист ва дар ҳар мавҷи ин баҳр наҳангеву
гирдобаш ҳатари ғарқ шудану аз даст додани ҷон ҳаст.
Ваъҷаст, ки Ҳофиз дар ғазали аввали девонаш мегӯяд:

Ало ё айюҳассоқӣ, адир каъсан ва новилҳо,
Ки ишқ осон намуд аввал, вале уфтод мушкилҳо[16, 5].

Газар ғазали дигараш ҷунин мегӯяд:
Дӯлам умеди фаровон ба васли рӯи ту дошт,
Вале аҷал ба раҳи умр раҳзани амал аст[16, 31].

Ҳамон тариқ, ин мушкил -- сипардани роҳи ишқ ва расидан ба
иори ёр ҳатари ҷон дошта, ин маъни дар саросари девони

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Хофиз доман густурдааст, ки даҳҳо мисол метавон овард. Па киштишикастагон кистанд ва дидори ошно чист? Пеш аз посухи пурсишҳо тааммуле бар девони Хофиз ва маъниву сурати шеъри бояд кард.

Ин киштишикастагон на онҳое ҳастанд, ки ҳамин ҳоло кишти нишастаанду сафар ба диёри ёр ихтиёр кардаанд, на, зер тамоми девони Хофиз мегӯяд, ки сарнавишти инсон аз сиришта шудааст ва он чӣ аз азал сиришта шудааст, ногузир аз ҳарчанд баъзан бар муқобили он исён ҳам мекунад, ҳамчунон дар ин байт ҳаст:

Чарх барҳам занам, ар ғайри муродам гардад,
Ман на онам, ки забуни кашам аз ҷарҳи фалак[16, 180].

Аммо асосан мұйтакид бар расми азалу абад аст. Бинобар «киштишикастагон» истиора аз бани баптар, фарзандони Ҳазрат Одам аст, ки ба дидори ошно – маҳзари Ҳақ расидан меҳоҳанда вәле азбаски бо васвасаи Иблис, алорагми иродати Илоҳӣ, мева мамнүй аз дарахти маърифат ҳурда, муртакиби гуноҳ шудаанд киштии муродашон шикаста аст:

Ҷое, ки барқи исён бар Одами Сафи зад,
Моро чӣ гуна зебад даъвии бегуноҳӣ[16, 292].

Аммо онҳо ошиқи Ҳазрати Ҳақ ҳастанд, бинобар ба дидор Ҳазрати Ҳақ расиданашон ҳар қадар мушкил дошта бошад, ба ҳам ҳоҳанд кӯшид, зоро онҳо ягонаи маҳлукони Ҳудованд ҳастанд ки қашидани бори амонати ўро, ки кӯҳу дарёву осмонҳо мачоз қабул надаштанд, ихтиёран бар дӯш гирифтаанд. Хофиз мегӯяд:

Осмон бори амонат натавонист қашид,
Куръаи кор ба номи мани девона заданд[16, 109].

Бори амонатро донишмандони ирфону тасаввуф, аз ҷумҳор Аҳмад Алии Риҷоин Бухорой чунин таъбир кардаанд: «Баъз калимаи «амонат»-ро вилоят донистаанд. Муташаръин, Қуръон салота ва урафои соҳибдил, онро ишқ тафсир мекунанд. Чо амонати илоҳӣ дар ҷонҳои пок ва қулуби тобнок аст, ва ишқ аст. Ҳоси одамӣ аст ва дигар мавҷудот аз он бебаҳраанд»[9],

о мисол метавон овард. Па ошно чист? Пеш аз посухи из ва маъниву сурати шеъри

ҳастанд, ки ҳамин ҳоло беър ихтиёр кардаанд, на, зер сарнавишти инсон аз азиришта шудааст, ногузир аст. Ҳам мекунад, ҳамчунон

муродам гардад,
аз ҷархи фалак[16, 180].

азалу абад аст. Бинобар башар, фарзандони Ҳазрат Ҳақ расидан меҳоҳандағын иродати Илоҳӣ, мева муртакиби гуноҳ шудаанд.

Сафӣ зад,
бегуноҳӣ[16, 292].

ҳастанд, бинобар ба дидор мушкил дошта бошад, бе маҳтүкони Ҳудованд ҳастанд. Кӯху дарёву осмонҳо маҷоза гирифтаанд. Ҳофиз мегӯяд:

инст қашид,
евона заданд[16, 109].

и ирфону тасаввуф, аз ҷумин таъбир кардаанд: «Ваъанд. Муташаръин, Қуръон ишқ тафсир мекунанд. Ҷубои тобнок аст, ва ишқ аст, ит аз он бебахраанд»[9, 83].

корест қашидани ин бор, бинобар ин вақте ки онро бар дарёву осмонҳо арза карданд, онҳо аз қабули он оциз одам, ки нодон буд, чӣ гуна сангин будани онро ҳамонист, қабул дошт. Ва мушкили дигар он чост, ки агар чӣ сангин будани бори амонатро медонист ҳам, аз қабулаш наметофт, ба ду сабаб: аввал ин ки аз азал ҷунин ирода бояд қабул кунад, дуюм ин ки ў ягона мавҷуди Ҳофаридааст, ки ишқ дорад, зоро аз хок оғарида шудааст. Зар сиришти хок аст; фариштагон аз ишқ бенасиб ҳастанд, зур оғарида шудаанд. Ҳамчунон ки Ҳофиз ҳам мегӯяд:

Фаришта ишқ надонад, ки чист, эй сокӣ,
Бикоҳ чому гулобе ба хоки одам рез[16, 156].

Дар ин ҷо бояд ба ёд овард, ки тамоми қисмати инсон ҳамчун Ҳазрати Одам аз азал гайри ихтиёри ў сурат гирифтааст: Одам, аҳду паймони аласт, қабули бори амонат, ҳўрдани мамнӯй ва ронда шудан аз биҳишт, дар ҳамаи ин амалҳо реъии одам нест, зоро он ҳама аз азал дар сарнавишти одам шудааст. Вале ба ҳар ҳол Ҳофиз маслиҳат мебинад, ки аз одам ҷунин гуфта шавад:

Гуноҳ агарчи набуд ихтиёри мо, Ҳофиз,
Ту дар тарики адаб бош, гӯ: «Гуноҳи ман аст»[16, 36].

Маълум аст, ки Ҳофиз на танҳо ҳамчун қории одии Қуръон, ҳамчун мукрие, ки онро дар чордаҳ ривоят аз бар медонисту бар нуктаҳо, ривоятҳои қуръонӣ ва ҳадисҳо иҳотаи тамом ва дар ашъораҳ, ҳамчунон ки аз ҷанд мисоли фавқуззикр ҳам бояд, аз онҳо устодона фаровон истифода мекард. Тардиҳе ки ҳангоми гуфтани байти «киштишикастагон» қиссаи сури қуръонии Мӯсо ва Ҳизр, ки дар он аз сафари дарёии ин ў ва киштий шикастани Ҳизр барои озмоиши Мӯсо ҳикоят мекард[11, 138-141], дар ёди ў буруз кардааст.

Барои онҳое, ки ин қиссано дар дастрас надоранд, муҳтасаран мекунем, ки рӯзе Мӯсо, ҳангоми муноҷот бо Ҳудой, аз ў турсад, ки: « Ё Раб, ҳеч ҳалқ туро ҳаст бар пушти замин, аз ман

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

донотар?». Худой чавоб медиҳад, бандас дорам, ба номи Хизр, ки ба илм аз ту бештар аст. Мұсо аз Худой хохиши ба сүйи Хизрохнамун кардани худро мекунад. Чун Мұсо Хизрро дар байни дарё меёбад, ба ү мегүяд, ки ман бо ту биёям, то ту маро он ил омүзі, ки туро омұхтанд. Хизр чавоб медиҳад, ки ту тоқат ва сабр онро нахохй дошт. Мұсо чавоб медиҳад, ки аз собирон хоҳам бу. Хизр розй мешавад ва аз лаби дарё мерафтанд, ки киштие падомад, гуфтанд, мо гаривонем, моро ба киштии андар нишонед. Чун нишонданд, Хизр он киштии некро дар чое, ки нишаста буд, сұрох кард, то об ба киштии даромад ва боз сұрохро дуруст кара. Мұсо гуфт, киштиро сұрох карді, то мардумро гарқа куни? Хизр гуфт, нагуфтам, ки бо ман сабр надори? Қисса құтох, дар давом ин сафар Хизр як ғуломро бе ҳеч гунох мекушад ва дар дехе, мардумаш ба онҳо дар гуруснагиашпен таом надода буданд, девори качро рост мекунад, ки аз ҳар дуи ин амал ҳам Мұсо ҳайрат омада, изҳори норизой мекунад. Пас Хизр мегүяд, ки сабр натавонисті кардан, ҳоло аз ҳам чудо мешавем ва таъви корхое, ки ман кардам, ин аст. Он киштии дарвешон буд, ки бар таъмини нафақай худ сохта буданд, vale дар рохи сафар мали горатгаре буд, ки киштии хуби мардумро ба горат мегирифт, сұра кардам, ки киштии нұқсдорро намегирифт ва нагирифт. Ғулом барои он күштам, ки бадхулқ буд ва падару модари некаш аз ү дод омада буданду аз Худой ба чойи ү фарзанди солеҳе меҳоста. Худой ҳочати онҳоро раво кард, ман ғуломро күштам, Худ онҳоро фарзанди неке дод. Он девори кач аз они ду ятим буд, зери он ганче буд ва Худой хост, то он ганч ба онҳо бирасад, ро кардам, то бар ганчи худ бирасанд. Ин аст таъвили амалхой ма ки ту сабру тоқати онҳоро надошті, гуфт Хизр ва аз чапми Мұнападид шуд ва ҳар қадар талааб кард, дигар пайдо нашуд.

Ба ҳамин минвол, дар қиссаву ривоятхой диниву ирфонй, ҳар чое, ки аз дарёву киштиву сафари воқеиву маънавий сұхб мешавад, қаріб ҳамеша киштии киштии шикаста мебошад ва ин ҳамои далел аст, ки болотар арз кардем, яъне Ҳазрати Одам гунохи худ он киштии муродро шикастааст ва онҳое, ки дигар ин киштии менишинанд, киштишикастагонанд.

Ҳоло ба далелдой аз ин ҳам қотеътар рүй меорем. Ҳоғ бешубха, аз қиссаи Мансури Ҳаллоғ огохии тамом дошт, зеро осораш борхо бар қиссаи үишорат мекунад, масалан:

Гуфт он ёр, к-аз ү гапт сари дор баланд,
Чурмаш он буд, ки асрор хувайдо мекард[16, 84].

Задар бисёр ғазалҳои дигараши ҳам ҳамин гуна ишоратҳо
биз. Бинобар он ү аз ин ҳарфҳои Ҳаллоҷ набояд бехабар
«...ки дар абёте чанд ҳоли худро ба касе ташбеҳ мекунад, ки
зареё дар дарёи ишқ гӯтавар аст ва мавҷҳои азим ӯро зеру
мекунанд»[8, 427]. Ҳамчунон ки мебинем, ҳоли ошиқони
Ҳақ ба ҳам хеле шабоҳат дорад, дар ин ҷо ҳам дарёву
азим ва ҳатари ҷон бохтан равшан падидор аст, ки барои
дор расидан дар киштий оромона нишаста, боди шурта
ро истисно мекунад.

Ҳамин тарик, дар «Тазкират-ул-авлиё»-и Шайх Аттор дар
сүфии маъруф Ҳасани Басрӣ (вафот соли 230 ҳ. қ.) чунин
оварда шудааст, ки аз он огоҳ будани Ҳофиз тардид набояд
бошад, зоро ӯ нафақат бо ашъори Аттор огоҳии хуб дошта,
келе татаббуъ кардааст, ки дар девонаш пайдост, балки
осори Аттор ҳаменга дар маърази мутолиаи Ҳофиз қарор
аст. «Накл аст, ки яке аз ӯ нурсид, ки: Ҷи гунаӣ? Гуфт: Ҷи
бувад ҳоли қавме, ки дар дарё бошанд ва киштий бишканад ва
ба тахтае бимонанд? Гуфт: Саъб бошад! Гуфт: Ҳоли ман
беч бошад»[1, 14]. Чунон ки мебинем, дар ин накл ҳам ҳоли
орони дидори Ҳазрати Ҳақ ба ҳоли қавме монанд аст, ки
он шикаста асту ҳар яке тахтаеро доштаанд ва талоши
саломат бурданро доранд. Акнун байти мавриди баҳсро
тар бо тааммул ба шакле, ки мо қабул дорем, меҳонем:

Киштишикастагонем, эй боди шурта бархез,
Бошад, ки боз бинем дидори ошноро.

Мебинем, ки Ҳофиз фақат ҳамин тавр,
кастагонем» гуфтааш мумкин аст, зоро онҳое, ки
он шикастаасту бо тахтапораҳо ҷон ба саломат
имкон дорад, талаби боди шурта -- мувофиқ
ки худро ба соҳил расонида тавонанд, зоро барои
худро бо тахтапораҳо аз дарё ба соҳил расониданӣ ҳастанд,
урта мадади бузурги ҳаётбахше мекунад. Вале барои

СУХАИШИНОСЙ, № 2 2013

«киштинишаастагон» боди шурта он ахамияги начотбахшеро надорад, ки барои «киштишикастагон» дорад, зоро «киштинишаастагон», ки киштиашон беосеб аст, бо кор фармудани бодбонҳои худ ба ҳар тарафе, ки ҳоҳанд, ҳаракат карда метавонанд. Агар бъазе гумон доранд, ки «боди шурта» ба киштишикастуву «киштишикастагон» дархур намеояд, ин фикр ҳам тасҳех меҳоҳад, ҳарчанд дар болотар ҳолати киштишикастагон баён карда шуд, ки боди шуртаро лозим доштанашон аён буд, бо мисоле меорем, ки ин шубҳа ҳам аз байн равад. Имомуддин Насими (770 ҳ.қ. тав.) мегӯяд:

Агарчи киштии тан бишканад, чӣ бок ўро,
Ки боди шуртай фазли ту бар карон андохт[7].

Дигар шубҳае нест, ки талаби «боди шурта» аз забон «киштишикастагон», яъне бани башар аст, ки бо гунохи худ роҳ расидан ба дидори Ҳазрати Ҳакро барои худ бастаанд, вале бо ҳам аз даргоҳи Илоҳӣ умедвор ҳастанд, ки инояте ба онҳо аз фармояду мушкилашонро осон намояд, зоро даргоҳи Илоҳӣ даргоҳи умед аст. Чунон ки Ҳофиз ҳам мегӯяд:

Ноумедам макун аз собиқаи лутғи азал,
Ту паси нарда чӣ донӣ, ки кӣ хуб асту кӣ зишт?[16, 50]

Барои муайян намудани мавқеъ ва ҷандомади таъбири киштишикаста, вожаҳои «киштишикастагон» ва «киштинишаастагон» муруре бар осори гузаштагон карда шуд, ки аз устод Рӯдакӣ сароҳӣ, карда то Тӯғрал, аз ҷумла, Абулфараҷи Рӯни, Абӯсаид Абулҳаҷ, Ҳусрави Дехлавӣ, Авҳадӣ, Анварӣ, Ҳоқонӣ, Низомӣ, Саъд Бедил... хуллас, панҷоҳ-шаст девонро фаро мегирифт. Дар мурур вожаи «киштинишаастагон» танҳо як бор дар осори Шаҳнама дар «Қашқӯл» ба ҷашм расид, ки он ҳам ба маъни онҳо ки гузари вакътро муоина мекунанд, истифода шудааст:

«Ва аммо ба ҷаҳон ҷунон киштинишаастагонем,
Ки мепиндорем сокинем аммо, замона дарангам
намедиҳад[2].»

Аммо таъбири «киштии шикаста», «киштии шикаст» ба ин ён шакли ба ҳам наздик фаровон ва «киштишикастагон» дар осори бъазси онҳо, ки номашон ин ҷо зикр шуд, ба ҳамон маъное, ки роҳи

он аҳамияти нацотбахшеш
шикастагон» дорад, зеро
бесеб аст, бо кор фармуда-
ни хоҳанд, харакат ка-
л, ки «боди шурта» ба кишти-
хур намеояд, ин фикр
ар ҳолати киштишикаста-
зим доштанашон аён буд, бу-
з байн равад. Имомудд

над, чӣ бок ўро,
бар карон андохт[7].

и «боди шурта» аз забо-
р аст, ки бо гунохи худ ро-
барои худ бастаанд, вале бе-
танд, ки инояте ба онҳо
амояд, зоро даргоҳи И-
мегӯяд:

и лутфи азал,
кӣ хуб асту кӣ зишт?[16, 50]
ва ҷандомади таъбири ки-
гон» ва «киштинишастана-
шуд, ки аз устод Рӯдакӣ
и. Рунӣ, Абӯсаид Абулҳо-
и. Хоқонӣ, Низомӣ, Сай-
ро фаро мегирифт. Дар
анҳо як бор дар осори Ш-
а, ки он ҳам ба маъни он
стифода шудааст:
киштинишастанем,
аммо, замона даранг

Ҳифиз ҳам ба ҳамон маъно ба кор бурдааст, дар ҷанд маврид
расил. Ҳоло барои ба дарозо накапидани сухан фақат
чилиби онро ҳамчун намуна меорем:

Мавлавӣ гӯяд:

Ҳурмат бирафт, ҳалқаи ҳар даргаҳе нақӯбам,
Киштишикаст, миннати ҳар лангаре надорам[12].

Мавлавӣ гӯяд:

Гар Хизир дар баҳр киштиро шикаст,
Сал дурустӣ дар шикасти Хизр ҳаст[4].

Боз Мавлавӣ гӯяд:

Киштибони шикастагон аст,
Он баҳри карам ба бурдборӣ[5].

Боз Ҷомӣ гӯяд:

Манам он баҳри киштишикаста,
Бараҳна бар сари лавҳе нишаста[18].

Лоҳичӣ гӯяд:

Киштишикастагонем дар вартае, ки дорад,
Тӯфони бекарорӣ баҳру канор ҳар ду[17].

Табрезӣ гӯяд:

Овораи талабро Хизрест ҳар сиёҳӣ,
Киштишикастагонро ҳар мавҷ ноҳудоест[10].

Муҳаммадтақии Ҳучҷатулислом гӯяд:

Ку Нӯҳ, гӯ ба дашти бало ою боз бии,
Киштишикастагони муҳити балои мо[6].

Моро ҳамин қадар мемонад, хулоса кунем ва ба онҳое, ки
«киштинишастан» буданд, аз худ ин байтро бигӯем:

Киштишикастагонем, сидқи қаломи Ҳоча-ст,
Киштинишастай гар, маъзур дор моро.

СУХАНШИНОСӢ, № 2 2013

Илова: Ҳангоми навиштани ин мақола таҳқиқоти арзишманд аллома Баҳоуддини Ҳуррампоҳӣ «Ҳофизнома, шарҳи алфоз иълом, мағоҳими калидӣ ва аబети душвори Ҳофиз» дар дастрас банда набуд. Инояти худовандӣ буд, ки бо сабабе ин китоб бекитоби пурбаҳои дигари ҳамин муаллиф «Зехн ва забони Ҳофиз» аз ҷониби дӯстам донишманди варзида, академики АУ Тоҷикистон Носирҷон Салимов ба банда пешниҳод шуд. Табиист, ки банда зуд китоби «Ҳофизнома»-ро, ки шарҳ аст, кушода ҳамон газалеро, дар он байти мавриди баҳс ҷой дорад:

Дил меравад зи дастам, соҳибдилон, Ҳудоро,
Бошад, ки боз бинем дидори ошноро[13, 126].

хондам, то бубинам, ки ба чӣ шакле овардаанду чӣ гуна шарҳ кардаанд. Байт бо вожаи «киштишикастагонем» оварда шуда, дар давоми шарҳ ҷунин навишта шуда буд: «Ба ҷой «киштишикастагонем», кироати марҷӯҳ(тарҷеҳдодашуда-А.Ҳ.) «киштинишаstagонем» низ машҳур аст. Барои тафсил дар ин бора--Зехн ва забони Ҳофиз, с. 132-133»[13, 127]. Банда «Китоби зехн ва забони Ҳофиз» вирости савумро, ки дар даст буд, дар саҳифа нишондодашуда кушодам, vale matlabro pайдо nакардам. Азбасон ин вирост бо афзоиши даҳҳо мақола ҷоп шуда буд, сафҳаҳо дигарро ҷустам ва матлабро дар саҳифаи 146-147 пайдо кардам. Хондам ва дидам, ки дар баъзе маврид фикрҳои мо ба ҳамдигар монанданд. Бинобар он ин шарҳу тасҳехро пурра меорам, хонандагон аз он ҳам боҳабар бошанд.

«Киштишикастагонем/ киштинишаstagонем

Киштишикастагонем, эй боди шурта бархез,
Бошад, ки боз бинем, дидори ошноро.

Баҳси киштишикастагон ва киштинишаstagон марбут ба ихтилофи нусах аст, vale ҷунун ҳадисе машҳур аст, онро дар мақом матраҳ мекунем.

Муҳолифони шикастагон мегӯянд киштишикастагон, дигар дасташон аз ҳама ҷо кӯтоҳ аст ва дар ҳоли гарҷанд, маҷоли розу ниёз бо боди шурта доранд ва орзуи боз дидори ошноро. Дар посухашон бояд гуфт, ҳадди шикастагон киштиро аз кучо медонед, ки то чӣ қадар аст. Мумкин аст, маҷоз

СУХАНИШИНОСЙ, № 2 2013

тахқиқоти арзашманда. «Хофизнома, шархи алғасында Ҳофиз» дар дастрасында би сабабе ин китоб бар. «Зеҳн ва забони Ҳофиз» аз ғалымни АУ Тоҷикистон. Табиист, ки бандада зуда ҳамон газалеро,

Худоро,
[13, 126].

Создаанду чӣ гуна шарҳи Ҳофизномем» оварда шуда, дар шуда буд: «Ба ҷойи тарҷӯмадодашуда-А.Х. Бирон тафсил дар ин бора. Банда «Китоби зеҳн» ҳамон ҳамдигар буд, дар саҳифаи Ҳофиз накардам. Азбаси шуда буд, сафҳаҳои 146-147 пайдо карда шуда, муроҷаи мо ба ҳамдигарро пурра меорам,

бархез,

шастагон марбут бар муроҷаи сур аст, онро дар

киштишикастагон, дар ҳоли гарқанд, ва орзуи боз дидар шурӯфт, ҳадди шикастагон аст. Мумкин аст, маҷоза

гулту иродай ҷузъ шуда бошад. Чунон ки ба қавли дуктур Ҳофизшиноси номдор, агар нӯки як худнавис ё як поя аз ғонни сенилла шикаста бошад, урғон метавон итлоқ кард, худнавис ё нардбон шикастааст. Пас, мумкин аст, киштии тараке бардошта бошад, ва лозим нест аз ҳам ишида ва ба имрӯз «дарбу догон» шуда бошад. Айби кироати Ҳофизнома ин аст, ки аслан тасвир ва таҳарруке надорад. Садои Ҳофизнома ҷойи комилан гарм дармеояд, ки мо ҷамоати форигбол ба қасди сайру сафар дар киштии мутмаине нишастаем. Надорем ҷуз дурии дилбару дидори ошно ва мунтазирем, шурға оғози вазидан кунад. Бо ин ривоят шеър аз Ҳофизноме миафтад.

Дар аз дӯстони нигоранда, ки ин асарро қабл аз ҷоп меконд, Ҳофизнома Ҳофиз, ки: «киштишикастагон ҳастанд, ки бар муроҷаи Ҳофизнома дар дарёи Ором орзуи вазидани боде доранд, ки ононро Ҳофизнома Ҳофиз»[14, 146-147].

Ҳофизнома Ҳофиз: киштишикастагонем, киштишикастагонем, Ҳофизнома Ҳофиз, олами моддӣ, олами маънавӣ, Куръон, ирфонӣ, дунявӣ, Ҳофизнома Ҳофиз, сафари ҷисмонӣ, сафари маънавӣ, бори амонат, гуноҳ, Ҳофизнома Ҳофиз.

Китобнома

Атори Нишопурӣ, Фаридуддин. Гулчине аз Тазкират-ул-Машҳад, «ЭР-граф», 2013.

Баҳоӣ. Шайх. Дурчи З. Кашқӯл, фасли «Таҳомӣ чунин Ҳофизнома Ҳофиз», чумлаи 2.

Баҳоӣ. Шайх. Ҳофиз чӣ мегӯянд? Бо қӯшиши Ҷамшеди Интишороти Ҷонзода, ҷоли аввал, 1367.

Мавлавӣ. Дурчи З. Мачмуаи электронӣ. Маснавии фасли «Баёни он ки куштану заҳр додани марди заргар ба Ҳюҳӣ буд, на ба ҳавои нафсу тааммули фосид», байти 15.

Мавлавӣ. Дурчи З. Девони Шамс, газал, шумораи 323,

Муҳаммадтақиӣ Ҳучҷатулислом, Мирзо. Дурчи З. Лаолии таркибанд, байти 13.

Насимиӣ. Имомуддин. Дурчи З. Девони ашъор, газали 22, байти 11.

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

8. Пурномдориён, Тақӣ. Гумшудаи лаби дарё. Тааммуле маънӣ ва сурати шеъри Ҳофиз. Техрон: Суҳан, 1382. Фасли «Маънӣ ва заминаҳои он дар чаҳоии шеъри Ҳофиз».
9. Риҷоии Бухорӣ, Дуктур Аҳмад Алӣ. Фарҳанги ашъор Ҳофиз. Чопи шашум. Интишороти илмӣ, Техрон, 1370.
10. Сойиби Табрезӣ. Дурҷи З. Девони газал, газал, шумоғ 631, байти 6.
11. Тарҷумаи Тафсири Табарӣ. (Қиссаҳо). Навиштае чамъият уламои Мовароуннаҳр, вироишни матн: Ҷаъфар мударриси Содир, Техрон, чони ҷаҳорум, 1387.
12. Ҳоқонии Шервонӣ. Дурҷи З. Девони ашъор, Қасидаи Матлаи дувум, байти 41.
13. Ҳуррамшоҳӣ, Баҳоуддин. «Ҳофизнома, шарҳи аз ҷонибҳои иълом, мағоҳими калидӣ ва абёти душвори Ҳофиз», баҳши аввалин, Техрон, 1387.
14. Ҳуррамшоҳӣ, Баҳоуддин. Зехн ва забони Ҳофиз. Вироишни шарҳи аз ҷонибҳои иълом, мағоҳими калидӣ ва абёти душвори Ҳофиз, Техрон, 1384.
15. Ҳофиз (Девон). Аз нигоҳи Насруллоҳи Мардонӣ. Техрон: «Садо», 1370.
16. Ҳофизи Шерозӣ, Шамсиддин Муҳаммад Қулӣ. Нашри Замон, Техрон, 1379/2001.
17. Ҳазини Лоҳичӣ. Дурҷи З. Девони ашъор, газал. Шумоғ 715, байти 6.
18. Ҷомӣ, Нуриддин Абдураҳмон. Дурҷи З. Ҳафт авраси фасли «Дидани Зулайҳо Азизи Мисрро аз шикофи хайма ва фардоштан, ки ин на он кас аст, ки ман дар ҳоб дидаам ва солиҳӣ мекунам», байти 28.

Аскар Ҳоқонӣ

ПЛЫВУЩИЕ НА КОРАБЛЕ ИЛИ ПОЛОМАННОМ КОРАБЛЕ

В данной статье на основе глубокого изучения наследия Хафиза и его мировоззрения устанавливается истинный авторский вариант одной из строк газели Хафиза, которая в течение веков приводится в двух вариантах. Речь идет о газели во втором стихе, в которой говорится о плывущем на корабле и

шудаи лаби дарё. Тааммуле
фон: Сухан, 1382. Фасли «Ма-
Хофиз».

Ахмад Алӣ, Фарҳанги ашъо-
и ғилми, Техрон, 1370.

3. Девони газал, газал, шумор-

ӣ. (Киссаҳо). Навиштае ҷамъ
иатн: Ҷаъфар мударриси Сод-

ни 3. Девони ашъор, Қас-

«Ҳофизнома, шархи ашъо-
и душвори Ҳофиз», баҳши аш-

зехн ва забони Ҳофиз. Виро-
Ноҳид, Техрон, 1384.

з Насруллоҳи Мардонӣ. Тех-

иддин Муҳаммад Қулӣ

Девони ашъор, газал. Шумор-

ӣмои. Дурчи 3. Ҳафт ав-
арро аз шикофи хайма ва ғ-
ки ман дар хоб дидаам ва
хайти 28.

Аскар Ҳаким

И ПОЛОМАННОМ КОРАБЛЕМ

глубокого изучения на-
сывается истинный автор
Кафиза, которая в течение
веков. Речь идет о газели во
пливущем на корабле и

ломанном корабле. На основе смыслового и стилистического анализа выявляется истинный вариант данного выражения, т.е. идет о пассажире поломанном корабле.

Ключевые слова: плавающий на корабле, познание, материальный мир, духовный мир, Коран, духовное познание, попутный ветер, доверенная ноша, грех, любовь Аллаха.

Askar Hakim

IN SHIPS OR BROKEN SHIP

In this article, based on a thorough study of heritage Hafiz and his *book* is set true the author's version of one of the lines of the ghazal, who for six centuries is given in two versions. We are talking about in the second beat, which refers to traveling by ship or traveling to the broken ship. On the basis of semantic and stylistic analysis affirms the true version of this expression, which is traveling to the broken ship.

Keywords: traveling on a ship traveling to the broken ship, the knowledge, the material world, the spiritual world, the Koran, spiritual knowledge, secular tailwind physical journey, a spiritual journey, a burden, sin, love of Allah.

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Корномай бузургони илму фархан

Акбар Турсунов

КАРАВАНЩИК СОВЕСТИ МИРОВОЙ

К 85-летию классика мировой литературы Чингиза Айтматова

Это великий советский писатель. Это великий мыслитель, который думал о человечестве. Человечество его не забудет.
Л. А. Аннинский, российский литературовед и критик

По моим многолетним наблюдениям, Чингиз Айтматов был настоящей “трудолюбивой душой”. На образном языке это аллегории он представлял читателю Едигея Жангельдина – главного героя своего знаменитого романа “И дальше века длит день”. Согласно соцреалистическим литературным канонам того времени Едигей охарактеризован автором как “простой советский труженик” [1]. Но литературный портрет этого далеко не простого советского труженика, воссозданный художественной кистью киргизского мастера, содержит один существенный штрих: Едигей – настоящая личность, пусть не героическая, но мыслящая, наделенная нравственно одухотворенным чувством причастности ко всему окружающему. А люди такого склада на все и вся – и в себе, и на других -- смотрят вопрошающе; задают вопросы, которые у большинства людей всегда есть готовые ответы, – отвечают, которые на уровне обыденного сознания выглядят неоспоримыми. Поэтому не удивительно, что по творческой воле глобального мыслящего советского писателя-гуманиста путейный рабочий, железнодорожник, живущий в казахской провинциальной глухомани, оказался в гуще мировых связей и отношений. Вот Чингиз Айтматов, будучи “человеком трудолюбивой души” по натуре, до конца жизни остался в центре духовных интеллектуальных поисков своего динамичного времени.

При характеризации больших художников слова, творчество которых приобрели особое мировое звучание и значение, обычно добавляют эпитет “гуманист”. Поистине писателем-гуманистом

стского масштаба был Чингиз Айтматов. И в этом киргизский писатель активно включился в общую разгоревшуюся в последней четверти минувшего века

общекультурных последствий развития науки и технологии: потенциальной угрозы атомного века до экологии природы и

Его научно-художественная публицистика привлекла научного сообщества Европы и Америки. Достаточно

что Айтматов был единственным советским писателем, в ряды членов не только Европейской Академии наук,

и литературы, но и Римского клуба европейских

учалов естественнонаучной ориентации.

1

70-е годы минувшего столетия заявила о себе группа

литераторов из «национальных окраин» СССР, пишущих

языке доминирующей культуры. Вначале

художественный опыт провинциальных писателей

(из нашего центрально-азиатского региона в этом

поприще участвовали Чингиз Айтматов, Олжас

Султанов, Тимур Пулатов, а также Тимур Зульфикаров) был

в центре не без определенной доли скепсиса. Но сомнение

в достоинстве «новой литературы» рассеялось как утренний туман

в свет уже первых повестей гор и степей Чингиза

и их триумфального шествия по странам и

мирам. Его произведения переведены на более чем 170 языки

и общий тираж превысил 60 миллион экземпляров! Таким

образом, творческое наследие Айтматова уже давно стало

культурой мировой культуры [2].

Значительным литературным фактом является то, что

Айтматов по количеству переводу своих произведений на

иные языки обогнал даже Михаила Шолохова, что не

может не вызвать в элитарных литературных кругах известный

«национальный ressentiment» великонационального толка.

Впрочем, этим объясняется тот факт, что в негласном каталоге

литературных произведений, составленном элитарными

литераторами, русской словесности и употребляемом ими в кухонных

книги киргизского писателя числились по ведомству

«национальная литература».

СУХАНШИОСЙ, № 2 2013

Русскоязычная же литература от собственно *русской литературы* отличалась не только по исходному национально-культурному материалу, но и даже по художественному качеству. Иными словами, в деформированном зеркале снобов литературоведения и критики, не лишенных, между прочим определенного рессентимента "великосветского" происхождения художественные произведения, написанные на русском языке самими "инородцами", выглядели как нечто вторичное и побочное. Однако тогда об этом открыто не говорили: препятствием служило не одна только морально-политическая установка на "дружбу народов". Официальная политкорректность была вызвана так называемой нацеленной прагматикой: русскоязычная литература могла служить моделью сближения (читай: унификации) национальных культур на базе русской культуры, хранителем которой служил русский язык.

Но на рубеже вырождения внутренней "Перестройки" СССР геополитическую "Катастройку", в ходе которой было отброшено сложившаяся в течении семи десятилетий система ценностей, в том числе и эстетические, диссидентствующие критики получили вожделенную "свободу слова". И тогда одним из первых мишенью нападок стал недавний литературный кумир Чингиз Айтматов, благодаря выдающимся творческим достижениям которого центр тяжести мирового внимания стал перемещаться в сторону русскоязычной литературы. Снобистская же атака на русскоязычную литературу, как и следовало ожидать, началась с критического анализа литературного языка ее творцов.

Так, один из видных советских/российских критиков Л. А. Аннинский написал язвительно-ироническую заметку двусмысленным заглавием "Привет из Люксембурга", в которой автор "сожалел", что Айтматов "разучился писать по-русски" (читай: теперь уже некому редактировать тексты киргизского писателя). Слову сказать, Л. А. Аннинский ранее задевал киргизского писателя в общем русле литературоведческой критики "влечений" некоторых советских писателей этнокультурными легендами, мифами и притчами: мол, это уводит их от правдивого изображения советской действительности. В условиях господства социалистического реализма в качестве единственного и наиболее адекватного метода

ра от собственно русской по исходному национально-художественному качеству в зеркале снобов лишенных, между прочим "югославского" происхождения, написанные на русском языке нечто вторичное и побочное говорили: препятствием служившая установка на "другую" русскоязычная литературу (читай: унификация культуры, хранителе-

ренней "Перестройки" СССР, в ходе которого были и семи десятилетий существовавшие диссидентствующие критики". И тогда одним из первых литературный кумир Чингиза творческим достижением стал перемещаться. Снобистская же атака предполагала ожидать, началась языка ее творцов.

Для российских критиков Л. Ароническую заметку из Люксембурга", в которой писать по-русски" (читай: киргизского писателя) задевал киргизского писателя критики "увлечений" некоторыми легендами, мифами живого изображения советского подства социалистической наиболее адекватного мета-

ического постижения жизни эта литературоведческая очевидно, выражала свою озабоченность по поводу выхода айтматовых за пределы норм и идеалов эстетизма, хотя я бы не сказал, что тогда Льву Александровичу был искренний охранительный образ мыслей.

Перефразируя собственные слова Льва Александровича, можно сказать так: литературный гений отличается от писателя не количеством удачных произведений и не их стилистической отделки, а таинственной значимостью творчества. Чингиз Айтматов завладел вниманием русских (а русскоязычных!) читателей не блестящей формой своих произведений, а их глубоким содержанием; не архаикой или художественно освоенного им местного фольклорного материала, не безупречной чистотой сюжетов или лингвистической изысканностью манеры русского письма, а жизненностью и многогранностью им литературных образов и внутренней логикой движения мысли, окрыленной художественной мысли.

Впрочем, Л. А. Аннинский и не отрицает величие Чингиза Айтматова как писателя и мыслителя; слова из его некролога [3], приведенные в качестве эпиграфа, говорят сами за себя.

В глазах иных литературоведов и критиков позднесоветского и постсоветского времени Айтматов уже выглядит, в лучшем случае, неизыгнанный "ученик", духовно выросший на давно возделанной художественной почве российских писателей. То, что писатель не является как древнегреческая богиня мудрости Афина Паллада из Зевса во всеоружии творческого арсенала и житейского историко-литературоведческая тривиальность. Нет слов, чтобы описать русской литературы, ее канонов и традиций памятью Айтматова как писателя достаточно зримо и ясно. Айтматов учился в высших литературных курсах в Москве. Далее, именно русский язык прочно связал его с мировой культурой; фактически же космический корабль "Чингиз Айтматов" на орбиту мировой культуры вылетел со стартовой площадки космодрома русской культуры! А если художественный киргизского прозаика заметили и оценили должным образом не только в Москве, но и Париже, то, очевидно, он

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

отталкивался от художественного опыта мастеров не одной только русской литературы. Но опять-таки именно русский язык сыграл решающую роль в творчестве Айтматова как писателя. Во-первых, русский язык послужил мостом в мировую литературу (именно через русские переводы Айтматов приобщился к мировой литературе), а во-вторых, именно русский язык сыграл роль языка посредника в мировом признании киргизского писателя (Переводы на иностранные языки осуществлены опытными переводчиками с русского; будь оригинал на киргизском, вряд ли нашлись бы столько профессиональных переводчиков, — 170! — знающих киргизский язык в совершенстве.)

Конструктивная роль социокультурной среды в формировании личности, в том числе и творческой личности, велика — это азбука марксистской теории человека, которую особо подчеркивали в времена расцвета литературного таланта Чингиза Айтматова (70-е годы). Вместе с тем, однако, как вполне резонно заметил таджикский гений десятого века Абуал-и Сино, достигший высоты мировой культуры вопреки тяжелым социоисторическим условиям своего времени, «хотя солнце бывает причиной созревания плодов, их самих] должна быть еще естественная способность, содействующая этому!» [4].

Чингиз Айтматов родился и духовно вырос в непростое советское время. Современники воспринимали его как одну из наиболее ярких звезд литературного небосклона СССР. Что касается факторов, способствовавших расцвету творческого потенциала киргизского писателя, официальная пропаганда, кроме благоприятных социокультурных условий, указывали также вооруженность творцов советского искусства «наиболее универсальным и эффективным методом художественного творчества», известного со времен организации Союза писателей СССР (1934) как социалистический реализм. При этом забыли упомянуть самый главный креативный фактор: *природное дарование!* Для настоящего же художественного таланта главное — не столько *выстраданное слово*, сколько слово *одухотворенное*, оно небесного происхождения, как слово пророков. Это *Высокое* в буквальном и символическом смысле — Слово излучает на все эфир авиаценнновский *Десятый Интеллект*, но на его волну может

льта мастеров не одной только русской литературы, но и именно русский язык сыграл роль языка мировой культуры (именно в мировую литературу (именно в мировую литературу) приобщился к мировому языку киргизского писателя). И осуществлены опыты перевода на киргизском, вряд ли языке, – 170! (статье.)

турной среды в формировании личности, велика – это азбука языка, которую особо подчеркивали писатели Чингиза Айтматова (70-х) и Акылбека Сино, достигший высоты социоисторическим условиями причиной созревания плодов, естественная способность

духовно вырос в непростое время, когда его принимали как одну из ветвей небосклонов СССР. Члены Союза писателей Киргизии расцвету творческой деятельности пропаганда, кроме языков, указывали также на то искусства «наиболее совершенным методом художественной организации Союза писателей» – реализм. При этом забытый фактор: природный талант главного героя слова – слово одухотворенное, слово пророков. Это Высокое слово – Слово излучает на мир некий, но на его волну может

не все: его воспринимают лишь творческие личности (личности художественного) склада. И только они способны выразить слово на грани художественного мастерства. Так, для этого слова, лишенное духовной биографии, ничего не стоило, как он сам говорил, духовно пустое слово ничего не значит.

В общетеоретическом плане необходимо отметить, что двуязычная литература – составная часть более широкого культурного явления, которого, следуя постмодернистской слогии, можно назвать «транскультурной литературой». Историю же транскультурной литературы можно начинать с Александровских времен, когда в ходе македонских войн греческий язык и греческая культура распространились по Европе. (Ср. принятую в науке демаркацию понятий: «греческая антическая культура».)

Проблема двуязычной культуры особенно актуализировалась особенно к восточному Средневековью, где в результате завоеваний чужеземцев (арабов, тюрков, монголов, китайцев, русских – сначала царских колонизаторов, а затем татар-знатоносцев – «мировой революции»), жившихся с небольшими перерывами до начала второго десятилетия XX века, произошла частичная метисация местного языческого населения и его культуры. Литература, выросшая на культурном пограничье того времени, зафиксированы в таких жанрах, как «арабоязычная поэзия Аджсама» и «фарсиязычная литература Индии».

В современной литературе необходимость терминологического обозначения двух составных частей единой по языку литературы первые осознана в англоязычном ареале культуры. Они обычно обозначены соответственно как «английская литература» (English literature) и «литература на английском языке» (literature in English). В наши же дни, когда развернулась идеологическая борьба за культурную идентификацию образованных наций, особенно обострилась проблема общего исторического наследия по этнонациональному признаку. А в центре дискуссий об атрибуции культурного наследия оказалось творчество иноязычных писателей, творивших преимущественно на языке-доминанте (арабском, персидском,

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

английском, французском, русском и других). Это проблема не только собственно истории и теории литературы, но и культурологии. Ибо в данном случае на передний план выдвигается проблема соотношения биологической крови писателя и культурной почвы, где он духовно вырос.

Что касается собственно лингвистического измерения проблемы, то наиболее интересным предметом исследования представляется взаимоотношение доминирующего языка и языков этнокультурных меньшинства, включенного (добровольно или насильно) в процесс культурной интеграции с неопределенным исходом. В советское время официальная языковая политика формально признала все языки равными, и, исходя из этой декларации, объявила взаимоотношения языков взаимообогащением, но фактически режим наибольшего благоприятствования создавался только для доминирующего языка (русского).

2

В 50-е – 70-е годы наибольшее внимание критики и читающей публики привлекли два направления русской литературы “специализировавшиеся” на художественной разработке двух тем актуальных для того времени: *трагедии войны и судьбы послевоенной русской деревни*. Если 60-е годы были годами расцвета военной прозы, то 70-е годы отмечены печатью прозы, когда иные литературоведы, так сказать, градоцентристского толка без доли снобизма прозвали “деревенской”.

Русскую прозу на деревенскую тему Айтматов с трибуны съезда писателей СССР охарактеризовал как “высшее достижение советской литературы 70-х годов”. Лучшие образцы этой прозы воспринял как художественный опыт “глубокого проникновения в суть национальных характеров, отношений и традиций”. Вместе тем, однако, русскоязычный писатель из Киргизии раньше всех включая и самых прозорливых литературных критиков, обратил внимание на то, что “пора приступить к бурению новых скважин на полях деревенческой темы, ибо в старых скважинах добыча вроде подходит к концу”.

В свою очередь Айтматов поставил перед собой более широкую творческую задачу -- сказать “нечто большее”. В его понимании значимость литературы как явления культуры определяется

тих). Это проблема литературы, но новый план выдвигает кровь писателя

истического измерения предметом исследования, рождающего языка и языка (добровольно или с неопределенной языковой политики), и, исходя из языков взаимообогащают приветствования создавшего).

мание критики и читателей русской литературы в разработке двух трагедии войны и судьбы были годами распечатью прозы, которую радиоцентристского толкали.

у Айтматов с трибуны был как "высшее достижение образцы этой прозы – глубокого проникновения и традиций". Вместе из Киргизии раньше литературных критиков, обратившихся к бурению новых скважин в скважинах добыча вроде

бил перед собой более широкое "большее". В его понимания культуры определен

ее философского горизонта. Поэтому для Айтматова "большее" означало обращенность художественного сознания к Большому миру, прежде всего к его вызовам, а это самая часть требуемой им глобальной социальной ответственности писателя. (Он призывал создать новые образцы этого, жизненного искусства, обращенного к большому миру на просторном и, казалось бы, уже освоенном и даже утомленном поле деревенской темы, Чингиз Айтматов открыл художественный тип, названный им манкуртом [5].

Необходимо также добавить, что мотив легендарного способа человека памяти и его превращения в бездушного и бесчеловечного раба-манкурта ранее был использован в повести этого писателя Абишем Кекильбаевым "Кюйши", но в другом идеально-сюжетном ключе. Поэтому спекуляции о Айтматова о "плагиате" лишены всякого смысла. Тем легенда о манкурте не является собственно казахской или киргизской, она – часть общетюркского наследия, а значит, эту легенду могла рассказать и его бабушка.

Перенеснув открытый киргизским писателем художественный тип в широком историко-культурном контексте, уже в советское время можно говорить о феномене манкуртины. В самом деле, в культурном отношении манкуртина как явление стоит в ряду с таким художественным открытием русской классической литературы, как бесовщина (Достоевский).

В романе "И дальше века длится день", заслуженно получивший всемирную известность, художественно переосмыслен главный идеальный мотив российских писателей-романов: ностальгический плач по поводу неизбежного ухода в прошлое дно мировой истории культурной Атлантиды эпох. Причем в подтексте этого художественного произведения просматривала философия противопоставления деревни как места исконно народных ценностей городу как символу духовного распада, что перекликается со шпенгерской "цивилизация versus культура". Айтматов же вопрос ставил иначе.

В этом романе современный город представляет новоявленный тип советского образца – молодой человек по имени

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Сабитжан. Он увлеченно и безоглядно мечтает о наступлении новой технологической эры, когда можно будет управлять мыслями и действиями людей, всех поголовно, от мала до велика с помощью незримых радиоволн из единого Центра, как автоматами ракеты-носителя. Сабитжан, выставляя себя перед своими односельчанами чуть ли не как всезнающий эксперт, горделиво заключал: “*Есть такие данные. Наука и этого добылась, исходя из высших интересов!*”

Позицию старшего же поколения выражает главный герой Едигей, вопрошающий в недоумении: есть ли какой-либо смысл в суетной жизни Сабитжана, да и всех тех, кто живет в городе? Или все остальное заслонила собой постоянная забота о работе деньгах?! Более того, Едигей озабоченно размышляет: “*Что если такой человек у власти окажется...*”

Так, благодаря художественным усилиям Чингиза Айтматова в общей цепи социального времени “*исчезающее прошлое – ностальгирующее настоящее*”, – цепи, составлявшей предмет художественных раздумий русских писателей-деревенщиков – появилось новое звено – “*настораживающее будущее*”, что явно контрастировало с идеологически установленным порядком развития истории: от “*темного прошлого к светлому будущему*”.

Отсюда не случайно, что именно фантастическая часть романа вызвала наибольшее внутреннее сопротивление идеологов советской литературной критики. Говорю “*внутреннее*”, имея в виду, что сопротивление ортодоксов не могло выразиться в открытых идеологических насоках, ибо времена уже были явно не те: в дворе стояло Новое десятилетие, которое в глазах стремительно стареющего Политбюро было отягощено новой *неопределенностью*. Поэтому идеологическая критика приняла, сказать, структуралистическую форму: мол, во многослойной художественной композиции романа соответствующие сюжетные линии соединены механически. Так, “*космологический*” сюжет выглядит явно *искусственным*, образно говоря, неким понтональным мостом к *абстрактному будущему*. (Тогда категория “*абстрактное*” в ее социopolитическом преломлении означает “*неклассовый подход*”.)

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

В ответ на этот упрек важно подчеркнуть, что в поистине торском образе *манкурта* философски синтезированы все иные мотивы и художественные искания русских деревенщиков; синтезированы, а не эклектически соединены. Идейным же центром кристаллизации образа служит *человеческая память*, которая рассмотрена в единстве ее трех разных измерений: индивидуальном, коллективном и космическом (родословная и эссенция духовных достижений земной цивилизации как гипотетического сообщества планетарных цивилизаций во Вселенной). Судьбоносные же события, происходящие в трех, не связанных, срезах времени — мифологическом, прошлом и футурологическом — по творческой воле Айтматова зуют непрерывную цепь человеческой памяти, связывающей узами микрокосм и макрокосм. **Верблюжая кожа**, вязаная на голову обреченного на рабство человеческой судьбы, **колючая проволка**, ограждающая попавшее в зону страха кладбище предков и **космический обруч**, создаваемый вокруг планеты Земля, суть разные названия одного и того же естественного способа лишения человека и его рода самого высшего божественного дара — *памяти* (5а).

Более того, айтматовская постановка вопроса о возможной исторической памяти человечеством на космологическом уровне наводит на наиболее масштабное философское обобщение. Вырастает на стыке идей *универсальности* и *的独特性* во Вселенной: историю развития отдельных космических цивилизаций можно рассматривать как отдельные главы *Большой Книги Бытия* или как отдельные пластины единой *Большой памяти* Большого Космоса. В этой перспективе *Большой* исторический опыт разумных обитателей, живущих на разных островах плуралистической Вселенной, сам по себе интересен, но должен рассматриваться необходимым камушком в большой мозаике всеобщей истории космической жизни. Поэтому любое из этих камушек (скажем, уничтожение земной цивилизации в огне глобальной ядерной войны) — невосполнимая потеря общекосмического масштаба и значения.

Эту глобальную озабоченность более ярко выразил Айтматов: *«Мы способны со сладострастным отчаянием самоубийц*

СУХАИШИНОСЙ, № 2 2013

сделать это своей волей? Надо отдать себе отчет, и надо воочию представить себе, наконец, что планктонный слой цивилизации, содеянной и выстраданной человечеством на протяжении тысячелетий, слишком тонок. Почти невидим в масштабах Вселенной. И разве не должен он быть тем дороже для нас?»

3

Однажды, отвечая на мой любопытствующий вопрос о происхождении замысла фантастического сюжета своего романа Чингиз-Ага пояснил: любой художественный образ или сюжет, в том числе и научно-фантастического плана, - обобщение множества вдохновляющих жизненных впечатлений, ассоциаций и толчков. Но без внутренних озарений, способных синтезировать пестрые внешние влияния в одно художественное целое, внешнее влияние – не более чем лунное сияние, которое у одних вызывает поэтически окрашенную реакцию, а у других – тоскливо-настроение.

Чингиз Торекулович продолжал: между прочим, в июле 1975 года, во время осуществления программы «Союз-Аполлон» – стыковки на околоземной орбите советских и американских космических кораблей и рукопожатий космонавтов двух Сверхдержав -- я оказался в Нью-Йорке. Там меня и американского писателя Курта Воннегута попросили, сидя у экранов телевизора и наблюдая за ходом космической встречи, прокомментировать это знаменательное для того времени событие.

Тогда мне очень хотелось перед многомиллионной аудиторией размышлять вслух о самом чудовищном из преступлений против человека: разжигании розни между народами, растрачивании материальных ресурсов и мозговой энергии на гонку вооружений. Апологеты которой уже в то время обсуждали перспективы распространения этой гонки в околоземное пространство. В сожалению, мой собеседник снизил уровень разговора – стал рассуждать о национальном характере американцев, в особенности о том, что они, американцы, склонны истолковывать возникающие проблемы как игру, которую надо выиграть, и т. д. Я предложил своему американскому собеседнику собрать наши мысли, иначе они разбредутся, как стадо по горам. Но, увы, полноценного разговора на интересующую меня тему не получилось.

ь себе отчет, и надо воочию
истонный слой цивилизации
чеством на протяжени
ти невидим в масштабах
тем дороже для нас?»

обопытствующий вопрос о
кого сюжета своего романа
твенный образ или сюжет.
кого плана, - обобщен
х впечатлений, ассоциаций
и, способных синтезировать
дожественное целое, внешн
е, которое у одних вызыва
а у других - тоскливо

между прочим, в июле 1975 г
ограммы «Союз-Аполлон» -
советских и американских
жатий космонавтов дву
ке. Там меня и американского
и, сидя у экранов телевизор
речи, прокомментировать

многомиллионной аудитории
ном из преступлений против
у народами, растрачива
нергии на гонку вооружен
емя обсуждали перспек
ю земное пространство.
уровень разговора - с
е американцев, в особенностях
истолковывать возникающие
играть, и т. д. Я предложил
брат наши мысли, иначе
увы, полноценного разго
лось.

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

В рассказе Айтматова мое особое внимание привлекли его писания о социальных, культурных и психологических изменениях практического освоения Космоса. Однажды, после возвращения из Америки, говорил Чингиз-Ага, меня осенила мысль: а ведь если сегодня Сверхдержавы договорились о мирном существовании в пользу всей планеты, то завтра, при новых обстоятельствах (не обязательно критических!), могут всплыть и о военном сотрудничестве - тоже в «планетарных интересах». Однако проблема в том, что нам и не объяснять, в чем именно состоят эти самые «планетарные интересы». А ведь Сверхдержавы могут заботиться за общечеловеческие ценности и собственные интересы, а последние могут оказаться попросту плодами политического мышления! Скажем, не исключено, что произойдет давно ожидаемая учеными встреча с внеземным разумом. Это эпохальное событие, кроме чисто научно-технологического интереса, могло бы принести благодеяния для планеты Земля (в плане того же «межгалактического культурного обмена», о чем рассказывал). Но в условиях холодной войны, обострившейся военной истерией, противоборствующие Сверхдержавы могли бы воспринять появление в околосолнечном пространстве инопланетного корабля как «смертельную угрозу» земной цивилизации и договориться между собой не оглашать этот факт, сообща предотвратить общение космических собратьев по земле (то по соображениям предвыборной кампании, а кто в земноминутного политического выигрыша).

Словам писателя, в придуманном им «космологическом» романе «И дальше века длится день» речь шла именно об фантастической спецоперации «Обруч» по созданию вокруг Земли ракетно-спутникового заградительного пояса манкуртского типа. Но кто из критиков обратил внимание на следующую интересную деталь романа: на месте кладбища, вошедшего в историю романа, создается стартовая площадка ракет, запускаемых в рамках операции «Обруч». Этим я хотел подчеркнуть единство находящих звеньев цепи манкуртизации - от человеческой до земной цивилизации в целом.

Торекулович, коснувшись истории борьбы советской культуры «правильное»

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

представление своего первого романа массовой читательской аудитории, вспоминал, что она дважды заставила его изменить название романа, усмотрев в его первоначальных названиях «Обруч» и «Бурунды полустанок» -- идеологическую двусмысленность. И объяснял: цензоры легко обнаруживали идеологические и даже политические импликации явления макутизации. А ведь господствующая коммунистическая идеология занималась систематическим промыванием мозгов. Есть, по сути говоря, современной формой макутизации отличавшейся в данном случае также своим социальным масштабом: речь шла уже не об отдельных человеческих существах, а нациях и даже об обществе в целом. В частности, государство-машина пропаганды и контроля за всем и вся стремилась навязать обществу единомыслие, что само по себе было одной из самых опасных угроз индивидуальной и социальной жизни. «Люди могут быть единомышленниками, но они не могут мыслить в едином духе, оставаясь при этом людьми, сохранив свои человеческие качества», -- подчеркивал Айтматов. Это было по саму сердцевину идеологии тоталитарного типа!

4

Помнится, однажды Чингиз-Ага, выражая внутренний протест против марксистской концепции конечной социальной унификации всего и вся (слияние языков, культур, наций в конечном счете, цивилизаций) спрашивал: «Вот ты, как философ марксист, можешь мне толком объяснить, почему, да и зачем, это нужно, какой исторической необходимостью она (унификация) вызывается? А главное, каким именно принципам марксистского ленинизма противоречит обратное допущение — сохранение различий: этнокультурных, этнопсихологических, языковых и т. д.» «Никаким! — отвечал я, — напротив, диалектика считает неисчерпаемой даже элементарнейшую частьцу мира, не говоря о мире в целом. Иначе говоря, он (мир) изначально качества неоднороден, то есть бесконечно многообразен на всех уровнях социальной структуры организации. Так выглядит ответ на Ваш вопрос с точки зрения ортодоксальной марксистской философии. Концепция слияния языков, культур и наций подвергнута критике и в рамках тех направлений философии, которые альтернативны марксизму».

юмана массовой читательской аудитории заставила его изменить первоначальные названия «ланок» — идеологические цензоры легко обнаружили в текстах импликации явления, существующая коммунистическая промыванием мозгов. Самой формой макутизации было также своим социальным характером человеческих существ. В частности, государственность во всем и вся стремилась навязать себе было одной из самых важнейших социальных жизней. «Люди могут не могут мыслить в унисон с своими человеческими качествами, — саму сердцевину идеологии, выражая внутренний процесс конечной социальной интеграции языков, культур, наций и т. д. — ющал: «Вот ты, как философ, хочешь, почему, да и зачем необходимостью она (унификация) именно принципам марксизма допущение — сохранение языковых и культурных противоположностей, диалектика счастья и несчастья, частицы мира, не говоря уже о мире (мир) изначально качественно-разнообразен на всех уровнях. Ты будешь отвечать на Вашу вопрос о социальной философии. Конечно, я отвергнута критике и в результате альтернативы марксизму».

Теперь, пользуясь случаем, чтобы дополнить свой ответ на вопрос покойного Чингиза Торекуловича. Говоря об альтернативных философских направлениях, я имел в виду религиозную философию Николая Бердяева — известного идеального оппонента Ленина, который «советскую деятельность» был посажен на пресловутый «богословский пароход» и изгнан из России.

В настоящее время одной из модных тем стала проблема опасностей, угрожающих самому существованию человеческой природы, человеческого общества, планете Земля или даже Вселенной в целом. Речь идет не только о «термоядерном взрыве», но также о «демографическом взрыве», «экологической катастрофе» и всякого рода космических катаклизмах: от столкновения Земли с небесным телом — астероидом или кометой до радиационного облучения ее поверхности через озоиные дыры образующиеся в верхних слоях атмосферы.

Но вот, уже во времена Бердяева так называемая религиозная философия остро прочувствовала, что не только человека на греческой земле может угрожать еще одна опасность и не менее серьезная опасность, символизирующая социальную историю: духовный коллапс общества в целом.

Он, в результате растущей этнокультурной дифференциации человеческих сообществ. Именно эту опасность Бердяев предвидел наступления нынешней критической ситуации в обществе и предвидел религиозно мыслящий философ Николай Бердяев. Размышляя над вопросами, поставленными немецким философом Освальдом Шпенглером, в свете новых научных открытий (прежде всего закона возрастания открытого в термодинамике), Бердяев заключил: «Мир от неотвратимого и непреодолимого стремления к равенству. И не есть ли стремление к равенству в мире та же энтропия, та же гибель социального космоса и равномерном распределении тепловой энергии, в энергию, творящую культуру?» Однако русский философ был настроен пессимистически. Он тут же добавлял: «... этих мыслей не должна быть безысходной и мрачной. Не будем же забывать, что и социологии не принадлежит последнее слово в судьбе мира в человека. Утеря незыбломости физической не

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

есть безвозвратная потеря. В духовном мире нужно искать незыблемость» [6].

Бердяев, как и подобает философу его ранга, конкретизировал свои абстрактно-теоретические выводы. Но логике вещей *единообразию* может и должно противостоять *многообразие*. В природе такое противостояние заложено изначально, и именно благодаря *качественному разнообразию*, проявляющемуся на ее разных уровнях структурной организации и выживает.

Человеческий род, при всех своих принципиальных отличиях от остальных видов живого мира, является органической частью природы. Стало быть, экология *природы* — ключ к экологии *культуры*: не коичное сливание всего и вся, не их временный *символ* и не механическое копирование чужого образа мыслей и образов действий, а постоянная противоречивая встреча самобытных национальных культур является неиссякаемым источником саморазвития каждой из них.

Примечательно, что глубокая интуиция подсказала Чингизу Айтматову аналогичное решение вопроса, касающегося будущего судьбы национальных языков и культур. Полагая, что «*многоголосность, многоликость мирового сообщества*» изначально запрограммирована в культурных генах истории, Айтматов противопоставлял эту историческую реальность «*той тотальной нивелировке, той эрозии национальных ценностей, которые, увы, имеют место в мире, вызывая тревогу за судьбы мировой культуры*». Разумеется, говоря о «*тотальной нивелировке*», киргизский писатель имел в виду коммунистическую культурную политику, основанную на марксистской концепции унификации. Но цензурным соображениям он прибегал к идеализации реальной этнокультурной ситуации в СССР (одновременно, что эта динамика ситуации «разумеется, не простая», то есть не такая, как хотелось бы видеть): «*Я вижу высокий гуманистический нравственный смысл в том, что интеграция социалистических национальных культур ведет не к обезличиванию, не к утрате самобытности, а к их обогащению, совершенствованию и раскрытию потенциальных возможностей, заложенных в каждом народе и приносимых им из его лучших национальных традиций*».

ковном мире нужно иска-

философу его ранга, еоретические выводы. Но т и должно противостоять противостояние заложенное качественному разнообразиям структурной организа-

их принципиальных отличий является органической части природы — ключ к экологии вся, не их временный символического образа мыслей и обличивая встреча самобытного неиссякаемым источником

интуиция подсказала Чингизу вопроса, касающегося будущего культуры. Полагая, что «всего сообщества» изначально в генах истории, Айтматов реальность «той тотальной ценности, которые, увы, за судьбы мировой культуры в нивелировке», киргизскую культурную политику вспомнил унификации. Но вел к идеализации реальности, говоривая, что эта динамика, то есть не такая, как высокий гуманистический интеграция социалистической обезличиванию, не к ущербу совершенствованию и ростом, заложенных в канонических национальных тради-

ционного наследия прошлого, исторического опыта, приобретенного длительного существования».

Принципиальная точка зрения глобально мыслящего писателя-историка свелась к следующему общему выводу: «Утраты хоть какой-то краски из палитры общечеловеческой культуры невосполнима!.. Следует утверждать, что предпочтительней сохранить в памяти человеческой культуры, а что нет?»

Эти тревожные думы в первую очередь относятся к языковой судьбе языков, общее число которых на земле по различным причинам (зачастую искусственных, особенно политических) к концу XX века значительно сократилось. В условиях же глобализации расширяются международно-коммуникативные роли немногих доминантных языков мира (в первую очередь английского, на котором нынче говорят 1 миллиард населения). В результате растет также языковое неравенство: местные языки теряют конкурентоспособность даже в собственном культурном пространстве: сначала происходит лексическая замена, а за ним потеря самобытности языка в целом, что серьезно угрожает этнокультурной идентификации этого народа как исторической целостности.

Правда, это случается далеко не всегда. Ход данного процесса зависит от уровня культурного развития языка как носителя и уровня духовной традиции. (Скажем, одно дело — письменная форма языка, а совершенно другая — бесписьменная.) В современном арабском языке, например, доля заимствований из некогда могущественного арабского языка составляет порядка 70%, если не более. Это, однако, не мешает ему сохранять свою культурно-языковую самобытность. Более того, язык фарси выжил во времена арабской оккупации и нарастающего политического давления ислама. А ведь не менее богатые в культурном отношении коренные народы Египта, Ирака и Сирии тоже: они превратились в стопроцентных арабов! Не менее опасна была европейская колонизация: в одной только Америке в огне насилия (военно-политического и идейного) погибли 52 языка коренных жителей континента.

Но теперь вот, серьезная опасность угрожает языку коренных народов старинных центров таджикской цивилизации —

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Самарканда и Бухары: на таджикский язык наложен домашний арест – они не могут получить на родном языке даже начальное образование! К тому же родной язык таджиков в Узбекистане считают «чужим» в буквальном и переносном смыслах; даже востоковеды академического ранга таджикский язык неосведомленной части узбекского общества представляют как «прииный язык», то бишь «иранский»! (Между прочим, в восточной лингвистике такого понятия вовсе нет; существуют только «иранские языки».)

Словом, в теперешних условиях разгула этнонационализма в полноценном взаимодействии узбекского и таджикского языков может быть и речи. Впрочем, близорукая культурная политика Узбекистана вредит также самим узбекам. Ведь поэтическое наследие основоположника чагатайской (или так называемой староузбекской) литературы Алишера Навои (уйгура по своему родовому происхождению, а не вовсе узбека по советскому списку «национальностей»!) невозможно понять без знания таджикского языка; почти вся образная система поэта заимствована классической персидской поэзии!

В научном же отношении следует отметить, что взаимодействие двух лингвистических систем – таджикской и тюркской, в частности чагатайским диалектом, соседствующим с таджикскими диалектами на протяжении последних пятьсот лет, – представляло самостоятельный теоретический и практический интерес. В чисто теоретическом отношении можно констатировать, что в истории ирано-тюркских лингвистических контактов можно обнаружить следы следующих трех явлений: (1) ассимиляция одного языка другим, (2) взаимообогащение обеих языков или (3) рождение нового гибридного языка, но максимально упрощенного ради облегчения коммуникации, вроде *pidgin language*, а передко и *расянки* (белорусском языке буквально означает смесь сена и соломы).

Советское обществоведение, следуя партийно-идеологическим установкам, освещало только одну сторону этой сложной пограничной ситуации. А именно, в анализе взаимодействия национальных языков и культур народов, входящих в состав Советского Союза и позднее целокупно квалифицированных как «новая историческая общность», основное внимание уделяло то

один народ положительно влияет на другой народ, как образованные социалистические нации духовно обогащаются культурным опытом друг друга.

Между тем из поля исследовательского интереса советских ученых выпадали те нередкие случаи, когда культурные нации, превратившись в улицу одностороннего движения, пришли к чисто негативным, далеко не всегда предсказуемым, результатам. Ведь история знает примеры гибели не только языков, культур и цивилизаций, но и их носителей или создателей. В этом контексте примечательна советская языковая политика, осуществленная в общий контекст коммунистической перспективы общественного развития.

Однозначительная особенность культуры как духовного феномена состоит в ее *органической целостности*. Речь идет о ее *динамической системности*, выражающейся, с одной стороны, в *принципах преемственности* (преемственной) духовной связи культуры со своим прошлым (не только недавним, но и нередко очень далеким), а с другой стороны — в *синхронном единстве* всех ее частей и измерений.

Фундаментально-разрушительный характер так называемой *культурной (фактически контркультурной) революции* сталинского времени заключался в том, что она была нацелена на полный разрыв с историческими и живительными связями диахронного и синхронного прошлого в национальных культурах, то есть на лишение этих культур их исторических корней, равно как и на уничтожение единой системы духовного кровообращения между их различными компонентами и элементами. И если к этому добавить *идеологизацию* культуры и политической селекции ее кадров, сопровождавшуюся массовым уничтожением и насилиственной изоляцией цвета нации, то можно себе представить какой колоссальный урон нанесен национальным культурам; именно духовной культуре первой и наиболее долго испытывать всем своим существенным телом и кричаще обнаженной душой губительное действие идеологии и практики «казарменного социализма»! Такие деструктурные политических и идеологических процессов как выживание национальных культур превратилось в задачу актуальную, но и поистине экзистенциальную.

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

В Советском Союзе эти условия деформировали больше всего традиционную жизнь малочисленных народов, особенно жителей Крайнего Севера и Дальнего Востока; накануне политического распада СССР над ними нависла реальная угроза не только полной духовной деградации, но и физического исчезновения. Казалось бы, за годы Советской власти малочисленные народы получили все необходимое для полноправного и полнокровного развития: письменность, современную школу, новые средства информации и коммуникации, доступ к сокровищнице мировой культуры и даже собственные имена и отечества. Но вторжение мощного потока нетрадиционного в плотно сотканную ткань традиционного обернулось невосполнимыми потерями, которые по большому морально-историческому счету оказались куда более значимыми, чем приобретения. В итоге отторжения земли аборигенов и безоглядной промышленной эксплуатации, оттеснения на задворки новой жизни их родного языка – носителя и хранителя самобытной культуры предков и многое другого традиционный уклад жизни жителей сурового края оказался в руинах, что повлекло за собой поистине трагические последствия для их исторических судеб.

В 80-е годы минувшего столетия об этих сложных перипетиях далеко не розовых перспективах жизни своих сограждан идеологически санкционированных научно-коммунистической теорией «ускоренного сближения», с болью и гневом писали и говорили известные представители интеллигенции коренных народов Заполярья и Дальнего Востока – Ю. Рытхеу, В. Сапги, Н. Ходжер, Е. Гаэр и другие.

Сдается мне, что популярная песня того времени «самолет – хорошо! Паровоз — хорошо! А олени — лучше!» была порождена одним только веселым юмором; в ней в какой-то мере отразилась также грустная ностальгия по былой идиллии суровой жизни в ультрасемидесятой широте...

В ортодоксально-марксистском толковании взаимодействия национальных культур предстало как духовное *взаимообогащение*, выражющееся в прямом обмене духовными ценностями. Это понимание диалектично в своей сути. Но опять-таки вмешательство идеологии фундаментально исказило весь процесс: приставка «взаимо» приобрела статус фигового листа! Конкрет-

формировали больше всего народов, особенно жителей; накануне политического национального исчезновения. Казалось, что народы получили все полнокровного развития: средства информации и мировой культуры и даже вторжение мощного потока живую ткань традиционной, которые по большому счету были более значимыми для земли аборигенов и ее нации, оттеснения на задворки и хранителя самобытной традиционный уклад жизни, что повлекло за собой исторических судеб.

В этих сложных перипетиях жизни своих сограждан научно-коммунистической болью и гневом писали интеллигенции коренных народов – Ю. Рытхеу, В. Санги, Г.

того времени «самолет – лучшее!» была порождена в какой-то мере отразилась идеалии суровой жизни

толковании взаимодействия духовное взаимообогащение духовными ценностями. Это в сущности. Но опять-таки сильно исказило весь процесс. Фигового листа! Конкретнее

в реальной политической практике «Страны Советов» не приемлемое теоретическое положение было воплощено в совершенно неприемлемом виде. Все свелось к идеологически мотивированному устремлению «обогатить» культуры народов национальных окраин» элементами русско-европейской культуры метрополии - даже вопреки их желаниям.

В этом отношении от вторжения чужеродного в живую ткань национального общества не были застрахованы и носители письменных культур, защищенных, казалось бы, прочной стеной многовековой традиции.

5

Для классического марксизма, если взять отдельные высказывания и указания его ведущих представителей (включая Маркса) в их концептуальной целокупности, характерна явная недооценка национального вопроса, особенно его духовно-культурного измерения. Этнокультурные же особенности были доведены до уровня несущественной архаики и экзотики, легко поддаваемые в ходе коммунистического строительства. Отсюда политическое предсказание грядущего неизбежного «полного добровольного слияния» всех национальных языков и культур, а, в конечном, счете и слияния всех социалистических наций в одно политическое целое. (Правда, сроки наступления этой чудо-монии постепенно отодвигались.)

Более того, в то время, как в советской версии марксизма полагалось добровольное, а значит и мирное, слияние наций, противоположники классического марксизма фактически думали иначе. Как показывает тщательный анализ взглядов противоположников марксизма в контексте всего написанного ими, особенности их эпистолярного наследия [7], марксистская программа преобразования мира, помимо прочего, включала в себя также идеи социал-дарвинистского толка: «борьба классов» передко заменялась «борьбой народов». Разделив народы мира на «прогрессивные» и «реакционные», «революционные» и «антрреволюционные», классики считали, что Коммунизм будут строить только «революционные» (= «прогрессивные») нации, а все «бургянские народности и народы» («контрреволюционные!») исторически обречены погибнуть в огне мировой революции! Уже на

СУХАНШИНОСИ, № 2 2013

полпути к Коммунизму неизбежно будут «растоптаны несколько неожиданных национальных цветков»; при том «справедливость» и другие моральные принципы может быть, кое-где будут нарушены. Объявляя насилие колонизаторов над жителями американской континента (в частности, над «ленивыми мексиканцами!»), как историческое действие, осуществленное «в интересах цивилизации» (читай: западноевропейской), Ф. Энгельс воскликнул: «Какое значение имеет это по сравнению с всемирно-историческими фактами?» [8]

Объекты масштабного социального эксперимента субъекта мировой революции, т. е. «прогрессивных народов, суть «второсортные» люди, призванные самой историей служить сырьем материалом для миростроительства, осуществляя «избранными» народами! Вот какими словами – далеко не гуманистического характера, если не сказать больше! – Ф. Энгельс прогнозировал развитие событий в близком его времени (конец XIX столетия) будущем: «В ближайшей мировой войне с лица земли исчезнут не только реакционные классы и династии, но и целые реакционные народы. И это тоже будет прогрессом» [9].

В интересующем меня культурологическом плане важно отметить, что данный реакционный историософский взгляд принципиально противоречит той идеи интернационалистического гуманизма, которую проповедали сами классики. Что до идейных истоков этого взгляда, то, судя по всему, в его основе лежит влиятельная идеология европоцентризма, хотя эта последняя подверглась методологической критике уже начиная со второй половины XIX века, т. е. когда еще были живы Маркс и Энгельс. С Кара-Мурза в своей, упомянутой выше, книге в качестве прямого идейного источника классиков марксизма указывает на ориентализм. Последний как раз является методологическим проявлением идеологии классического европоцентризма [10].

В концептуальном аппарате историософского анализа классиков марксизма есть и другие понятия, носящие биологические оттенки и вызвавшие позднее живой интерес у фашистов. Таково, в частности, понятие жизнеспособной нации. Именно в этой концептуальной рамке Энгельс пытался обосновать «историческое право немцев на завоевание и освоение, так сказать, восточных земель». Философски узаконив это «естественное право» как

ут «растоптаны несколько и «справедливость» и другие кое-где будут нарушены». жителями американского мексиканцами!), как в интересах цивилизации воскликнул: «Какое значение чистыми фактами?» [8] этого эксперимента субъектов прессивных народов, сутью которой историей служить сырьем для эксплуатации - это существование словами - далеко не сказать больше! -- Ф. Энгельс в своем его времени (конец ХХ века) в войне с лицом земли и династии, но и целым прогрессом» [9].

Биологическом плане важно историософский взгляд, интернационалистического классики. Что до идеи всему, в его основе лежит марксизм, хотя эта последняя уже начиная со второй жизни Маркс и Энгельс. Ст. книге в качестве прямо марксизма указывает является методологический европоцентризма [10].

Историософского анализа, носящие биологический интерес у фашистов. Таково было национальное единство. Именно в это обосновать «историческое единство, так сказать, восточного естественное право»

историческую тенденцию», Энгельс особо выделил «физическую и интеллектуальную способность немецкой нации к покорению, защите и ассимиляции своих старинных восточных соседей». Чем, как оказывается, «эта тенденция к поглощению со стороны германцев всегда составляла и составляет одно из самых могучих действий, при помощи которых цивилизация Западной Европы распространялась на востоке... и что, следовательно, естественная и неизбежная участия этих умирающих наций (славянских - А. Т.) состоит в том, чтобы дать завершиться этому процессу разложения и поглощения более сильными соседями» [11].

Спустя несколько десятилетий пахнувшая расизмом идея о способной нации (по логике вещей должна существовать и незнеспособная или исторически обреченная нация) прозвучала со страниц «Правды», являвшейся центральным пропагандистским и теоретическим органом большевиков - наиболее радикально настроенных приверженцев марксизма. Представляя узбеков и таджиков соответственно как «сильную» и «слабую» национальность, советский официоз открыто приветствовал «желание» таджиков Узбекистана примкнуть к более «сильной национальности», сиречь к таджикам. Иными словами, Москва на государственном уровне одобрила национальную политику Узбекистана, ориентированную на направленную ассимиляцию так называемых нацменьшинств, в первую очередь таджиков. (А ведь фактически таджики Узбекистана никогда нацменьшинством не являлись, ибо на своей исторической земле, незаконно присоединенной в результате пресловутого «размежевания» к Узбекистану, они испокон веков составляли абсолютное большинство!).

Правда, позднее (1929 г.), после поступления ЦК ВКП(б) ряда таджиков Узбекистана с жалобой на культурно-языковые вытеснения со стороны узбекских властей Москва осудила эти действия как проявление «великоузбекского шовинизма», но для создания этого новоявленного «изма» каких-либо эффективных мер не приняла. Поэтому не удивительно, что начиная со времен большевской политической оттепели «великоузбекский шовинизм» принял новые обороты. Речь идет о систематическом вытеснении таджикского языка из политической, культурных и образовательных сфер Узбекистана. Этот продолжающийся и

СУХАНШИНОЙ, № 2 2013

попытке культурно-политический произвол начался уже в двадцатых годах с молчаливого согласия Москвы. Речь идет о далеко не случайной национальной политике. У нее есть доктринальные источники.

Общим политическим и идеологическим фоном для ассимиляционной политики узбекских властей служил генеральный курс властующей партии на всемерное *сближение* (временами форсированное) советских наций и народностей, вступивших по исторической воле на путь строительства Коммунизма -- будущего идеального общества, отличающегося *однородностью* во всех измерениях своего социального бытия (классовом, национальном, культурном и языковом). Центрами же кристаллизации искомой социальной однородности негласно служили русский язык и русская культура, которые зачастую навязывались всем остальным как «равноправным социалистическим нациям». А в контексте этого политически направляемого культурно-идеологического процесса официально декларированное русско-национальное двуязычию стало толковаться узкопрагматически.

В моей общетеоретической статье, написанной по заказу ЦК Компартии Таджикской ССР и опубликованной накануне принятия Верховным Советом Закона о государственном языке сразу на трех официальных языках республики [12], особое внимание обращалось на следующий негативный момент языковой политики СССР того времени: взаимодействие русского языка с языками других наций стало напоминать улицу с односторонним движением. Фактически речь шла не о равноправном обоюдовыгодном национально-русском культурном взаимодействии (в частности, на лингвистическом уровне), а об одностороннем приобщении к русскому языку, что в его идеологическом преломлении ассоциировалось с подлинным *интернационализмом*. Соответственно любой призыв -- тем более на республиканском уровне -- к равноправному *русско-национальному двуязычию*, то есть к активному усвоению русскоязычным населением местного языка, воспринималось не иначе, как проявление дремучего *национализма*.

Между тем взаимодействие русского и национальных языков тогда приняло явно *односторонний* характер, особенно на лексико-терминологическом уровне. Во-первых, все русскоязычные имена

произвол начался уже в эпоху Горбачева в Москве. Речь идет о языковой политике. У нее

иологическим фоном для языковых норм властей служил генеральное сближение (временем народностей, вступивших в труда Коммунизма -- будущее однородностью во всем классовом, национальном и же кристаллизации языка). Служили русский язык, завязывались всем остальным языком. А в контексте языко-идеологического прошения, это национальное двуязычие.

е, написанной по заказу опубликованной национального языка о государственном языке Таджикистана республики [12].

негативный момент языко-идеологического воздействия русского языка на таджикский языок. Истинная улицу с односторонним культурным взаимодействием на уровне), а об одностороннем, что в его идеологии, более на республику, национальному двуязычию. Вместе с тем населением местного населения дремучего национального и национальных языков, характер, особенно на языках, все русскоязычные

и термины национальные языки должны были оставаться в их оригинальной фонетической форме. Например, в языковой графике, созданной на базе кириллицы, нет буквы «Щ» (которую обозначают сочетанием букв «щч»), но уже в начале новой политической звезды по имени «Хрущев» языковедов заставили пополнить свой алфавит этой буквой. Во-вторых, согласно неписанному правилу, языки все имена, понятия и термины иностранного происхождения -- не только политические или идеологические («партия», «интернационализм», «революция») и научные, но и чисто научные или технологические (типа «планет Солнечной системы», «ракета», «техника» или «спутник») должны были заимствовать через русский язык, включая русской транскрипции и фонетике. А вот на порядок раньше, чем русским языком национальных имен, понятий и терминов, негласное правило не распространялось. (Ср.: Шахматы, Зерафшан, Гушари, Канибадам, Науруз и т. д.)

Весь этот процесс контролировался не Институтом Академии наук СССР, а идеологическими КПСС (Отделами пропаганды и агитации). Вот в академической среде стали опасаться, что такое направление двуязычие может оказаться просто перелочным пунктом на недлинном пути к грядущему языко-национальному единению!

Не случайно, что уже в самом начале горбачевской эпохи передний план дискуссии о судьбе национальных языков оказался вопрос о языке. Особую тревогу интеллигенции так называемых национальных языков вызвала судьба родной речи, сфера социального общения которой в ряде насильственно изолирующихся регионах была ограничена семейным языком. (Следует отметить покойного академика Мухаммаджона Мирзо Турсунзода как-то жаловался, что у него нет будущего и что его единственной надеждой является языок Ирана, который и сохранит поэтическое наследие таджиков для потомков.)

Культурная общественность была взбудоражена тем, что в результате перекосов в национальной политике,

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

выразившихся, в частности, в ограничении общественных функций местных языков, а нередко и в их целенаправленном вытеснении почти во всей стране, особенно на ее национальной периферии, сложилась критическая лингвистическая ситуация. Последнее конечно, не могла не тревожитьносителей национальных языков. Вот почему почти во всех союзных республиках начались движения за государственную защиту родного языка.

Что до позиции Чингиза Айтматова по этому животрепещущему вопросу, то достаточно сказать, что двуязычный киргизский писатель был в числе тех, кто активно боролся за сохранение и в защиту «чуда родной речи». Выражая беспокойство по поводу реальной угрозы постепенного вытеснения и поглощения языков малочисленных народов русским языком, Ч. Айтматов отмечал, что па заре становления национальных республик «и (младописьменные народы – А. Т.) стояли перед выбором: полностью положиться на высокоразвитый язык или пойти по пути исчезновения, то есть параллельного развития национального языка с использованием языка передового. Легче всего, конечно, было полностью переключиться на высокоразвитый с богатыми литературными и научными традициями язык и творить на нем, утруждая себя заботами о своей собственной культуре. Та свобода выбора может показаться облазнительной. Но не вызовет ли она атрофии собственной национальной культуры? Будет способствовать ее полноценному развитию в духе времени?»

Философски мыслящий киргизский писатель-гуманист дает категорический ответ: нет, не способствует! Его вывод перекликается с мнением, которое сложилось в ЮНЕСКО: серьёзно занялись проблемой исчезающих языков. Предварительные результаты программной работы подытожены в выпущенном ЮНЕСКО «Атласе мировых языков, находящихся под угрозой исчезновения». В документе предупреждается, что в настоящее время в разной степени подвергаются опасности 22 языки мира и что если мировое сообщество не примет своевременные и эффективные меры, то в скором времени с лица земли исчезнут 538 языков! [13]

6

В кругах критически мыслящей части творческой интеллигенции необходимость изменения образа мысли или сти-

лении общественных функций в направленном вытеснении национальной периферии. Последовательность национальных языков в публиках начались движение языка.

Айтматова по этому вопросу можно сказать, что двуязычие, кто активно боролся за вытеснения и поглощения ским языком, Ч. Айтматов инициатором национальных республик «или перед выбором: полностью или пойти по пути дальнего развития национального образования. Легче всего, конечно, быть окоразвитый с богатым языком и творить на неизвестной культуре. Тогда это будет настоящей. Но не является ли культурой? Будет ли это в духе времени?»

Этот писатель-гуманист способствует! Его вручали премии ЮНЕСКО:

исчезающих языковой работы подытожены языковых языков, находящихся предуведомляется, что подвергаются опасности сообщество не претерпито в скором времени с

ящей части творческого образа мысли или

ионного для двадцатого столетия нового мышления, в
ности, политического, была осознана еще во второй
е 70-х годов минувшего столетия, то есть за двадцать лет до
горбачевской суеты вокруг «Нового мышления».
ским свидетельством может служить текст публичного
ения Чингиза Айтматова в 1977-м году. Объявляя
задачей литературы» оздоровление нравственного
в мировом сообществе, он говорил: «Эта задача
и перед нами для всех нас общую проблему, которую я
называю проблемой выработки современного мышления...
всде всего способность и умение мыслить планетарно. Это,
ству подлинный интернационализм, подлинное уважение к
ности культур, национальных языков, художественных
й. выработанных всеми народами».

бы понять подлинный смысл и значение этого
личного призыва Чигиза Айтматова, надо кратко
периоризовать особенности политической, идеологической и
культурной ситуации того времени, которые отразились на
духовной культуре сталинского и постсталинского
истории СССР.

тура жива в своей органической целостности. С этой точки зрения огромный вред этническим и национальным культурам сталаинская культурная революция, нацеленная на исторических корней этих культур и разрушение единой культурной системы кровообращения между их различными

В этом отношении **больше** всего досталось
енным народам, в особенности жителям Крайнего Севера
то Востока, над которыми нависла реальная угроза не
полной духовной деградации, но и физического
ния. О трагических последствиях этого процесса можно
отчаянному обращению ненецкой писательницы Анны
Дайте нам право на жизнь!

удар не меньшей разрушительной силы испытали и народы, особенно народы среднеазиатских республик, сильно отличавшихся по своим историческим условиям, и странам (из-за своего полуколониального прошлого) от развитых регионов, к тому же менее всего защищенных

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

социокультурным опытом народов этих республик и политической зрелостью их немногочисленной национальной интеллигенции. Значительной деформации подверглись даже культурные традиции старописьменных народов: их духовный гумус подвергся всеразъедающей эрозии. В числе же причин, приведших к духовному обнищанию культуры старописьменных народов, последнее место принадлежит секуляризации, принявшей форму насилиственной экзекуции: от варварского разрушения уцелевших в куда более суровые времена культовых сооружений до изгнания выдающейся когорты религиозных философов — таков диапазон разрушительных действий атеизма властующего, а потому и неизмеру воинствующего. Между прочим, атеистический фундаментализм коммунистического образца был не менее фанатичным и экстремистским, чем фундаментализм религиозный.

Глубокие раны, нанесенные в предшествующие десятилетия национальным культурам, конечно же, не могли быть залечены в период политической и идеологической оттепели, наступившей в стране после XX съезда КПСС, — не только из-за ее кратковременности, но и неустойчивости; ведь температура окружающей социальной среды постоянно колебалась, временами до крайней, что создавало обстановку нервозности и неуверенности. И когда вскоре стрелки общественного энергомера неподвижно застыли на нулевой отметке — на этот раз уже надолго! — и когда все стало незаметно возвращаться на круги своя, эти открытые духовные раны в разлагающей атмосфере политического безмолвия и нарастающей социальной апатии отравили весь этнонациональный организм: в началу 80-х годов прошлого столетия он уже стал страдать от синдрома новоприобретенного веродефицита.

Чингиз Айтматов свой “Буранный полустанок”, вышедший в популярной в советское время серии “Роман-газета” подарил мне со следующими словами: “Мы живем с тобой в одно время, и это уже есть причина для близости духа”. Это написано в самом начале 80-х годов. Тогда мы еще жили в эпоху, которая чуть позже получила саркастическое название «время застоя». Мы не были политическими диссидентами, мы еще верили в созидательные возможности социализма даже в его марксистско-ленинском воплощении, а горбачевскую «Перестройку» с энтузиазмом восприняли как новую

республик и политической
национальной интеллигентской
же культурные традиции
ный гумус подвергся
причин, приведших к
письменных народов.
ации, принялшей форму
разрушения уцелевшего
сооружений до изгнания
сфов — таков диаграмма
ующего, а потому и
прочим, атеистического
образца был не
ментализм религиозно-
шествующие десятилетия
не могли быть залечены
оттепели, наступившей
только из-за кратковременного
температура окружающей
временами до крайней
переносности. И когда
важно застыли на нулевой
когда все стало незаметно
рытые духовные разрывы
безмолвия и нарастание
национальный организатор
он уже стал страдальца.

полустанок”, вышедший в
“ман-газета” подарил миру
вой в одно время, и это
писано в самом начале
горая чуть позже полустанка.
Мы не были политически
издательские возможны
ленинском воплощении
и моя восприняли как

«серией и надежд» в нашем историческом движении к
коммунистическому будущему».

иза Горекуловича, а вслед за ним и меня, особенно увлекший Горбачевым новый подход к международным отношениям, основанный на так называемом «Новом мышлении». Это господствовала также накануне Иссык-Кульского форума, что с одобрения Горбачева. Правда, уже где-то на исходе года горбачевской перестройки нас стало настороживать не глубоко продуманной концепции самой «Перестройки», основанной на целостном взгляде на прошлое//настоящее//будущее мира. В связи с этим мы стали сомневаться также в наличие у участников зрелого чувства социальной ответственности за большое дело поистине исторического масштаба и

Впрочем, это заметили и другие участники Иссык-Кульского форума. В середине 90-х годов прошлого века, когда настал случай вновь поговорить с Олвином Тоффлером, американский ученый-футуролог рассказал о своих впечатлениях от встречи с Горбачевым (последний принял в Кремле зарубежных участников ИК-форума). Он сказал: «Меня лично удивила простота, с которой глашатай «Нового мышления» подходил к таким военно-политическим проблемам современности, поразил тот почти нездоровий оптимизм, с которым глава двух Сверхдержав смотрел на наступающее еще более будущее». Отвечая на мои вопросы, Тоффлер добавил: «Пять лет спустя я начинаю кое-что понимать, но остаются мотивы поведения старого «нового советского человека», судя по всему, вообще остался в неведении о характере этой революции...»

В числе оказались и мы с Айтматовым. Однажды во время этого межконтинентального телефонного разговора Чингиз-Айтматов, в какой-то неизбывной ностальгией сказал: «Помнишь, с каким энтузиазмом мы восприняли перестройку и с какими надеждами вернулись в него? Тогда мало кто из нас сомневался в том, что речь идет о болевшем и — если не бояться высоких слов — исторически значительном деле! Конечно, три года спустя мы не могли видеть,

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

что «процесс пошел» не в ту степь... Но наша уверенность в том, что там, наверху, все продумано и вычислено до деталей, была настолько глубока и крепка, что мы даже не заметили момент превращения горбачевской «перестройки» в ельциновскую «Катастройку»...

Действительно, мы были живыми свидетелями того, как некогда великая страна-труженица буквально захлебнулась в словах. Делом же занялись другие, не в меру деловитые люди, которых потом станут широко известными как «Новые русские». И стало ясно, что в течение не полных семи лет пошли на ветер плоды семидесятилетних усилий целого общества – результаты, достигнутые ценой много – очень много! – кровопотери и страданий десятков миллионов людей!

В самом начале нового, двадцать первого века, говоря о своих чувствах и мыслях, обуревавших его во времена горбачевской перестройки, Чингиз Айтматов писал: «Мы, такие наивные, поверили в то, что можно разрушить стену недоверия, стоявшую между странами, с помощью одного призыва: "Давайте жить дружно!" Но это оказалось утопией». В этой выразительной реминисценции великого писателя много горечи – личной социальной; разочарование человека, сначала поверившего в созидательные возможности горбачевской «Перестройки», затем глубоко осознавшего ограниченность горизонта «Нового мышления» *a la Gorbi*, а главное – масштабы его разрушительных потенций [14].

Вышеупомянутая международная встреча, кратко обозначенная как ИК-Форум, официально называлась Иссы Кульским Форумом деятелей мировой культуры и гуманитарных наук [15]. Она состоялась осенью 1986 года по инициативе личному приглашению Чингиза Айтматова на родине писателя. В числе приглашенных был и я. После завершения международной встречи по просьбе редакции газеты ЦК КПСС «Правда» я написал эссе-размышление, в котором на основе текста своего выступления на форуме и особенно, опираясь на результаты плодотворных дискуссий с Чингизом Айтматовым, Артуром Миллером, Александром Кингом, Федерико Майором и Оливье Тоффлером, изложил обобщенную точку зрения участников ИК-Форума на критическую ситуацию, сложившуюся к тому времени.

уверенность в том, деталей, была настолько момент превратила «Катастройку»... свидетелями того, сильно захлебнулась в деловитые люди, которые «Новые русские». И сущение не полных семи усилий целого общества – очень много! – к людям!

ь первого века, говоря во времена горбачевской: «Мы, такие на стену недоверия, стоим призыва: "Давайте жить". В этой выразительного горечи – лично сначала поверившейся «Перестройки», сущность горизонта «Наштабы его разрушите-

ная встреча, которую назвалась Империи культуры и гуманитарии 1986 года по инициативе Айтматова на родине писателя. После завершения редакции газеты ЦК КПСС, в котором на основе единогласно, опираясь на результатом Айтматовым, Артуром Ереко Майором и Олегом Бородиным очку зрения участников живущимся к тому време-

рном политическом мире. В качестве же общего вывода оказалась необходимость духовного культтивирования нового мышления в постсовременном мире [16].

Я кратко изложу некоторые итоги моих тогдашних кульских размышлений и теперешних социально-политических раздумий с учетом опыта научного, философского и политического развития последних двадцати пяти лет. Важные эти размышления уточнялись во время моих встреч с Чингиз Торекуловичем в 2001-2008 годах, особенно в политической и нравственной оценки деятельности Айтматова. Мы разошлись в этом вопросе, и когда в 2003-году я что Айтматов собирается пригласить незадачливого пресловутой «перестройки» на очередной Иссык-форум, я не приехал в Бишкек...

наших разногласий в известном смысле отражает первое отношение советской интеллигенции к таким политическим импровизациям, приведшим, в итоге, к развалу СССР. Так сказать, философскую горбачевского подхода к проблемам международных составляло так называемое «Новое политическое мышление». Поэтому чтобы разобраться в характере эволюции этой «перестройки» и ее вырождения в «Катастройку», надо подвергнуть логической экспликации и исторической критики само понятие «Новое политическое мышление».

Во-первых, «Новое мышление» есть понятие само по себе – новое: точно такое же наименование было использовано нести лет тому назад в Европе в качестве самоназвания ежено религиозного движения, а в наше время «Новым мышлением» назвали свою организацию члены религиозной секты Арианов. Впрочем, провинциальные замашки Горбачева выдавало ие в меру амбициозное название его «программной

Во-вторых, буквально все элементы понятия «Новое мышление» («новое», «политическое» и «мышление») в логической экспликации и содержательной критике. Например, уместно задаться следующим важным вопросом: к чему именно относится предикат

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

«новое» - форме мышления (способу или самому процессу мышления) или к его содержанию (конечному результату мышления)? Мысление как высший продукт человеческого мозга - явление универсальное; его логический строй в принципе не бывает старым или новым. Другое дело – установка, парадигма или стиль мышления: они изменчивы, не одинаковы в различных точках социального пространства-времени. Поэтому, коль скоро речь идет о научном понятии, следовало бы говорить не о «новом мышлении», а новом образе мысли.

В-третьих, международные отношения состоят не из одних только политических отношений; они образуют целый комплекс взаимосвязей и взаимоотношений – экономических, правовых, военных, идеологических, культурных и т. д., равно как и не сводятся к одним лишь отношениям мирного сотрудничества. Не случайно что нет общепринятой теории международных отношений. Дело, однако, не в отставании теории от динамики международной жизни; главное в сложной биосоциальной природе человека. Вопреки догматической вере марксистов, «социальность» не может в полной мере подчинить себе природное начало в человеке.

В этом смысле за последнее тысячелетие природа человека вряд ли изменилась в лучшую сторону. Триединая же натура человека в наибольшей мере проявляется именно в международных отношениях! С этой общей точки зрения международные отношения как отношения международные суть психокультурные контакты, в ходе которых каждый раз воспроизводится бинарная оппозиция «Мы» и «Они».

7

Историческая судьба народа, если исключить природные и экологические факторы, складывается в ходе его взаимоотношений с другими народами, преследующими свои собственные цели и интересы. Однако беда в том, что эти цели и интересы далеко всегда возникают в ответ на реальные нужды общества; порождает также древние биосоциальные инстинкты, особенности *инстинкт доминирования*. Мифологема «богоизбранности народа» или идеологема об «исключительности нации» суть наиболее опасные проявления этого морально необузданного подсознательного побуждения, которое

или самому процессу конечному результату человеческого мозга в принципе не бывает парадигма или стиля в различных точках, коль скоро речь идет о говорить не о «новом»

и состоят не из однородных образуют целый комплекс экономических, правовых, равно как и не сводимых к единству. Не случайно в международной динамики международной природе человека «социальность» не может отыскать в человеке.

Что природа человека, ная же натура человека, что в международном зрении международные суть психокультурные, производится бинарно.

исключить природу, где его взаимоотношения со своими собственные цели и интересы далекие нужды общества, дальние инстинкты. Мифологема об «исключительности» явления этого морального побуждения, когда

всяческая за горизонтом международно-правового контроля раз, когда его носители чувствуют в себе превосходящую [13]. Поэтому так называемые жизненные интересы государств они прикрываются необходимостью обеспечения национальной безопасности), часто защищаются не за столом переговоров, то есть не путем взаимных уступок и принятия компромиссного решения, а на поле войны – этого живучего реликта эпохи варварства. Историю же кровавых сражений пишут одни лишь победители. А победителей, как известно, не судят...

Истории социальной науки марксизм не первым заговорил о единстве мира в его широком философском смысле; разница, в сущности, была в том, что он подвел под этот стародавний тезис новую, диалектико-материалистическую базу. Правда, узкоклассовая мировоззренческая позиция не позволила такому марксизму говорить о единстве социального мира основательно и недвусмысленно, как о единстве мира в целом; вопрос о единстве истории, в отличие от единства природы, ставился только на уровне общих законов развития. Вот в середине 80-х годов минувшего столетия так необычно, революционно прозвучала идея противоречивого, но единого мира, основанная на признании приоритета человеческих ценностей над классовыми интересами (надо бы добавить: а также над интересами конфессионального, национального-государственного и новоимперского характера). Но эта идея была сформулирована, мягко говоря, вне реального контекста теории и практики международных отношений, а если не сказать, ставших нынче жупелями, то – идеалистически!

Нельзя забывать, когда Горбачев объявил о своем «Новом мышлении для нашей страны и всего мира», мир был действительно разделен на геоэкономические зоны и сферы геополитического интереса и влияния. Геостратегическая же мысль опиралась на поиск кротовых нор для проникновения в геоэкономические зоны и способов геополитического стратегического соперника путем «балансирования на границах». Что же могло означать в этих условиях «Новое мышление» с его опорой на «общечеловеческие ценности»?

СУХАНШИНОЙ, № 2 2013

Декларируя вслед за Лениным приоритет общечеловеческих ценностей над классовыми, горбачевцы вообще игнорировали исторические, идеологические и психологические тонкости ленинского подхода (не говоря уже о конкретной тактике стратегии представляемой им политической партии). То есть услышали звон, да не знали откуда он!

К тому же новоявленные советские «глобалисты» провинциальной закваски уж больно торопились (или их торопили) влиться в ряды «общечеловеков»; у них не было ни времени и желания задуматься над тем, каков, собственно говоря, критерий этой самой «общечеловечности»? Какие именно ценности можно нужно отнести к категории «общечеловеческих»? Библейское «убий»? А ведь оно очень часто нарушается во имя исполнения другой «общечеловеческой» заповеди: «возлюби ближнего» - не Другого, именно ближнего, Своего!

И в самом деле, подвергнув это новозаветное нравственное наставление процедуре деконструкции (в духе философии методологии Жака Деррида), легко увидеть, что в данном контексте «ближний» означает не столько «кровно-родственны», сколько «со-верующий». Иначе говоря, «ближний» не включает себя инаковерующего, то есть приверженцев других религий, религий-родственниц по авраамскому духовному драмату. Библейский Бог защищает только «свой народ», Иисус Христос объявляет, что «все, кто не со мной – против меня». «Всемилостивый, Милосердный» Аллах вовсю угрожает страшными карами всем тем, кто идет «неверным путем»! Так ли удивляться тому, что межконфессиональные диалоги, несмотря на многолетние усилия, не дают какого-либо позитивного результата?! Словом, даже так называемые мировые религии могут претендовать на роль носительницы и хранительницы искомых «общечеловеческих ценностей»!

Тем не менее, горбачевская команда стала строить свою внешнюю политику на рыхлом фундаменте примитивно понятых «общечеловеческих ценностей». Политически безродные же «Да капитана Гранта» – антикоммунисты ельцинского призыва, окончившие Гарвардскую начальную школу монетаризма, с американским размахом взяли быка за рога: попросту объявили

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

2013

ритет общелюдскими вообще игнорировал логические тонкости конкретной тактике той партии). То есть

етские «глобалисты» (или их торопили) было ни времени и金钱но говоря, критерии ценности можно искать? Библейское имя исполнения другого - не Другого.

звавшее нравственное в духе философской идеть, что в данном «кровно-родственном» не включает в других религий, духовному драматичного народа», Иисус Христос - против меня». Так вовсю угрожающим путем! Так нальные диалоги, несмотря на любого позитивы мировые религии и хранительницы

да стала строить те примитивно понятия безродные же Фаинского призыва школу монетаризма. Тогда: попросту объ

общечеловеческими» те ценности, которые их отцами и дедами были дискредитированы как «буржуазные». А именно: рыночная экономика, политическая демократия и пост-культура - и все на американский лад! Оставалось самая малость: убедить Глобального архитектора, умозрительно низведенного перестройщиками системы глобальной политики до уровня партнёра, а то и компаньона, отказаться от традиции силовой борьбы и взяться за строительство «нового советско-американского дома» - так сказать, земного аналога временного космического жилья «Союз-Аполлон».

Между тем, как свидетельствуют официальные документы CIA перестроечного времени, президент Рейган вовсе не был готов для широкомасштабного сотрудничества (в особенности, на ядерное разоружение Сверхдержав или хотя бы на то, чтобы приостановить подготовительные работы в рамках военно-ядерной программы СОИ). Тем более не мог быть и речи о чём-либо встречном шаге, демонстрирующем «поддержку» неполитических усилий новоявленного перестройщика из Европы Зла! Совсем наоборот, опытные заокеанские стратеги быстро сообразили, что из дисбаланса стратегических созданных новоявленными идеологами «общечеловечности» и инновационерами «нового политического мышления» из старого СССР. Америка может и должна извлечь для себя максимум политической пользы. Поэтому они советовали американскому политическому руководству не делать в переговорах ни либо уступок (не допустить «необратимых сдвигов» в своей принятой программе внешнеполитической деятельности). воспользовавшись неожиданно появившимися рычагами действия, последовательно, один за другим «бросать вызов» - ставить условие для вхождения СССР в искомое им человеческое пространство!) и, таким образом стремиться начатые Горбачевым реформы «в соответствующее выгодное американцам русло».

Так следует ли удивляться конечному фиаско горбачевской политики? Виной тому натуральная провинциальность его «Нового политического мышления» -- как по своим установкам, так и по стилю, хотя в собственном представлении Горбачева оно было «всего мира». Его глобальная нацеленность выдавала

СУХАНШИНОЙ, № 2 2013

дилетанта от глобальной политики уже на уровне семантики: «*весь мир*» означает все части мира безотносительно к целому!

Сумма частей еще не делает целого; в данном случае нужна арифметика, а алгебра! Ведь, как заметил философский барон Целого Гегель, можно прослушать все звуки музыкального произведения, но не уловить чувством самого главного – гармонии этих звуков! Горбачевский же арифметический подход, основанный на механически понятом образе целого, не позволял предвидеть будущее, в первую очередь историческую судьбу великой страны. Радикальную реформу которой он взялся с ходу и дилетантской самоуверенностью! Надо ли добавить, что субъектом этой радикальной реформы был человек с менталитетом «помощника комбайнера» (а ведь в свое время Миша даже не научился самостоятельно управлять комбайном!) – менталитетом цементированым догматическим юридическим образованием, и опытом работы комсомольского активиста?! [19]

Наконец, горбачевское понимание «общечеловечности» совершенно игнорировало религиозные ценности, что в условиях уже начавшейся политизации религии представляло собой существенное упрощение социальных реалий, в особенности недооценку роли духовной сферы – той самой, о которой часто размашисто говорил Горбачев.

Категория «общечеловеческие ценности» имеет прямое отношение к идеологической конфронтации традиционных духовных полюсов, именуемых историей «Востоком» и «Западом». Когда по политической воле одряхлевшей кремлевской геронтократии во главе «Востока» оказался самый младший по возрасту член Политбюро Горбачев страна потеряла не только собственные ценности общечеловеческого значения, но и четкие критерии оценки альтернативных ценностей, выдаваемых за «общечеловеческие». А новым хозяевам страны в лице Ельциноидов было уже не до выбора: с тех пор, когда «Россия Первый» лично отчитался перед Дядей Сэмом в лице тогдашнего президента США Джорджа Буша-старшего о проделанной работе то бишь самочинном распуске Союза ССР, для «Новых русских» ведущей идеологией стала гайд-чубайшина (метафора Солженицына). Крестным же отцом этой воинствующей

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

2 2013

уровне семантики: «вс...
ьно к целому!»
данном случае нужна
ил философский бар-
звуки музыкально-
го главного – гармони-
й подходит, основанный
е позволял предвидеть
сьбу великой страны.
с ходу и дилетантски-
что субъектом это-
гапитетом «помощи»
ша даже не научил-
менталитетом
ским образованием.
га? [19]

«общечеловеческие
ности, что в условиях
представляло собо-
еалий, в особенностях
мой, о которой часто

сти» имеет пря-
нтиции традицион-
«Востоком» и «Западом»
левший кремлев-
ся самый младший
на потеряла не то
значения, но и че-
стей, выдаваемых
ам страны в
х пор, когда «Россия»
мом в лице тогдаш-
о проделанной раб-
Р. для «Новых русс-
байщина (метафора
этой воинствую-

циональной идеологии была глобальная идеология «Конца света» [20], провозгласившей полную и окончательную победу всемирных ценностей либерально-капиталистического строя западного образца. Через два года после выхода в свет последней статьи Фрэнсиса Фукуямы о наступившем «Конце света» иудео-христианские ценности были восприняты «Новыми ценами» как настоящие «общечеловеческие ценности».

Правда, другому коммунистическому гиганту – Китайской Народной Республике удалось выдержать политический и культурный натиск «Новой американской Империи». За последние тридцать лет Китай тоже «перестроился», но, в отличие от своего новобранца Горбачева, старый коммунист Ден Сяопин, в новой оболочке испытавший «перестройку» хунвейбинского типа, начал с долгосрочных (расчетанных на 20-25-летний срок) экономических реформ. И лишь теперь, когда страна, создав свою национальную экономику (фактически вторую в мире по величине), заняла в иерархии современных держав вакантное место между Соединенным Штатами Америки и Китаем, наши бывшие коммунистические братья из Китая говорили об «общечеловеческих ценностях», но опять-таки в совершенно другом смысле и другом тоне, чем об этом говорили наши провинциалы от глобальной политики. Китайцы говорят: «Мы уже привыкли к тому, что говоря о «общечеловеческие ценности», подразумеваем «западные ценности», и это является само собой разумеющимся. То же самое произошло и с понятием «цивилизованности». Просвещенные западные страны говорят это слово своим девизом, присвоили его себе и таким образом получили право на культуру». Обновленная и окрыленная китайская цивилизация теперь полна решимости положить конец культурной монополии. Отсюда его настоятельный призыв к общественности: «Отбросить миф об «общечеловеческих ценностях» и создать систему настоящих ценностей, близкую всем людям человечества» [21].

8

Продолжая традицию неравнодушного отношения к острым социо-политическим вопросам, начатой подлинными интеллигентами девятнадцатого века, Айтматов часто

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

«Я не отделяю себя от болезненных мировых проблем». В почему круг волнующих писателя глобальных проблем в последнее десятилетие его жизни постоянно расширялся. А судьбоносных проблем такого рода, тревожащих интеллектуальное сообщество уже к началу 80-х годов накопилось предостаточно. Айтматов без тревоги констатировал: «В мире действительно многое меняется – и стремительно. Сдвиги мировой истории подчас подобны сдвигам земной коры, и культурные пласты не остаются на месте: происходят экстренные революции и эволюции, открытия и погребения, добиваются разного рода новомодные эрзацы...»

К сожалению, гуманистические ценности переживают общий кризис. И в литературе тоже».

Естественнонаучное составляющее мировой культуры в последние годы тоже испытывало мировоззренческо-ценостный кризис, вызванный отрывом прогрессирующей науки от уровня нравственного развития человеческого общества целом. Кризис начался гораздо раньше – после изобретения оружия массового уничтожения, особенно создания атомной, а потом термоядерной бомбы, но в 70-е годы человек оказался перед новым нравственным выбором. Тогда перед научным сообществом во второй устрашающий рост стал новый класс фундаментальных проблем, который затрагивал само существование человеческого рода на планете Земля. Речь идет о глобальных проблемах современности. В данном случае научный субъект имеет для объектом нового типа – таким, который от традиционных объектов классической науки отличается как по своему характеру, так и по пространственно-временному масштабу своего проявления.

Чтобы осознать в должной мере смысл и значение вышеперечисленного класса проблем необходимо подчеркнуть, что эти фундаментальные вопросы принципиально не разрешимы средствами традиционного подхода; они властно требуют нового типа мышления – глобального. Достаточно сказать, что в данном случае обычные приемы теоретического исследования – упрощения и идеализации вообще не пригодны, ибо нельзя отвлечься от одного измерения или аспекта глобального объекта (включая историю). Поэтому осмысление концепта “глобальное мышление” надо начать с осмыслиения предиката “глобальное”.

Философски обобщая высказывания ученых-естественников и сателей-гуманистов масштаба Чингиза Айтматова об особенностях глобального мышления – научного и политического, можно констатировать, что понятие “глобальное” употребляется в смыслах – предметном и методическом. В предметном выражении предикат “глобальное” характеризует одну оченьенную специфическую черту объекта глобального мышления: не просто взаимосвязь его составных частей (элементов, аспектов, явлений), но и, что особенно важно подчеркнуть, их взаимозависимость. Отсюда необходимость целостного постижения объекта нового типа. В методическом же плане «глобальное» означает «всестороннее», то есть глобальный тип мышления, позволяющий охватить единым взором, с одной стороны, все актуальные аспекты своего предмета исследования, а с другой – учитывать все проявления или формы человеческого мышления в их структурном выражении и инструментально-когнитивном взаимодействии.

Именно эта черта глобального мышления была в фокусе одного документа ИК-Форума, выработанном при активном участии Чингиза Айтматова и Федерико Майора (будущего первого директора ЮНЕСКО): в его тексте особо отмечалось, что наше будущее не должно зависеть лишь от политических, принимаемых политиками, стратегами или научно-техническими экспертами; наряду с ними конструктивную роль призваны сыграть также художественные открытия и творческое воображение служителей муз, грэзы поэтов и философские утопии. Иными словами, глобальное мышление базируется на результатах не только политического, политического, научного и технологического мышлений, но и учитывать критические импульсы, исходящие со стороны художественного, художественного и религиозного типов мышления.

В данном случае учтена одна методологическая тонкость глобального мышления: оно моделирует не «мир в целом», а «мир в своем выражении», ибо его ведущие архетипы и детерминанты суть глобальные как связь и взаимодействие природного, социального и духовного как интегральных частей мира. В общем контексте мира глобальной целостности можно особо выделить следующие глобальные срезы: «мировая культура», «глобальная политика» и

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

«универсальная история». Чингиза Айтматова как глобального гуманистически мыслящего писателя в первую очередь интересовала проблема сохранения мировой культуры системного целого множества локальных, национальных, региональных культур. Как это видно из процитированного высказывания киргизского писателя, для него глобальный под мирои культуре был содержательно тождественен под интернационалистическому подходу. Эпитет же “подлинный” в понимании означал настоящее уважение ко всем самобытным культурам, всем национальным и этническим языкам соответственно к зафиксированным на этих языках художественным ценностям.

Глобальное мышление как таковое должно базироваться на общекультурных принципах, аккумулирующих в себе духовный опыт развития всего человечества как исторической целостности. Это очень важный момент, учитывающий духовное богатство национальных культур и региональных цивилизаций в внутреннем единстве. В нем же заложена потенциальная возможность культурной интеграции, органически включающей себя признание изначального разнообразия культур, что логически подразумевает необходимость межцивилизационного диалога.

Вопреки началам классического марксизма и утопии новейшего глобализма, овеянным неолиберальной мечтой о единой истории, вовсе не стремление к единообразию мира, а, наоборот, культивирование его разнообразия, является общеисторическим фактором выживания человеческого рода. Отсюда необходимость формирования культуры совместного выживания в высшем смысле, органически включающем в себя императив международного диалога.

Генерализуя все сказанное с культурософской точки зрения можно заключить, что множественность этнических национальных культур, рассматриваемых уникальными самоценными, но находящимися в состоянии постоянного взаимодействия, есть необходимое условие самого существования человечества как исторической целостности.

В этой историософской перспективе ведущей экзистенциальной категорией парадигмы мирного развития дифференцированной

ра как глобально в первую очередь культуры национальных цитированного выше глобальный подход рожденственен подлинно же "подлинный" в ко всем самобытным языком на этих языках

должно базироваться в себе духовной иорической целостности. духовное богатство всех цивилизаций вложена потенциальная, анически включающей культур, что логично ационного диалога. марксизма и утопической мечтой о едином мире, а, наоборот, является общеисторическая. Отсюда необходимое сознания в высшем смысле термин международ

рософской точки зрения. Этническими уникальными состояниями постулируется самое существование. Ведущей экзистенциальной дифференцирован

всего по лицу земли человечества становится не просто существование, а совыживание. В этой новой категории проявляется важнейшая черта глобальной реальности — взаимозависимость всех ее составных частей как в вертикальном отношении (единство природы и общества) так и в отношении в горизонтальном (единство человеческих сообществ). В последнем случае речь идет о взаимосвязанности и взаимозависимости человеческих судеб всех стран и народов — больших и малых, богатых и бедных, развитых и развивающихся — в условиях активно охраняемой общей жизненной среды — не только материальной, но и духовной.

9

Все Иссык-Кульские собеседования прошли под небом, которое было покрыто грозовыми тучами, символизирующими опасные угрозы атомного века. Это предшествовало бурное развитие военной науки и технологии. В результате еще во второй половине шестидесятых годов прошлого столетия СССР и США, возглавлявшие соответствующие полюса мировой политической конфигурации, приобрели вполне реальную возможность уничтожить друг друга, а заодно и всю структуру жизни на земле! Тогда же стали вырисовываться новые классы угроз глобального масштаба, тоже выявленных по своему происхождению, которые, взятые в их совокупном воздействии, могли иметь не менее разрушительные последствия.

«Светлое будущее», скорое наступление которого сопровождалось самоуверенностью, доказывали прорабы строительства (вроде чересчур старательного «нашего дорогого Сергеевича», обещавшего своим «дорогим гражданам» открыть Восточные ворота Коммунизма уже в 1950-х годах минувшего века!), помрачнело и с этой исключительной точки зрения.

Также согласовать позиции (подчас непримиримые) различных элит ведущих держав во имя спасения планеты, оказавшейся под Дамокловым мечом планетарных угроз иного происхождения? А ведь земляне отличаются друг от друга не только по языку и этнокультурному происхождению,

СУХАНШИНОЙ, № 2 2013

но и по таким принципиально противоположным и исключающим компромисс мировоззренческо-ценостным и идеологическим началам, как атеизм и религия? Что именно, какие конкретные гуманистические или транснациональные ценности могли служить универсальной объединяющей платформой для правых кругов разных стран, в первую очередь политических элит великих государств, преследующих зачастую прямо противоположные geopolитические цели?

Словом, говоря более выразительными словами Айтматова: «научиться жить сообща на небольшой планете – вот единственный альтернатива человечества на сегодняшний день и на все грядущие времена».

Критичность тогдашней ситуации состояла в том, что в условиях поляризации мира на враждебные лагеря, вооруженные не только новейшим оружием массового поражения, но и всепроникающей идеологией ненависти к Другому, поставленной общечеловеческой задачи такого рода («давайте дружить, мы – все люди!») была проблематичной. Мало того, она была практически неразрешимой. Компромисс был неприемлем для теории: достаточно вспомнить печальную судьбу конвергенции социализма и капитализма академика А. Сахарова, которая была презрительно отвергнута воинствующими идеологами обеих враждующих сторон, один из которых заинтересованы в продолжение глубоко антигуманной бессмысленной гонки вооружений тотального взаимоуничтожения.

Между тем назревал глобальный кризис, о наступлении которого мало кто догадывался, а если и догадывался, то не хватило толком представить себе его трагические последствия. Естественнонаучных кругах континентальной Европы неожиданные тревоги стали задумываться о будущей судьбе истощающей планеты Земля. Предварительные итоги этого естественнонаучного поиска, о которых на первом Иссык-Кульском форуме рассказал Президент Римского клуба Александр Кинг, оказались поистине революционными. Наука – детище европеистского постренессансного стиля мышления – неожиданно столкнулась с совершенно новым типом фундаментальных задач, отличающихся как по характеру, так и по масштабу.

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

К началу же 70-х годов прозвучал громкий вызов экологии, превратившейся из узкобиологической дисциплины в фундаментальную междисциплинарную науку о взаимодействии природы и культуры. Наконец, 80-е годы связали в один тугой узел биоэтику и экологию (не только экологию природы, но и экологию культуры), что позднее (в 2000-е) подготовило соответствующую теоретическую и практическую базу для научной разработки и принятия на уровне мирового сообщества концепции единого (социально-экономико-экологического) устойчивого развития.

Тогда же к художественному осмыслению создавшейся политической интеллектуальной, идеологической и политической ситуации приступила элитная мировая литература, одним из выдающихся представителей которой был паш современник Чингиз Айтматов. Киргизский писатель неспроста говорил, что он *“пытался поставить Буранный Едигея в центр современного мне порядка, в центр волнующих меня проблем”*.

Философская словесность, а интеллектуальную прозу Айтматова следует относить к числу ее наиболее значимых произведений, кроме прочего, имеет большой эвристический потенциал. Так, во всей художественной ткани романа «*И дальше века длится день*» не говоря уже о романе «*Плаха*», имплицитно присутствует ощущение поступки духовного кризиса, связанного с новой религиозного фактора.

В этой связи не будет преувеличением, если сказать, что именно роман Чингиза Айтматова «*И дальше века длится день*» был культурным предвестником перестроек настроений, хотя в становлении нового (образ современного молодого человека Каджана) и старого (образ Едигея) Айтматов однозначно встал в лагерь последнего. Но, как стало известно уже к концу “культурной перестройки”, данный тип культурного консерватизма имеет также непредвиденными последствиями.

Дело в том, что культурный консерватизм может легко сформироваться в культурный фундаментализм. Если же внутреннюю связь культуры и религии, то вполне допустимо сказать, что культурный фундаментализм, выражющийся в обращении к “истокам” (сами эти “истоки”, как правило,

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

оставляют широкий простор для манёвра идеологического порядка), может проложить путь к религиозному фундаментализму. Так, художественные искания в поле "бездуховности", большому историческому счету, способствовали – пусть и косвенно – возрождению религии, но, вопреки ожиданиям, не в ее морально-этическом аспекте. В постсоветское время рамки «культурного фундаментализма» (традиционный образ религии хранительницы традиции) очень скоро стали тесными: религия особенно ислам, устремилась на арену geopolитики.

В этом факте Чингиз Айтматов был склонен усмотреть отражение более широкого и более тревожного явления. Он констатировал: «Кризис религиозного сознания (я не выделяю при этом какие-то отдельные религии) уже наступил». В качестве эмпирического подтверждения этого общего тезиса писатель приводил собственное наблюдение: «Я это понял недавно, когда в одном из селений Киргизии умер человек, перешедший из ислама в другую веру, и родственникам, несшим его на кладбище, преградила дорогу бешеная, яростная толпа местных мусульман. И пришли родственникам везти покойного за сотни километров, хоронить там. Если уж перед кладбищем мы не можем друг другу дать уступить – что говорить о жизни?»

10

Через всю последнюю книгу Айтматова «Когда падают горы (Вечная невеста)» красной нитью проходит размыщение нравственных последствиях глобализации. Разъясняя читательской аудитории свою социальную позицию, Айтматов говорил: «Мое отношение к глобализации действительно критическое, но у меня нет категорического неприятия. Это реальность, мировой процесс, в котором мы все задействованы. Но этот процесс несет в себе объединяющие факторы, так и большие осложнения... Глобализация дошла до глубинки - даже такой древний вид деятельности, как охота на диких зверей, оказался в нее вовлечен. Простые чабаны тоже заражаются идеей заполучить какую-то долю рыночного богатства. Так частная судьба людей в этой части света оказывается, связана с идеей глобализации». Это навело писателя на грустное рассуждение: «Мало кто понимает, что, избавившись от социалистического произвола, мы влили в произвол рыночный

невра идеологическое
ному фундаментали-
е "бездуховности".
ювали – пусть и коси-
даниям, не в ее морал-
ьи рамки «культурный»
образ религии
стали тесными: рел-
игии политики.

был склонен усмотреть
ревожного явления.
значения (я не выделяю
наступил». В каче-
общего тезиса писа-
то понял недавно, как
перешедший из ис-
на кладбище, прегра-
х мусульман. И при-
километров, хорони-
можем друг другу

това «Когда падают
проходит размышле-
ни. Разъясняя читате-

Айтматов говорит
о критическое, но у-
тиность, мировой про-
цесс несет в себе
сложнения... Глобаль-
ний вид деятельнос-
вовлечены. Простые
какую-то долю ры-
най в этой части с-
ю. Это навело писате-
ает, что, избавившись
в произвол рыночный

если кто с ним не в ладу, убивает. Но раз тебя убивают – и
живай!» Именно этот драматический аспект глобализации
явственно отражен в моральном самоистязании главного
последнего романа Айтматова: «Убить-не убить»?

Как остроумно заметил один автор, слово "глобализация"
явилось в 1983-м -- в том же самом году, когда впервые был
изден вирус спида! В научном контексте, однако,
лучше говорить на языке не многозначных аллегорий или
символов, а однозначных категорий и концептов.

Глобализация сама по себе – явление неизбежное и необходимое
в современном мире, различные части которого не только
связаны, но и взаимозависимы. Чтобы понять суть и значение
этого феномена, надо исходить из констатации его многогранности:
выделяются экономическое, научно-технологическое,
культурное, идеологическое, политическое и другие
факторы. В полный голос о ней заговорили после распада
СССР, когда одновременно рухнули прежние жесткие политические
и идеологические границы, разделяющие «Восток» и «Запад».
Начало всесторонней (политической, экономической, культурной
и масштабной глобализации можно начать со времени
разрушения Берлинской стены (1989).

Теперь, чем идти дальше, нам необходимо уточнить
различие между основных понятий – иначе, как сказал бы Чингиз
Айтматов, мысли разбредутся, как стадо по горам. Для начала
разводить понятия «глобализм» и «глобализация». В
широком плане их различие можно свести к следующему:
«глобализм» есть идеология конфронтации ведущих западных
стран с всеми остальными странами и как таковая составляет
европео-ценостную установку политической доктрины
господства. Глобализация же – способ реализации этой
идеологии путем унификации мира сего на базе западных моделей и
развития. Эта глобальная экспансия в свою очередь
зиждется на культуроцентристского убеждения в том, что европейские
ценности, в том числе и религиозные, носят
универсальный характер.

Следующий вопрос касается соотношения понятий
«глобализация» и «глобального мышления». В идеологическом

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

контексте понятия глобализма *глобальное мышление* приобрело узкопрагматический характер: оно служит геостратегическим инструментом для изыскания рациональных способов обеспечения экономического господства, геополитического доминирования и культурного преобладания Запада. Вот почему, несмотря на коллективные усилия ООН, так и не удалось абстрактную идею «диалог цивилизаций» превратить в реальные политические переговоры между государствами. Красноречивый пример политических взаимоотношения автора идеи «диалога цивилизаций» (ИРИ) и главного глобализатора (США), которые вот 44 года ни не могут сесть на общий стол межгосударственных переговоров!

Политическая и культурная глобализация в современном смысле началась еще во времена европейской колонизации Азии, тогда она осуществлялась в форме *вестернизации* и как таковая носила искусственно-идеологический характер; в особенности, речь шла о насильственной аккультурации аборигенной духовной почвы. Теперь, однако, вестернизация принимает форму *американизации*: мир превратился в большой рынок американских товаров -- от кока-колы до продукции индустрии развлечений. Центральной же Азии *глобализация* ассоциируется прежде всего с распространением стихии свободного рынка и соответствующей формальной демократии, т. е. начало строительства в регионе «отсталого капитализма» на руинах «развитого социализма». Этому сопутствует также масс/культурная глобализация, главным образом через Интернет и спутниковое телевидение.

Корень зла, однако, не только в *субъекте* глобализации, но и в *ее объекте*. «Солнце одинаково освещает и греет все участки земли, но в саду рождаются цветы, а в пустыне – колючий кустарник», констатировали восточные мудрецы, подчеркивая критическую роль духовного воспитания в становлении личности. Чингиз Айтматов отчаянно пытался предотвратить засорение постсоветских мозгов «ценностями», проповедуя литературным и кинематографическим масскультом. А теперь его дочь Ширин Чингизовна с трибуны парламента столь же отчаянно призывает местных властей оградить киргизских подростков от тлетворного влияния поп-культуры и чеснокчур свободных интернет-молодежных социальных сетей Интернета. Увы, *этнокультурная самобытность* и *глобализация* – вещи не совместимые.

мышление приобрело геостратегические способы обеспечения своего доминирования. почему, несмотря на это, есть абстрактную идею реальных политических интересов, примером которых вот 44 года никоим образом не были переговоры! Культурная в современной колонизации Азии, и как таковая, в особенности, реаборигенной духовной жизни принимает форму рынка американской индустрии развлечений. Видится прежде всего и соответствующей строительства в регионе развитого социализма глобализация, главенство. Но не все глобализации, но и греет все участки – колючий кустарник, подчеркивая критическое значение личности. Чтобы отвратить засорение, проповедует масскультом. А теперь парламента столица же от киргизских подростков, через чрезвычайно свободных интернета. Увы, этнокультуры не совместимые.

Глобализация по-американски, ведущей компонентой которой выступает вовсе не элитная, а массовая культура, своим острием направленна на разрушение иммунных систем этно/национальных культур, обеспечивающих целостность духовного организма через традиционные механизмы внутренних синхронных и диахронных связей. О том, как воспринимают на мусульманском Востоке западную «культурную глобализацию», можно судить по высказыванию нового президента Ирана Хасана Рухани. В его официальном обращении к президенту Обама «культурное вторжение» поставлено в один ряд с такими глобальными угрозами, как терроризм, наркоторговля и киберпреступность [22].

«Культурному вторжению» новоявленных глобализаторов постмодернизма расчищают путь местные идеологи поп-культуры, которые свою «обновленческую» деятельность начали с переделки «устаревшего» реализического искусства, особенно искусство соцреалистического типа, объявленного «живаком советской идеологии». Далеко нечистая волна поп-культуры пролеткультовского толка уже задела и имя Чингиза Айтматова. Так, одна русскоязычная газета Киргизстана объявила о «современно колониальным» известный фильм "Первый учитель", снятый в советское время Андреем Михалковым-Айтматовым по мотивам одноименной повести Айтматова и получивший международное признание (призер Венецианского фестиваля). Постсоветского историка особенно возмутил тот факт, что это произведение «все еще остается любимым фильмом граждан, а сцена рубки дерева в центре села (как символ вырубки лесного отсталого прошлого) вызывает у них слезы умиления».

Но как насчет вырубки ненужного «отсталого» советского прошлого, осуществляемой исторически неблагодарными поп-культуровцами новодемократической окраски?!

Однако деглобализация или *démobilisation*, как это предлагают французские авторы [24], сама по себе не решает проблемы, ее вызывают глобализацией; от всепроникающей глобализирующегося масскультта не спасают (а если и спасут, то недолго) также запретительные меры.

Остается систематическое и высококачественное образование – притягательная национальная задача, которая может быть решена с

СУХАНШИИОСЙ, № 2 2013

номощью... той же глобализации! Круг замыкается, а в этом замкнутом круге культурология бессильна – решающее слово принадлежит Ее Величеству *политике*, которая, однако, далеко не всегда сопрягается с реальными культурными потребностями традиционного общества. Высокие стандарты образованию может задавать только Высокая культура. Но в условиях глобализации и она находится под угрозой духовного обнищания...

В 90-е годы, говоря о кризисе, охватившей бывшую советскую литературу в условиях рыночной экономики, Айтматов не без ужаса констатировал: «Литературу захлестывает масскульт, добиваются разного рода новомодные эрзацы... Я читал, что некая писательница-детективистка за книгу о Джеке-Потрошителе получила аванс в девять миллионов долларов: вот что в наше время нужно!» Однако детективизация литературы – лишь одна из форм маркетизации искусства, – масскультурного процесса, вектор которого задает Голливуд. Между прочим, на Юго-Восточной Азии уже появился его аналог: Болливуд, пытающийся завоевать мировой кинорынок ценой отказа от нравственных норм и идеалов великой индийской культуры!

Здесь уместно вернуться к образу **манкурта**, художественно воссозданному Чингизом Айтматовым. Если философски обобщить уникальный феномен *манкуртирования* человеческой личности до уровня универсального явления **манкутизма**, то можно увидеть, что теперь, в начале двадцатого столетия, это явление оборачивается своей новой гранью.

Отныне манкутизм должен рассматриваться в том широком масштабе, в каком его ставил его первооткрыватель Айтматов, а именно применительно ко *всему* человечеству. Дело в том, что в отличие от природной стихии, вполне управляемые волны социального и культурного насилия угрожают также исторической памяти человеческого рода. Вспомним хотя бы о разрушенных мусульманскими фанатиками, именующими себя студентами (Талибан), старинных буддийских памятников культуры в Афганистане, о разграблении бесценных исторических реликвий в иракских музеях (а теперь и каирских, под угрозой же остаются музеи Сирии) или о судьбе оставшихся под гусеницами американских танков и бульдозеров археологических площадок на Дворечье, признанном мировой наукой колыбелью земной цивилизации.

замыкается, а в сна – решающее горая, однако, далее турными потребностями образованию в условиях глобализации...

вашей бывшую советскую мику, Айтматов не восхлестывает массу... Я читал, что о Джеке-Потрошке: вот что в наше дни – лишь одна из фазового процесса, величим, на Юго-Востоке пытающийся завоевать нравственных норм

макурта, художественное. Если философия творения человека – это манкуртизма. Первого столетия

иваться в том широком. Открыватель Айтматовству. Дело в том, что управляемые волиуют также историче- от бы о разрушенномими себя студентами-мятников культуры исторических реликвий. Грозой же остаются музеи-сеницами американских площадок на Двуречной цивилизации.

овало бы учесть, что разрушенные и ощущенные культурные ценности суть достояния планетарной культуры: они не одним только народам Афганистана, Ирака и Сирии. В защиту же уже уничтоженных или находящихся под угрозой уникальных исторических реликвий, независимо от их местонахождения или национальной принадлежности, должна была поднять свой голос, в первую очередь, ЮНЕСКО. Но тогда политизирующейся ЮНЕСКО не было дела до «мелочей»: все ее интеллектуальные ресурсы были направлены на анализ так называемого «Глобального терроризма», организованного перепуганными американскими неоконсерваторами в «истинственного врага» всего человечества!

Но тем именно в так называемую постсентябрьскую эпоху очевидной обоснованность идеи расширения предмета изучения – экология культуры [25], не менее важна, чем экология природы (и природе, и культуре) в равной мере угрожают разрушение, так и загрязнение. Иными словами, экологическая практика паряду с вопросами защиты природы должны решаться также вопросами защиты культуры в широком смысле, вложенной в себя и традиционные религиозно-моральные ценности, которые, кстати говоря, нынче в процессе политизации все больше оттесняются на задний план). К тому же ведь экологии природы и экологии культуры тесно взаимодействуют – разрушение и загрязнение первой (природы) является следствием деградации второй (культуры).

Современное широкое понимание экологических угроз уже включает себе дорогу в коллективное сознание мирового общества. Во всех фундаментальных документах Организации Образования и Ученых Наций – от Декларации тысячелетия до последних рекомендаций ЮНЕСКО, в которых настойчиво подчеркивается необходимость формирования межкультурного понимания, воспитания религиозной толерантности и поощрения духовного развития, способствующего преодоление этно- и культуроцентристских предубеждений.

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Однако приоритетные вопросы экологии человека, в первую очередь неотложные меры по предотвращению загрязнения нравственного мира, не нашли должного отражения в основополагающих документах ЮНЕСКО. Между тем индустрия развлечения, далеко не чистые продукты которой распространяются через всепроникающие волны глобализации, угрожает духовному бытию всего человечества. С учетом этого немаловажное обстоятельства в теперешней основной стратегии перехода «культуры реагирования» к «культуре предотвращения» экология культуры должна рассматриваться ведущей составляющей.

11

В свое время крылатой стала фраза Максима Горького о культуре как «второй природы». Речь шла об искусственной культуре, которая создавалась человеком для самозащиты от дикой природы, подлежащей обузданию, а затем и покорению. Теперь эта метафора нуждается в уточнении: она применима только к материальной культуре. Что до культуры духовной, то она олицетворяет не мост, чем крепостную стену. Ибо изначальное предназначение подлинной культуры -- не разъединение, не разобщение, а соединение. Да и обуздывать культура должна не внешнюю природу, а внутреннюю природу человека, в особенности его инстинктов доминирования и связанную с ним склонность к агрессии.

Но такая задача по плечу только Большой культуры, воспевающей Любовь и Уважение к человеку и тем самым защищающей человеческое достоинство. А ведь нынче и насилие, и войну называют культурой! Именно эта, с позволения сказать, культура теперь органически соединена с индустрией развлечений. Так называемая массовая культура, выражающая квинтэссенцию наиболее агрессивной, ничем не ограниченной, морально необузданной формы рыночной экономики, способна привести к духовному развращению человека.

Народная мудрость многих народов мира, в частности таджиков, высоко ценит Слово как креативное начало. Несколько столетий назад в ирано-таджикском же ареале культуры, где стихиями были поэты!) задавала тон лирическая поэзия, превращавшая многоцветную ткань слова в эстетический фетиш, перо которого приравнивали к мечу (*шамишер*). Говоря же об эмоциональной

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

2 2013

ли человека, в первую очередь загрязнения его отражения. Между тем индустрией распространяются, угрожает духовному этого немаловажного стратегии перехода от «доморощенности» экологии составляющей.

Максима Горького об искусственной среде мира от дикой природы. Теперь эта метафора только к материальному олицетворяет скрытое предназначение, а соединение внешнюю природу, сущности его инстинкт к агрессии.

ко Большой культуре и тем самым ведь нынче и ненависть, с позволения сказать индустрией развлечений, склоняющая квинтэссенцию различной, моралистики, способна лишь

иная, в частности тюрьмное начало. Например, где столетиями (да и поэзия, превративший фетиш, перо (как об эмоциональной

снова, творцы художественного слова настойчиво указывали на его единственный характер. Слово наряду с мощной *созидательной* составляющей, имеет также и не менее мощную *разрушительную* составляющую: в нравственно нагруженной стихотворной речи выдающихся деятелей культуры – от Рудаки до Айни – рефреном повторяется одна горькая истина: «слово не только живет, но и убивает». Речь идет о роли словесного выражения чувства ненависти не в межличностных отношениях, а в широком смысле – в межгрупповых, межобщинных, межэтнических, национальных и международных отношениях.

Теперь же слово ненависти – высокотехнологично: оно многократно отрабатывается логическими, психологическими и даже психоаналитическими способами, а затем звучится, иллюстрируется и транслируется новейшими средствами аудиовизуальных коммуникаций. В этой связи вспоминается одна древнетюркская народная мудрость, которая гласит: *правдивое слово* острее сабли. В наше суровое время, однако, острее сабли в прямом и косвенном смысле стало не *слово-правда*, а *ложь*. Наиболее яркими примерами такой инверсии, конечно же, изобилует политика, особенно тогда, когда источником ее цветки служит воинственная идеология. Одну из примечательных же особенностей идеологии как мировоззрения и инструмента борьбы за власть составляет *моральная девиантность*. Речь идет о следующей когнитивно-психологической специфике пропаганды как прикладной идеологии и средства политической манипуляции сознанием: идеологический субъект пытается кредитировать объекта своей атаки – предположительно добное «другое» – путем поиска в нем собственных пороков и их преднамеренного приписывания врагу!

В этом отношении особой разнуданностью отличается американское искусство. Ведущей же движущей силой глобализации нынче выступает американская *pop-культура*. Американский принцип потребительской культуры «обучать,влекая» свое наиболее эффектное приложение находит в кинематографе.

Наиболее характерный и наглядный пример – нашумевший фильм под нарочито-ироническим названием «Борат: изучение

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

культуры Америки на благо славного государства Казахстан». С мокументалистика (в смысле мнимодокументального, злонамеренного искаженного изображения жизни: от английского глагола *mock* – издеваться), созданная скандально известным британским комиком Сашей Коэном совместно с Аарпи Чарльзом в жанре сатирической кинокомедии, в уродливо-язвительном тоне повествует злоключениях в Америке Бората Сагдыева - некоего придура олицетворяющего по злопыхательской воле авторов фильма образ «казахского» телерепортера. Однако фильм имеет более широкий культурно-политический подтекст. «Борат» - не какая-нибудь «Матрица» дьявольских фантазмов, нуждающихся в научных фантастических интерпретациях. Все обстоит гораздо проще: фильм – груда трафаретных идиотизмов, говорящих сами за себя. Но и проповеди стереотипов ориенталистского толка об одномерном «восточном человеке вообще» эта, с позволения сказать, кинокомедия не менее последовательна и настойчива, чем политический заостренный фильм «300 (спартанцев)», в котором воссоздана целенаправленно сфабрикованная версия битвы, состоявшейся между греками и персами две с половиной тысячи лет назад.

Чингиз Айтматов как-то вспомнил забавный эпизод свидетелем которого был в советское время. Однажды в кулуарах Верховного Совета СССР Чингиз Торекулович разговаривал с депутатами из Таджикистана. В это время к нему подошел известный Герой Гражданской войны Семен Будённый. Обратив внимание на традиционных наряд таджикских женщин, задумчиво покачал головой: «Порубал я вас, порубал там. Всех мужчин с тюрбанами принимал за басмачей...» Теперь вместе с Будённого представьте себе авторов рассматриваемого фильма – просто коммерчески мотивированных, но и идеологически озабоченных. «Комедия» Коэна-Чарльза несет собой вполне определенное послание. Для подготовленной части зрительской аудитории оно передается открытым текстом: *«все эти босурманы на одно лицо, будь они верующими или атеистами, секуляристами или фундаменталистами, живущими на Ближнем Востоке или Центральной Азии!»*

В представлении его авторов «Борат» символизирует собой обобщенный образ восточного человека, обозначенного в новейшем

ства Казахстан». Сияльного, злонамеренно ского глагола *тоск* – британским комиком в жанре сатирической тоне повествует о некоего придурка авторов фильма обримеет более широк – не какая-нибудь, клающихся в научногораздо проще: фильмы сами за себя. Но толка об одномернья сказать, кинокомеа, чем политическому воссозданию битвы, состоявшася лет назад.

з забавный эпизод. Однажды в культурном разговаривал время к нему подошел Будённый. Образ таджикских женщин. вас, порубал там сматчей...» Теперь в атраваемого фильма не и идеология за несет собой венной части зрителем: все эти босые стами, секуляристами, кийнем Востоке «рат» символизирует обозначенного в ю

литически и религиозно окрашенных ментальных картах мира как «*глубокий Юг*». Так называют нынче регион распространения ислама. В представлении же исламофобов ислам выглядит не иначе, как воплощение *Мирового Зла*. Стало быть, мусульмане суть коллективное олицетворение самого *Дьявола*, принявшего в забытой ими восточной глухомани человеческий облик.

А теперь попытаемся поставить себя на место зрителя из любой мусульманской страны. Во время протеста против очередной избирательной по отношению исламской религии выходки народных, прокатившегося волной по многим мусульманским странам, экранах американского телевидения промелькнуло лицо одного парня, державшего на руках транспарант со следующей надписью на английском: «Если задевают чернокожих, то это – *расизмом*. Если критикуют евреев, то это *обзывают антисемитизмом*. А как *квалифицировать изdevательство над женщинами?* Мы называем это *терроризмом!*»

уже имел печатную возможность обсудить и осудить фотографическую провокацию Коэна-Аарона, вошедшей в как органическая часть пропаганды пресловутой эры «*войны с террором*» [26]. Повторное же обращение к пренеприятной темы объясняется ее культурологической национальной. Ранее ряд известных европейских философов (Жан Пост, Ален Бадью, Славой Жижек и другие), пытаясь разобраться в характере и направленности *психокультурных* аспектов американского политического мышления, в первую очередь обратились к анализу кинопродукции Голливуда. Известно, как заметил один наблюдательный аналитик, что Голливуд происходит из одного и того же ДНК. И в конце пути, добавил бы я, имея в виду их нацеленность на формирование общественного мнения, контуры которого определяются общей идеологической установкой.

сугубо культурологическая задача: пытаюсь выявить механизмы формирования образа *Другого* в американской культуре. Цель и технологию воссоздания образа (или врага!) в художественном кинематографе наглядно демонстрирует следующая ироническая заметка, написанная рецензентом на полях очередного антииранского

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

пропагандистского фильма «300 (спартанцев)»: «У врагов культуры. У них есть лидеры, которые, как правило, тираны. У них есть армии, обычно большие и угрожающие. Они ведут пропаганду, которая, однако, глупая и бездарная. Враги не достаточно цивилизованы, чтобы иметь культуру. Культура очеловечивает человечность чуждса врагу» [27].

Такова логика религиозно окрашенного политического фундаментализма, стремящегося возродить в сознании граждан самого развитого государства мира самый древний человеческого подсознания. В этом святом идеологическом издавна именуемом промыванием мозгов, активное участие принимает массовая культура – производительница наиболее сильнодействующего духовного наркотика. Возьмем, казалось бы, самую безобидную вещь – развлекательную: кинокомедию.

Кинематографические фальшивки, вроде «Бората» или «300 (спартанцев)», нельзя называть произведениями культуры. Понятие культуры в подлинном смысле этого слова органически включает в себя уважительное отношение к чужой культуре, инакочувствующему, инакомыслящему и инаковерующемуносителю.

Строго говоря, «Борат» и его собратья по коммерческому искусству суть явления посткультурные и как таковые могут быть поняты только в случае использования постмодернистского метода шизоанализа. В данном случае, однако, особое внимание привлекает политическое измерение глобализации поп-культуры. Как известно, корень понятия «культура» восходит к слову «культ», а культивировать можно все, что угодно: от любви до насилия и ненависти. Потребительская же массовая культура стерла бытую границу между этими моральными категориями – границу, которая вопреки канонам классической диалектики была четкой и без недвусмысленных окрасок.

Во времена так называемой «Глобальной войны на терроризмом» (США ее объявили в 2001 году, но официальные боевые действия прекратили до сих пор) воинствующая идеологическая риторика сопровождалась также многосторонней «воспитательной» работой, которую охотно брала на себя массовая культура. Особое внимание политизированной части кинематографа

щев»: «У врагов не правило, тираны. У нас Они ведут пропаганду. Враги не достаточноamura очеловечивает,

енного политического в сознании гражданий древний пласт идеологическом деле, активное участие одительница наиболее Возьмем, казалось бы, кинокомедию.

де «Бората» или «Знаниями культуры. Ибо этого слова органически чужой культуре и и инаковерующим

ть по коммерческому как таковые могут быть постмодернистской, однако, особое внимание к цивилизации поп-культуры восходит к слову угодно: от добра биттельская же массовая этиими моральными канонам классических окрасок.

Глобальной войны году, но официально идеологическая риторикой «воспитательной» массовая культура. Такие части кинематографа

привлекли греко-персидские войны; ведь эти войны олицетворяли собой исторически первую встречу Востока и Запада на поле брани. «Эпический» фильм Оливера Стоуна «Александр», выпущенный в разгар иракской войны (2004), как раз резонировал с новой цивилизаторской миссией: англо-американская военная империя - от имени Запада, но без его поручения! – приступила к осуществлению пресловутого проекта «демократизации» Большого Ближнего Востока, включая также Центральную и Южную Азию.

12

Современная наука, в отличие от религии, еще толком не знает, где и как произошел человеческий род: возник ли он пучками одновременно в разных местах или только в одной точке исторического пространства-времени и оттуда распространился по всему земли. В любом варианте решения этой вековечной загадки история человечества – в основном история его постоянной дифференциации и миграции, которые суть взаимосвязанные и неизменные процессы, носящие необратимый характер и продолжаются до сих пор.

Правда, во времена образования империй, особенно в эпоху формирования локальных и региональных цивилизаций, внутренне стремленных к экспансии во всех измерениях исторического соуверенитета (военном, экономическом, политическом и культурном), происходили также интеграционные процессы. Но империи оказывались внутренне не устойчивыми, рано или поздно происходил их распад, что сопровождалось новой дифференциацией. Образование же цивилизаций, будучи во внутреннем измерении интеграцией, во внешнем измерении зывалось дифференциацией более высокого ранга.

В античной философии дилемма процессов дифференциации и интеграции была концептуализирована в диалектике «Единое-Одно». Вечно живой и неподвижный Космос, философский быт древнегреческими мыслителями и эстетически спроектированный ими же, стал терять свою былою музыкальную монию и оптимистический пафос уже на исходе «Осевого века», организовавшего по воле всемирной истории заочный диалог евразийских цивилизаций. Контуры главного направления исторической эволюции осознавшего свое изначальное единство, но

СУХАНШИИОСЙ, № 2 2013

склонного к дифференциации человечества можно было угадать по следующему примечательному факту. Вскоре раннегреческая многоголосица уступила место позднеантичной разноголосице: в спор «Единого» со «Многим» вклинился *«Скепсис»*, который подвергать сомнению философские постулаты обеих групп...

В дальнейшем культурная дифференциация человеческого рода продолжалась и углублялась, а вместе с этим все больше отчуждались друг от друга потомки Кайумарса (Первочеловека согласно арийскому мифопоэтическому антропогенезу) или Адама (родоначальник человечества по семитской религиозной традиции), которые уже давно разошлись по своим большими домам, сиречь локальным цивилизациям. Историософские теории, основанные на экстраполяции европейской модели развития, отчаянно пытались охватить единым концептуальным взором культуры, распространенные в разных точках социального пространства-времени. Но эти теоретические конструкции, универсалистского типа, оставшись на уровне философии *Многого* в конечном итоге, усугубили исторический раскол: сначала Освалд Шпенглер [28], а вслед за ним и Арнольд Тойнби [29], сознательно отказавшись мысленно негрузиться в пучины метафизики «Единого», пытались доказать несоизмеримость локальных цивилизаций, уподобленных ими обреченным на гибель живым организмам высшего порядка.

В многовековой конфронтации «Единого» и «Многого» заключительным аккордом прозвучала знаменитая конфликтологическая теория американского политолога Самуэля Хантингтона [30]. Она органически вписывается в мировоззренческую перспективу философской традиции Шненглера-Тойнби, согласно которой человечество в культурном историческом отношении не представляет собой какую-либо целокупность; оно состоит из конгломерата несоизмеримых всем своим материальным и духовным параметрами больших миров. Это, однако, не мешает Западу заявить об универсальности ценностей своей цивилизации.

В двадцатом веке марксистская доктрина предложила еще один вариант глобализации, так сказать, добровольно-принудительный, вышеупомянутый коммунистический постулат о *неизбежности*

можно было угадать у

Вскоре раннегреческой разноголосице: в спорах «хепсис», который стал языком обеих групп...

ация человеческого рода с этим все более и более сблизилась. Гумарс (Первоначальный пропогенез) или Адам и Европейской религиозности по своим большинством. Историософские теории склоняются к модели развития цептуальным взором на точках социальных и политических конструкций. В основе философии Мюнхгаузена лежит раскол: сначала Освальд Тойнби [29], сознательно в пучины метафизики, измеримость локальных явлений на гибель жизни.

«Единого» и «Много» звучала знаменитое политолога Самуила Хантингтона вписывается в философской традиции. Человечество в культуре несет собой какую-либо единое единство. Параметрами являются об универсальность. Кристина предложила синтетическую модельно-принудительную, о которой остутлат о неизбежности

шего слияния всех языков, культур и наций был возведен в честь универсального закона общественного развития. Но к концу того же столетия, вопреки всем утопическим ожиданиям, «социалистический лагерь» распался, а «капиталистический лагерь» провозгласил себя победителем холодной войны и заодно заявил о всемирно-исторической победе капитализма над социализмом. Так, известный американский политолог Фрэнсис Форд Купер сразу же после разрушения Берлинской стены, то есть за год до окончательного распада СССР, стал праздновать «Победы».

Более того, он выразил уверенность в том, что в ближайшем будущем универсальные силы рынка, стихийно распространяясь по всему миру, унифицируют все и вся: в итоге формируется единая и однородная мировая культура. Но, спрашивается, охватывает ли Фукуямой мирокультурная однородность и мировые культуры? А ведь религия стремительно политизировалась и она как никогда занята своей «глобализацией»: каждая из так называемых мировых религий, вооружившись новейшей информационной и коммуникационной технологией, стремится максимально расширить сферу своего духовного влияния. Между тем без учета этого фактора, понятие однородности культуры, тем более на глобальном масштабе, содержательно бедно, а логически пусто.

В теоретическом же отношении все теперешние разговоры о единении однородной культуры мировой суть повторение на новый лад «задов» марксистской концепции «слияния» путем унификации термина «унификация», а именно ее замены на «гомогенизацией». Поэтому, проявляя «трезвую настороженность по отношению к тем мнениям, в которых сквозит призыв к интеграции», «считает утраты национальных достоинств и особенностей культуры», Чингиз Айтматов открыто критиковал доктринеров «однородного сближения» (читай: гомогенизации) социалистических стран. Он говорил: «Такие суждения искажают сущность наций. Чтобы объединяться с пользой друг для друга должны в первую очередь быть разными, непохожими, а при утрате самобытности и взаимообогащения не будет возможно, да и сама возможность объединиться отпадет».

В этом контексте необходимо дать научную оценку и другому политологу Самуила Хантингтона. Он утверждал, что понятие

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

всеобщности, в особенности идея универсальной цивилизации, является занадным изобретением. Да, западный военно-политический деятель, известный как Александр Великий, впервые занялся глобализацией «по-американски»: руководствуясь утопической идеей объединения всех рас путем их физического смешения, он стал путем насилия насаждать греческую культуру завоеванный им народам, попутно уничтожив аборигенную культуру. Персеполь как дорожный знак материальной мощи имперского Ирана был основательно разрушен. Но это было не только физической расправой над бывшим геополитическим соперником; Александр решил также сломать духовный хребет нации, претендовавшей на мировое господство. Поэтому, в словах высокообразованного поэта-мыслителя Низами Ганджави, греческий полководец первым делом «приказал иранцам перестать поклоняться огню».

Позднее по Александровскому пути «глобализации» пошли арабы-мусульмане. Их военный предводитель Кутайба подобно своему македонскому предшественнику, помимо прочего, преследовал далеко идущую идеологическую задачу: переделать свой, исламский, лад традиционное сознание покоренных народов. Отсюда принятие завоевателями ряда чрезвычайных систематических мер, направленных на насильтвенную духовной и культурной среды покоренных народов: уничтожение деформировались или реадаптировались все и вся: начиная с местной религии и связанного с ней культурного наследия и кончая родным языком и его алфавитом! На примере трагической судьбы родной (хорезмской) культуры об этом с горечью и возмущением писал Абурайхона Беруни: «И уничтожил Кутейба людей, когда хорошо знали хорезмийскую письменность, ведали их предки, обучал [наукам], существовавшим у хорезмийцев, и под всяким терзанием, и стали [эти предания] столь сокрыты, что нельзя уже узнать в точности, что [было с хорезмийцами] после возникновения ислама» [31].

Правда, в последующие века, уже после того, как в основном были достигнуты исторические цели арабского завоевания (всего, насильтвенная *исламизация*), культурная политика Халифата изменилась (в плане более толерантного отношения к духовному наследию Ирана и Турана), но это произошло

ерсальной цивилизации, западный военно-«сандр Великий, впервые «ски»: руководствуясь путем их физического дать греческую культуру,ничтожив аборигенную как материальной мощи разрушен. Но это было явшим геополитическим ломать духовный хребет господство. Поэтому, по итогам Низами Ганджави, «оказал иранцам перестан-

«глобализации» пошли Кутайба подобно ику, помимо прочего, кую задачу: переделать нации покоренных народов, ряд чрезвычайных насильственную чистку народов: уничтожались все и вся: начиная от урного наследия и кончая имере трагической судьбы горечью и возмущением Кутейба людей, которые, ведали их предания презмийцев, и подверг их столь сокрытыми, что то с хорезмийцами даже

сле того, как в основном ского завоевания (прежде культурная политика олерантного отношения) то это произошло пос

уморного сопротивления аджамцев, вплоть до вооруженного восстания.

История знает и другой *альтернативный* путь «глобализации», связанный с именем военно-политического деятеля древнего Ирана Кира Великого. У обоих, Александра и Кира, было свое понимание «глобализма», исходящее из противоположных мировоззренческо-ценостных установок. В рамках же развиваемой здесь концепции глобального мышления наиболее привлекательна установка иранского «глобализатора». В особенности потому, что там же, в исламском Иране, появилась и идея, *толерантности*, породившая соответствующую социальную практику. Государственному зороастризму Ахеменидов был чужд *агрессивный мазелизм*. Будь это не так, древние иранцы первым делом обратили бы в свою веру евреев, освобожденных ими из вавилонского плена.

Более того, в исторической памяти сохранился и такой редкостный пример подлинного уважения к культуре и традиции другого. Во время правления династии Сасанидов Навруз считался государственным торжеством, то есть его празднование было обязательным для всех подданных державы. В историческом источнике, датируемом началом девятого века христианской эры, читаем: «Когда Навruz бывал в день Субботы, царь приказывал главе еврейской общины четыре тысячи дирхемов; и не знали они причины этому, как то, что это обычай, исполнявшийся и главшийся, как ногочленная подать». Сопоставляя последнюю фразу, не отличающуюся ясностью, соответствующими местами еврейского предания из Книги Есфири, текстологи смысл всего сообщения истолковали следующим образом: «Царь приказывал платить означенную сумму не из своей казни, а как налог с населения» [32]. Наверное, можно было бы также добавить: городцам платили носители господствующей духовной традиции, то есть коренные иранцы!

Это уже нечто экстраординарное, опять-таки не имеющее исторического precedента. Речь идет ведь не просто об уважительном отношении древних иранцев к религиозно-культурным традициям других народов. Ведь говорится о государственной финансовой компенсации духовного ущерба,

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

нанесенного подданным в случае их участия в мероприятии, согласующегося с их собственными обычаями. Более того, идет о своего рода сверхуважительном отношении к обычай, который противоречил узаконенной традиции «государствообразующей нации»!

Духовные корни такого необычного политического поведения иранских императоров питает культура самого Навруза – новогоднего праздника. В связи с тем, что отныне решением Организации Объединенных Наций Навruz объявлен Международным Днем, необходимо упомянуть об отличительной черте его классической культуры, которая – это не воспримут как национальную апологию! – исторически беспрецедентна.

Конечно, Навруз, как и любой другой народный праздник, отражает архетипы и инварианты культуры этноса-творца, а его религиозно-нравственные нормы и историософские идеи в этом качестве культуры Навруза представляют собой ядро земледельческой цивилизации восточно-арийских народов. Тем, однако, новогодний праздник Навруз не этноцентричен, он замыкается в скорлупе собственной традиции, хотя служит и продолжает служить одним из важных конститутивных элементов самосознания ираноязычной ветви арийских народов. Главное в культуре Навруза состоит в том, что ей не свойственно выделение субъекта праздника, скажем, в качестве богоизбранной общины или богоносного народа. Это исконно арийский праздник по своему происхождению, но он установлен не для одних ариев, а эти последние не наделены какими-либо особыми богоизбраными преимуществами перед другими народами.

13

В современной культуроведческой литературе встречается утверждение, будто ираноязычным арийцам было свойственно культивирование этноцентризма (чуть ли не национализма в современном смысле!) [33]. Это обвинение, однако, не выдерживает научной критики. В самом деле, предки современных иранцев, таджиков даже Кайумарса, представленного в их мифологии как *Первочеловек*, не считали *Первопредком* собственно ариев и других племен. Недаром в эпоху ислама Кайумарса безо всякой

и в мероприятии, не
ми. Более того, речь
гношении к обычаям
ной традиции

тического поведения
самого Навруза как
то отныне решением

Навруз объявлен
занять об одной
туры, которая – пусть
стоти! - исторически

народный праздник
этноса-творца, а также
тирофоские идеалы. В
ляет собой зеркало
ских народов. Вместе
не этноцентричен, не
ции, хотя служил
стигитивных элементов
народов. Главное же в
не свойственно особое
чество богоизбранной
но арийский праздник
и не для одних арийцев.
особыми богоанными

литературе встречается
ам было свойственно
и не национализма в
однако, не выдерживает
современных иранцев и
то в их мифологии как
собственно арийских
са безо всякой натяжки

рождествили с Адамом из семитской религиозной традиции! Другая характерная деталь «интернационалистского» сознания ираноязычных арийцев: Кайумарс родился не па их родной земле, а –нибудь в Туране или Иране – скажем, в Согде, Бактрии, Тарзме или любой другой географической точке, принадлежащей какой-либо из истинно арийских земель. (Они перечислены в *Квасте*.) Согласно Беруни, Кайумарс был сотворен на экваторе *аддилуннахор*!

Правда, в раннеисторической ирано-туранской космологии *кобо* выделено место обитания ираноязычных арийцев: их земля расположена в центре мира, состоящего и «семи кишваров», и соответственно противопоставляется другим странам (*Эрон versus Перон*). Но так поступали все древние народы, в первую очередь греки – представители наиболее развитой цивилизации ойкумены того времени. (Ср.: знаменитую оппозицию «греки *versus* варвары».)

В общем и целом главную черту ирано-таджикского отношения к пришлому и чужому можно обозначить как *толерантность*, которая, однако, в отличие толерантности западного образца не отягощена *равнодушием*. Очень важная культурная сторона этой специфической толерантности стоит в ее *принципиальной открытости* чужим инновациям. (На примечательную черту древних персов особое внимание обращал еще «Отец истории» Геродот.) В самом деле, как подтверждают сохранившиеся исторические тексты, уже в самом начале приобщения местного образованного слоя к пришлой культуре, в данном случае древнегреческой, задавала тон превнеарийская традиция почитания *мудрости*.

В этом можно убедиться, сравнив выделенные выше *два способа индивидуализации* (в данном случае франкоязычное понятие «*индивидуализация*» и по форме, и по содержанию более предпочтительно, чем англоязычная «*глобализация*») – «путь *Куруша*» и «путь *Александра*», – легко заключить, что подлинному духу *принципа культурного разнообразия*, выдвинутого и основанного в ЮНЕСКО в качестве парадигмы духовного развития человечества, в наибольшей степени соответствует «Путь *Куруша*». И поскольку *принцип культурного разнообразия* составляет также мировоззренческо-ценностную установку

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

глобального мышления *per se*, постольку и это последнее сво истоками восходит к Ахеменидской эпохе.

С нравственным этосом и пафосом глобального мышле громко перекликается еще один существенный элемент этик религиозной культуры ирано-туранской античности. Наблюдательный Геродот заметил, что ираноязычный ариец молится не за себя, а за всех. Это очень характерная психокультурная деталь, имеющая историософское значение. Она имеет прямое отношение к конечной судьбе человеческого рода, выражаемой стародавней этикой религиозной категорией «спасение». В контексте арийской духовности эта эсхатологическая установка, задолго до «приватизации» монотеизмом ибрагимской (авраамской) традиции, приобрела глобальное измерение: отныне Богу вменялось спасать отдельные народы – богоизбранные или богоносные, а все народы обитающие во всех «семи киивахах».

Не будет преувеличением, если идеиные источники глобального мышления в его современном смысле связать с этой глубокой гуманистической по своей сути моральной установкой наших далких предков. С ней перекликаются также императивы глобальной этики и глобальной экологии, сводимых воедино современным глобальным мышлением.

В ходе четырехсотлетней конфронтации природы и культуры, характеризуемой всевозрастающей активностью разумной формы жизни в масштабе планеты Земля, сначала была осознана необходимость защиты природы от экспансии индустриальной цивилизации. Затем (уже в наше время) пришло понимание необходимости спасения и самой культуры в форме постиндустриальной цивилизации, в итоге оказавшейся под угрозой ракетно-ядерного апокалипсиса собственного изобретения!

В самом деле, быстроногий конь научной специализации, лишенный нравственной узды, угрожает завести не в меру увлеченного умствованием профессионального скакуна – эволюционный тупик. Действительно, масштаб грозящей техногенной катастрофы поистине космический: по злой воле наделенного властью человека галактическую пыль может превратиться не только весь род людской, но и все известные

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

формы органической жизни, за исключением разве что бактерии; будет уничтожен уникальнейший продукт многомилиардной, а главное, необратимой, космогонической эволюции!

Может статься, однако, что политическому субъекту нашего времени, в отличие от айтматовского героя эмоционально раскаленного и интеллектуально насыщенного романа «Когда дают горы», вообще не придется подвергать себя моральному тяжанию «Убить – не убить»: термоядерное сверхубийство может произойти и помимо его воли, случайно (вспомним недавний инцидент в американском ядерном арсенале, связанный с употреблением наркотиков офицерами, находящимися на боевом дежурстве!) – правда, в условиях созданного им же атмосферы ненависти и недоверия к своим сородичам...

И зверье не успеет разбегаться.

Даже крысам будет негде спасаться.

Да и далекое Солнце не останется не разбрьзганное кровью...

В свете этой сохраняющейся и поныне угрозы планетарного спаса во всей своей глубине обнажился тот глубокий разрыв, который образовался между уровнем научно-технологической мощи ренессансного человека и степенью его духовно-нравственной чистоты. Наверное, не зря средневековые мусульманские мудрецы в своих политологических штудиях (циклы «Сиёсатнома») писали исключительно в форме этического трактата, поставив во главу нравственное воспитание правителей!..

14

В прошлом году меня пригласили в Бишкек для участия на международной конференции, посвященной имени Чингиза Айтматова. Ее тема «Чингиз Айтматов и ренессанс тюркской культуры» была сформулирована довольно точно: с точки зрения не только философии истории, но и исторической эпологии: художественное творчество Чингиза Айтматова, пропущенное па духовном стыке Востока и Запада, в точке пересечения различных культурных потоков древности и современности, символизирует собой подлинное начало Ренессанса общетюркской культуры.

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Относя духовное наследие того или иного исторического периода к категории культуры ренессансного типа, культурологи обращают внимание на следующие две характерные черты исторического процесса возрожденческого характера:

(1) Гуманистическое движение, выражающееся в признании самоценности человеческой личности как активного и целеустремленного начала и

(2) Культ человеческого Разума как источника духовного раскрытия и суперности личности

Оба эти составные элементы Ренессанса представлены в художественном творчестве Чингиза Айтматова в философско-обобщенной форме.

Системный образ «человек и животное» (человек и конь, человек и волк, человек и верблюд, человек и снежный барс) отражает не просто стиль художественного мышления Айтматова, а нечто большее: этот художественный комплекс составляет литературную оболочку развитого писателем *Нового гуманизма*. Ядро же айтматовского гуманизма новоренессансного типа состоит из высокого чувства кровной сопричастности человека к экзистенциальной судьбе всего живого. Вытекающая отсюда философия жизни не сводится к констатации единства всего живого: она требует *коэволюции* всех форм органической жизни. Между прочим, айтматовский «экзистенциализм» своими истоками восходит к *тэнгрианству*, которое, как убежденно говорил мне Чингиз Торекулович, сидит в бездне подсознания любого тюрка.

В свое время гуманистическая поэзия ирано-таджикского Возрождения устами Саади Шерози вопрощала своих современников и потомков:

*Над горем людским ты не плакал вовек,
Так скажут ли люди, что ты человек?*

Философская проза эпохи общетюркского Ренессанса устами Айтматова расширила гуманистическое поле людского горя, включив в него страдательное отношение к младшим братьям нашим. В романе «Когда падают горы», где по творческой воле писателя глобализация свела в одну пещеру двух умирающих существ - человека и зверя, идея самоценности жизни как таковой выражена с большой художественной экспрессивностью.

иного исторического типа, культурологические характерные черты характера: ющееся в признании как активного

источника духовного смысла представлены автором в философско-

(человек и коммуникация и снежный бархан) мышления Айтматова комплекс составлен из Нового гуманизма Ренессансного типа частности человека. Вытекающая отсюда концепция единства всеорганической жизни и мира своим истокам ясно говорил Мирза Фатали Ахундово любого тюрка. Ирано-таджикской вопросила свою

и, кто? Кто Ренессанса устремлен людского горения к младшим братьям по творческой воле? Руки двух умирающих жизни как таковой экспрессивности

Философско-художественные аналоги этой высокой этической культуры можно найти и в классическом наследии эпохи ирано-турецкого Возрождения (IX-XI вв.). От Фирдавси до Саади проявляется повторяется нравственная максима: учи, что и у муравья, чьющего зерно, одна-единственная жизнь!)

Что до специфичного для эпохи Ренессанса культа Разума, то Айтматов заменил его культом Мудрости. Это сделано им в соответствии с экологическими уроками двадцатого столетия. Чудовищ порождает не только сон разума; их может порождать и бодрствующий разум, предоставленный самому себе. Быстрононогий конь узкопрофессионального ума, лишенный нравственной узды, не в меру увлеченного скакуна в эволюционный тупик, где он оказывается под Дамокловым мечом техногенного апокалипсиса. Причем масштаб грозящей катастрофы поистине вселенческий: по своей воле наделенного властью человека в космическую пыль может превратиться не только весь род *Homo sapiens*, но и все известные формы органической жизни. Иначе и обобщенно говоря, конь человека будет уничтожен уникальнейший продукт эволюции и необратимой эволюции Вселенной!

Размышляя об этой критической глобальной ситуации и о путях выхода из нее, основатель ИК-Форума в своем вступительном слове сказал: «Перед лицом все более подступающей опасности для жизни мы все уповаем на разум. Действительно, мы опираемся на разум в его глобальной надмирской значимости, как на единственную высшую субстанцию, оберегающую нас от беды, ибо разум – это мы сами. Благодарение бытию, что разум способен бесконечному самоусовершенствованию, к бесконечной эволюции. Эта интеллектуальная эволюция, все более ускоряющаяся в будущем, крутых глобальных противоречий, в наше время рождает новый качественный подъем, новую фазу развития. Возможно, это скачок, рывок к самосохранению, необходимый для выживания, момент, когда человек разумный выходит, поднимается на ступень человека мудрого».

В свете этого философско-художественного обобщения очевидно, что глобальное мышление в его новейшем понимании должно заполняться новым морально-этическим содержанием: отныне речь должна идти о становлении нравственно одухотворенного глобального

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

мышления. Формирование такого многомерного мышления означало бы новый сдвиг в ноосфере: эволюционно-стадиальный переход от *Разума к Мудрости*.

Мудрость же является смыслообразующим ядром становящегося *Нового гуманизма*, который в свою очередь опирается на *Новую этику*. У нового гуманизма два нравственных измерения: *горизонтальное* (сопричастность человека к экзистенциальной судьбе всей живой природы) и *вертикальное* (ответственность *Homo sapiens* за сохранение земной формы жизни во Вселенной).

Глобальное мышление подсказывает необходимость ведения философско-исторический оборот категории «*общечеловеческий марафон*». Этот концепт следует из следующего мировоззренческо-гуманистического основоположения: народы, имена которых запечатлены на божественной скрижали, не классифицированы на «*большие*» и «*малые*», «*богоизбранные*» и «*богоотверженные*»: все равны по духовному потенциалу и только История ставит их в гегелевскую очередь для выступления на Большой сцене космического времени. Особенность этого марафона состоит в следующем: на том или ином этапе кто-то пришел первым, кто-то вторым, а кто-то десятым с точки зрения перспективы земной цивилизации не имеет никакого значения. Ибо в данном случае привычные понятия «*исторически развитое*» и «*исторически отсталое*» не могут служить универсальными критериями оценки степени прогресса того или иного народа или страны.

В этой историософской картине заложен особый, ренессансный тип глобального оптимизма, который можно наглядно выразить на поэтическом языке родоначальника ирано-таджикского Возрождения Абуабдулло Рудаки:

Ты видишь: время старит все, что казалось нам новым,
Но время также молодит деяния былые...

Гегель полагал, что Мировой Дух (в интерпретации Маркса, *История*) рано или поздно предоставит каждому народу шанс проявить свой творческий потенциал и тем занять свое достойное место на эволюционной лестнице глобального социума. А шанс

этот поистине уникален: народ, для которого настала историческая очередь показать себя, призван переписать свое время на собственное имя – не острием колья, а мощью и размахом своей интеллектуальной деятельности.

Мне остается пожелать нашим тюркским собратьям достойно донести межцивилизационную эстафетную палочку до следующего общеисторического очередника с букетом собственных культурных достижений мирового звучания и значения. Их исторический успех будет полным, если они останутся верными завету своего великого сына Чингиза Айтматова: «*втечь струей в общий поток цивилизации, не забывая корни*», то есть действовать самостоятельно, не подражая тем, кто переседывают на ходу времени, пытаясь опереться на дешевые стремена, приобретенные на международной барахолке одичалого капитализма...

Литературные ссылки и примечания

[1] Все печатные высказывания Чингиза Айтматова цитируются по следующим сборникам: Чингиз Айтматов. В соавторстве с землею и водою... Очерки, статьи, беседы, интервью. Фрунзе: Кыргызстан, 1978; Чингиз Айтматов. Статьи, выступления, диалоги, интервью. М.: АПН, 1988.

[2] О мировом звучании и значении художественного творчества Чингиза Айтматова

См.: В. Воронов. Чингиз Айтматов. Очерк творчества. - М.: Советский писатель, 1976; В. Левченко. Чингиз Айтматов. Пройма поэтического жанра, стиля, М.: Советский писатель, 1983; Г. Гачев. Чингиз Айтматов и мировая литература, Фрунзе: Кыргызстан, 1982. (К слову сказать, Г. Гачеву не удалось опубликовать свою книгу в Москве. Об этом мне рассказал сам Георгий Дмитриевич, подаривший свою книгу с надписью: «Акбару Турсунову – с общей любовью к Чингизу Айтматову».)

[3] Лев Аннинский. Памяти Чингиза Айтматова, Родина, № 8, 2008.

[4] Ибн Сина. Даиш-намэ. Книга знания, Сталинабад, 1957, с. 225.

[4а] Тот факт, что Чингиз Айтматов, будучи всемирно известным писателем не был награжден Нобелевской литературой

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

по литературе - явление печальное, но объяснимое. Имя Айтматова чуть ли не четверть века фигурировало в так называемом Short list кандидатов в лауреаты, но Нобелевский комитет медлил с принятием решения, что не случайно: эта организация «нейтральной» Швеции далеко не нейтральная: она политизирована, и это не секрет. Также не секрет, что многие решения Нобелевского комитета вызвали недовольства мировых литературных кругов. В самом деле, можно сослаться на ряд имен лауреатов, литературно-художественные достижения которых не велики, если не сказать сомнительны; критерием же признания служили не степень мировой популярности (количество переводов на иностранные языки) или число положительных отзывов мирового сообщества писателей-профессионалов, а политические высказывания кандидата в лауреаты. Возьмем двух лауреатов, представляющих «транскультурную литературу»: русскоязычного Иосифа Бродского и англоязычного Видиадхара Найполя.

В 1987 году Нобелевскую премию присудили Иосифу Бродскому (причем досрочно, вне всякой очереди – в году, когда ожидалось, что ее получит наиболее достойный кандидат Айтматов!) фактически не как поэту, а как политическому эмигранту-изгнанику из СССР, где его мало кто знал, как поэта (хотя его поклонники объявили своего кумира чуть ли не любимым учеником самой Ахматовой); во всяком случае, Бродского как поэта нельзя сравнить с общесоюзной славой знаменитой тройки русских поэтов: Евтушенко, Вознесенского и Рождественского. Поэтическое признание Бродского же и тогда, и сегодня не выходит за пределы узкого круга русскоязычных кружков Америки. Обратимся, однако, к мотивировке Нобелевского комитета: премия присуждена за «всеобъемлющее творчество, пропитанное ясностью мысли и страстью поэзии». Пойди пойми эту туманную формулировку, ибо в ней нет даже намека на поэтическое мастерство или новаторство лауреата!

В 2001 году Нобелевскую премию получил Видиадхар Найпол. За что же? Обратимся опять к мотивировке пресловутого комитета: «за непреклонную честность, что заставляет нас задуматься над фактами, которые обсуждать обычно не принято». Выходит англоязычного писателя индийского происхождения

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

2013

мое. Имя Айтматова называемом Short list комитет медийного сообщества эта организация нейтральная: оно секрет, что многие авторы мировой литературы спались на ряд иммиграции которых прием же признания в качестве переводах критических отзывов писателей, а политическая линия двух лауреатов, русскоязычного писателя Найполя.

присудили Иосифу Бродскому — в году, когда стойкий кандидат в политическим кто знал, как позла чуть ли не любым учае, Бродского как знаменитой тройки и Рождественского тогда, и сегодня не союзных кружков ровке Нобелевского «млющее творчество и млющую поэзию». Пойти нет даже намека на еата!

и Видиадхар Найпол прокомментировал пресловутого то заставляет нас в обычно не приятие кого происхождения

градили престижней премией за... нарушение принятого национального неписанного закона, именуемого «политической неполноценностью»! Фактически же Найпол, скандально известный, и другая транскультурная знаменитость Салман Рушди, единенную премию получил за публичную критику ислама! Чтобы оценить политическое эхо его «смелого» поступка (отнюдь не литературного свойства), нужно обратить внимание на дату учреждения им премии: 2001-й год — начало пресловутой «Американской войны против международного терроризма», существующие идеологии которой, нарушив всякую корректность, проще говоря, элементарную этику, пытались направленно дискредитировать ислам *per se* как «идеологию исламофобии и коненавистничества»! (Можно было бы обратить внимание также на антинаучный характер этого псевдонаучного вывода писателей, имеющих докторские степени, но спорить с идеологами — это абсолютно бессмысленное...).

В число лауреатов вошел также один сравнительно молодой турецкий писатель по имени Орхан Памук, на которого интересованные околовербальные круги обратили внимание еще того, как будущий лауреат, вопреки официальной позиции турецкого правительства, публично признал факт геноцида армян с другой стороны его сородичей (1915). Я ценю мужественный политический жест Памука, равно как и не отрицаю его литературный талант, но, думается, он мог бы получить гораздо большее международное признание, если бы публично уступил свою «очередь» Аксаккалу общенародной литературы Чингизу Айтматову, подражая подлинно интеллигентному примеру Жан-Поля Сартра. Известный французский философ-писатель, как известно, публично отказался от Нобелевской премии по литературе в знак протesta против политизации Нобелевского комитета. Детализируя мотивы своего столь необычного решения, Сартр объяснил, что советский писатель Михаил Шолохов является политической жертвой литературной политики шведского Нобелевского комитета. После этого международного скандала буквально в следующем году (1965) русскому писателю — тоже всемирно известному, но проигнорированному на протяжении четверти века — торжественно вручили диплом международной премии имени Нобеля! Но, увы, Памук — не Сартр.

СУХАНШИЙОСӢ, № 2 2013

Академик Петр Капица, когда его спросили, почему си Нобелевку дали за работу пятидесятилетней давности восьмидесятилетний мастер физической науки не без иронии заметил: чтобы получить эту премию, надо жить очень долго. Чингиз Айтматов не дожил до своего восьмидесятилетия несколько месяцев. Я уверен, что если бы судьба подарила Чингиз-Ага несколько месяцев, то его наверняка увенчали бы премией, которую он заслужил давним-давно, во всяком случае, раньше упомянутых выше трех лауреатов. Тем более что в кампанию за торжество справедливости энергично включилась официальная Анкара.

[5] Слово “манкурт” уже вошло в толковые словари русского языка например, в словарь Кузнецова.

[5a] Подробнее см. послесловие к его таджикскому переводу Акбар Турсунов. Назар-е ба афлок-и бадеи-и Чингиз Айтматов, кн.: Ч. Айтматов. Дуроҳа-и Бӯронӣ, Душанбе, 1985. См. также статью “Айтматов Чингиз” в таджикской национальной энциклопедии: Энциклопедия-и мили-и тоҷик, ҷилди 1, Душанбе, 2011, с. 237.

[6] Николай Бердяев. Предсмертные мысли Фауста. «Литературная газета» от 22 марта 1989 года.

[7] См.: Сергей Кара-Мурза. Маркс против русской революции. М.: Эксмо, 2008.

[8] К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения, 2-е издание, т. 21, с. 292-293.

[9] К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения, 2-е издание, т. 6, с. 186.

[10] Мировоззренческо-ценостные установки востоковедных наук не привлекали особого внимания до конца семидесятых годов минувшего столетия, пока не вышла книга американского культуроведа арабского происхождения Эдварда Саида (1935-2006 гг.), озаглавленная «Ориентализм. Западные концепции Востока» (Edward W. Said. Orientalism. L.; Penguin book, 1995. См. также послесловие Саида к первому изданию своей книги: E. Said. Orientalism, an afterword, Raritan, Vol. XIV, 3, 46). В ней были подвергнуты солидной культурологической критике политическая ангажированная деятельность классиков западного ориентализма (особенности, Бернарда Льюиса), К слову сказать, в Америке в начале нового века (после террористической атаки 11 сентября 2001 года) сформировалась новая антивосточная идеология.

спросили, почему ~~с~~ сятилетней давности науки не без иронии до жить очень идея десятилетия нескончаема Чингиз-Ага и бы премией, кото ае, раище упомянутую компанию за торжественную Анкара. овые словари русс

таджикскому перво Чингиз Айтматов, 1985. См. таджикской национальник, чилди 1, Душанбе

ные мысли Фаизов, революциони

зание, т. 21, с. 292-293; издание, т. 6, с. 186. гановки востоковеда до конца семидесятих книга американского писателя Сайда (1935-1995) *«Новые концепции Востока»* (The book, 1995). См. также в своей книге: Е. Салтыкова, V, 3, 46). В ней критике политической падного ориентализма сказать, в Америке, атаки 11 сентября. Источная идеология

~~и капитализм, который местами окрашен в яркие расистские тона.~~
Более см.: Акбар Турсун. Мыслящий тростник или тростниковая кукла? К культурологии политического унижения. *Иран-наме*, № 4, 2008).

[11] К. Маркс, Ф Энгельс. *Сочинения*, 2-е издание, т. 8, с. 83-84.

[12] См.: Акбар Турсунов. На державном уровне, *Коммунист Киргизстана*, от 19 июля 1989 года.

[13] Состояние вопроса см.: Акира Ямamoto. Исчезающие <http://iipdigital.usembassy.gov/st/russian/article/2009/08/03135146mlenuhret0.8701441.html#ixzz2s40TA1Hz>

[14] Когда так называемая мировая демократическая общественность окончательно убедилась в том, что развал СССР неожиданно, Перестройщик Горбачев был увенчан званием «Лауреата». Вознаграждение же за незавершенное «политическое дело» не могло не способствовать извержению политической зависти удвоенной разрушительной силы у строителя Ельцина!

[15] Материалы Иссык-Кульского Форума. См.: *The Issyk-Kul Frunze*: Kirgizstan Publishers, 1987.

[16] См.: Акбар Турсупов. Помнить о жизни! *Правда*, 8 декабря 1991 года

[17] М. С. Горбачев. *Новое политическое мышление для нашей страны и всего мира*, М.: Политиздат, 1987.

[18] О том, насколько ласкающая слух обывателя идеологема «исключительности нации» внедрена в сознание среднего чинца, можно судить по реакции читателей газеты «Нью-Йорк Таймс» на публичную критику этой крайней формы национальной апологии российским президентом В. В. Путиным. Vladimir V. Putin. A Plea for Caution From Russia, *The New York Times*. September 11, 2013). Между прочим, необычный демарш Обамы был вызван сирийским кризисом: президент Обама, высказывая свое намерение о вооруженном вмешательстве во вьетнамско-американский конфликт, сослался на «особые права Америки как исключительной нации. (См.: The complete text of President Obama's speech about Syria from the East Room of the White House on September 10, 2013, as transcribed by Federal News Service, NYT, September 12, 2013).

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

[19] В новой книге воспоминаний «*Наедине с собой*» (2012) Горбачев сообщает о любопытной детали своей ранней трудовой биографии, весьма специфичной для характера архитектора «нового обновленного Союза ССР». Оказывается, после окончания юридического факультета МГУ ему «грозило» неугодное распределение – отправка на работу в ... Таджикистан! Это явно не устраивало не в меру целеустремленного Мишу: он явно не хотел работать по специальности, тем более в местах, далеких от центра. Молодого юриста больше всего интересовала перспектива карьеры по комсомольской, а потом и партийной, линиям! А какая может быть карьера там, в азиатском захолустье? Кто его выдвинет, главное, кто поддержит его дальнейшую подвижку по служебной лестнице?! Поэтому, игнорируя решение университетской комиссии по распределению на работу выпускников, горячий патриот Страны Советов вернулся в родные края и устроился на комсомольскую работу ... с видом на Москву. (У меня нет под рукой книги Горбачева, о ее содержании сужу по рецензии "Der Spiegel" на оперативно опубликованный немецкий перевод. См.: INOSMI.RU, 26/02/2013).

[20] См.: Yoshihiro Francis Fukuyama. *The End of History and the Last Man*, Free Press, 1992.

[21] См. заглавную статью «Женъминължбао»: Иносми.ру, 14/01/2013.

[22] Hassan Rouhani. Why Iran seeks constructive engagement, The Washington Post, September 19, 2013).

[23] Элери Битикчи. Почему кыргызчилик стал плохим? AKIPress от 19 января 2014.

[24] См.: Jacques Sapir. *La démondialisation*, Seuil, 2010.

[25] Понятие экология культуры в узком смысле было введено в научный оборот академиком Д. С. Лихачевым. (См.: Д. С. Лихачев. *Русская культура*. СПб., 2000, с. 91–101).

[26] Акбар Турсон. Ветер и трава. Философско-этические вариации на тему политического культуроисследования, *Иран-Наме*, № 1-2, 2008.

[27] Culture of Evil, Foreign Policy In Focus, 18 Jun 2007.

[28] См.: О. Шпенглер. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории, т. 1, М.: Мысль, 1993.

- [29] См.: А. Тойиби. **Постижение истории**, М.: «Прогресс», 1991.
- [30] Samuel P. Huntington. The Clash of Civilizations? **Foreign Affairs**, 1993, v. 72, n. 3
- [31] Абу Рейхан Беруни. Избранные произведения, том I: Памятники минувших поколений, Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1957, с. 48.
- [32] К. А. Иностраницев. Сасанидский праздник весны, перепечатано в сб.: **Магия Навруза** (редактор и составитель Сафар Абдулло), Алматы, 2007, с.135.
- [33] См., например: Reza Zia-Ebrahimi. Self-Orientalization and Dislocation: the uses and abuses of the “Aryan” discourse in Iran, **Iranian Studies**, vol. 44, Number 4, 2011. Ср. также своеобразную национальную самокритику (надо сказать, беспочвенную!), зазвучавшую из уст известного знатока иранской древности Холики-и Мутлак (Джалал Халик Мутлак. Иран в древности, **Иран-наме**, № 2, 2007, 124-125).

СУХАНШИНОЙ, № 2 2013

Шамсiddин Муҳаммадиев

ДАР БОРАИ ЯК МАҶХАЗИ МУҲИММИ АҲВОЛ ВА АШЬОРИ ШОИРАХОИ ФОРСИЗАБОН

Аҳвол ва осори шоираҳои форсигӯ дар ду навъи сарчашмаҳо адабӣ-тазкираҳои умумии адабони форсизабон («Лубоб-ул-албоб» и Муҳаммад Авғон Бухорӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳ Самарқандӣ, «Миръот-ул-ҳаёл»-и Шералихони Лудӣ, «Оташкада» и Лутфалибеки Озар, «Рӯзи равшан»-и Мавлаи Муҳаммадмузaffer Xусайнӣ Сабо, «Маҷмаъ-ул-фусаҳо»-и Ризоқулихони Ҳидоят) ва тазкираҳои ихтисосии баҳшида бе аҳволу ашъори шоираҳо («Ҷавоҳир-ул-аҷоиб»-и Фаҳрии Ҳираҷӣ, «Тазкират-ул-ҳавотин»-и Мирзо Муҳаммад ибн Муҳаммадрафеъи Маликулкуттоби Шерозӣ, «Машҳир-ун-нисо» и Муҳаммадҳасанхони Марогай, «Аз Робиа то Парвии»-и Кишоварзи Садр, «Занони суханвар»-и Алиакбар Мушири Салимӣ, «Парданишинони суханвар»-и Могаҳӣ Раҳмони Афғонӣ, «Бисту се адіба»-и Тоҷӣ Усмон ва ғ.) забту зикр гардидаанд.

Яке аз ҳамин гуна тазкираҳои умумӣ, ки дар баробари шоираво аз аҳволу ашъори шоираҳои форсигӯ низ маълумот додаанд. Навиштаи Алиқулихон Волаи Догистонӣ мавсум ба «Риёз-уш-шуаро» мебошад, ки нусхаҳои қаламии он дар китобхонаҳо кишвари мо ва умуман дар китобхонаҳои кишварҳо муштаракулманофеъ (СНГ) низ вуҷуд надорад. Ҳушбахтона, асари аз нигоҳи ҳаҷм ва муҳтаво бузург дар ин авохир дар Ҷумҳурии Исломии Эрон бо муқаддима, тасҳех ва таҳқиқи Муҳаммади Насрободӣ^[2] аз чоп баромад, ки кори бисёре муроҷаҳои мухаққиқони таърихи адабиёти форсиро барои дарёфтни матолибҳо судманд саҳлу осон мекунад.

Маълумоти Вола дар бораи шоираҳо дар баязе мавриди агарчи муҳтасар аст, вале бо назардошти он ки дар бораи чанде ин шоираҳо навиштаҳои ўҳам нахустин ва ҳам ягона аст, дорои аҳамият мебошад. Дигар он ки қисме аз ин шоираҳо ҳамватаносӣ мебошанд, ки дар баробари мардон бори адабиёти муроҷаҳои ҳашнидаанд ва корномаи ҳунаригу адабии онҳо сазовори ҳадис ақал зикру ё два гузашта аз он таҳқиқу пажӯшиш низ мебошанд.

СУХАНШИНОЙ, № 2 2013

2 2013

Алисанддин Мухаммад

ИММИ АХВОЛ ВА
СИЗАБОН

ду навын сарчашмай
бон («Лубоб-ул-албоб-
шувор»-и Давлатшо
ни Лудӣ, «Оташка-
равшан»-и Мавлоно
«Мачмай-ул-фусаха-
хтисосии бахшида
биб»-и Фахрии Хирса
Муҳаммад

и, «Машохир-ун-нави
Робиа то Парвиш
и Алиакбар Муҳаммад
(огаҳӣ Раҳмони Афғон)»
зикр гардидаанд.

ки дар баробари шоира
низ маълумот дошти
й мавсум ба «Риёз-уш-шувор»
он дар китобхонаҳо
тобхонаҳои кишвар
адорад. Ҳушбахтона
ург дар ин авохир
асхех ва таҳқиқи Муҳаммад
и, ки кори бисёре
барои дарёфти мато

ахо дар баязе мавр
он ки дар бораи чанд
ва ҳам ягона аст, дар
ин шоираҳо ҳамвата
он бори адабиёти
бии онҳо сазовори
жӯҳӣ низ мебошанд.

Дастин шоирае, ки зикраш дар «Риёз-уш-шувор» омадааст,
Орзу буда, Вола ўро аҳли Самарқанд ва қайд мекунад, ки ин
бо номи Партаавии Шерозӣ дар «Тӯҳфаи Сомӣ»[1,224]
дааст. Доир ба ин шоира дар «Бисту се адіба»[3] маълумот
дааст, валие дар ҷилди дувуми «Энсиклопедияи адабиёт ва
тоҷик» аз Партаав ном шоира зикр шудааст, ки дар охири
XIV ва ибтидои асри XV умр ба сар бурда, зодаи Табрез
про аз рӯи маълумоти «Ҷавохир-ул-аҷоиб»-и Фаҳрии
ва намунае аз газали ў бо радифи «бурда»
[7,530]. Байте, ки дар «Риёз-уш-шувор» таҳти номи Бибӣ
шарда шудааст, байти матлаъ буда, дар он таҳаллуси шоира
гардидааст:

Монд доги ишқи ў бар ҷонам аз ҳар орзу
Орзусӯз аст ишқу ман саросар Орзу[2,I,232].

Дар ҷилди дувуми «Риёз-уш-шувор» аз Бибӣ Забиғӣ ном
еҳ мешавад, ки ў ҳам аз аҳли Самарқанд буда, байте аз ў, ки
шоира Орзу навишта фиристода шудааст ва он ба истиқболи
боро мебошад, сабт гардидааст:

Дар дилам буд орзут беш аз ҳар орзу,
Дидам он рӯю фузун шуд орзу[2,II,1252].

Дар бораи ин шоира ҳам дар «Энсиклопедияи адабиёт ва
тоҷик»[7] ва «Бисту се адіба»[3] маълумот ба назар

маълумоти «Риёз-уш-шувор» дар бораи шоира Бибӣ Отун, аз
маконе, ки дар «Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» дар
ӯ омадааст, фарқ мекунад.

Мувофиқи ахбори Волаи Догистонӣ Бибӣ Отун ҳамсари шоир
дааст ва дар Бухоро онҳо-зану шавҳар- надиму ҷалиси
шохӯҳони Шайбонӣ будаанд ва дар ҳузури шоҳ ба ҳамдигар
бат мекардаанд. Чунончи Мавлоно Бақӣ вакте ин рубоиро

Ёрон, ситами пиразане күшт маро,
Ковок чу най шуда, аз ў пушт маро.

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Гар пушт ба сӯи ӯ даме хоб кунам,
Бедор кунад ба зарби ангушт маро[2,I,319].

Бибӣ Отун бадоҳатан ин рубоиро дар ҷавоби ӯ гуфт:

Мулло ғами нозу ишваат күшт маро,
То чанд занӣ таъна ба ангушт маро.
Шабҳо ҳама пушт сӯи ман хоб кунӣ,
Бигзор, ки дил гирифт аз пушт маро[2,I,156].

Аз ашъори ин шоира бармеояд, ки ӯ хеле занӣ боҳу
хозирчавоб будааст ва шеърро равону сода мегуфтааст, ки инр
мисолҳои овардаи Усмон Назир дар «Энциклопедияи адабиет
санъати тоҷик» метавон дарёфт. Маълумоти Вола доир ба Роб
бинти Каъби Қаздорӣ хеле муҳтасар ва такори тазкиранигорон
пешин ба хусус Муҳаммад Авғӣ мебошад ва ашъорашро бо қитъа
«Даъвати ман бар ту он аст, қ-Эзидат ошиқ куид...» (2 байт), газли
«Ишқ бори дигар овардам ба банд...» (4 байт) [2,II,813] муарри
менамояд, ки нисбат ба манбаъҳои дигар хеле ночиз намояд
барои барқарор намудани ашъори боқимондаи шоира ва
илмии интиқодии он маъҳази хубе метавонад бошад. Ва ӯ
ҳошияни ин қитоб ишпорате ҳаст ба нусхай дигари ин тазкира, ки
он чунин чумла омадааст: «Девонаш қарип ду-се ҳазор
аст»[2,II,813], ки ба назар мерасад, беасос ва дурӯғ бошад, зерин
шуарои қадим девоне ба ин микдор шеър то ҳол ба даст наёма

Шоираи дигаре, ки дар «Риёз-уш-шуаро» омадааст. Бейн
Зоири мебошад, ки дар тазкираҳои дигар ҳам зикр
рафтааст[6,III,54] ва ашъори намуна овардаи Вола ҳам
байтҳои «Наштари ишқ» мебошанд. Подшоҳ-хотун бинти
Кутбиддин Султон Муҳаммад, ки ба ҳукumat расидааст ва аз
завқу адаб буда, дар 694 ҳ.к./1295м. даргузаштааст ва аз ӯ ду рӯй
сабти «Риёз-уш-шуаро» гардидааст, ки маъҳази онҳо «Равзату
сафо» ва «Гаърихи Шоҳруҳӣ» будааст[2,II,708]. Муҳакк
«Тазкират-ул-ҳавотин» ўро шоираи асри XII навиштааст[4,22],
дуруст наменамояд.

Бича Шоҳӣ ҳам яке аз занони фаҳштӯи Ҳиндустон будааст
як рубоии ўро дар ҳаҷви Абдулфатҳ овардааст[2,IV,1085]. Шоираи

СУХАИШИНОСЙ, № 2 2013

13

шаре, ки дар бораи ў муфассалтар аз дигарон ҳарф задааст, маҳасстий мебошад. Нахуст шоираро дар хусну малоҳат ва сурати бову симои беназир тавсиф иамуда, дар ситоиши ў абёте аз Мир Саиддини Факири Дехлавӣ овардааст. Дигар он ки номи шоира шакли «Бича Маҳасстӣ» навишта шудааст ва мусахҳехи китоби «Бича»-ро чунин шарҳ додааст: маъшуқа ва ин мусаггар ва ғрафи бибӣ аст («Ғиёс-ул-лугот», зайлӣ «бича»). Имрӯз монем, ки дар гӯиши аҳли Ҳуҷанд ин вожа дар шакли «бучा» аст ва ин далели дигаре ба ҳуҷандиасл будани Маҳасстий бошад. Ҳамаи номҳои дигари шоира, ки дар «Бисту се адиба»[3] ҳанҷанд: Мӯниса, Мӯнишча, Мунияча аз дуруст ҳонда онистани қалимаи мазкур аз тарафи котибон ва муҳаққиқон задааст. Вола аз ин шоира ҳафт рубой намуна овардааст, ки он дар «Бисту се адиба» нест. Вале аз ҳама ҷолиб он ки тифи тазкира ба шеъри шоира баҳои баланд дода, таассуроти як аз як рубоии шоира ин тавр ба қалам додааст: «Як рубоии ки бо ҳазор девон шеъри хуб баробарӣ мекунад, роҳими ҳуруф шаш моҳ вирди худ карда буд, ба ҳадҷе ки дар хоб ҳамондам ва ҳар кас, ки наздики ман хобида буд, мешунид ва аз хобар мешуд. Алҳақ, ин рубой аз он ҷумла ашъор аст, ки мисли Ҳоқонӣ шоиреро дар муддати умр як бор ба ҳасби иттифоқ ба хотир бирасад ва сидқи ин мақол бар сухандоне равшан буд, ки ба мизмори салиқаи рост ҷангӣ фасоҳат ва қонуни ғатро навохта бошад. Ҳулосаи қалом рубоии мазбур ин аст:

Ман аҳди ту саҳт суст медонистам,
Бишкастани он дуруст медонистам.
Ҳар душманӣ, эй дӯст, бо ман кардӣ,
Охир кардӣ, нахуст медонистам» [2,IV,2050-1].

Шоираи дигаре, ки шарҳи ҳоли ў ҷолиб аст Бибӣ Моҳӣ бошад, ки Оғоқ ном дошта, ҳамшираи Муҳаммадалии Ҷалоир, Дарвешалии китобдор, ки дар Балх ҳоким ва худ бародари Алишер будааст. Аз ин шоира шаш байту ду рубой намуна овардааст. Бибӣ Моҳӣ ҳам шӯҳ, ҳозирҷавоб ва дар гуфтани ашъор будааст, ки рубоии дар мазаммати шавҳари худ гуфтаашроҳи ин мебошад. Аз шоираҳои асри XV доир ба Бибӣ Мехрии

СУХАНШИИОСЙ, № 2 2013

Чалоир ҳам дар ин тазкира сухан рафтааст. Аз ин шоира 4 рубои 2 ғазал (17 байт) намуна овардааст[2,IV,2050-1]. Мехрӣ аз шоираҳоест, ки ўро дар тазкираҳо зиёд зикр кардаанд ҳамсари Хоча Абдулазиз -табиби Шоҳруҳ Мирзо –писари Амӯ Темури Курагонӣ будааст. Азбаски шавҳараш пиру зишту тун будааст, дар ҳаққи ў ашъори ҳаҷвӣ гуфтааст. Шоира Гавҳаршод-ҳотун ҳоҳари Шоҳруҳ ҳамсӯҳбату надим будааст ҳоҳарзодаи Гавҳаршод Масъуди Тархон ба шоира ошиқ шу аксари ашъорашро ба ў бахшида сурудааст. Рӯзе Мехрӣ дар ҳузур Гавҳаршод буд, ки барои даъвати шавҳари ў Абдулазиз мефиристонанд. Ў хеле ботаъхир ва дер меояд, ки бово асабонияти Гавҳаршод мегардад. Шоира аз ин ҳолат ба изтироҳ меояд ва дар бадеха мегӯяд:

Маро бо ту сари ёрӣ намонда,
Сари меҳру вафодорӣ намонда.
Туро аз заъфу пири, қуввату зур
Чунонки пой бардорӣ намонда.

Баъд аз хабардор шудан аз мулоқоти Мехрӣ бо Масъуди Тархон шавҳараш ба Шоҳруҳ арз карда, ўро ба зиндан менишонад. Вале боз табъи баланди шоира ба имдоди ў мерасад ва пас инши рубоии зер Шоҳруҳ ўро озод мекунад:

Шаҳ кунда ниҳод сарви симинтанро,
З-ин воқеа шеван аст марду занро.
Афсӯс, ки дар кунда бихоҳад фарсад
Пое, ки душоҳа буд сад гарданро[5,24].

Чамилахонум, ки Фасеҳа тахаллус мекарда, аз шоираҳо ҳамасри шоҳ Аббоси Сафавӣ мебошад ва дар Исфаҳон зиста муддате дар никоҳи Хоча Ҳабибуллоҳи Турка будааст, тазкиранигор Тақии Авҳадӣ ўро диддааст. Аз ин шоира як байту рубой дар «Риёз-уш-шуаро» дарҷ гардидааст, ки аз табъи баланди гувоҳӣ медиҳанд, ба хусус рубоии зер хеле устодона гуфта шудааст:

Рӯзе, ки ба хони васл меҳмон гаштам,
Шарманда зи интизори хичрон гаштам.

Аз ин шоира 4 рубои
50-1]. Мехрӣ аз чумлаи
зикр кардаанд. Мирзо –писари Ашур
аш пиру зишту тушуну гуфтааст. Шоира
нату надим будааст ба шоира ошиқ шуда.
Рӯзе Мехрӣ дар хутори ў Абдулазиз
дер меояд, ки боини ин холат ба изтиғор

ти Мехрӣ бо Масъуди
о ба зиндан менишонди
шоири ў мерасад ва пас

ланро,
нро.
фарсуд
шро[5,24].

мекарда, аз шоире
ва дар Исфаҳон
хи Турка будааст.
Аз ин шоира як байт
ки аз табъи баланд
устодона гуфта шуда:

гаптам,
он гаптам.

З-ин чашмаи ҳайвон чу кашидам обе,
Аз зинҷагии хеш пушаймон гаптам[2,III,1591].

Дар бораи Фотимаи Хурсонӣ ҳам як чумлаи умумӣ гуфта
аст, vale ӯ рубоиे овардааст.

Дар бораи шоираҳои Ҳиндустон Камилабегим, Гулрухбегим ва
баданбегим маълумоти муҳтасар дода, як байт аз онҳо намуна
аст, vale назари Вола ба шеъри онҳо манғӣ ast. Вола як
шоираҳои Камиларо дар васфи Файзӣ -шири дарбори Ақбар (1556-
1605) оварда, менависад, ки «баъзе аз Салимабегим медонанд, vale
назари роқими ҳуруф аз ҳар ду нест, зоро форсиро мардони
хуб намедонанд, то чи расад ба занони онҳо»[2,IV,1878-9]. Аз
соҳибмансаб дар ин тазкира аз Лолаҳотуни Кирмонӣ сухан
як газали ўро дар чор байт ба муҳтавои иффатдории хеш ва
юриаш овардааст, ки дар рӯйхати шоираҳои «Тазкират-ул-
таджин» дида намешавад[4,21-22]. Шоираҳои қадимро дар ин
шоира Робиаи Қаздорӣ ва Оишаи Самарканӣ муаррифӣ
моянд, ки дар бораи аввалий дар боло гуфтем, vale дувумиро
рубой ва маълумоти муҳтасар ба хонандагон ошно-менамояд,
рубоии он дар «Бисту се адиба» нест. Маълумоти Тоҷӣ Усмон
«Оташкада» буда, ду рубоии ўро овардааст, ки яке дар «Риёз-уш-
шаро» ҳаст, vale рубоии дигарӣ нав аст. Дар мавриди шоираҳои
хому ҳамтаҳаллус Ниҳонӣ аз чор нафари онҳо ёд кардааст, ки
кадоме дар давраи дигар зистаанд. Ниҳонӣ шоирае ҳамшираи
Афзали, ки соҳиби девони Султон Ҳусайн Мирзо будааст ва як
аз у овардааст[2,IV,2333-4]. Ниҳонии дигар дуҳтари Мирзо
Гунбадӣ, ки ў ҳам ҳамзамони Султон Ҳусайн Мирзо буда,
у 4 байт овардааст[2,IV,2334]. Ниҳонии севум аз Ҳинд аст, ки
борааш маълумот нест ва як байт ҳам намунаи ашъораш
шудааст:

Аз ҳар ду ҷаҳон матлаби ман зулфи иigor ast,
Дар мазҳаби мо субҳаву зуннор набошад[2,IV,2334].

Ниҳонии чорум, ки дар «Риёз-уш-шаро» омадааст, аҳли Қоин
Такии Авҳадӣ писари ўро дар Ҳинд дида ва ду байти ўро
лааст. Аз ин шоира, ки бо номи «Бича Ниҳонии Қоинӣ»

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

омадааст, ки як қитъай онро дар ҳаҷви шавҳараш ҳам овардааст, ки бинобар навиштай Вола дар тазкираи «Түхфаи Сомй» ба номи Кату Алии Шерозӣ сабт гардидааст. Вола бо як эҳсоси шеършиносии хос менависад, ки «ағлаб, ки аз Бича Нихонӣ бошад, ва бар фарз тақдир, ки аз Бича мазбур набошад, мақоми иисоғ муқтазои он аст, ки инро ба Бича мусаллам дорем, чӣ зебой ва истеҳқоқи ӯ ба иш байт(-ҳо- М.Ш) бештар аз дигар аст...»[2,IV, 2335].

Беш аз инҳо дар «Риёз-уш-шуаро» дар ду ҳолат аз шоиражои дигар ёд шудааст, ки ва аз онҳо як байтӣ намунаи ашъор ҳам оварда шудааст. Дар зимни шарҳи ҳоли Осафии Шерозӣ ҳамзамони Ҷомӣ аз шоира Оғобегими Ҳиравӣ ёд шуда, байти зериии ӯро сабт кардааст:

Оҳ аз доме, ки дорад риштаи ҷон тоб аз ӯ,
Вой аз он лаъле, ки ҳар дам меҳӯрам хуноб аз ӯ[2,I,236].

Дар ҷои дигар зимни зикри Мир Сайдалии Мушток аз Ҳонлар ном шоирай шӯхе ёд мешавад, ки ӯро Мир Сайди Қадим Муҳаммади Шӯъла ҳаҷв кардааст.

Бо вучуди ҳамаи ин маълумот ва ашъорро аз маъхазҳои дигар гирифтани Вола, арзиши адабии онҳо пеш аз ҳама дар он аст, ки аз шӯҳрату ривоҷ доштани ашъори ин шоирагон дар асри XVIII гувоҳ мебошанд, ки дар қатори шоирону адабони машҳури ҳама давру замонҳо дохили ин тазкираи бузургҳаҷм гардидаанд ва ашъори онҳо, ки соҳиби девон набудаанд, маҳз ба туфайли чунин маъхазҳои адабӣ то ба мо расидаанд, ки ҷандин саҳифаҳои холи адабиёти моро бо ин осор пурӯзӣ ҳамонадонид. Вале аҳамияти ҳар ҷо тазкираи адабӣ пеш аз ҳама дар маълумоти он доир ба шоирону адабони замони таълифи ои мебошад, зоро чунин маълумот ҳам бозътиҳомд ва ҳам мунҳасиран танҳо дар ҳамон маъхази адабӣ дучор меояд. Аз ин нигоҳ «Риёз-уш-шуаро» ҳам бо фаро гирифтани маълумот дар бораи шуарои ҳамзамони муаллиф дорои аҳамият мебошад. Дар «Риёз-уш-шуаро» дар баробари шоирон аз шоиражо ҳам зикр рафтааст, ки бо муаллиф ҳамзамону ҳамсӯҳбат будаанд ва муаллиф аз наздик онҳоро мешинохтааст, балки бештарашон аз ҳамқавмони ӯ будаанд. Аввалини чунин шоираҳо Султон Ҳадичабегим мебошад, ки духтари амаки Вола ва номзади ӯ

шам овардааст. Калыбомий ба номи Калыб и шеършиносии хосшад, ва бар фарзинсоф муқтазони истехқоқи ў ба ишлар. Шолат аз шоирахомунаи ашъори ҳамонда Осафии Шерозӣ ёд шуда, байни.

юб аз ў[2,I,236].

шалии Мушток ӯро Мир Сайид

аз маъхазҳои дигар мадар он аст, ки ин дар асри XVIII ҷони машҳури ҳамон гардидаанд з ба туфайли чунин саҳифаҳои холале аҳамияти ҳар доир ба шоиронин маълумот ҳон маъкази адаби бу фаро гирифтадарифдори аҳамиюрон аз шоираҳои мсүҳбат будаанд

ки бештарашон шоираҳо Султонла ва номзади

шад, ки мочарои ишқи нокоми онҳо мавзӯи маснавии ишқии ва Султон»-и Факири Дехлавӣ дар пайравӣ аз вазни «Лайлӣ Мачнун» шудааст. Ҳадичабегим дар Исфаҳон зода шудааст ва аз шеъру шоири бархурдор ва бо ҳусну ҷамоле бемисол дар он бисёре аз давлатдоронро ба ҳуд ҷалб карда ва дар никоҳи ҷони чанде аз онҳо буда, оқибатан дар роҳи сафар ба назди дар Кирмоншоҳон мефавтад. Дар «Риёз-уш-шуаро» Вола ёст дар ситоиши ў аз маснавии фавқуззикри Факири Дехлавӣ байт меорад ва баъд аз муаррифии қӯтоҳ аз ашъори ў, ки дар мондааст, як ғазал бо тахаллуси Султон (6 байт) ва 3 сабт кардааст [2,II,1035], ки аз шоирае тавоно бо ашъоре равон будани ў, гувоҳӣ медиҳанд. Дар ашъори ў вазъияти фироқу дурии ў аз дӯстдоштааш равшан эҳсос карда шудад:

Аз ранчи даруни ҳастаам ҳеч мапурс,
В-аз ҳоли дили шикастаам ҳеч мапурс.
Андози париш рафт зи ёдам, умрест,
Эй дӯст, зи боли ҳастаам ҳеч мапурс.

***

Афсонай дарди ман агар гӯш кунӣ,
Аз Лайливу дастонаш ҳомӯш кунӣ.
В-ар қиссаи дарди ибни аммам шунавӣ,
Мачнуну ҳикояташ фаромӯш кунӣ[2,II,1035].

Шоираи дигаре, ки дар бораи он дар саҳифаҳои ин тазкира, тараҷуд дар муқаддимаи он аз ў ёд шудааст, Гунобегимари Вола мебошад, ки аз издивоҷи ў бо раққосае шоира бо Ром Ҷиний таваллуд ёфтааст. Ў шоирае тавоно ва бо ашъоре ҷарбахш, ки дохили тазкираҳо гардидааст ва ду байте аз ӯрашро аз тазкираи «Субҳи гулишан»-и Сайдали Ҳасанхон рдааст:

То қашидӣ аз назокат сурмаи дунболадор,
Шуд асои обнӯсӣ ҷашми бемори туро.

***

Чигар пурсӯзу дил пурхун, гиребон чоку ҷон бар лаб,
Казоро шарм меояд зи сомоне, ки ман дорам[2,I,34].

СУХАИШИНОСӢ, № 2 2013

Хулоса, «Риёз-уш-шуаро» аз маъхазҳои муҳими адабӣ дарку дарёфти аҳволу ашъори шоираҳои форсигӯ бу мухаққиқон метавонанд, аз он дар таҳқиқу танқеҳи осори занҷори суханвар маводи лозимаро пайдо кунанд.

Китобнома:

1. Соммирзои Сафавӣ. Тӯҳфаи Сомӣ. Ба қӯшиши Рукниди Ҳумоюнфарруҳ. -Техрон, 1344, саҳ. 224.
2. Тазкираи «Риёз-уш-шуаро» таълифи Алиқулии Волғодагистонӣ чилдҳои аввал-панҷум, Техрон, Интишороти Асот, 1384.
3. Тоҷӣ Усмон. Бисту се адаба. Душанбе, Эҷод, 2007.
4. Фотима Алиева. «Тазкират ал-хаватин» и вопросы изучения творчества таджикско-персидских поэтесс». АҚД. Душанбе, 1992 стр. 22.
5. Ҳабсиясароӣ дар адаби дарӣ. Зиндониёни суханвар Пешовар-1385ҳ.ш./2007, саҳ.24.
6. Ҳусайналиҳони Азимободӣ, Нештари ишқ, чилди 3, саҳ. 54.
7. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, чилди 2. Душанбе, 1989, саҳ.

Шамсиддин Муҳаммадиев

ОБ ОДНОМ ВАЖНОМ ИСТОЧНИКЕ БИОГРАФИИ И ТВОРЧЕСТВА ПЕРСОЯЗЫЧНЫХ ПОЭТЕСС

Биография и творчество персоязычных поэтесс упоминаются в двух видах литературных источниках – в общей антологии персоязычных литераторов и в специальных антологиях, посвященных биографии и творчеству поэтесс. Одной из таких общих антологий, которая наряду с именами поэтов, также содержит сведения о биографии и творчестве персоязычных поэтесс, является труд Аликулихана Вали Дагистани «Риёз-уш-шуаро» («Сады поэтов»). Рукописи этой книги, к сожалению, отсутствуют в библиотеках нашей страны, да и вообще

биотеках стран содружества. Эта антология, изданная в иранской Республике Иран под редакцией и с предисловием Ахсина Наджи Насрабади облегчила поиски многими исследователями истории персидской литературы важных эпох. Статья посвящена автобиографии и творчеству поэтессы, включенных в антологию.

Ключевые слова: антология, Риёз-уш-шуаро, поэтессы, письменность в антиологии.

Shamsiddin Muhammadiyev

ONE IMPORTANT SOURCE OF BIOGRAPHY AND WORKS OF PERSIAN POETESS

Biography and works of Persian poets mentioned in two kinds of literature - a total of Persian literary anthologies and special anthologies related to the biography and works of poets. One of these general anthologies , which, along with the poets, also contains information about the biography and works of Persian poets, is labor Alikulikhan Dagistani " Riyas - ush- Shuaro " (Gardens of poets). Manuscript book , unfortunately , there are no libraries in our country, and in the libraries of the Commonwealth (CIS). This anthology, based in the Islamic Republic of Iran, edited and with an introduction by Muhsin Naji Nasrabadi, to facilitate the search of important information of many researchers in the history of Persian literature. The article is devoted to creativity and autobiography poets mentioned in the anthology.

Key words: anthology, Riyas - ash- Shuar, poet, Persian literature

ШЕВАХОИ ТАСНИФИ ОСОРИ ИРФОНИИ
ФОРСУ ТОЧИК ДАР АСРҲОИ МИЁНА

Бо таҳаввулоти ҷараёнҳои фикрӣ дар қаламрави тасаввӯи исломӣ осори фаровоне барои шарҳу тавзехи оиҳо ба мисоманд, ки ҳар яке аз шеваҳои хос ва равишҳои муайянӣ таълӯб бархурдор буданд. Ҳарчанд то қунун дар марвиди авомин дастабандии кулии осори мансур донишмандони ватанигу хоригу чуи Сируси Шамисо, Маликушшуаро Бахор, Ҳусайнӣ Ҳатибӣ, Ҳусайнӣ Размҷӯ, Ҳудой Шарифов, Носирҷон Салимов ва дигарон изҳори назар намуда, аносими мавзӯи сабкӣ таснифи насторӣ классикро муқаррар намудаанд, аммо ба назар мерасад, ки барои ҷудогона дар мавриди таснифи насри сӯфия ё ирфонӣ мулоҳизоте ба назар намерасад. Танҳо ҷанд мулоҳизаҳои иҷмомӣ дар мавриди таснифи насри ирфонӣ дар нигоштаҳои Алиасгари Ҳалабӣ ва академик Носирҷон Салимов мавҳуд аст, ки ошонд бештар ба мавзӯй ва сабки нигориш такя мекунанд. Аз ҷумла Алиасгари Ҳалабӣ бештар дар такя ба мавзӯй ва забону сабкӣ осори ирфонӣ ба масъалаи таснифи насри ирфонӣ пардохтанд. Онҳоро ба се навъ қисмат мекунад:

«1. Осоре, ки матолиби сода ва мағониро мегиранд.

2. Осоре, ки матолиби нодуруст ва нобиҳрадонаро мегиранд.

3. Осоре, ки матолиби рамзиву истиоравӣ доранд ва [амагон аз фа[му дарёфти он[о ма[рум аст]» [1,15-16].

Академик Носирҷон Салимов низ аз ҳамин равиши таснифи осори ирфонӣ истиқбол намуда, бар пояи мавзӯй ва шеваҳои нигориши насри сӯфия се навъи осори ирфониро ба гунаи Ҷайи қисмат намудааст:

1. Осори рамзӣ-ирфонӣ, ки дар он матолиби сӯфиёна бо шеъ мартуз ё аз забони туюру ву[уш иброз мегарданд.

2. Осори илмӣ-назарии тасаввӯфӣ, ки дар он бештар а[коми аркoni тасаввӯf ва масъала[ои назарии он шар[у тавзе[мейбанд.

Мұғтабар Оқиев

ИРФОНИИ ОИ МИЁНА

каламрави тасавуф
взехи онҳо ба мәннаның шохой муйайни тақвияттар
ар марвиди автомондонашынан ватанину хоржар, Хусайнни Хаттабин Салимов ва дигерлердің абықи таснифи нақлар
назар мерасад, ки сүфия ё ирфони мұлохизаҳои ичмәни тигоштаҳои Алиасад мавхуд аст, ки оның мекунанд. Аз чүннен азвұй ва забону себеби ирфони пардоғандағы имми [амагониро

нобихрадонаро

правъ доранд ва

1,15-16].

жамин равиши таснифи мавзұй ва шевалығынан

иби сүфиена бо шевалығынан.

ир он бештар ағжом ва

ару тавзеғ мейбанд.

3. Осоре, ки нақлу [икоёт ва ривоят[ои марбут ба зиндагии ва гүфтөри эшонро фаро мегиранд, ки дар табагот, маногибира[ои ирфонъ гирд омадаанд [2].

Харойина, аз ин چо маълум мешавад, ки муҳаққигони наслий дар заманаи таваҷҷұх ба насли ирфоний бештар аз ҳама таълиф ва шеваи нигориш, инчунин мавзұй мундаричай ин осорро ба асос гирифтаанд. Аммо ба мушоҳид мерасад, ки назардошти нағыи осори мансур ва мавзұй фарогирии онҳо дигари таснифот низ набояд сарфи назар шавад. Вобаста мәннаның метавоием, дар нағбати аввал, ба назардошти мавзұй мүндириятынан сүфия бо такя ба назароти донишмандони фавқуззикр мүндириятынан муйаянеро бар асос гирифта, анвоъи зайлар осори наслий таснифи нақлар дастандағы намоем:

Осори назариву нақлай, ки ба ин гурӯх таълифоти марбут ба зиндаги муйайни фикрии тасаввуф, назарияни тасаввұф ва шевалығои ахли ирфон ба онҳо ва корбурди нақлу ҳикоят дар онҳо рұзгори ахли ирфон бо ҳадафи тақвияти афкори орифона дастанда. Намунаҳои ии нағы осорро метавон дар сурати «Нур ат-Тәләум»-и Абулҳасан Харақоний, «Шархи ат-таәрруф»-и Әбділлағаннистанилии Бухорой, «Кашғ үл-маҳчуб»-и Хүчвирий, «Рисолай Құдайрыя»-и Күшайрий, «Одоби сүфия» -и Начмуддини Кубро, «Мөрсөд үл-ибод»-и Начмуддини Розӣ, «Силк ус-сулуқ»-и Зиёи Насаби, «Рисолай ишқ»-и Аҳмади Ғазоли, «Мурод үл-ориғин»-и Сүфия Оллоҳёр, Рисолай «Оғоқ ва анфус»-и Шайх Азизуддини Ғарифи, «Фихъ мо фихъ»-и Мавлоно Җалолуддини Румий, «Тамқидт»-и Айнұлқузот, Авориф үл-маъориф»-и Сұхравардӣ, «Колай ишрөқ» -и Сұхравардӣ

«Шархи «Шатҳиёт» ва «Абхар үл-ошиқин»-и Рұзбекони Буклай баъзе аз расоили форсии Ғазоли ва Ҳоча Абдуллоҳи Аңсори ва ғасили ии.

1) Аз назари сабки таълиф ва фарогирии мавзұй берун аз тақсираву манокиб ва макомаҳо, ки ҹанбаҳои нақлай доранд ва аз рӯи меъери нағы адаби низ тасниф мешаванд, төйдөде аз осори тасаввуф низ мавҷуданд, ки фарогири ҳикоётү нақлхо роcheъ ба ахли тасаввуф мебошад. Насруллоҳи Пурчаводӣ аз мавҷудияти нұсқаи хаттии китобе тасаввуф дар феҳристи марбут ба Артур Орберӣ дар яке аз китобхонаҳои Олмон бо бисту ҹанд ҳикоят

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

ишорат мекунад, ки танҳо нақлу ривоят ва ҳикояте аз рӯзгори ахтасаввуфро таҷассум намудаанд. [3,137]. Ҳамзамон, ба ин гурӯҳ шомил намудани китоби «Қанз ус-соликин»-и Абдуллоҳи Ансорӣ аҳамият ҳолӣ нест, чун ии китоб бештар аз назари шеваи нигориши ба равиши корбурди ҳикоёти марбут ба сӯфиён наздик аст.

2) Осори рамзӣ- фалсафӣ. Ба ин гурӯҳ бештар асарҳои барасоси корбурди симоҳои паррандагон ва ҳайвонот ва амсоли ин шомиланд. Агар ба назар бигирем, ки Ибни Сино бо таълифи «ат-Тайр» ва «Ҳай ибни Яғзон» ин равиши насри ирфониро асос гузаштааст, баъдтар дар насири ирфонӣ расоиле бад-ин шеваи ҷониби Аҳмади Фазолӣ, Наҷмуддини Розӣ ва дигарон ба қалам омадаанд. Шаҳобуддини Суҳравардӣ бо таълифи беш аз дар рисолаи кӯчаки рамзӣ бо корбурди симои паррандагон ва тарҳи ҷеҳраи ирфонии Симург дар ривоҷи ин навъи наср нақши муассире аз худ гузаштааст.

3) Осори нақлӣ, ки аз номи аҳли тасаввуф тавассутӣ шогирдон ва пайравони онҳо китобат шуда, бо номи ҳамон намояндаи ирфон маъруфият қасб кардаанд. Маъруфтарин навъи асар дар ин баҳши намунаҳои насри ирфонӣ «Мақолот»-и Шамсӣ Табрезӣ мебошад.

Аз меъёрҳои дигаре, ки бояд имрӯз дар таснифоти насри ирфонӣ ба асос гирифта шавад, ба назари мо меъёри жанрӣ ё навъи ба шумор меравад. Ба андешаи ин ҷониб, тавре ки анвоъи қуллаи наср ба таснифоти навъӣ ё сабкӣ сурат гирифтааст, дар такя бар миёър метавон навъҳои насри ирфониро аз рӯи жанр ва навъ ба гурӯҳҳои зерин тақсимандӣ намуд:

1) Тазкираҳои ирфонӣ. Ба ин гурӯҳ асосан «Тазкират ул-авлиё»-и Аттори Нишбурий, «Нафаҳот ул-унс»-и Ҷомӣ, «Насони ул-муҳабbat»-и Навоӣ, «Сафинат ул-авлиё» ва «Сакинат ул-авлиё»-и Муҳаммади Дорошукӯҳ шомиланд ва ин навъ бештар дар фарқият аз тазкираҳои адабӣ ба нақли ақволу қаромоти аҳли тасаввуф нардохтаанд. Аз ин нуқтаи назар сабки тазкираҳои ирфонӣ аз тазокири адабӣ фарқ мекунад.

2) Маноқиб ва табақоти ирfonӣ. Намунаи нахустини табақоти ирfonӣ китоби Абӯабдураҳмони Сулами мебошад, ки ба забони арабӣ навишта шуда, баъдтар онро Ҳоча Абдуллоҳи Ансорӣ ба форсӣ тарҷума намуд, ки бо номи «Табақот ус-сӯғи»

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

яте аз рүзгери ахли замон, ба ин гурӯх бдүүлүүдүү Аңсорй аз ки шеваи нигориш эздик аст.

штар асархой барынот ва амсоли инино бо таълифи «ат-сри ирфониро асос иле бад-ин шева аз дигарон ба қалам таълифи беш аз дахьрандагон ва тархи аср нақши муассире тасаввуф тавассути да, бо номи ҳамон Мәрүфтарин навын «Мақолот»-и Шамси

ар таснифоти насли мөйөрүү жанр ё навыйн ре ки анвоюү күлли зааст, дар такя бар ин рүү жанр ва навь ба соосан «Тазкират ул-с»-и Чомй, «Насоим «Сакинат ул-авлиё» навь бештар дар болу каромоти ахлир сабки тазкирахой Намунаи нахустиннамай мебошад, ки баро Хоча Абдуллох и «Табакот ус-сүфия»

маъруф аст. Намунаи барчастай маноқиби ирфоний бошад, «Маноқиб ул-орифин»-и Мухаммади Афлокий мебошад, ки аз рүзгери хонаводаи Мавлоно нақл мекунад. Дар идомаи таснифот ба ин шеваи дастабандй метавон аз осоре тарчумайчоли низ ёдовар шуд, ки намунаи мұтабари он китоби «Зиндагиномаи Мавлоно»-и Фаридуни Сипахсолор маҳсуб меёбад, ки сарчашмаи аслии таълифи «Маноқиб ул-орифин»-и Афлокий ба шумор меравад.

3) Номаҳои ирфоний. Дар қаламрави тасаввуф мурасилоти ирфоний нақши муассир доранд ва намунаҳои барчастай ин навьи осорро, пеп аз ҳама, Айнүлқузоти Ҳамадоний ва Мавлоной Балхий ба қалам овардаанд. «Номаҳои Айнүлқузот»-и Ҳамадоний дар ду мучаллад ба чоп расидаанд. Дар канори ин, «Мукотибот ва Мачолиси Сабъя»-и Мавлоно ҳам ба унвони беҳтарин намунаҳои мұншаоти ирфоний маъруфанд. Китоби номаҳои Шайх Саной ҳам бо унвони «Мұншаоти Саной» маъруф аст.

4) Мақомаҳои ирфоний. Шеваи нақл ва китоби суханони ахли тасаввуф дар қаламрави ирфони форсий хеле маъруф будааст. Аз ин рүй, Мухаммади Мунаввар аз нахустин нависандагонест, ки суханони Абүсаиди Абулхайр - ҷадди бузурги хешро танзим ва таҳия намуда, дар ду китоб: яке «Асрор ут-тавҳид фӣ мақомоти Абүсаид» ва «Ҳолот ва суханони Абүсаиди Абулхайр» мураттаб сохтааст. Нахустин мақомаи форсий, ки ба қалами Ҳамидуддини Балхий тааллук дорад, харчанд тарчумаи форсии «Мақомот»-и арабии Бадеуззамони Ҳамадоний доиста мешавад, аммо корбурди мағоҳим ва истилоҳи хоси ирфоний ва ашъори ахли ирфон сабки таълифи ин асарро ба мақомоти ирфоний хеле иззик сохтааст.

5) Достонҳои рамзи ҳикоети тамсиллии ирфоний. Агарчи аз назари сабки таълиф мо достонҳои рамзии Суҳравардиро ба осори рамзи шомил намудаем, аз нигоҳи жанру навьи адаби онҳо бештар ба ҳикоёт ё достонҳои күтоҳи мармuz пайванд доранд ва аз ин ҷо шоистагии онро дорад, ки мо дар заманаи ин меъёри таснифот онҳоро ҳамчун достонҳои кетоҳи ирфоний номбар кунем ва аз ин назар достон ё ҳикоётини тамсиллии ирфониро низ чудо намоем, ки дар қаламрави ирфони форсий мақоми хосе касб кардаанд.

6) Дар канори ин навь осор шарҳои осори ирфоний ва фарҳангномаҳои истилоҳоти ирфоний низ ҷой доранд, ки дар ин замана таълифоти фаровоне ба қалам омадааст. Ҳатто нахустин

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

намунаи насири ирфонӣ «Шарҳи ат-таарруф» ҳамчун навъе шарҳи форсӣ ба қитоби ат-Таарруф-и Калободӣ ба қалами Мустамилии Бухорӣ мебошад. Фарҳангомаҳои ирфонӣ низ баҳши муҳимми насири ирфониро ба вучӯд овардаанд, ки яке аз онҳо ба Фахриддин Ирғондӣ тааллук дорад ва намунаи дигареро зери унвони «Миръоти ушишоқ» Бертельс таҳия ва тасҳҳо намуда, дар қитоби хеш «Тасаввӯф» ва адабиёти сӯфия» ҷой додааст.

Ҳамин ғуна, ду меъёри аслии таснифоти насири ирфониро метавон мӯқаррар намуд, ки аввалий тибқи мӯқаррароти мустаъмдадар таснифи насири ирфонӣ аз рӯи меъёри мӯқарраршуда дар насторон форсу тоҷик бар асоси мавзӯъ ва сабк сурат гирифтааст. Бӯйи таваҷҷӯҳ ба навъҳои осори мансур низ метавон насири ирфониро форсу тоҷикро тасниф намуд, ки шаш навъи мутадовили он дар насири классикии форсу тоҷик мавҷуд аст.

Қитобнома

1. Алиасгари Ҳалабӣ. Мабонии ирфон ва аҳволи орифонаи Техрон, интипороти «Асотир», 1374.
2. Салимов Н. Марҳилаҳои услубии таҳаввули насроти адабиёти фосру тоҷик (асрҳои X-XIII).Хӯҷанд, «Нури маърифат», 2002.
3. Насруллоҳи Пурҷаводӣ. Пажӯҳишҳои ирфонӣ. Техрон, 1389.

Муътабар Оқиҷон

МЕТОДЫ СОЗДАНИЯ МИСТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ СРЕДНИХ ВЕКОВ

С развитием философских течений в исламском суфизме появилось много произведений, комментирующих и поясняющих их сущность, где каждое произведение было написано в особом стиле. Принимая во внимание стилистику и тематику мистической прозы, при рассмотрении тематики суфистского наследия можно взять за основу определенные нормы и обозначить следующую классификацию:

- теоретические повествующие произведения, в чью группу можно причислить произведения, посвященные определенным философским суфистским течениям и мнение других

камчун наъъе шарх
калами Мустамили
низ бахши мухими
онҳо ба Фахриддин
и унвони «Миръот»
тоби хеш «Тасаввуғ

ти насри ирфони
таррапоти мустаъмат
ирраршуда дар насри
рат гирифтааст. Бе
ион насри ирфони
и мутадовили он дар

ва аҳволи орифон
таҳаввули наср 12
Нури маърифат, 2002
ирфонӣ. Техрон, 1389.

Муътабар Оқилова

ИЧЕСКИХ ПЕРСИДСКОЙ ЕКОВ

исламском суфи
пощих и поясняющ
ю написано в особом
тематику мистической
кого наследия може
означить следующую

едения, в чью группу
енные определены
и мнение друзей

представителей суфизма по их поводу, написанные с
использованием рассказов о жизни мистиков;

- суфистские произведения, состоящие из рассказов и преданий

мистических мыслителях;

- философско-аллегорические произведения, в которых
используются образы птиц и животных и других персонажей;

- повествовательные произведения, записанные со слов
учеников их учениками и последователями.

Ключевые слова: мистическая проза, аллегорические
произведения, тематика суфийского наследия.

Mu'tabar Okilova

METHODS CREATION OF MYSTICAL WORKS IN THE TAJIK-PERSIAN LITERATURE MIDDLE AGES

Abstract: With the development of philosophical currents of Islamic
religion, there are many works, commenting and explaining their nature,
where each piece was written in a special style. Taking into account the
subject and theme of the mystical prose, when considering subjects Sufi
literature can be taken as a basis for certain standards and to identify the
following classification:

- theoretical storytelling works, whose group could be considered
as devoted to certain philosophical currents of Sufi and other
representatives of Sufism opinion about them, written with the stories
about the life of the mystics;

- Sufi works, consisting of stories and legends about Sufi's thinkers;

- Philosophical and allegorical works that use images of birds and
animals and other characters;

- narrative works written with the words of mentor by their students
and followers.

Keywords: mystical prose, allegorical works, the subject of the Sufi

СУХАНШИНОСӢ, № 2 2013

Ба ифтихори 760-солагии Амир Хусрави Дехлавӣ (1253-1325)

Алии Муҳаммади Ҳурсави

ТАЪСИРПАЗИРИИ НАВОӢ-ФОНӢ АЗ ОСОРУ АФКОРИ АМИР ХУСРАВ ДАР «ДЕВОНИ ФОРСӢ»-И Ӯ

Амир Хусрави Дехлавӣ (1253-1325) адаб ва мутафаккири машҳури қарии XIII-и форс-тоҷик ва мардуми Машриқзамин бӯй агарчи зодаю парвардаи Ҳиндустони афсонавист, шуҳрҳои адабият дар қарни XV-и милодӣ, дар замони ҳокими Шоҳи темуриёни Ҳирот аз канораҳои рӯди Синд то манотики Кошғар, худуди Кашмир то навоҳии Эрони Ғарбиву Руми Шарқӣ доманд пахн карда буд. Аҳли завқ дар тамоми хиттаи форсигӯён аз ҳамон ороста ва бобаракати шеъру адаби ӯ нерьат мебардоштанд ва сарфи гизои маънавӣ мекарданд. Бахусус, ин таъсири адабӣ да мактаби Ҳироти аҳди Темурий хеле рӯшан ба мушоҳида мерасад.

Тавре ки маълум аст, ағлаб суханварони қарни XV-и милодӣ ба шумули Мавлоно Нуриддин Абдурраҳмоии Ҷомӣ (1414-1492), адаби зуллисионайн Амир Алишери Навоӣ (1441-1501), Мавлоно Биноӣ (1453-1512), Мавлоно Хотифӣ (1453-1520) чи дар ғазалсарои ҷаҳонӣ чи дар қасидагӯйӣ, чи дар оғариҷани маснавиҳои қалонҳаҷӯӣ ашъори дилангезу муассир ва маъонии бикру алфози ширинӣ, пешиниёни худ, минҷумла Амир Хусрави Дехлавӣ истиғҳои кардаанд.

Зимни ин мақола ҳаматарафа роҷеъ ба таъсири Амир Хусрави Дехлавӣ ба суханварони ёдшудаи аҳди Темурий тавакқуф намуда, ғайриимкон аст. Ин ҷо ҳатталимкон таъсири эҷодии Хусрави Дехлавиро бар ашъори Алишери Навоӣ-Фонӣ, бахусус «Девони форсӣ»-и ин поягузори адабиёти туркизабонон баррасӣ менамоям.

Амир Алишери Навоӣ ашъори худро ба ду гуна таҳти таъсири Амир Хусрави Дехлавӣ сурудааст; таври мустақим ва таври ғайримустақим. Аввалан, ӯ дар эҷоди ғазалиёту қасоид ва дигарин ашъори шеърии «Девони форсӣ»-и худ дар алоқа бо осори Амир Хусрав дар мавқеъи мустақим қарор дорад. Сониян, дар осори туркии ӯзбакии ӯ таъсири ғайримустақими суханвари ҳиндустонӣ ба мушоҳида мерасад.

Барои рӯшанӣ андохтан ба масъалаи мавриди назар аввало ба он сифоту таваҷҷуҳе изҳори назар карданием, ки Алишери Навоӣ қисбат ба Хусрави Дехлавӣ байн доштааст.

Алишери Навоӣ дар байзэ таълифоташ аз мақоми адабии Амир Хусрав ёдовар шуда, ўро дар радифи бузургтарин газалсароёну қасидагӯён ва маснавинависони форс-тоҷик қарор зода буд. Вай аз ин боб дар рисолаи «Муҳокимату-л-лугатайн» тунин ишорае дорад: «Девони газалиётро (ишора ба «Девони форсӣ» - А.М.) пардохтам, ки абёти он аз шаш ҳазор афзун аст, байзэ ба тарзи Шайх Саъдӣ, ки алҷақ устоди тарзи ғазал аст ва байзэ аз он бо услуби Амир Хусрав, ки шуълаи фурӯзони оташи ғазалу ашкрези хонаи дард аст» [6,31].

Дар ҷойи дигари ҳамин рисола омадааст: «Мубоҳисоте, ки дар боби газалиёти Мир Шоҳӣ ва Мавлоно Котибӣ ва маснавиёти Низомӣ ва Амир Хусрав сурати вуқӯъ меёфт низ бо ҳакамияти ғазал қатъ мегардад» [6,32].

Аз ин ду иқтибоси оварда пайдост, ки оғаридаҳои устоди ғазал Саъдӣ ва Амир Хусрав, дар баробари Ҳоча Ҳофизи Шерозӣ, ғизоиро барои эҷоди «Девони форсӣ» ҳидоят намуда будаанд, ки ўзин васила ҳам маҳорати баланди сухангустарии эшон ва ҳам натдории ҳудро аз раҳнамоии онҳо дар ин ҷода байн доштааст.

Амир Алишери Навоӣ аз боби шеъру шоири сухан ронда, дар ҷои худ «Маҳбубу-л-кулуб» ишораи ҷолибе дорад. Ӯ менависад: «Низ ҷамоате ҳастанд, ки тариқи маҷозро ба асрори ҳақиқат ҳамаргуништ карда, қаломи хешро бо ин услуг марбут соҳтаанд, монанди ғултапардози аҳли маъюнӣ Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ ва бозу покрави аҳли ишқ Амир Хусрави Дехлавӣ» [7, 38].

Алишери Навоӣ дар муқаддими девони «Бадоесу-л-бодия» Амир Хусравро ба иборати «ғазанфари бешай дарду самандари ҷаҳои ишқ» ва «маъданни ҷавоҳири маънавӣ» васф кардааст.

На танҳо Навоӣ ва адібони ҳамсафаш, балки султони вақт Ҳусайн Бойқаро низ ба осори гаронмояи Амир Хурав маҳсус шакати карда, мефармудааст то осори адабии ўро барояш китобат шоюнанд. Алишери Навоӣ дар рисоли «Мизону-л-авзон», ки дар ҷои арӯз аст, ин нақдро овардааст: «Ғазалиётни шонро, ки машҳур ҷаҳор девон аст, гирд оварданд, ки ба 18000 байт расид. Ҷун он ғазалу-л-қалом ба сабаби маҳорату камолап ва табъи амиқу хаёли

СУХАНШИНОЙ, № 2 2013

дақиқ ба бухури бештар шеър гуфта ва аксар назми хешро ба бухури номатбүй овардаанд, Султон Ҳусайн Мирзо амр кард, ки ба болои ҳар ғазале вазни баҳрапро бинависанд» [8, 4-5].

Ахли таҳқиқро маълум аст, ки Навой «Ҳамса»-и худро ба пайравӣ аз Низомӣ, Ҳусрави Дехлавӣ ва Мавлоно Ҷомӣ соҳт маъниву узуббати баёнро аз эшон гирифт. Иддае аз шарқшиносони Farb, монанди Эдвард Броун ва пайвандони ў Амир Алишер мутарҷими осори Низомиву Ҳусрав донистаанд, ки дуруст нест. Ён маъни дуруст нест, ки гӯё Навой-Фонӣ дар маснавиҳои «Ҳамса» навҷӯйиву навгӯй накарда, маҳз панҷ маснавии Низомӣ ва Амир Ҳусравро ба ибороти дигар бозгӯй кардааст.

Касоне, ки забони туркии чигатайиро хуб медонанд, оғози ҳастанд, ки Амир Алишер дар оғоз ва анҷоми маснавиҳои Амир Ҳусравро дар сухансароӣ васф мекунад, шириналомию ширинақолӣ меситояд ва раҳнамову дастгириҳои хеш меконад. Аз чумла, дар маснавии «Ҳайрату-л-аброр» омада мазмунан чунин аст: «Дар ин роҳ Низомӣ маро раҳбарӣ намуд Амир Ҳусраву Ҷомӣ дастгирам буданд»[9, 31].

Дар оғози маснавии «Фарҳод ва Ширин» Навой ба Ҳурав ин баҳои баландро арzonӣ дошта, мегӯяд (мазмунан): «Амир Ҳусрав тӯтии ширинақол ва булбули шӯридаҳолест, ки баёни оламгир ва фифонаш фалакпаймост»[10, 14].

Ҳамин маъниро ҷанд ҷо дар «Девони форсӣ»-и Фонӣ низ дучар моеем. Ў ихлюс ва ақидаи худро дар ин девон нисбат ба Амир Ҳусрав ин тавр баён карда:

Ҳусраву Ҳофиз туро, Фонӣ, агар ҳодиянд,
Пайравии Ҷомият ҳаст ба вачхи Ҳасан.[11, 190]

Ҷойи дигар меконем:

Забонам гар кунӣ гӯё ба дастонҳои мадҳи худ,
Чӣ Ҳусрав, балки бо Ҷомӣ кунам ҳамдостониҳо.[11, 33-34]

Ҳамчунон:

Фонӣ, агарчи Ҷомиву Шерозият хуш аст,
Натвон зи даст дод ҳам ойини Дехлавӣ.[11, 280]

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

2 2013

иксар назми хешро
Мирзо амр кард [8, 4-5].
и «Хамса»-и худре
Мавлоно Чомй соки
Цдае аз шарқшинос
ни ў Амир Али
анд, ки дуруст нест.
ар маснавиҳои «Х
навии Низомӣ ва Ами
ю хуб медонанд.
нчоми маснавиҳо
васф мекунад.
и рахнамову дас
рату-л-аброр» ома
маро раҳбарӣ наму
[1].

ирин» Навой ба
тӯяд (мазмунан):
ўридахолест, ки
орсӣ»-и Фонӣ низ
девон нисбат ба

гар ҳодиянд,
ҳи Ҳасан. [11, 190]

мадҳи худ,
замдостониҳо. [11, 33]

ният хуш аст,
и Дехлавӣ. [11, 280]

Меояем ба асли мақсад. Дар байни осори адабиё, ки Алишери
дар тӯли умри бобаракати худ таълиф кардаву бо он
чиҳонӣ қасб намудааст, «Девони форсӣ»-и вай мақоми
дорад. Ин девон натиҷаи омӯзишу ҷустуҷӯҳои мусанниф
баҳри беканори адабиёту фарҳанги форсии тоҷикӣ буда, аз
балианду дониши жарғ ва таҳқиқу дақиқу амиқи гӯянда
гардидааст. «Девони форсӣ» аз ғазалиёт, қасоид, мусаддас,
китъаот, рубоиёт, муаммо, моддаи таъриҳ ва лугз (чистон)
мебошад. Дар тартиби ин девон равияро мебинем, ки дар
суханварони пешин ва ё шоирони байди қарни понздаҳ
намешавад. Ин тартиб он аст, ки дар нусхаҳои қаламии он
ко мавҷуданд. Аз рӯйи ин унвонгузорӣ ба осонӣ метавон
ум намуд, ки адиб қадоме аз ғазалу қасидаашро дар пайравию
шоирони гузаштаву муосираш эҷод намудаасту қадоме
зоҳо зодаи табъи худи ўст. Ҳамин тавр, дар «Девони форсӣ»-и
Фонӣ ду навъи осори манзум; яке ғазалу қасоиде, ки адиб
пайравию равияи суханварони тавони форсии тоҷикӣ
дигаре анвои шеърие, ки бевоита худи ў ишҳо
ааст. Шоироне, ки Навой-Фонӣ дар «Девони форсӣ» ба онҳо
вӣ кардааст аз суханварони номдори адабиёти форс-тоҷик,
Анварӣ, Хоқонии Шервонӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳоча
Камоли Ҳучандӣ, Салмони Совачӣ, Ҳасани Дехлавӣ,
Бухорӣ, Мавлоно Коҳӣ, Мавлоно Котибӣ, Соҳиби Балҳӣ,
Шаҳобӣ, Мир Суҳайлӣ, Мир Вафоӣ, Сайфии Турк,
Сабзаворӣ, Орифӣ, Султон Ҳусайнӣ Бойқаро, Мавлоно
ва баҳусус Амир Ҳусрави Дехлавӣ ва баъзе ёрону азизону
ои замонаш будаанд.

Аз 528 ғазал ва 10 қасидае, ки дар «Девони форсӣ» инҷониб
зу тадвин намудаву дар шакли дастхат омодаи нашр аст,
ери Навой ба 36 ғазал ва ду қасидаи Амир Ҳусрави Дехлавӣ
ва истиқбол намудааст. Дар ҷавобияҳои ў мусобиқаву
шадид ва худнамоӣ дидо намешавад. Худи шоир дар як
доир ба татаббуоти худ сухан ронда, бо камоли
станафсиву хоксорӣ дарвешонаву латиф чунин гуфтааст:

Татаббуъ кардани Фонӣ дар ашъор,
На аз даъвию не аз худнамоӣист.

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Чу арбоби сухан соҳибдилонанд,
Муродаш аз дари дилҳо гадойист[11, 301].

Ҳанӯз муҳаққики адабиёти турк Э. Гибб дар асари худ «Таърихи назми туркӣ»[2, 99-100] ба назирау пайравӣ на чун тақлид, балки чун мусобиқаи адабӣ баҳо дода буд. Адабиётшинос Абдунабӣ Сатторзода дуруст мулоҳиза меронад, ки «ба шоирони номии гузашта ҷавоб гуфтан дар асри XV аз «камоли назм» ҳисоб меёфт ва маъни мусобиқа карданро дошт. Шоире, ки ба гуфтан ҷавоб қодир буд, сазовори шуҳрат мегардид»....[4, 83-84].

Тавре ишора шуд, дар «Девони форсӣ»-и Навоӣ-Фонӣ 36 газаҳаст, ки дар пайравию истиқбол аз ғазалҳои Амир Ҳусрав назира ба онҳо суруда шуда, муаллиф ба ҳар яке унвонҳои «Татаббӯи Мир», «Татаббӯи Амир Ҳусрав дар таври Ҳоҷа Ҳофиз», «Татаббӯи Амир Ҳусрав», «Татаббӯи Мир Ҳусрав». «Татаббӯи Мир дар ранги Ҳоҷа» ва «Дар таври Мир» гузаштааст.

Навоӣ – Фонӣ дар ғазалҳои ҷавобияи худ ба Амир Ҳусрав шириниву равонӣ, риояи вазну қавофи, мазмуну муҳтаво воситаҳои тасвири бадӣ ва гояи суханварии Амир Ҳусрав Дехлавиро устокорона нигоҳ доштааст. Ба тарзи дигар гӯсем Алишери Навоӣ – Фонӣ дар ғазалҳои ба Амир Ҳусрав пайравӣ кардаву назира бастааш ба шаклу мазмун, бадеиёт, ҳусни баён ғазали Амир Ҳусрав байти нав месозад. Вай кӯшиш менамояд. Ҳарои ин ҷода ибтикоре дошта бошад. Барои мисол яке аз ғазалҳои Амир Ҳусрави Дехлавӣ ва ғазали ҷавобии Навоӣ-Фониро ба се иқтибос менамоем:

Амир Ҳусрав мегӯяд:

Абр мебораду ман мешавам аз ёр чудо,
Чун кунам дил ба чунин рӯз зи дилдор чудо?!
Абру борону ману ёр ситода ба видоъ,
Ман чудо гирякунон, абр чудо, ёр чудо.
Сабза навхезу ҳаво ҳурраму бӯстон сарсабз,
Булбули рӯйсияҳ монда зи гулзор чудо.
Ай маро дар таҳи ҳар банд зи зулфат банде,
Чӣ кунӣ банд зи бандҳама якбор чудо?!

1. 301].

б дар асари худ
пайравй на чун
уд. Адабиётшинос
ки «ба шоирони
моли назм» ҳисоб
тре, ки ба гуфтани
[1, 83-84].

вой-Фонй 36 ғазал

Амир Хусрав ва
тар яке унвонхон
дар таври Хоҷа
ни Мир Хусрав.
Мир» гузоштааст.
ба Амир Хусрав
тазмуну муҳтаво.

Амир Хусрав
арзи дигар гӯем.
р Хусрав пайрав
иет, ҳусни баён ва
и мавҷудаи ин ё о
шиш менамояд, қ
ол яке аз ғазалҳо
вой-Фониро ба он

Дида аз баҳри ту хунбор шуд, ай мардуми чашм.
Мардумӣ кун, машав аз дидаи хунбор чудо.
Неъмати дида наҳоҳам, ки бимонад пас аз ин,
Монда чун дида аз он неъмати дидор чудо.
Дида сад рахна шуд аз тири ту, хоке зи раҳат
Зуд баргиру ягон рахна биянбор чудо.
Ҳусни ту дер намонад, чу зи Ҳусрав рафтӣ,
Гул басе дер напояд, чу шуд аз хор чудо [1, 10].

Навоӣ-Фонӣ ин ғазали Амир Ҳусравро бо унвони
«Татаббуъи Мир» ин тавр истиқбол намудааст:

Ваҳ, ки дар вақти гулам зон гули рухсор чудо,
Гул чудо, оташи ман низ кунад хор чудо.
Аз чудой ману ёр, абр зи таъсири баҳор,
«Ман чудо гирякунон, абр чудо, ёр чудо».
Чӣ фироқ аст, ки ҷонон чу чудо гашт зи ман,
Дил зи ман гашт чудо, ҷон зи тани зор чудо.
Он парипайкар аз ин ҳаста чудой талабад,
Ҳамҷу ҷон, кӯ шавад аз пайкари бемор чудо.
Дару девор зи ҳам гашт чудо, баски задам
Сар чудо бар сари он кӯю ба девор чудо.
Соқиё, доруи бехушиям афкан дар май
Ки набояд ба дилам ҳуш зи дилдор чудо.
Фониё, ҷоми фано нӯш дар ин дайр, агар
Бехудӣ ҳоҳӣ аз он дилбари ҳаммор чудо [11, 41-42].

Дар ин ду ғазал саҳнаи чудоии ошиқу маъшуқа тасвир
тааст. Амир Ҳусрав дар ин маврид саҳнаи чудоиро орому
тамкин, бо забони ҳасрат баён мекунад ва аз оғоз то анҷоми
зарбу такони ҳасрати чудоӣ яксон аст. Аммо Навоӣ-Фонӣ
ду байти аввал услуби баени Амир Ҳусравро пурра нигоҳ
та, ҳатто мисраи ҷаҳоруми ғазали сармашқро тазмин намуда
шад ҳам, минбаъд аз байте ба байте базарбу шӯрангезтар
шавад, сар ба дару девор аз дасти чудоӣ мезанад, ҳатто барои
зае фаромӯш намудани дарди чудоӣ аз соқӣ ёрии амали талаб
амояд ва бо ҳамин ғазали навро, саҳнаи навро месозад.

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Дар матлаъи ғазали дигар Амир Хусрав мегўяд:

Ёрон, ки будаанд, надонам кучо шуданд,
Оё чӣ вакт буд, ки аз мо чудо шуданд[1, 372].

Истиқболи Навой – Фонӣ ин аст:

Ёрон, ки як-як аз мани бедил чудо шуданд,
Касро вуқуф наяст, ки ҳар як кучо шуданд[11, 137-138].

Ин гуна мисолҳоро метавон хеле зиёд иқтибос кард.

Ҳамаи 36 ғазале, ки Навой-Фонӣ дар пайравии Амир Хусрав гуфтааст, ии ҷо овардану барраасӣ намудан ҳочат надорад. Аз овардаҳою ишораҳои мухтасар метавон натиҷа гирифт, ки кудрати сухану тавоиои фикр барои адиби зуллисонайн имкон додааст. Ҷо бо суханваре бузург чун Амир Хусрави Дехлавӣ ҳамдастӣ намояд.

Ҳамчунон Алишери Навой дар «Девони форсӣ»-и худ барои ҷаҳонӣ қасидаҳои «Дарёи аброр» ё «Баҳру-л-аброр» ва «Мироту-сафо»-и Амир Хусрави Дехлавӣ қасидаҳои худ «Тухфату-л-афкор» ва «Насиму-л-хулд»-ро изизра бастааст. Доир ба таърихи инсонӣ қасидаи аввал Навой дар «Хамсату-л-мутахайирин» ин накшни меовард:

«Рӯзе дар ҳузури Мавлавӣ (Ҷомӣ – А.М.Х.) аз ҳар навъ сухан мерафт. Дар аснои сухан зикри қасидаи «Дарёи аброр» Амир Хусрав рафт. Ин фақир дар таърифи он қасида муболии кардам ва ҳақ ҳам будам, зоро машҳур аст, ки Амир Хусрав гуфта, ки: «Агар ҳаводиси афлок ва навоиби рӯзгор ашъорамро аз саҳифаи замона нобуд созад» ҳамон қасидаи «Дарёи аброр» - ам бокӣ бимонад, кофӣ аст. Зоро ҳар кас, ки онро бихонад, ки тасарруф ва иқтидори ман дар мулки шоирий ба ҷо аст: Вале ҳамин гуна бошад ҳам, ин фақир намебоист дар маҷлиси он ҳазрат таърифро ба дараҷаи ифрат мерасонид. Он ҳазрат нагуфтанд, мачлис ба охир расид... Подшоҳ ҷиҳати гузаронидни фасли зимистон озими Марв буд, баъд аз ду-се рӯз барои иҷозат ба хидматашон расидам. Эшон иҷозат доданд ва аз бағали худ берун оварда, ба ман дароз карданд. Кушодам, ки ҷаҳонӣ «Дарёи

мегүяд:

уданд,
нд[1, 372].

анд,
анд[11, 137-138].

юс кард.

авии Амир Хусрав

хочат надорад. Аз

гирифт, ки кудрат

и имкон додааст. К

ехлавий ҳамдастов

форсий»-и худ ба

«Мироту-л-

«Тухфату-л-афкор»

ба таърихи ишш

ириин» ин накт

) аз ҳар навъ шеъ

и «Дарёи аброр»

и қасида муболиг

и Амир Хусрав гү

иби рӯзгор ҳам

он қасидаи «Дар

юс, ки онро бихона

ки шоирий ба чи

ебоист дар маҷли

ид. Он ҳазрат чи

хати гузаронидав

рӯз барои иҷозат

з багали худ вара

ки ҷавоби «Дар

абор» қасидаи «Луччату-л-асрор» будааст, ки дар ҳамин чанд рӯзе ба риштаи назм қасидаанд...

Бо ниёзандӣ ба асп савор шуда озими роҳ шудам... ва қасидаро бо ҳушҳолӣ ҳонда мерафтам, ба хаёлам матлаъи қасидаи «Тухфату-л-афкор» хутур кард. Пас аз мувосилат он матлаъро навишта ба ҳасти қосиде ба он ҳазрат фиристодам ва илтимос кардам, то агар ба тамом кардан лойик бошад ва ишпорат гардад машгулӣ намоям ва илло хайр.

Он ҳазрат дар руқъаашон таърифҳо карда, тавсия фармуда буданд то тамом қунам».

Матлаъи «Дарёи аброр» ё «Бахру-л-аброр»-и Амир Хусрав ин аст:

Кӯси шаҳ ҳоливу бонги гулгулаш дарди сар аст,
Ҳар кӣ қонеъ шуд ба ҳушку тар, шаҳи баҳру бар аст[1, 801].

Ҷавоби Навоӣ-Фонӣ бо ин матлаъ сар мешавад:

Оташин лаъле, ки точи ҳусравонро зевар аст,
Аҳгаре баҳри хаёли хом пухтан дар сар аст[11,247].

Матни қасидаи Амир Хусрав дар нусахи гуногун аз 105 то 110 байт буда, қасидаи Навоӣ-Фонӣ шомили 99 байт аст. Бояд гуфт, ки дар ҳар ду қасида матолиби фалсафӣ-иҷтимоӣи гӯяндагони онҳо вобаста ба давру замонашон ҷой дорад.

Давлатшоҳи Самарқандӣ таъсири адабии Амир Хусравро бар Амир Алишери Навоӣ таъйид намуда, вобаста ба қасидаи «Тухфату-л-афкор» менависад: «Дар ҷавоби қасидаи «Бахру-л-аброр»-и Ҳоҷа Хусрав ин мири кабирро қасидаи гаррост ва гумони муаллиф чунон аст, ки ин ҷавоб бар аҷубаи дигарон фазл дорад.... Агарчи Амир Хусрав муқаддам ва соҳиби фазл аст ва дар «Бахру-л-аброр» маъорифу ҳақоиқ ва хаёлоти дақиқа эрод карда ва назди орифон мукаррам ва муazzзам аст. Аммо ин амири кабир низ доди маъонӣ дода ва дар шоириву суханпарварӣ ва намудани хаёли хос тақсире накарда, байт:

Ин ҳаст ҷавобе на кам аз гуфтаи Хусрав,
Бал, к-ин ду сухан хубтар аз якдигар афтод»[12, 562-569].

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Қасидаи дигари Амир Ҳусрав, ки ба он Навой-Фонӣ пайравӣ карда, қасидаи «Иасиму-л-хулд»-и худро эҷод намудаву табъи худро озмудааст, ба ин матлаъ аст:

Дилам тифл асту пири ишқ устоди забондонаш,
Савода-л-ваҷӯҳ сабқу масканат кунҷи дабистонаш[1, 825].

Амир Алишери Навой – Фонӣ дар ҷавоб гуфта:

Муаллим ишқу пири ақл дон тифли сабакҳонаш,
Фалак дои баҳри таъдиби вай инак ҷарҳи гардонаш [11,256].

Бад-ин вазну қоғия Афзалиддин Ҳоқонии Шервонӣ ^{ва}
Мавлоно Ҷомӣ низ қасидаҳо доранд.

Мавзӯи мавриди назар, яъне муносибати ба осору афкори суханвари маъруф Амир Ҳусрави Дехлавӣ аз худ нишондода Алишери Навой-Фонӣ аз масъалаҳои муҳимми суханшиносист. Ба қавли адабиётшиноси тоҷик Абулғани Мирзоев: «Ин мавзӯ маъсалае нест, ки бидуни таҳқиқоти васеъи таъриҳӣ ва адабӣ дар жа маърӯза ва ё чунин як мақолае ҳаматарафа ҳал намудани он мумкин мешуда бошад»[Мирзоев, 211]. Чунонки рӯзгори сиаришуда ва фаъолияти адабии ҳам Амири Ҳусрави Дехлавӣ ^{ва} ҳам Навой-Фонӣ, ҷӣ тавре маълум аст, дар муҳити иҷтимоиёни фарҳангии ду асри алоҳидай хос, асрҳои XIII ва XV ҷараён ёфтааст. Иловатан ин ҳар ду шахсияти барӯманд бо ҳукумати вакти ҳуд алоқаи наздик доштанд, қамобеш шарики фаъолиятҳои сиёсӣ иҷтимоии давр буданд. Барои он ки муносибати нурраи нисбат ба осори Амир Ҳусрави Дехлавӣ доштаи Навой-Фониро фарғирифта бошем, илова бар муқоясаи осори ба ҳам алоқаманди ҳуду устоди сухан, моро зарур аст, ки афкори ҷамъияти, рӯҳияни ҳаёти фарҳангии асрҳои XIII -и Ҳиндустон ва XV –и Ҳироти Темуриро дар ҳамbastagӣ бо дигар авомили иҷтимоии алоқаманди ҳамаҷониба дида бароем.

Хулоса Алишери Навой-Фонӣ дар «Девони форсӣ»-и худ ^{ва} осори Амир Ҳусрав лафзану маънаван таъсир бардошта, Амир Ҳусравро устоду раҳнамои худ ҳисоб мекунад ва шогирди чунин ҳуд суханвари тавоно буданро мояни ифтихору сарфарозӣ шуморидааст.

СУХАНШИНОСӢ, № 2 2013

Китобнома:

1. Амир Хусрави Дехлавӣ. Осори мунтаҳаб. Дар чаҳор чилд, ҷилди ҷаҳорум. Ба ҷон тайёркунандагон М. Бақоев, Ҷ. Додалишоҳ. -Душанбе: Ирфон, 1975. - С. 10.
2. Гибб Э. Таърихи назми туркӣ (ба лисони инглисӣ). Лондон, 1900.- С. 99-100.
3. Мирзоев Абдулғани. Сездаҳ мақола. -Душанбе: Ирфон, 1977, саҳ.211.
4. Сатторов А. Афкори адабӣ ва эстетики Абдураҳмони Ҷомӣ. -Душанбе, 1975. - С. 83-84.
5. Иқтибос аз нусхай қаламии муаллифи ин сатрҳо.
امیر علیشیر نوای. محاکمه اللغتین. تورخان گنجه بی. تهران 1388
- امیر علیشیر نوای. محبوب القلوب. به تصحیح کونتووف. شهر لنینگراد 1948
- امیر علیشیر نوای. ميزان الاوزان. به احتمام عزت سلطانوف. تاشкند 1949
- امیر علیشیر نوای. حیرت الابرار. طبع پارسا شمسی یوف. تاشкند 1970
- امیر علیشیر نوای. فرهاد و شیرین. تашкند 1961
- امیر علیشیر نوای. دیوان فارسی. (منتخب). مرتب و مولف سرسخن علی محمدی. 11. دوشنبه نشریات عرفان 1993
12. دولشاه سمرقندی. تذکرہ الشعرا. به تصحیح و تحقیق محمد عباسی. تهران 1337

Али Муҳаммади Ҳурӯсонӣ

ВЛИЯНИЕ АМИР ХУСРАВА ДЕХЛАВИ НА НАВАИ-ФАИИ В ЕГО «ПЕРСИДСКОМ ДИВАНЕ»

Амир Хусрав Дехлави (1253-1325), знаменитый персоязычный поэт и мыслитель XV века Индии, был прославлен в литературной школе Герата эпохи тимуридов. Знаменитые поэты этого периода – Мавлоно Нуриддин Абдурраҳман Джами (1414-92), Амир Алишер Навои (1441-1501), Мавлоно Бииои (1453-1512) в своих газелях, касыдах и крупных месневи широко использовали богатое и разнообразное творчество Амир Хусрава Дехлави. В статье рассматривается влияние Амир Хусрава Дехлави на творчество Навои-Фони, особенно на его «Персидский диван».

Ключевые слова: Амир Хусрав Дехлави, Амир Алишер Навои-Фони, персидско-таджикская поэзия, касыда, газель.

**INFLUENCE OF AMIR KHOSRAV DEHLAVI ON
NAVAL-FANI ON HIS "PERSIAN DIVAN"**

Amir Khosrav Dehlavi (1253-1325), the famous Persian writer and thinker of the XV century of India was very glorified in the literary school of Herat of Timurid's period. Famous poets of this period - Mawlana Nuriddin Abdurrahman Jami (1414-1492), Amir Alisher Navoi (1441-1501), Mawlana Bina (1453-1512) in their ghazals, qasidas and large mesnevi widely used the rich and diverse creative of Amir Khosrav Dehlavi. In present article discusses the influence of Amir Khosrav Dehlavi on Navai-Fani's works, especially his "Persian Divan."

Key words: Amir Khosrav Dehlavi, Amir Alisher Navai-Fani, Parsi poetry, qasida, ghazal.

Мисбоҳиддини Нарзикул

“ЭЪҶОЗИ ХУСРАВӢ” ВА ГУСТАРИШИ НАЗАРИЯИ НОМАНИГОРӢ ДАР ШИБХИ ҚОРАИ ҲИНД

Дар миёни осори манзуму мансури Амир Хусрави Дехлавӣ, ки ҳанӯз дар замонаш мақбули хосу ом шуда буд, аз нигоҳи илмӣ мухимтарин ва арзишмандтарин китоби насрин ў рисолаи бузургҳаҷми “Расоил-ул-эъҷоз”, маъруф ба “Эъҷози Хусравӣ” меобщад. Сабки нигориш ва маърифати комили он агарчи барои ҷонандай имрӯз гарон менамояд, дар рӯзгори муаллиф ба мисли сабки аз лиҳози тарзи баён содаю равони осори манзуми шоир мақбули аҳли илму адаб қарор гирифта буд. Беҳуда нест, ки Мулло Шаҳоби Муаммой ном донишманд насрин ўро “дилкаштар аз мои маъин” ва назми ўро “софтар аз оби зулол” (Мир Хусрав ҳусрави ҳуқуки сухан, - Он муҳити фазлу дарёй камол. – Насри ў дилкаштар аз мои маъин, - Назми ў софтар аз оби зулол) донистааст [4, 36].

Агарчи китоби “Расоил-ул-эъҷоз”-и Амир Хусрави Дехлавӣ зодгоҳи ў чопи сангӣ шудаасту ба он ба забони урду тақризе муроҷаӣ нигоштаанд, ҳанӯз дар он сарзамин ба таври бояду шояд инохта нашудааст. Дар китоби “Донишномаи адаби форсӣ”, ки ҳакиқати адаби форсӣ дар Шибҳи қора (Ҳинд, Покистон, Бангладеш) меобщад, оид ба “Расоил-ул-эъҷоз” мақолаи чудогонае навишта шудааст. Танҳо номи китоб зикр гардида ва ба моддаи “Амир Ҳусрав” ирҷӯ шудааст [5, 221].

Дар мақолаи первомуни ҳаёт ва эҷодиёти Амир Ҳусрав ғарзди музалифшуда, ки муаллифи он Барзгар аст, дар шумори осори мансури шоир аввал исми “Расоил-ул-эъҷоз”/ “Эъҷози Хусравӣ” зикр гардида, дар бораи он ба таври хеле мухтасар маълумот дода шудааст. Аз ҷумла, омадааст, ки “...Амир Ҳусрав... бо навовариҳои таҳаввули солиме дар насрнависӣ эҷод мекунад”.

Дар ҳакиқат, пас аз интишори китоби мазкури Амир Ҳусрав ғарзди музалифи китобҳо оид ба иншонависии форсӣ дар Шибҳи қора ба таври ҳайратовар вусъат меёбад. Ҳоло дар дасти мо феҳристе аз осори барҷастаи дар заминай иншонависии форсӣ таҳия шуда мавҷуд аст, ки онро Нӯшободӣ танзим кардааст. Дар феҳристи мазкур, бо истинод аз феҳристи китобҳои форсии чопи сангӣ ва

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

нусхаҳои камёби китобхонаҳои кишварҳои Шарқу Ғарб ~~ва~~ сарчашмаҳои форсии мавҷуд дар Шибҳи қора, 649 номгӯйи чунин осори дар адвори гуногуни таъриҳӣ дар марказҳои адабии мухталиф таълифшуда гирд оварда шудааст. Кулли китобҳо дар асоси зикри мушаххасоти зайл номбар шудаанд: номи асар, номи нависанда, маҳалли нигаҳдорӣ ва шумораи он, соли нигориш ~~и~~ соли чоп ва ё соли китобат.

Дар ҳамин феҳрист китоби “Расоил-ул-эъҷоз” ҳам ҷой дошудааст, аммо мушаххасоти он комил нест. Ба ин маъни, ки маҳалли нигаҳдорӣ ва шумораи он муайян нест. Дар ин миён ~~аз~~ лиҳози хронологияи таъриҳӣ “Расоил-ул-эъҷоз” қадимтарин асар маҳсуб мешавад, ки соли таълифи он 651-725 қ. ва соли чопаш 1295 қ./1876 м. дар Лакҳнав нишон дода шудааст. Зоҳирان, нусуҳаттии “Расоил-ул-эъҷоз” дастраси Нӯшободӣ набудааст.

Осори дар феҳристи мавриди назар зикр гардидаро аз лиҳози соҳт ва таркиб ба таври зайл дастабандӣ кардан мумкин аст. Осоре, ки дар заминай назарияи насири номанигорӣ таълиф шудаанд; 2. Маҷмӯи номаҳои ашҳоси маротиби гуногун мукотибот; 3. Алқоб ва одоби номанигорӣ; 4. Инҷои сибен; 5. Баёзи руқаот; 6. Баёзи назму наср; 7. Таърихи мукотибот; 8. Маҷмӯаи тарассул ё худ инҷои тарассул; 9. Таълими мубтадиён; 10. Ҳукмномаҳо; 11. Даствурулиншоҳо; 12. Даствуруламалҳо; 13. Намунаҳое аз муншаот; 14. Дебочаҳо; 15. Руқаоти ашҳос; 16. Шарҳи руқъаҳо; 17. Шарҳи мукотибот; 18. Шаҳрошӯб (дар инҷо); 19. Заруриёти номанигорӣ; 20. Фарҳангги вожаҳои дастурулиншоҳо; 21. Қавоиди иншонависӣ; 22. Маҷмӯаи тарассул ва намунаҳои бузургони Ҳинд; 23. Мусталеҳоти муншиён.

Дар ҳамин феҳрист се асари зайл ҳам ба назар мерасанд, ки зоҳиран баргирифта аз “Расоил-ул-эъҷоз” ва ё баҳшҳои ҷудогони онанд, ки дар шакли китобат мавҷуданд:

1. “Ҳаёлоти Амир Ҳусрав”/ “Унвони номаи ҳаёлот”/ “Инҷои Амир Ҳусрав”/ “Ҳаёлоти Ҳусрав”.
2. “Муншаоти ақдаси Амир Ҳусрави Деҳлавӣ” (725 қ.).
3. “Муншаоти Амир Ҳусрав”/ “Руқаоти Амир Ҳусрави Деҳлавӣ” (725 қ.).

Аз шиносой бо соҳт ва мундариҷаи осори дастраси ~~да~~ заминай иншонависии форсӣ таълифшуда маълум мешавад,

Шарқу Фарб 649 номгүйи чунин марказҳои адабии Кулли китобҳо дар ном: номи асар, номон, соли нигориш

ъчоз” ҳам ҷой додааст. Ба ин маънӣ, қиест. Дар ин миён аз ӯз” қадимтарии асар ва соли чопаш 1293 ст. Зоҳирац, нусуха набудааст.

гардидаро аз лихози рдан мумкин аст: 1. номанигорӣ таълиғ ротиби гуногун ва 4. Ишои сибён; 5. риҳи мукотибот; 6. ӯзими мубтадиён; 10. Ҳастуруламалҳо; 13. Руқоати ашҳос; 16. аҳрошӯб (дар ишои ҳон дастурулиншоҳо, ҷассул ва намунаҳшиён).

назар мерасанд, баҳшҳои ҷудогонаи ҳаёлот”/ “Ишои Ҳивӣ” (725 к.). Амири Амир Ҳусрав

кори дастраси дар шайлум мешавад,

оҳо аз бисёр ҷиҳат ба китоби “Расоил-ул-эъҷоз”-и Амир Ҳусрави Ҷемъият қаробат доранд. Чун амри тақаддум дар ин роҳ аз Амир Ҳусрав аст, метавон гуфт, ки муаллифони чунин китобҳо ҳангоми таълифи осорашон ба кори Амир Ҳусрав ва назариёти ироа мудаи вай таваҷҷӯҳ доштаанд.

Соҳт ва таркиби баъзе аз асарҳои дар Шибҳи қора таълифшуда ӯзоҳ бар онанд, ки муаллифони кутуби иншои Амир Ҳусравро, пеш аз ҳама, аз нигоҳи соҳтор идома додаанд. Мисоли китоби “Ишои Фоиқ” аст, ки дар панҷ фасл ба қалами Файзи Фоиқ тадвин ёфтааст. Июни дигари ин китоб “Дастур-ул-иншо” буда, рисолаи аз нигоҳи ҳаҷм қӯҷакест, ки дар Лоҳур ҷопи сангӣ будааст [17].

Ҳофиз Муҳаммададдин, ки ин китоб ба эҳтимоми ў ба табъ расидааст, дар хотимаи табъ китобро чунин тавсиф намудааст, ки муболига намебошад: “Китоби судманд, иншои манфиатпайванд, юлии тариқи навиштани иборати орӣ, дастури иншотирозӣ, насли мумтанеъ, мубтадиён аз ў бағоят мунтафеъ, ҳифзи таърифтанро лоик, “Дастур-ул-иншо” ном, машҳур ба “Ишои Фоиқ”, муштамил бар одобу алқоб ва макотиби маротиби сегона, ҷовии тамомии қавғизи зарурӣ...” [17, 32].

Файзи Фоиқ дар сабаби таълифи китоб овардааст, ки рӯзе дар маҳфили навоб Қосим Алихон “тақрибан амри ҳоле исдор ёфт, ки соҳибзодагони баландиқболи мо ба давлат дар хутутнависӣ тунончи бояд маҳорате надоранд. Агар ҷанде алқобу одоб ва муросилорту мукотиботи муншиёна ба ҳифзи маротиб ба иборати ҷалиси хотири аниս мувофиқи ҳол навишта ояд, бефоида иаҳоҳад буд. Лоҷарам бар тибқи иршоди он воломанзалати маъониманқабат камари саъӣ бар миёни ҷон бастам ва дар андак ҷон мухтасаре тартиб додам ва чун мунтавӣ бар завобити ҷоншост, мавсум ба “Дастур-ул-иншо” гардонидам [17, 2].

Аз ин ҷо бармеояд, ки китоби “Ишои Фоиқ” низ дастури ҷависандагӣ буда, бо мақсади муайян ва риояи мартбаи мухотаб мувофиқи ҳол тадвин ёфтааст. Фаслҳои китоб ҳам далолат бар ҳамин маънӣ мекунанд:

Фасли аввал “Дар таҳрири алқоб ва одоб, ки хурдон ба бузургон менависанд” унвон дошта, алқоб ва одоберо, ки ба бузарои азимушашаи, умарои номдор, ҳавонини рӯзгор, мирзоёни

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

бузург, содоти узом, қозӣ, муфтӣ, уламою фузало, фуқарову машоҳир фарзандон ба волиди бузургвор, фарзандон ба модар, бародарон хурд ба ҳоҳари калон, аму маъа вуруди хат, маъмун, бародари калон ва шогирдон ба устодон менависанд, дар бар мегирад.

Фасли дуввум “Дар тастири алқоб ва одоб, ки ҳамсарон ҳамсарон менигоранд” ва фасли севум “Дар тасвиди алқоб ва одоб, ки бузургон ба хурдон ракам месозанд” номида шудаанд, ки ҳови алқоб ва одобеанд, ки аз исми фаслҳо бармеоянд.

Фасли чаҳорум “Дар тарқими парвона ва шикқа ва тамассук ва форигхаттӣ ва гайра” номгузорӣ шуда, шомили намунаи шикқаҳои аҳлкорони имтиёз, парти заминдорӣ, шаққачоти бобулкорон гайри имтиёзӣ, чанд парвона, форигхаттӣ, тамассук, ҳозирзоминӣ, молзоминӣ, сарҳат, чанд рӯкъа, гумнома, дарзинома, сақтинома асп, гарқинома асп, ҷеҳраи савор, ҷеҳраи пиёда мебошад. Намунаҳои овардашуда ҳүҷҷатгузории рӯзмарраро мемонанд, дар муносиботи катбии байни мардум ҳамарӯза ба кор мераванд. Нақли намунаи зерин, ки “Руқъаи навид” аст, баёнгари ба иборат салис ва мувофиқи ҳол навишта шудани дастурулиншоҳои мазкур мебошад: “Ба таърихи панҷуми шаҳри ҷамодиюлохир, ба рӯз ҷумъа тақриби маҷлиси машоҳир ва фуқаро таъйин ва тақрир ёғли, аз як поси рӯз баромада то шом. Ҳар гоҳ ба мизочи муборак равнақафзои базми якчиҳатӣ шаванд” [17, 22].

Дар фасли панҷум, ки “Дар таҳрири баъзе хутути зарурӣ ҳоғази шаръӣ” унвон дорад, намунаи тамлиқнома – ихтиёрдор моликияти худро ба касе супоридаи, софинома – барои таъйин муносиботи сарди тарафайн, ки ба ифоқа омадаанд, амонатнома – қабули амонат аз касе ва ваъдаи саломат расонидан, оқнома – ҳардани фарзанд, талокнома, тавбанома, ваколатнома, озоднома, васиятнома, истишҳоднома, истиғтонома – дар мавриди ишқома пеш омадан аз соҳибони шаръ суол кардан, хилофатномаи машоҳир қиболай никоҳ ва сурати ҳол – мисли баёнот таҳрир гардидаанд.

“Иншои Фоик” имрӯз низ аҳамияти худро гум накардаад. Бахусус агар ба назар бигирем, ки он дар кори омӯхтагӣ нависандагӣ барои сибён ҳоло ҳам ҳусусияти дастурӣ дорад. Дар ин китоб, бар хилоғи тариқи Амир Ҳусрав, порчаҳои шеъри ҳекам ва оёти қуръонӣ аз он ҳам камтар истиғфода шудаанд.

Чан
соҳиби
китобҳо
Муҳамм
иборат
мундари
толибии
фарзанд
“Иншои

Ин
бузургта
амсоли
тамассук
мактубҳо
рисолаи
оварда
умумин м

Ҳам
нағиси
В/281 дар
дилкушо
Барилавӣ

“Инш
бузургта
тадвин ш
табакаи а
муштами
форигхатт
мебошад.
бахшиҳои
муҳотабо

Фараз
шудааст, к
ба иборат
мубтадиро
таҳрир” да
мусаҷҷаъ

зали, фуқарову машоҳи ба модар, бародарон шамун, бародари қадим мегирад.

одоб, ки ҳамсарон батасвили алқоб ва одобнида шудаанд, ки ҳамоянд.

за шикқа ва тамассук шили намунаи шиккани аккачоти бобулкорони тамассук, ҳозирзомини дарзинома, сақтинома ҳураи пиёда мебошад. Ҳаррарро мемонанд, ҳарӯза ба кор меравад, баёнгари ба иборат астурулинишоҳои маънӣ замодиолоҳир, ба рӯз тайин ва тақрир ёғти ба мизочи муборак оғоз [2].

бъазе хутути зарурӣ – қиснома – ихтиёрдоронома – барои тайиғомадаанд, амонатнома – расонидан, оқнома – ваколатнома, озоднома – дар мавриди ишқонд, хилофатномаи машҳор таҳрир гардидаанд.

худро гум накардан дар кори омӯҳтагти дастурӣ дорад. Дар ин порчаҳои шеъри Ҳамроҳи фода шудаанд.

Чанд китоби дигаре ҳам пешорӯ дорем, ки ҳамгун бо равиши соҳиби “Иншои Фоик” нигошта шудаанд. Аз ҷумлаи чунин штобҳо яке “Иншои Форук” мебошад, ки ба эҳтимоми Муҳаммади Сиддик чопи сангӣ шуда ва аз бисту чаҳор саҳфа шборат аст [16]. Муаллифи китоб Форук ном дошта, дар ҳусуси ҳундариҷаи китоб овардааст, ки “руқъае ҷанд, ки ҳангоми толибилмӣ иттифоқи таҳрираш афтода буд”, барои ҳондани фарзандонаш ва дигар мубтадиёну сибён фароҳам оварда, ба “Иншои Форук” мавсум соҳтааст, то аз ўёдгоре монад.

Ин китоб чиљу ду мактуби ҳаҷман аксар қӯҷак ва ғоҳе андаке бузургтарро дар бар мегирад ва дар охир хутут ва қавоғизи зарурӣ, ҳосоли сорифак бобати сақатии аспи модина, сақатиномаи асп, тамассук ва форигҳатӣ оварда мешавад. Зоҳирон, аз ҳилоли мактубҳо маълум мешавад, ки мусанниф кулли мазоминеро, ки дар рисолаи “Иншои Фоик” ба таври дастабандӣ ва бо низоме ҳос оварда шудаанд, ба ҷуз ҷанд намуна, ки зикр гардид, таҳти ұнвони ұмумии мактуб ҷой додааст.

Ҳамроҳ бо китоби “Иншои Форук” дар бахши китобҳои ғафиси китобхонаи марказии Доғишгоҳи Текрон таҳти шумораи В/281 дар як муқова китоби дигаре ҳам ба назар расид, ки “Иншои дилкушо” ұнвон дошта ба қалами Сайдид Нисор Алӣ Бухории Барилавӣ таълиф шудааст [11].

“Иншои дилкушо” нисбат ба китоби пешин аз нигоҳи ҳаҷм бузургтар буда, бо ҳоҳиши дӯстони мусанниф дар чаҳор қисми таҷдивин шудааст. Қисми аввал ба табакаи аъло, қисми дувум ба табакаи авсат, қисми савум ба табакаи адни ҷаҳони ҳол, ҷакнома, ғоригҳатӣ, зоминӣ, ориятнома, қабулият, сарҳат ва гайра мебошад. Аз муҳтавои номаҳо бармеояд, ки таснифи табакотӣ дар баҳшҳои ҷудогонаи китоб аз нигоҳи иҷтимоӣ набуда, балки меъёр муҳотабони номаҳо аз мавқеи ниғоранд мебошад.

Ғарази аслии таълифи анвои мактубот чунин шарҳ дода шудааст, ки бо ҳоҳиши дӯстони муаллифи китоб “мусаввадоте ҷанд ба иборати саҳлу осонтар бар вафқи муҳовараи аҳли ин замон, ки мубтадиро ҳондану фаҳмидани он гарон наояд, ба силсилаи таҳрир” даромадааст, зоро ки табииати тифлон аз дарёғти ибороти мусаҷҷаъ ва мураҷҷаз орӣ мебошад. Яъне, дар китоб “ҳатте

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

маъдуд, ки абнои рӯзгор ба ҳамдигар менависанд ва алқобу одоби ҳар як ба ибороте, ки ба табииати тифлони мубтадӣ мувофиқат кунад ва ба фаҳм наздиктар бошад”, чамъ омадааст.

Тарзи баёни ҳунармандонаи Амир Ҳусрав низ мавриди таваҷҷӯҳ ва пайгирии баъзе аз муаллифон қарор гирифтааст. Дар бештари маворид қӯшидаанд, таркибу иборот ва ҷумлаҳоро бо шевай соҳиби “Расоил-ул-эъзоз” зиннат бидиҳанд. Аз ҷумлаи китобхое, ки бо ҳамин услуг нигошта шудаанд, яке “Иншои Модҳуром” мебошад [18].

Ин китоб аз ду фасл ва хотима иборат аст. Фасли аввал муҳтавӣ бар “ғароизу аҳком ва авомиру хутут, ки аз забони навоӣ Лутфуллоҳон ва навоб Қўкалтошон барнигошта”. Ҷунонки дар муқаддима ҳам тавзех медиҳад, дар ин фасл номаҳои он дуро, ки дар нусҳаи баёзҳо мегашта, чамъ овардааст. Фасли дуввум мутазамин бар “макотиб, ки худ ба аъизза ва ухибо ба қалам оварда”. Хотима дар муноҷот ва ҳатми китоб аст.

Пайравии муваффақонаи Амир Ҳусравро дар заминаи мазкур дар лобалои китоби “Иншои файзрасон” ба мушоҳида гирифтани мумкин аст. Ин китоб ба эҳтимоми Муҳаммади Абдурраҳмон ибни Муҳаммади Рӯшан дар Конпур ба чоп расидааст [13].

Муаллифи китоб Ҳафизуллоҳи Ромпурӣ буда, таснифи ўбинобар муштамил буданаш бар чаҳор файз ба “Иншои файзрасон” мавсум ёфтааст. Файзи аввал “Насре, ки ба хидмати бузургони саъодат таҳдил пазирад”, файзи дувум “Хутуте, ки ба ҳамсарон пирояи тастири гирад”, файзи савум “Мактуботе, ки дархӯри хурдон бошад” ва файзи чаҳорум “Иборате, ки ба таври қиболоти шаръӣ ва муомилот ва ба сурати суратҳол ва тамассук ва гайра сурати тарқим ёбад” номида шудааст.

Ромпурӣ барои мартабаи муҳотаб, яъне котиб ва касе, ки мактуб ба номи ўнигошта мешавад, табақабандии хосеро асоснома намудааст, ки ба тариқи зайл аст: “Маротиби котиб ва мактуб илайҳӣ хоҳ ба эътибори умр, хоҳ ба давлату зар ва хоҳ ба камолу ҳунар аз се савое мутаҳакқиқ намешаванд: олий, мусовӣ, донӣ. Ва ҳар як аз ин ба се қисм мунқасим аст: андак олий, бисёр олий, ниҳоят олий; мусовӣ, мусовии моил ба улув, мусовии моил ба дунув; андак донӣ, бисёр донӣ, ниҳоят донӣ” [13, 6].

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

2013

санд ва алкобу одоби мубтадй мувофиқат дааст. Хусрав низ мавриди рор гирифтааст. Дар рот ва чумлахоро бо идиҳанд. Аз чумлах удаанд, яке “Иншоат аст. Фасли аввал, ки аз забони науобигошта”. Чунонки дар номаҳои он дуро, дааст. Фасли дуввум ва ухидбо ба қалон аст. Мар дар заминаи мазкур а мушоҳида гирифтаммади Абдурраҳмон расидааст [13].

Буда, таснифи бор файз ба “Иншоате, ки ба хидмати дувум “Хутуте, ки босавум “Мактуботе, “Иборате, ки ба ташрифат суратҳол ва тамассукъи котиб ва касе, абандии хосеро асоси котиб котиб ва маъндуз зар ва хоҳ ба камони олӣ, мусовӣ, донӣ, к олӣ, бисёр олӣ, инши и моил ба дунув; а

Барои маълум гаштани тариқи нигориш дар китоби мазкур штохабан намунаи зерин нақл мешавад: “Ирсоли чизе. Фалон чиз ба волочаноб марсул ё мурсал гашта, ё ба назари файзасар мегузаронад, ё шарафандӯзи мулоҳизаи олӣ, ё мушриф ба волоҳидмат мегардонад, ё ба тарсили фалон чиз худро ба ёд ё фарёди файзбунёд медиҳад, ё ба иблоги фалон чиз худро ёд медиҳонам, ё мақрун ба ёддихӣ мегардонам, ё ба таблиги фалон чиз мушарраф ба ёддихӣ..., ё ба амри марҳамати бузургона: Агар қабул афтад, зихӣ иззу шараф.

Ё агар ба дараҷаи мақрун шавад, аз қаринаи фадавӣ ё бандарварӣ, ё аҳқарнавозӣ дур наҳоҳад буд... Ё зиёда аз ин мутасавир нест, ки нигоҳи қабул ё назари иқбол, ё ҷашми иҷобат ба он афтад, ё ба гӯшии ҷашм илтифоти мулоҳиза равад, ё ҷойинаи шариф мутаваҷҷехи он, ё бо он шавад” [13, 39].

Аз ин иқтибос маълум аст, ки намунаи мукотибот дар китоби мавриди назар аз сойири дастуроти нависандагӣ фарқ дорад, ин ҷо мавориди дигар фақат турӯки мухталифи адои матлаб нишон мешавад. Ҳафизуллоҳи Ромпурӣ дар оғози китоби худ мукаддимаи кӯтоҳе овардааст, ки дар он андешаҳои назарии ӯ оид ба ақсоми қаломи мансур – мурҷаз, мусаҷҷаъ, орӣ ва шарҳи мутасари онҳо, адавоти гайри мустаҳсан, адавоти ҷойизи мустаҳсан ироа шудаанд. Пас аз шарҳи ҳар қадом аз ақсоми мубри мегӯяд, ки “бидон, ки ин ҳар се қисм ба ақсоми сулса ҷомом ёфт: салис, дакиқ, рангин. Салис - он ки алфози мутавваци мальнусулистеъмол ва иборати салиси хотири аниս мутасабати таъсис дорад. Дакиқ – он ки матонату дикқати бисёр шарҳи бошад ва ба тааммули тамом мазмунаш тавон фаҳмид ва он чанд навъ аст: дикқати лафзӣ ё мальнавӣ, ё истилоҳӣ, ё таҳйили, истилоҳоти мушкила дар он мундариҷ бошад. Рангин – он ки муносиботи ҳар чиз дар он навишта бошанд. Масалан, агар ҷои боя навиштан манзур бошад, гулу булбулу гуичаву шукуфаву гулу шоҳу бор ва гайра барнигоранд. Ва агар зилъи дарё ва кон мон ва шатранҷ ва ганҷина ва улуми нахву сарфу арӯзу қофия гайра ҳам таҳrir намудан хоҳад, муносибати онҳо арқом монанд” [13, 6].

Равиши нигориш ба эътибори зиль ва муносиботи ҳар чиз аз мухтассоти услубӣ ва тарзи Амир Хусрав буда, бо истилоҳи

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

“нисбат” ва таъкиди риояти нисбат дар саросари калом мушаххас гардидааст.

Муаллифи “Иншои файзрасон” ҳар се аз ақсоми салис, дақик ва рангинро ба се қисми зайл мунқасим кардааст, ки далолат бар умқи назари таҳлили ӯ мекунад: “Ҳар як аз ин ҳар се ба се қисм мунқасим аст: олимона, шоирона, муншиёна. Олимона – он ки дақоиқи лафзию маънавӣ аз луготу истиъорот ва гайра дошта бошад. Шоирона – он ки ташбеҳоту тамсилот ва таҳйилот дорад. Муншиёна – он ки адой матлаб ба мӯчиби муҳовараи рӯзмарра бо шустагӣ ва руқтагии (соғӣ) такрир бошад” [13, 6].

Чунин таснифоти калом дар таҳхиси муҳтассоти сабкпинохти намунаи макотиби дастуруламалӣ ва осори назарии дар заминаи ишо ва нависандагӣ таълиф шуда дорои аҳамияти илмӣ-тадқикий мебошанд.

Хотимаи “Иншои файзрасон” низ хусусияти назарӣ дорад. Китоб бо фасли кӯчаке ба охир мерасад, ки “Истилоҳоти муншиён, ки барои ҳар шайъ муқаррар шудааст” номида шудааст. Дар ин фасл бисту се истилоҳ ба тартиби зайл шарҳ дода шудааст: “Нафар – барои одам, раъс – асп ва астар, қалода – шеру паланг ва сагу ҳаргӯш, манзил, қитъа – алмос ва лаъл ва зумуррад ва ёқут ве найсалам ва пӯкароч ва фирӯза ва хат ва кишт ва зироъат ва толоб ва бοғ, силқ, тоқа, зарб, соз, даста – когаз ва тир, чуфт, чилд, зироъат, мувозӣ, фазл, фард, табақ – осмон ва замин, тула, тулача, дона, савб – ҳар чи остиндор бошад ва ҳар чи остин надорад, ўро агад нависанд” [13, 92-93].

Ин фаслро бояд ба манзалаи кӯшиши мураттаб кардан, фарҳанги истилоҳоти девони ишо ё худ китобат бишиносем, қадаме муборак аст, аммо чунин кӯшиш собиқаи қадимӣ дошта оғози он моро ба асри ёздаҳ мебарад.

Амир Хусрав дар баробари дар каломи хеш ба таври хөжгустурда истифода кардани ибораю таркиботи худсоҳт, ороҷои адабии сершумор, ки ҳам лафзиянду ҳам маънавӣ барои зебони калом ва тақвияти сабки хос аз каломи манзум низ истифода кардааст. Ин ҷо бояд таъкид кард, ки ҳамин ҷиҳати кори Амир Хусрав низ мавриди пайравӣ қарор гирифтааст. Муаллифони кутуби “Иншои файзрасон”, “Иншои дурраи ғалтон”, “Иншои

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

осари калом мушаххас диловез”, “Иншои сафири булбул”, “Иншои Модхуром”, “Иншои Дастуруссибён” ва гайра аз шеваи мазкур суд чустаанд.

Ба назар мерасад, ки пайравони Амир Хусрав кори ўро аз нигоҳи созмони дохилӣ низ пайгирий кардаанд. Масалан, муаллифи “Иншои Дастуруссибён” ба монанди Амир Хусрав суханро аз қудрати қалам меогозад ва ҳамчунин бо шеър тақвият мебахшад.

Зимнан, зикри бартарии қалам дар таърихи афкори адабии Арабу Аҷам таърихи дерина дорад. Масалан, Ибни Надим дар китоби “Алфехрист”, ки он марҷаи бисёр мухиме барои ошной бо осори бостонии милал маҳсуб меёбад, ба ин масъала таваҷҷӯҳ зоҳир намудааст. Вай фасли қӯҷаке аз китоби хешро “Суҳан дар баргарии қалам” номида ва дар ин фасл қавли чанд тан аз машҳури бузургонро, ки дар сифати қалам гуфта шудаанд, ба тарики зайл баршумурдааст: “Утби гӯяд: Ақлом сутурони заковатанд; Ибни Абӯдовуд гӯяд: Ақли бузургон зери забони қаламашон аст; Аристотолис гӯяд: Қалам иллати фоъила ва мидод иллати ҳаюлония ва хат иллати сувария ва балогат иллати мутама аст; Утби гӯяд: Ба гиряи ақлом китобҳо ҳандонанд; Қандӣ гӯяд: “Алқалам” дар вазн бо “нифоъ” (судманд – М.Н.) яке аст, зеро ф-80, н-50, а-1, ъ-70 ҷамъи он дувисту як, ҳамчунин, а-1, л-30, к-100, л-30, м-40 ҷамъи он дувисту як аст; Абдулҳамид гӯяд: Қалам дарҳастест, ки меваи он алфоз ва фикр дарёест, ки марвориди он хикмат аст ва уқули ташнагон аз он сероб гардад” [6, 16].

Чунонки маълум мешавад, ба қалам ва моҳияти он назари донишмандон мухтарамона аст, баҳусус муаллифони китобу рисолаҳои илмӣ ва динию ақидатӣ ба ин масъала бештар таваҷҷӯҳ доштаанд. Аксари онҳо моҳияти қаламро дар баёни масоили ақидатӣ ҳамгун медонанд, вале дар баробари ин табиати түғёни қаламро ҳам инкор накардаанд. Муаллифи китоби “Такмил-ул-имон ва тақвият-ул-иқон” таъкид мекунад, ки “дар табиати қалам түғёне ҳаст”, ки ўро ба баёни назари хоси хеш таҳрик медиҳад, вале ҳаросе дорад ва онро чунин баён мекунад: “Ҳақ(қ) таъоло моро аз хото ва ҳалал нигоҳ дорад ва моро ба мо нагузорад” [1, 27].

Баръакси ин Амир Хусрав чуръати хосе дорад, вай натиҷаи килкашро сазовори пайравӣ медонад ва бовар дорад, ки он баёне хоса ва дуруст аст. Чунин даъворо дар хилоли мабоҳиси “Эъҷози Хусравӣ” умуман ва дар мунозараи ҷавҳарию қалам, аз як ҷониб,

СУХАНШИНОЙ, № 2 2013

қаламу муаллиф, аз тарафи дигар, махсусан дарёфт кардан мумкин аст [2, 48-50].

Дар хилоли ин мабҳас нуктаи бисёр муҳими дигаре ҳам ба даст меояд, ки он намоёнгари кудрати маъниофаринӣ ва далеле дигар бар ибтикороти Амир Хусрав мебошад. Маизур диди тозаи вай дар шинохти моҳияти қалам ва ба кор гирифтани тарафи мунозарақунандае ҷадид бо қалам мебошад, ки аз суннати роич Ҷониши диди анъанавии қаламкашон тафовут дорад.

Тафсили ин нукта чунин аст, ки дар таърихи адабиёти классикии форсии тоҷикӣ ба таври маъмул ва марсум муқоиса қалам ҳамеша бо сайф сурат гирифтааст. Масалан, агар ба ашъори сардафтари адабиёти классикии мон устод Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ ручӯй бишавад, маълум мешавад, ки ўбо таваҷҷӯҳ ба моҳияти шамшеру қалам шеъре гуфта ва он дуро мояи ҳар пирӯзӣ донистааст:

Сухан овардаму шамшеру қалам наврузӣ,
То ба дастат бувадо мояи ҳар пирӯзӣ!
Ба сухан ме ба забон бошу ба шамшер бирез
Хуни аъдову ба тавқеъи қалам дех рӯзӣ [7, 60].

Саъдии Шерозӣ дар боби “Адлу тадбиру рой”-и “Бӯстон” хитоб ба шоҳи кишваркушой аҳли разм ва қаламро тарҷӯҳ карда парвариш ва накӯ доштани онҳоро ба таври мусовӣ баён доштааст:

Ду тан парвар, эй шоҳи кишваркушой,
Яке аҳли разму дигар аҳли рой.
Зи номоварон гӯйи давлат баранд,
Ки донову шамшерзан парваранд.
Ҳар он кӯ қаламро наварзида тег,
Бар ў гар бимирад, магӯ: “Эй дарег!”
Қаламзан накӯ дору шамшерзан,
На мутриб, ки мардӣ наёд зи зан [9, 82].

Амир Хусрав, дар навбати худ, ба ҷойи сайф “ҷавҳарӣ” ва “муаллиф”, яъне худро гузонтааст. Дар ин мавқеъ ба таври гузаро ба маврид аст таъкид бишавад, ки дар муқоиса қалам бо сайф

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

аридани маъниҳои ҷолиб ва арзишманд дар таърихи адабиёти то собықаи дерина дорад. Масалан, дар фаслҳои “Ёд кардани шамшер ва он чи воҷиб ояд дар бораи ў” ва “Ёд кардани қалам ва тоғсияти ў ва он чи воҷиб ояд дар бораи ў”, ки аз “Наврузнома”-и шансуб ба Умарӣ Хайём мебошанд, бо муқоисаи қалам бо шамшер ҷор мешавем, ки намунаи бебаҳси масъалаи мазкуранд [14, 65-71].

Ин масъала аз тариқи мақолаҳо низ баррасӣ шудааст. Аз “Устод Айнӣ дар бораи сайф ва қалам” ном мақолаи устод Ҳудой Шарифов [10, 136-142] маълум мешавад, ки Садриддин Айнӣ ҳанӯз соли 1920 ӯзвони “Сайф ва қалам” дар маҷаллаи “Шӯълаи инқилоб” колае ба ҷон расонидааст. Устод Айнӣ дар мақолаи мазкур, ки ӯзиятн иҷтимоӣ-сиёсӣ мебошад, ба сайф ва қалам бори маъноии ҳарӯри замони худро ироа кардааст, ки моҳиятн аз собықаи масъала чудо нест [8, 79-83]. Яъне, собықаи маводи лозими адабӣ ӯзони ба доираи таҳқиқ қашидани масъалаи муносибати сайф ва ҷамро дар ибтидои садаи бисти мелодӣ низ ба миён оварда, ки дар ӯзма давру замон такрор шуданаш ҳам ногузир аст.

Баҳси сайф ва қалам ғоҳе бо муносибати амир ва дабир ба ҳам ӯзди шудаанд, ки ин амал намоёнгари аҳли сайф будани амирон ба қалам иртибот доштани касби дабирӣ мебошад. Ҷунонки ӯз мақолаи “Устод Айнӣ дар бораи сайф ва қалам” оварда шудааст, Муҳаммад Авғони Бухорӣ дар китоби “Ҷавомеъ-ул-коёт” доир ба баҳси сайф ва қалам ду ҳикоят оварда, барои ӯзҳои маъни мавриди назараҳ нахуст амиру дабирро ба ҳам муқоиса кардааст [10, 137].

Ҳамин тавр, агарчи муқоисаи қалам ва сайф ҳамчун рамзи ду ӯзваи муқтадир ва “дар айни замон аз рӯйи натиҷаи ниҳоӣ ба ҳам ӯз” [10, 136] дар адабиёти мо мавзӯе маълум аст, назари Амир Ҳусрав далолат ба маъни таҳаввули нуқтаи назарҳо оид ба бодаи андепа ва тасаввуроти адабӣ мебошад.

Амир Ҳусрав ҳамду наъту манқабатро ба забонҳои арабӣ ва форсӣ овардааст. Дар китоби “Руқооти Қатил” ҳам ҳамин шева ӯзма дода шудааст.

Яке аз муаллифоне, ки баъд аз Амир Ҳусрав дар Шибҳи қора ӯзстури иншонависии форсӣ таълиф намудааст ва меҳоҳем аз вай ба таври маҳсус ёд кунем, Шералии Кусурӣ, маъруф ба Шери Ҳамла мебошад. Китоби “Иншиои файзбахш” ба қалами ҳамин

СУХАИШИНОСӢ, № 2 2013

денишманд мансуб буда, дар соли 1706/1118 қ. таълиф ёфтааст. Дар сабаби таълифи китоб овардааст, ки матолиби китобро аз хир алфози муншиёни аҳли дониш ва устодони аҳли биниш ҳӯшачи карда мураттаб сохтааст [5, 343]. Аз ин ҷо бармеояд, ки китоби қаблӣ барои муншиёни баъдӣ ҳамеша дастуруламал буда ва матолиби ҳамдигар фаровон ҳӯшачинӣ кардаанд. Ҳамчун метавон гуфт, осори дар заминаи дастури нависандагӣ пас “Эъчози Ҳусравӣ” ба миён омада гунаи дигари таълифи дастури иншонависии форсӣ дар Шибҳи қора мебошанд.

Бояд гуфт, ки дар рӯзгори Амир Ҳусрави Дехлавӣ дар Шибҳи қора муншиёни дигаре ҳам ба сар бурдаанд, ки аз эшон таълифоте бокӣ мондаанд. Аз ҷумлаи чунин муаллифон метавон давлатмард ва котибе бо номи Айниддин Айнулмулк Абдулӣбни Моҳрӯи Мултонӣ, машхур ба Айни Моҳрӯ ном бурд, ки тоҷикӣ доштааст. Мачмӯае аз номаҳои ў бокӣ мондааст, ки бе номи “Иншои Моҳрӯ” соли 1965 ба тасҳҳ ва муқаддима профессор Шайх Абдурашид ва ба назари сонӣ ва эҳтиමом дуктур Муҳаммад Башири Ҳусайн дар Лоҳур ба ҷоп расидааст [15].

Дар бораи шахсияти соҳиби “Иншои Моҳрӯ” Нушободӣ чунин овардааст, ки “Моҳрӯ дар Эрон зода шуду баромад, аммо баъди ба Ҳинд кӯчид ва дар Мултон нишеман гузид. Вай дар муншаети тоҷикии худ ишора мекунад... Аз баррасии рӯзгори Моҳрӯ чунин бармеояд, ки ў бештари рӯзҳои ҷавонии худро дар Мултон ба сар бурда ва ҷанде низ ҳукмрони он ҷо буда ва дар назм дошад, ба умури он сомон кӯшидааст... Моҳрӯ давлатмарде фарҳекта ва муншиёни барноми рӯзгори худ буд. Номаҳое, ки ў ба макоми баланпояи давлатӣ, раҳбарони динӣ, дӯстон ва дигар бузургои донишу адаби рӯзгори худ навишта, баёнгари тасвири рӯшан вижагиҳои сиёсӣ, фарҳангӣ ва... сарзамини Ҳинд дар салони ҳаштуми ҳичрӣ аст” [15, 1848-1849].

“Иншои Моҳрӯ” аз муқаддимаи кӯтоҳ ва маҷмӯи мукотиботи иборат аст, ки шомили шаш маншур, панҷ мисол, се аҳднома, се арздошт, 118 мактуб ва як парвона мебошад. Аз баъди муқаддамотии муаллиф маълум мешавад, ки ў сухандоне моҳрӯ буда, дар тӯли умр “мукотибот бар арбоби маволот ва асҳоби масофот мутазаммини иштиёқи воғир ва таъаттуш ва илтиёъ ва сойири ағроз” дар қалам меовардааст. Ағозили аъён, форисони

гаълиф ёфтааст. Дағ китобро аз хирманини биниш хўшачиний роёяд, ки китобхон руламал буда ва эндидаанд. Ҳамчунин, нависандагӣ пас эндири таълифи дастурни

Дехлавӣ дар Шибҳоид, ки аз эшон низуаллифон метавоназӣ ийнумулк Абдуллоҳ рӯном бурд, ки астӣ қай мондааст, ки бо кек ва муқаддимаи сонӣ ва эҳтимоми я чоп расидааст [15].
“Рӯ” Нӯшободӣ чунин аромад, аммо бъядан. Вай дар муншашт ба асии рӯзгори Моҳрӯзи худро дар Мултонда ва дар назм дода марде фарҳехта ва е, ки ў ба мақомҳои ва дигар бузургонири тасвири рӯшан шуда Хинд дар сада

а мачмүи мукотибот
нисол, се аҳднома, се
небошад. Аз баён
и ў сухандоне мохир
и маволот ва асхоб
ъаттуш ва илтиёз
зили аъён. форисон

майдони балоғат ва муборизони маъорики бароъат ба натиҷаи килки ўарқ ниҳода ва аз ўхояш кардаанд, ки мусаввадоти хешро ба таҳрир оварад. Айни Моҳрӯ ба хотири ичрои дарҳости онҳо макотиби ҳудро дар ҳамин маҷмӯа зерд кардааст.

Мачмуаи “Иншои Моҳру” фарогири мукотиботе мебошад, ки дар хитоб ба ашхоси маротиби гуногун бо риояи алфоз ва алқоби муносиб китобат шудаанд. Дар ин миён мактуботе ҳам ба назар мерасанд, ки мутазаммини муроҷиа ва дар санъати зурийоят мебошанд. Ҷунин санъатгарӣ кори Амир Ҳусравро ба хотир меорад.

Услуби нигориши муншаоти Айни Мохрӯ низ ҳамгун ба сабки Амир Хусрав буда, вижагии асосии оихо дар корбасти каломи маснүй, овардани ашъори форсию арабӣ ва мисроъ дар хилоли номаҳо, ба таври фаровон истифода аз калимоту таркиботи арабӣ, мустафод аз оёти куръонӣ ва услуби печилаи баён намудор мешавад.

Дар миёни мукотиботи Айни Моҳрӯ навиштахое ҳам мавҷуданд, ки ба истиснои ҳамду наът ва оёти куръонӣ аз нигоҳи тарзи баён аз сойири нигоштаҳо тафовут дошта, наздик ба услуби муховараӣ таҳрир шудаанд. Барои намуна маншури мухтасарero, ки ҷиҳати тафвизи хонақоҳ ба шайхзода Абӯбакри Яздӣ дар қалам омадааст, накл мекунем:

“Сұхани писаидидаи салотини рүйи замин ва подшохони сикандарчабин, ки сабаби интизоми умурни мулкү миллат ва мұчиби илтиёми масолеҳи дину давлат аст ва иқди мамлакат ба василати он устувор шавад ва иқди салтанат ба воситай он аз интишор масун монад ва ба мубошарати он савоби ҷамилү ачри ҷазил ҳосил ояд ва ба маёмини он чехраи матлуб аз оинаи мурод ҷамол намояд, он аст, ки инояти подшохона дар бораи сулаҳои воғирибодат ва машоихи мутавотир зиҳодат, ки ба вучуди камоли тақво исор ва инфокро бар муқтазои “ятъамуналғаъом ъало ҳуба мискинан ва ятиман ва асиран” ба айни яқин шинохта ва ба нағиси ҳуд ба ибодати Оғаридгори таъло ва тақаддус ба суботи қадам истода, масруф дорад ва барои фарогболи дигар аҳли тоат аబвоби рафоҳият күшода кунад, то ин фирмәни кирому табақай изом муфаррахулхол ва форигулбол рўзгор гузаронанд...

Ҳамон ҷумла коркуиони ҳол ва истиқболи арсаи Гучарот ба муниби мактуби малик-ул-шарқ ва-л-вузаро бар Шайхзодай мазкур муайян шиносанд ва дар тасарруфи ӯ ва қасони ӯ бозгузоранд ва

СУХАНШИНОЙ, № 2 2013

бар ҳукми фармони аъло раванд, то писандида афтад, ба машият Аллоҳ таъоло ва авнуху [15, 14-15].

Мачмӯай мукотиботи дигаре, ки аз нигоҳи таърихи тасниф, дар шиҳҳи қораи Ҳинд, пас аз китоби Айни Моҳрӯ қарор мегирад. ба қалами адаб ва шоири форсизабони Ҳиндустон Абулфазл ибни Муборак (1550-1602) нигошта шуда ва тавассути яке аз пайвандон ў бо номи Абдусамад ибни Афзалмуҳаммад, ки бо мусанниф номаҳо робитай ҳамширазодагӣ ва аз ин ҷиҳат нисбати фарзанд доштааст, гирдоварӣ ва бо ҳошияву тасҳехи Муҳаммад Ҳодӣ Алии Ашӣ дар Нувалкишур ба чоп расидааст [19]. Мачмӯай мазкур бо номҳои “Мукотиботи Алломӣ Абулфазл”, “Иншои Абулфазл”, “Мукотиботи Алломӣ” ва “Мукотиботи Абулфазл” ҳам мешавад.

Абдусамад ибни Афзалмуҳаммад дар қайфияти гирдоварӣ мактубот чунин овардааст, ки “... ин гулдастай фарҳангро дастовезе шигарф ба ҷиҳати идроки саодати худ дониста, дар фароҳам овардани он камари сайд бибастам ва дар интизоми он назари ҳиммат баргумоштам... Хостам, ки ҷамоли ҷаҳоноронҳо онҳоро бар соҳибони сухан ва толибони ин фан ҷилвагар созам ин аруси зебо ва ҳаридай раъноро машшотагӣ намуда ба мардон маънӣ вонамоям. Лоҷарам ба ҳазор такопӯй ва ҷустуҷӯй фикра-фикара аз ҳар ҷо ба ҳам расонидам ва ба навиштани он дастро нигор бастам ва дидай нуктабинро, ки ҳӯкардаи тамошои ароис маънавист, ҷилои воғир бахшидам ва унвони ҳар якро нигошта, ба се қисм соҳтам” [19, 3].

Аз ин ҷо бармеояд, ки номаҳо кулли нигоштаҳои мусаннифро дар бар намегиранд, он чи дар мачмӯа оварда мешавад, дубора аз ҷониби Абдусамад ибни Афзалмуҳаммад таҳrir шудаанд. Уивони фаслҳои китоб низ аз ҷониби гирдоваронда мураттаб гаштаанд. Нахустин шомили мукотибот ва фаромин, ки аз забони ҳазрати шоҳаншоҳӣ ба мулуки Эрону Тӯрон ва умарои олишаън ракамзадаи килки маонисанҷ гардонидаанд, дуввум ароиз ва хутут, ки худ ба ҳазрати ҳоқони замон ва ҳавонини баландмакон нигорине фармуданд, савум хутубу ихтитом ва интихоби кутубу баёзҳо ва насрҳо ва дигар баъзе матолиб ва мақосид, ки дар ҳайизи иборат даровардаанд, мебошанд.

афтад, ба машина

таърихи тасниф, 15x/1607м. баробар аст, яъне андаке байд аз күшта шудани мактубот байланиси расидааст.

Таърихи анҷоми кори гирдоварии номаҳо дар моддаи таърихи мукотиботи Ҷалломӣ шуд” нишон дода шудааст, ки ба 15x/1607м. баробар аст, яъне андаке байд аз күшта шудани мактубот байланиси расидааст.

Китоби дигаре, ки соҳтори он монанд ба “Иншои Моҳру” шуда, маҷмӯаи мактуботро шомил аст, “Иншои Файзи Раҳмонӣ” небошад. Ин китоб дар Нувалкишур ба чоп расидааст [12] ва дар ғарди маҷмӯа ду тақриз ҷой дода шудааст, ки яке ба қалами Ҳаррири китоб мунший Эҳсонулҳақ нигошта шудааст. Дар ҳамин тақриз мусаннифи китоб ҷаноби файзмаоби маҳдумӣ ва Ҳаррамӣ Ҳофиз Ҳаким Абдураҳмон Соҳиб мутаваттини сабай Ҷаҳон, мутахаллис ба Ҳайрат муаррифӣ шудааст.

“Иншои Файзи Раҳмонӣ” ба исми Аллоҳ ва ҳамд шурӯъ шавад, ки ба масобаи фасле ҷудогона омадааст, фасле дигар ғарди пайгамбари Ҳудо ва байд авсофи ҷаиоби Мавлавӣ Сайид Аҳмадхон зикр мегардад. Дар муқаддима муаллиф андешаи пас аз ӯ ба ҷой мондани коре дерпоро матраҳ карда ва бо маслиҳат ба ӯнин натиҷа расидааст, ки насрҳои деринаро “аз қайди хаффорҳо ба ниҳонхонаи номуродӣ бароварда ва пардаи гумномӣ аз рӯйи ҷоёни яксӯ карда, ҷилваи шуҳуд баҳшад” [12, 3].

Ҳамин тавр, соҳиби маҷмӯа мусаввадотро фароҳам оварда, сар се фасл ба исми “Файзи Раҳмонӣ” рӯшинос намудааст. Фаслҳо “файз” номида шудаанд ва файзи аввал “Дар мактубот, ки ба бузургон тарқим ёфт”, файзи дуввум “Дар мактубот, ки дӯстон сурати таҳрир пазирафт” ва файзи саввум “Дар мактубот, ки ба турдону азизон зевари таҳрир пӯшид” номгузорӣ шудаанд. Дар файзи аввал 53 мактуб, дар файзи дуюм 42 нома мураттаб гардида ва файзи сеюм муштамил бар анвои руқоат аст, ки бидуни шуморагузорӣ оварда шудаанд. Дар миёни руқоати файзи охир ҷанд суол гузашта шуда, ба мисли “Фарқ дар илму ҳунар чист ва фазилат дар ин ҳарду амр бар кист?” ва посухи онҳо ҳам зикр гардидаанд. Дар хотима ду фасле бо унвонҳои “Номаи оташин ба даргоҳи Кирдигори ҷаҳонофарин” ва “Хотимаи китоби “Иншои файзи Раҳмонӣ” шурӯъ гардид” ҷой дода шуда, китоб бо дуъоҳои зиёд ба даргоҳи Ҳудованд ба охир мерасад.

Ин ҷо пурсише пеш меояд: Иллати ба микдори хеле зиёд таълиф шудани осоре дар заминаи ишонависии форсӣ дар Шибҳи

СУХАНШИНОЙ, № 2 2013

қора дар чӣ бошад? Ба ин нурсиҷ аз ду паҳду метавон посух бе даст овард: якум, аз мабоҳисе, ки дар хилоли китобҳои дар мавзӯъ таълифшуда ба миён гузошта шудаанд, дуюм, аз раван таърихӣ ва тарвиҷи забону адабиёти форсии тоҷикӣ дар Шибҳӣ қора дар тӯли таърих.

Таълифи китобҳое дар мавриди китобат ё худ нависандагӣ сарманзили аслии забони порсӣ таърихи дерина дорад. Аммо адвори баъдӣ гӯи сабқат дар дasti форсивисони Шибҳӣ қора будааст, ки ин амре табиист. Ба ин маънӣ, ки соҳибзабонон дар забон, ки бошад, қавоиди муайянро барои сурати навиштори забонашон он қадар зарурӣ намешуморанд. Баръакс, забоне, дар минтақаи ғайрибумӣ паҳн шудааст, қавоиди маҳсусро такеҳдорад. Барои ниёзмандони он забон ба қавоид ё худ дастуроти нависандагӣ ниёзи бештар ба мушоҳида мерасад. Таълифи зиёд кутуби мавриди назар дар Шибҳӣ қора шаҳодат бар ҳақиқати дигаре ҳам буда метавонад, ки дар он сарзамини паҳновар имтиоди таърихии муайяне – аз оғози футӯҳоти Фазнавиён дар Хинд то тасаллугти инглисҳо - ниёз ба таҳсилу омузинӣ ва китобат ба ҳатту забони форсӣ бештар эҳсос мешудааст.

Густариши иншонависиро дар Шибҳӣ қора ба он ҳам тасдиқ намудан мумкин аст, ки ҳатто дар баъзе китобҳои тазкира низ, дар он ҳавзai адабӣ ба миён омадаанд, фаслҳои маҳсусе ба ишҳо, шароити муншиӣ ва одоби китобат баҳшида шудаанд. Аз ҷумла, ҳамин гуна фасл дар тазкираи “Баҳористони сухан” ба ҷашм меҳурад. Аз фаслҳои дувоздаҳгонаи китоб фасли ҳаштуми “Дар илми ишҳо, шароити муншиӣ ва одоби китобат” номидӯшидааст.

Муаллифи ин тазкира Мир Абдуррассоқи Ҳавоғӣ, мулаккаб ба Самсомуддавла ва мухотаб ба Шоҳнавозхон мебошад, тазкираашро дар соли 1160 қ. тадвин карда ва нисараш бар асоси ёддоштҳои падар дар 1192 қ. китобро ба поён расонидааст [3, 127-128].

Ҳамин тавр, аз баррасии осори дар заминай номанигорӣ мансур ва дар пайравӣ аз «Эъчози Ҳусравӣ»-и Амир Ҳусрав Дехлавӣ таълифшуда бармеояд, ки кори Амир Ҳусрав вазифтокороти ўро муншиёну котибони номдори Ҳиндустон идома дода, аз ин роҳ китоб ва маҷмӯаҳои мондагоре оғаридаанд.

клу метавон посух
или китобҳои дар
нд, дуюм, аз рава
и тоҷикӣ дар Шибҳи

худ нависандагӣ
ина дорад. Аммо
ависони Шибҳи соҳибзабонон дар
сурати навишто^н
Баръакс, забоне.

иди маҳсусро таҳ^н
юид ё худ дастуре
асад. Таълифи зиёд
аходат бар ҳақиқати
амини паҳновар
ӯҳоти Фазнавиён
гуомӯзиш ва китоби

ора ба он ҳам тасъ^н
ҳои тазкира низ
ҳои маҳсусе ба иштир^н
аҳшида шудаанд.
користони сухан” бе
“об фасли ҳаштуми са
и китобат” номид

и Хавоғӣ, мулакк^н
возҳон мебошад,
и писарашибар асоси
и расонидааст [3, 127-

минаи номанигори
и”-и Амир Хусрав
и Амир Хусрав
и Ҳиндустон идома
и Ҳагоре оғаридаанд

Соҳибони китоб ва маҷмӯаҳои мавриди назар дар аксар маворид
кӯшидаанд, ки кори хешро бо мақсади ба миён овардани дастуроти
нависандагӣ анҷом бидиҳанд.

Ҳамгунӣ ва ҳамхонии осори мавриди назарро бо китоби
машҳури Амир Хусрав дар зиннат додани таркибу иборот ва
ҷумлаҳо бо шеваи соҳиби “Расонл-ул-эъҷоз”, соҳтори ҳамгун,
риояи алқобу одоб, тарики ниғориши муросилоту мукотиботи
мунишиёна, ибороти гоҳе салиси мувоғики хотири аниш ва гоҳе
душвори санъатгарона ба ҳифзи маротиб ва мувоғики ҳол, тарзи
баёни ҳунармандона намудор мегардад. Бо ду ном машҳур будани
аксари китобҳоро низ метавон шомили ҳамин гуфтор донист.

Пайиавишт

1. Абдулҳақ ибни Сайфиддин ат-Турк ал-Деҳлавӣ ал-Бухорӣ.
Такмил-ул-имон. Ба мазиди эҳтимому тасҳех, ба саъӣ ва кӯшиши
Мулло Абулбаҳо Маҳдум ва Мулло Муҳаммад Орифи
Самарқандӣ.- Самарқанд: Даймуруф, 1326 ҳ./1907 м. - 144 саҳ.
2. Амир Хусрави Деҳлавӣ. Эъҷози Хусравӣ. Ҷилди I ва II.-
Мақоми Лакҳнав, 1872.- 558 саҳ.
3. Аҳмад Гулчини Маъюнӣ. Таърихи тазкираҳои форсӣ.-
Ҷилди аввал.- Техрон: Китобхонаи Саноӣ, 1363.- 765 саҳ.
4. Бақоев М. Ҳаёт ва эҷодиёти Хусрави Деҳлавӣ.- Душанбе:
Дониш, 1975.- 278 саҳ.
5. Доңиҷномаи адаби форсӣ. Адаби форсӣ дар Шибҳи қора
(Ҳинд, Покистон, Бангладеш).-Ҷилди чаҳорум, баҳши яқум.-Ба
саарпарастии Ҳасани Анӯша.- Техрон, 1375.- 1-921 саҳ.
6. Ибни Надим, Муҳаммад ибни Исҳоқ. Ал-Феҳрист.
Тарҷумаи Муҳаммад Ризо Таҷаддуд ибни Али ибни
Зайнулъобидини Мозандаронӣ.- Техрон: Асотир, 1381.- сию чаҳор
+ 854 саҳ.
7. Рӯдакӣ А. Девон. Таҳия, тасҳех ва сарсухану ҳавошии
Қодирӣ Рустам ва таҳти назари Сафар Абдуллоҳ.- Олмотӣ, 2007.-
256 саҳ.
8. Садриддин Айнӣ. Сайф ва қалам. Дар китоби Шӯълаи
инқиlob.- Душанбе: Ирфон, 1986.- 445 саҳ.
9. Саъдий Шерозӣ. Куллиёт. Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди 4.-
Душанбе: Адиг, 1990.- 304 саҳ.

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

10. Худой Шарифов. Шоир ва шеър (Маҷмӯаи мақолаҳо). Душанбе, 1998.- 193 сах.
11. Бخارӣ Ҷӯлиоӣ, Нӣаралӣ, Ашай дӯкшა, [Канپур] Нолкӯшор, 1448 м., 48 صҳ ҷаъ.
12. Ҳирт Ҷенганиоӣ, Муhammad Ӯбдурӯҳман, Ашай Ҷиҷӯз Рӯҳмани, Лкено, Нолкӯшор, 422+422 صҳ. ҷаъ سنگӣ.
13. Ҷамъият Ҷӯлиоӣ, Ҳофиз алла, Ашай Ҷиҷӯз Рӯҳман, ба аҳамият Ҷиҷӯз Рӯҳман бин Муhammad Рӯҳмон, Канпур: Муҷӯзати Ҷӯлиоӣ, 1285 м.ق., 96 صҳ/ҷаъ سنگӣ.
14. عمر бин Аబраҳим Ҳиём, Нурознома, ба қошиш на хосорӣ, Тегеран: Нашр Ҷашмӣ, 1379 102 صҳ.
15. Уин Мавро, Уин дин Уин Ҷалқ Ӯбд алла бин Мавро, Ашай Мавро, ба тасхиж и маддати Ҷиҷӯз Ҷӯлиоӣ и ба тарҷуме Ҷиҷӯз Ҷӯлиоӣ и ба тасхиж и маддати Ҷиҷӯз Ҷӯлиоӣ, Ҷиҷӯз Ҷӯлиоӣ, 1965, 54+266 صҳ.
16. Ҷароғ, Сеҳарпурӣ, عمر бин Раотхон бин Ӯн Ҷароғ, Ашай Ҷароғ, ба аҳамият Ҷароғ, [бӣ та], 24 صҳ. ҷаъ سنگӣ.
17. Ҷаъон, Муhammad, Ашай Ҷаъон, ба аҳамият Ҷаъон, Ҷаъон: Муҷӯзати Ҷаъон, [бӣ та], 22 صҳ. ҷаъ سنگӣ.
18. Мадҳорам, Ашай Мадҳорам, ба аҳамият Ҷаъон, Ҷаъон: Муҷӯзати Ҷаъон, [бӣ та], 112 صҳ. ҷаъ سنگӣ.
19. Мекитбат Ҷамъии Абуальфазл / Ашай Абуальфазл, Ҷароғи Ӯбд асмад бин Афзул Муhammad, ба тасхиж и маддати Ҷароғ, Ҷароғ: Муҷӯзати Ҷароғ, Ҷароғ, Канпур, Нолкӯшор, 1292 м.ق., 460 صҳ. ҷаъ سنگӣ.

Мисбоҳиддини Нарзикул

«ЭЪДЖАЗИ ХУСРАВИ» И РАСПРОСТРАНЕНИЕ ТЕОРИИ ЭПИСТОЛОГРАФИИ НА ИНДОСТАНСКОМ ПОЛУОСТРОВЕ

В статье подробно рассматриваются вопросы подражания «Расайл-ул-эъджаз» Амир Хусрава Дехлави на Индостанском полуострове.

В настоящее время по сведениям каталогов литографических изданий и редких книг в библиотеках Востока и Запада и существующих персидских источников на Индостанском полуострове, известны наименования 649 подобных произведений, написанных в разное время в различных литературных центрах.

чмуаи мақолаҳо).

11. بخارى بريلوى، سنگى.

12. حیرت جهنجنوى، چې 4+422 صح. 1885م، رامپورى، حظ.

کشوار: مطبع نظامى، 1285، عمر بن ابراهيم خ

ص. 102 ص.

15. عین ماهرۇ، عین ایلسور شیخ عبد الرشید و بەیکستان، داشگاه پنچاب، 65

16. فاروق، سہارقپور: محمد صدیق، [بى.م.].، 24 ص

17. فائق، محمد، انشائى 32 صح. چاپ سنگى.

18. مادھورام، انسائى لامور: مطبع مصطفى، [بى.م.]، مکاتبات علمی ابو حسن و تصحیح محمد هادی

сбохиддини Нарзикул

АНЕНИЕ ТЕОРИИ ГАНСКОМ

опросы подражания
на Индостанском

лов литографических
остока и Запада и
на Индостанском
боных произведений.
тературных центрах

Структура и содержание некоторых сочинений, написанных на территории вышеназванного полуострова, свидетельствуют о том, что авторы книг по эпистолографии, прежде всего, продолжили работу Амир Хусрава с точки зрения структуры.

Амир Хусрав, наряду с обильным использованием оборотов и словосочетаний собственного сочинения, богатого арсенала художественных средств украшения речи, как смысловых, так и словесных, в целях большой красочности слога и подтверждения высказанных мыслей использовал стихи, и этот аспект сочинения Амир Хусрава стал предметом подражания.

Ключевые слова: «Расайл-ул-эъджаз» / «Эъджази Хусрави», подражания, эпистол, эпистолография, традиция, этикет, структура, стиль, украшения речи.

Misbohiddini Narzikul

«EJOZI KHUSRAVI» AND SPREADING THEORY EPISTOLOGY IN HINDUSTAN PENINSULA

The present article gives valuable information on Persian Epistology works after spreading Amir Khusrav's book 'Ejozi Khusravi' in Hindustan peninsula in detail. A lot of books on Persian Epistology had appeared after spreading Amir Khusrav's book 'Ejozi Khusravi' in Hindustan peninsula, noted the author.

In addition he gave complete details how the authors from above mentioned peninsula had used Amir Khusrav's book 'Ejozi Khusravi' in the structures and contains of some composition. For example "Foiq's letters" by Faiz Foiq.

Amir Khusrav's works are rich of his own word combinations, literary resources of verbal communication the author of present article noted.

Key words: Rasail - ul - Ejoz / Ejozi Khusravi , epistle imitation, epistology, tradition, custom, structure, culture, style, literary resources of verbal communication.

ЁДБУД

Ба истиқболи 100-солагии В.С. Расторгуева

Faффор Чұраев

САХМИ В.С.РАСТОРГУЕВА ДАР
ЛАХЧАШИНОСИИ ТОЧИК

Тахқики лаҳчаҳои забони точикӣ соли 1861 аз мақолаи профессори Донишгоҳи Қазон В. В. Григорев бо номи «Тафовутҳои лаҳчавии нутқи тоҷикони буҳорои забони форсӣ» ки он дар асоси маводи ёддошти тоҷиро буҳорой Мирзошамс дар мавриди воқеаҳои Буҳоро, Қўқанд ва Қошғар иавишта шуда таҳлили баъзе вижагиҳои лаҳҷаи Буҳороро дар бар гирифтааст. Оғоз ёфта, минбаъд тавассути пажӯҳишҳои пайгиронай олимони рус А. А. Семёнов, И. И. Зарубин, М. С. Андреев, Н. А. Кисляков, А. З. Розенфельд ва забоншиносони тоҷик Л. Бузургзода. Б. Ниёзмұхаммадов, О. Ҷалолов ва дигарон то солҳои чилуми аср гузашта ба як соҳаи маҳсуси забоншиносӣ табдил гардид. Вале саҳме, ки Вера Сергеевна Расторгуева аз оғози солҳои чилум дар бобати таҳқики лаҳчаҳои забони тоҷикӣ гузаштааст, на факат лаҳчашиносии тоҷикро такмил дод, балки ўро ҳамчун сарвагӣ мактаби лаҳчашиносии тоҷик муарриғӣ намуд. Барои ин ҷонавъи хизмати В. С. Расторгуеваро тавзех додан коғист, ки иддаа моя асоснок шавад.

1. Назар ба эътирофи баъзе эроншиносон, аз чумла худ В.С.Расторгуева заминагузори тадқики муназзам ё системави лаҳчаҳои забони тоҷикӣ устоди В. С. Расторгуева профессор И. И. Зарубин аст. Вале асари ин олим, ки соли 1928 бо номи «Очерк разговорного языка самаркандских евреев» дар маҷмуаи «Иран» чоп шуда буд [Зарубин, 1928], ҳамагӣ аз 28 саҳифа(замимаи мавод истиғносно аст) иборат буда, ба сурати ниҳоят фишурда танҳо баъзе ҳусусиятҳои фонетикий ва морфологии лаҳҷаи яхудиён Самарқандро дар бар гирифтааст. Баъдтар дар пайравии ӯ мақолаҳои Л.Бузургзода дар бораи лаҳчаҳои дехаҳои Воруҳ

сторгуева

Гаффор Чұраған

ДАР
ИК

и 1861 аз макони Григорев бо номзи роии забони форсойрой Мирзошамс штар навишта шудар бар гирифташтадык пайгиранай олимпиеев, Н. А Кисляков, Л. Бузургзода. Солжо чилуми атабдил гардид. Варзоб солжо чилум дар узоштааст, на фарзуро хамчун сарбасаршави амуд. Барои ин ан кофист, ки иштеп

осон, аз чумла художназам ё систематик Расторгуева профессор 1928 бо номи «Очерк таджикистаник маңызы» дар маңызаи «Иран-Азия»(замимаи мазмун) фишурда танҳо ба лаҳҷаи яхудиашар дар пайравинҳои деҳаҳои Ворон

Чилгизии ноҳияи Исфара, тадқиқоти Н.А.Кисляков доир ба лаҳҷаи тоҷикони Ваҳеи Боло, рисолаҳои номзадии А.З.Розенфелд дар хусуси лаҳҷаҳои Қаротегин, Б.Ниёзмуҳаммадов перомуни лаҳҷаи мардуми Конибодом, О.Ҷалолов дар бобати лаҳҷаи тоҷикии шаҳри Чуст анҷом ёфта бошанд ҳам, бо фишурдагӣ ва муҳтасарии ҳуд дар бораи тамоми хусусиятҳои ин ё он лаҳҷа тасаввуроти муқаммал ба вучӯд оварда наметавонистанд. Аз ин ҷост, ки усули тасвири яклухт ва муқаммали соҳтори лаҳҷа ҳамчун падидай таъриҳӣ бо номи В.С.Расторгуева алоқаманд гардида, дар фосилаи солжои 1952-1963 тадқиқоти панҷчилаи ўтаҳти унвони «Очерки по таджикской диалектологии ба табъ расидаанд [Расторгуева, 1952-1963], ба марҳилаи нави ба сурати монографи омӯхтани лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ замина гузоштанд ва барои як насли қалони лаҳҷашиносони тоҷик намунаи ибрат гардидаанд. Ҷилди якуми «Очеркҳо» ба тадқиқи лаҳҷаи варзобии забони тоҷикӣ баҳшида шуда, пеш аз ҳама, бо усули интиҳоби мавзуъ ва маънидоди далелҳои забонӣ хеле ҷолиби дикқат аст. Муаллиф аз се лаҳҷаи тоҷикии ноҳияи Варзоб—таҳҷоӣ, кӯлобӣ ва қаротегинӣ танҳо ба яке—лаҳҷаи тоҷикони таҳҷоӣ ё навъи шимолӣ дикқати асосӣ додааст. Назар ба қайди ўгузаштагони намояндагони лаҳҷаи «навъи шимолӣ» аслан аз тарафҳои Самарқанд буда, замоне ӯзими минтақаи Варзоб шудаанд. Ин тадқиқот, ки аз тарафи муаллиф ҳанӯз соли 1944 ба сифати рисолаи номзадӣ дифоъ шуда буд, тараққиети лаҳҷаро дар муҳити барҳӯрд ва сарбасаршавии ду шевай қалони тоҷикӣ — шимолӣ ва ҷанубӣ бозгӯ менамояд. Ба ин маъни, дар тадқиқот далелҳои лингвистӣ бо далелҳои гайри(экстра)лингвистӣ ба ҳам печидаанд.

Тадқиқи лаҳҷаи Варзоб имконият додааст, ки назари В. С. Расторгуева ба шевай шимолии забони тоҷикӣ, маҳсусан лаҳҷаҳои тоҷикии водии Фарғона вусъат ёбад. Ба ин тартиб ҷилди дуюми «Очеркҳо» ба тадқиқи лаҳҷрои шимоли Фарғона(Понғоз, Шайдон) ва шимолу шарқи Фарғона(Ашт, Чуст, Косонсой), ҷилди сеюм ба лаҳҷаҳои гарби Фарғона(Ленинобод, Конибодом ва Исфара) ва ҷилди ҷорум ба лаҳҷаҳои ҷануби Фарғона(Риштон ва Сӯҳ) ва гӯшии Уротеппа(Истаравшан) таҳсис дода шудаанд.

Усули тадқиқоте, ки В.С.Расторгуева дар силсилаи «Очеркҳо» истифода намудааст, ба як мактаби ҳақиқӣ табдил ёфта, ба

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

тадқиқотҳои минбаъдаи лаҳҷашиносони тоҷик бетаъсир иамонд. Бидуни шак гуфтан мумкин аст, ки асари Р.Л.Иеменова «Лаҳҷаҳои кӯлобии забони тоҷикӣ»[Неменова,1956], монографияи Л.В.Усненская «Лаҳҷаи Қаротоги забони тоҷикӣ»[Успенская,1956], тадқиқоти А.А.Керимова «Лаҳҷаи тоҷикони Бухоро» [Керимова,1959] ва рисолаҳои К.Тоҳирова,1959), А.Л.Хромов «Лаҳҷаҳои тоҷикони ноҳияи Мастҷоҳ»[Хромов,1962], Ҳамроқулов Ҳ. «Шеваҳои тоҷикони райони Бойсун»[Ҳамроқулов,1963] ва ҷандин рисолаҳои лаҳҷашиносони ҷавони тоҷик, ки дар солҳои 60-у 70-уми асри гузашта ба табъ расидаанд, аз усули «Очеркҳо»-и В.С.Расторгуева ғизо гирифтаанд.

2. Хизмати дигари В.С.Расторгуева дар дақиқ кардани таснифоти лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ анҷом гирифтааст. Масъалан таснифот ҳанӯз аз ибтидои таҳқиқи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ дикқати олимонро ҷалб намуда бошад ҳам, заминаи моддию илми надоштан муддатҳо дар шакли ибтидой бокӣ монд. Профессор А.А.Семёнов дар китоби дучилдаи худ «Материалы для изучения наречия горных таджиков Центральной Азии» (ба масъалан гуруҳбандии лаҳҷаҳо маҳсус даҳл накарда бошад ҳам, дар ҳусуси тафовутҳои гӯйишҳои Қаротегину Дарвоз дар қиёси гуфтори мардуми Бухоро, ба виже дар боби лугат ишораҳо кардааст[Семёнов,1900-1901]. Таснифоти нахустин, аммо нисбатан содалавҳонаи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ соли 1915 аз тарафи олим дигари рус П.Е.Кузнетсов сурат гирифтааст. Нуктаи аввале, ки ба назари ин олим расидааст, тафовути лаҳҷаҳои тоҷикони қӯҳистон(чанубӣ) ва ҳамворӣ (шимолӣ) мебошад. Ў дар мақолаи худ «Сравнительный грамматический очерк таджикского и сартовского наречий» навиштааст: «Лаҳҷаҳои забони тоҷикиро метавон ба ду шева тақсим кард: аввалий хоси тоҷикони қӯҳистон Қаротегин, Дарвоз, Рӯшон, Шуғнон ва ғайра, дақиқтараи тоҷикони ҳавзаи болоии Амударё буда, дуюмӣ хоси тоҷикони ҳамворӣ ба шумулии Фаргона ва уезди Тошканд аст»[Кузнетсов,1915].

Солҳои бистуми асри гузашта ба муносабати гузаштаи алифбои арабиасос ба лотии таваҷҷуҳ ба лаҳҷаҳои тоҷикӣ бештар мешавад. Ташкили сафарҳои иқтишофӣ ба маҳалҳои саргҳаи Зарафшон бо сарварии И.И.Зарубин ва нашри ҳисобӣ аст.

бетаъсир намонд
еменова «Лаҳҷаҳои
», монографияи
й»[Успенская, 1956],
чикони Бухоро-
1959), А.Л.Хромов
1962], Ҳамроқулов
мроқулов, 1963] ве-
к, ки дар солҳои 60-
усули «Очеркҳо» и

р дақиқ кардани
ифтааст. Масъалаи
и забони тоҷикӣ
инаи моддию илми
монд. Профессор
иалы для изучения
ии» (ба масъалаи
ад ҳам, дар ҳусуси
шар киёси гуфтори
лугат ишораҳо
ин, аммо нисбатан
15 аз тарафи олим
ктаи аввале, ки ба
ҷаҳои тоҷикони
ад. Ӯ дар мақолаи
к таджикского и
и забони тоҷикиро
ҷикони қӯҳистони
айра, дақиқтараш.
мӣ хоси тоҷикони
уезди Тошканд

ибати гузаштан аз
лаҳҷаҳои тоҷикӣ
юғӣ ба маҳалҳои
ва нашри ҳисбот

зар бораи натиҷаи ин сафарҳо ва ҳамчунин чопи асари И.И.Зарубин дар бораи забони яхудиёни Самарқанд барои таҷдиди назар кардани таснифоти лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ҳоконияти наве ба вучуд оварданд. Бинобар ии қӯшиши дуюми гуруҳбандӣ кардани лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ аз тарафи профессор М.С. Андреев сурат мегирад. Ӯ дар китоби худ «Тафсилоти ҳуҷтасари баъзе ҳусусиятҳои лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ», ки соли 1930 нашр шудааст, лаҳҷаҳои забони тоҷикиро на ба ду шева, яъне қӯҳистонию ҳамворӣ, балки ба ду гуруҳи калон—шимоли гарбӣ ва ҷануби шарқӣ чудо кардааст. Ин таснифот на аз рӯи маводи тозаи сафарҳо ба маҳалҳо, балки аз рӯи гуфтори донишҷӯёни тоҷике, ки дар дорулмуаллимини шаҳри Тошканд таҳсил мекарданд, сурат гирифтааст М.С. Андреев ҳафт аломати асосии фарқунандай гуруҳи лаҳҷаҳои ҷануби шарқӣ ва шимоли гарбиранд кардааст. Ҷунончи, барои гуруҳи ҷануби шарқӣ чунин аломатҳоро нисбат додааст: 1) «у»-и қӯтоҳ (баъзан инчунин «ӯ») мисли «ы»-и русӣ талаффуз мешавад; 2) дорои овозҳои ҳалқии ҷ(айн) ва h(ҳои ҳуттӣ) мебошад; 3) овози «ӯ» (вови маҷхул) надорад; 4) бандаки феълии шаҳси сеюми танҳо «а» аст; 5) бандаки феълии шаҳси дуюми ҷамъ «етон» вучуд надорад; 6) конструктураи атрибутии «маллима писараш» корbast намешавад; 7) ҳиссачаи саволии «мӣ» истифода намешавад. Барои гуруҳи шимоли гарбӣ низ чунин аломатҳо нисбат дода шудаанд: 1) овозҳои қӯтоҳ ва ҷарози «у» сифати худро нигоҳ доштаанд; 2) овозҳои ҳалқии ҷ(айн) ва h(ҳои ҳуттӣ) мавҷуд нестанд; 3) садоноки «ӯ» истифода мешавад; 4) бандаки феълии шаҳси сеюми танҳо «ат»; 5) бандаки феълии шаҳси дуюми ҷамъ «етон»; 6) конструктураи «муаллима писараш» ба кор бурда мешавад; 7) ҳиссачаи саволии «-мӣ» мавҷуд мебошад[Андреев, 1930].

Тадқиқотҳои солҳои сиом нишон доданд, ки ин таснифоти М.С.Андреев ҳам дақиқ нест ва ҳудудҳои шеваю лаҳҷаҳоро муайян карда наметавонад. Бинобар ин ба муносабати тадқиқи лаҳҷаи Варзоб, ки омезиши аломатҳои шимолу ҷанубро фаро мегирад, В.С.Расторгуева соли 1948 масъалаи ба гуруҳи сеюм-марказӣ чудо кардани лаҳҷаҳои забони тоҷикиро пешниҳод менамояд[Расторгуева, 1948, 39]. Ин пешниҳод баъдтар соли 1951 аз

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

тарафи муҳаққиқи лаҳчаҳои ҷануби Тоҷикистон А.З.Розенфельд низ дастгирӣ мешавад[Розенфельд,1951,35-36].

Солҳои панҷоҳум ва шастум дар таҳқиқи лаҳчаҳои забони тоҷикӣ марҳилаи аз ҳама пурсамару пурмаҳсултаре ба ҳисоб мераванд. Ташкили экспедитсияҳои дастҷамъӣ ба вилоятҳои Кӯлобу Дарваз ва байдар ба вилоятҳои Сурхондарё, Қашқадарё ва Бухори Ҷумҳурии Ӯзбакистон самараи хубе ба бор овардан. Ба сурати интихоби фардӣ лаҳчаҳои маҳалҳои Бӯстон, Бурҷимулло, Бухоро, ѩаҳри Самарқанд, ноҳияи Бойсун Ҷумҳурии Ӯзбакистон, ноҳияи Мағчӯҳ ва ғайра мавриди таҳқиқи илмӣ қарор гирифтанд. Дар ҳаритаи лаҳчашиносии тоҷикӣ нуқтаҳои холӣ кам бокӣ мемонданд. Бисёр далелҳои наве пайдо шуданд, ки таснифоти собиро инкор мекарданд. Масале мағҳуми «марказӣ», ки дар қиёси пойтакти ҷумҳурӣ интихоб гардида буд, ба асл мувофиқат намекард, зеро ҳусусиятҳои шевайшимол то Қаротогу ноҳияи Варзоб омада мерасиданд. Ё садоноки қатори қафои бардошти боло «Ӯ», ки ҳоси шевайшимол ҳисобида мешуд, дар лаҳчаҳои Ванҷу Дарваз низ пайдо шуд. Ишҳоат барои бори дигар таҷдиди назар кардани лаҳчаҳои забони тоҷикӣ замина ба вучуд овард. Ин буд, ки анҷоми ин рисолатро низ В. С. Растворгуева ба уҳда гирифт. Ӯ соли 1960 дар конгресси XXV шарқшиносони ҷаҳон, ки дар ѩаҳри Москва баргузор гардида буд, дар мавзӯи «Таҷрибаи таснифоти лаҳчаҳои забони тоҷикӣ» маърӯза карда, бо далелу асосҳои тоза таснифоти лаҳчаҳои забони тоҷикиро пешниҳод намуд, ки он байдар соли 1964 дар асари «Таҷрибаи таҳқиқи муқоисавии лаҳчаҳои забони тоҷикӣ» такмил ёфт[Растворгуева, 1964]. «Ҳангоми танзими ҳар навъи таснифот, аз ҷумла лаҳчашиносӣ, - навиштааст В.С.Растворгуева,- маҳсусан интихоби алломатҳои таснифоти муҳими аст, ки таснифот ба он асос меёбад». Ба сифати чунин асос олими дар лаҳчаҳои забони тоҷикӣ инъикоси садонокҳои қатори қафо—«ӯ»-и таъриҳан кӯтоҳ, «ӯ»-и таъриҳан дароз ва «ӯ» (вови мачхул)-ро интихоб кардааст. Ба қавли муҳаққиқ ин ба сабаб вобаста аст: 1) он дар лаҳчаҳои забони тоҷикӣ ҷараёни асосии тараққиётӣ низоми мухими забон—савтиётро нишон медиҳад; 2) вай дар миқдори зиёди калимаҳо ва морфемаҳо ба назар расида, ҳангоми ошнӣ бо

ки лаҳҷаҳои забони маҳсулгаре ба ҳамон замъӣ ба вилояти урхондарё, Қашқадарҳои хубе ба бор оварданд, ноҳияни Бойсунайра мавриди таҳжизи лаҳҷапинносии тоҷини далелҳои наве пайдо мекарданд. Масалеҳти чумхурӣ интихоби ҳро ҳусусиятҳои шевайда мерасиданд. Ендишини ҳоси шевайда ҳозир низ пайдо шуд. Ҳудуди ҷаҳонӣ дар 1960 дар конгресси кри Москва баргузарӣ шуд. Ҳаноми таҳжизи лаҳҷаҳои забони Ҳангоми таҳзими шиноси, - навишташтаки таснифотӣ муниципати чунин асос оширононкҳои қатори қафона «ӯ» (вови маҷҳӯз) сабаб вобаста шуд. 1) Ҳангоми тараққиётӣ низ 2) вай дар мисони Ҳангоми оширононкӣ, ҳангоми оширононкӣ

зуд ба чашм мерасад; 3) худуди интишори ҳодисаҳои юниро дақиқ нишон медиҳад.

Воқеан меъёри фонетикий дар таснифот дар лаҳҷапиносӣ ёри аз ҳама озмудашуда ва муносиб ба шумор меравад, ба он ғӯз дар вақташ грамматистони ҷавон аҳамияти **чилий** дода манд. Мувофиқи таснифоти нави В.С.Расторгуева лаҳҷаҳои тоҷикӣ ба чор шева—шимолӣ, мобайнӣ (саргахи ғарphon), ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ гурухбандӣ шудаанд, ки ғӯз дар ҳамин поя қарор дорад. Ҳарчанд ки баъди солҳои тум боз нуқтаҳои нави интишори лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ шуданд, вале онҳо таснифоти охирини В.С.Расторгуеваро на инкор намекунаанд, балки тақвият медиҳанд.

3. Иқдоми навбатии В.С.Расторгуева дар тадқиқи лаҳчаҳои забони тоҷикӣ таълифи асари бунёдии ў «Таҷрибаи тадқиқи мӯисавии лаҳчаҳои забони тоҷикӣ» мебошад, ки он соли 1964 и нашриёти «Наука»-и шаҳри Москва ба табъ расидааст. Ин чамъбости ҳамаи он муваффақиятҳое ба шумор меравад, ки давоми тақрибан сол дар бобати тадқиқи лаҳчаҳои забони тоҷикӣ ҳосил шудааст. Таълифи панҷ ҷилди «Очеркҳо»-и ў ва асаре, ки ба тадқиқи лаҳчаҳои чудогона баҳшида шудаанд, ҳар қадом дар доирро тасвири ҳусусиятҳои лаҳҷаи ин ё го маҳдуд мемонданд. Бинобар он дар арафаи солҳои шаҳстум шиносии тоҷик ба як асари чамъбастӣ ва равияни нав эҳтиёҷ мекунад. Эҳсоси ҳамин зарурат, дониши амиқ, таҷрибаи бой қонеъ набудан аз он ҷизе, ки то ҳол ба даст омадааст, Расторгуеваро ба иқдоми нав водор соҳтанд. Ў мақсад ва ҳарои асари нави ҳудро ҷунин баён кардааст: «Ин кор мақсад ҷаст, ки ба тадқиқи муқоисавии лаҳчаҳои забони тоҷикӣ оғоз ҷад. Дар он ду вазифае, ки ба ҳамдигар пайванданд, гузошта ҷаст: 1) ба мушохидаги гирифтани ҳодисаҳои забоние, ки аз ҷони системаи умумӣ ба мерос монда, дар лаҳчаҳо чӣ тавр қос ёфтаанд ва дар замини муқоиса муайян кардани баязен ва қонуниятиҳои тараққиёти онҳо; 2) барқарор кардани ҷули интишори (изоглоси) ҳодисаҳои чудогона ва дар ҳамин асоси назар кардани таснифоти мавҷудаи лаҳчаҳои забони тоҷикӣ» [Расторгуева, 1964, 14]. Дар баробари ҳалли ин ду вазифа ҷиҳиф ҳамзамон осори забонҳои дигареро, ки дар лаҳчаҳои

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

забони точикӣ боқӣ мондааст, баррасӣ намудааст. В.С.Расторгуева ба замми он ки аз асарҳои калонҷаҷм такя намудааст, аз маводи чопнашуда, ки аз тарафи ин ё он муҳаққиқ лутфанд инъом гардидааст, аз мақолаҳои чудогона низ истифода кардааст. Аз ҷумла, ҳатто истинод ба мақолаи шогирданаи З.Воҳидов таҳти унвони «Мақоми «у» ва «ӯ» дар лаҳҷаи Дарвоз», ки соли 1954 дар «Маҷмуаи корҳои илмии донишҷӯёни Университети давлатии Тоҷикистон» ҷ.1 ба табъ расидааст, аз фарҳанги волон муҳокимаронии муаллиф гувоҳӣ медиҳад.

Лаҳҷаҳои забони точикӣ мероси таърихири нобаробар ва ноҳамвор дар худ таҷассум кардаанд. Агар гуруҳе дар нигаҳдотги унсурҳои таърихӣ дар ин ё он бахши нисбат ба дигаре бартарӣ дошта бошад, гуруҳи дигар дар муқоиса бо гуруҳи аввалий дар бахши дигар афзалият дорад. В.С.Расторгуева ин масъаларо, пеш аз ҳама, дар мисоли низоми савтиёт, ҳосатан инъикоси садонокҳои қатори қафо «у»- таърихан кӯтоҳ, «ӯ»-и таърихан дароз, «ӯ» (вови маҷхӯл) ва овозҳои қатори пеш—«и»-и таърихан кӯтоҳ ва «ӣ»-таърихан дароз баррасӣ намудааст. Аз рӯйи тасвири муаллиф маълум мешавад, ки дар ин бобат бо тартиби шумори ҳаштфонемагӣ, ҳафтфонемагӣ ва шашфонемагии худ бо ҳатти таърихӣ бештар лаҳҷаҳои шимолӣ мувоғиҷат доранд. Лаҳҷаҳои гуруҳҳои дигар аз ин ҳат то андозае дур шудаанд. Лаҳҷаҳо ҳамчун музейи зинда нишонаҳоеро аз гузаштаҳои дур ва наздики таърихи забон маҳфуз медоранд. Ба қавли В.С.Расторгуева лаҳҷаҳо интишори унсурҳои таърихи забон дар маҳалҳоянд. Дар охири китоби мазкур намунаи атласи диалектологӣ манзур гардидааст, ки ин ҳам дар лаҳҷашиноси тоҷик бори нахуст таҷриба карда шуда дар он ҳудуди интишори далелҳои лаҳҷавӣ равшан акс гардидааст.

Тадқиқоти муқоисавио ҷамъbastie, ки В.С.Расторгуева дар мисоли лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ анҷом додааст, то он ҷойе, ки он вақтҳо ба мо маълум буд, дар лаҳҷашиноси ҳалқҳои Иттиҳоди Шӯравӣ назари кам дошт. Барои ҳамии ҳам ин тадқиқот аз тарафи лаҳҷашиноси маъруфи рус Р.И.Аванесов, шарқшиноси машҳур М.Н.Боголюбов ва дигар олимони шинохтаи замони шӯравӣ баҳои баланд гирифтааст. Чун ин асар барои ҳамаи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ баҳшида шуда буд, муқоисаи дохилии гуруҳҳои алоҳидаи лаҳҷаҳои забони тоҷикиро нурра фаро гирифта наметавонист.

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

лааст. В.С.Расторгуева намудааст, аз маводи иккىк лутфан инъомтифода кардааст. Аз наи З.Вохидов таҳти оз», ки соли 1954 дар иверситети давлатии аз фарҳанги волю

иҳиро нобаробар ва үруҳе дар ниғаҳдошти и таҳти ба дигаре бартарӣ гуруҳи аввалий дар ва ин масъаларо, пеш иниъкоси садонокҳон аъриҳан дароз, «Ўни таъриҳан кӯтоҳ ва ўни тасвири муаллиф ю тартиби шумори магии худ бо ҳатти таҳти доранд. Лахҷаҳои аанд. Лахҷаҳо ҳамчун р ва наздики таъриҳи Расторгуева лахҷаҳо ҳалхоянд. Дар охири манзур гардидааст, ки таҷриба карда шуда шан акс гардидааст. В.С.Расторгуева дар ист, то он чойе, ки он таҳқиҳои Иттиҳоди и тадқиқот аз тарафи шарқшиноси машҳур замони шӯравӣ баҳои май лахҷаҳои забони ғурӯҳҳои алоҳидаи тифта наметавонист.

Бинобар ин бо сарварӣ ва маслиҳати бевоситаи В.С.Расторгуева усули муқоиса ва ҷамъбаст дар навбати аввал барои шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ мавриди татбиқ қарор гирифт. Ҷунон ки маълум аст, ин тадқиқот аз тарафи кормандони шӯбайи лаҳҷашиносии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар панҷ чилд анҷом гирифта, соли 1989 сазовори Ҷоизаи давлатии ба номи Абуалӣ ибни Сино дониста шуд. В.С.Расторгуева шахси аввали дорандагони ҷоизаи мазкур гардид.

4. Лахҷаҳои забони тоҷикӣ ба андозаи кофӣ таҳқиқ шуда бошанд ҳам, тадқиқотҳо асосан ба бахшҳои фонетика ва морфология даҳл доштанд. Дар асарҳои монографӣ одатан ба бахши лексика танҳо ду-се саҳифа бахшида шуда, миқдори ками լутатҳои шевагӣ илова мегардиданд. Ба ин камбуди В.С.Расторгуева ишора карда, дар китоби «Таҷрибаи тадқиқи муқоисавии лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ» навиштааст: «Адами լутатҳои шевагӣ имкон намедиҳад, ки лексикаи лаҳҷаҳои забони тоҷикиро ба ин ё он дараҷаи таҳдили амиқ намоем. Барои ҳамин ҳам мо дар ин ҷо маҷбур шудем, ки бо қайдҳои ҷудогона маҳдуд шавем» [Расторгуева, 1954, 149].

Дар ҳақиқат то аввали солҳои 60-ум дар бораи ҷамъоварӣ ва дар шакли лугатномаҳо пешкаш намудани боигарии луғавии лаҳҷаҳо иқдом намешуд, ҳол он ки зарурати ин масъала дар сатҳи забоншиносии умумииттифоқ мавриди мӯҳокима қарор гирифта буд. Дар шӯбайи лаҳҷашиносии Институти забон ва адабиёт ҳам масъалаи мазкур мавриди таваҷҷӯҳ қарор гирифта, омодагӣ ба ҷамъоварии муназзами лугати лаҳҷаҳо оғоз ёфта бошад ҳам, дар бораи принципҳои лугатҳои шевагӣ тасаввуроти муайян ба шакли ғадаромада буд. Бинобар ин лаҳҷашиносони тоҷик аз он миннатпазир буданд, ки гиреҳи ин мушкилотро боз В.С.Расторгуева боз намудааст. Ҷилди панҷуми «Очеркҳо доир ба лаҳҷашиносии тоҷик»-и ў, ки ба лугати лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ бахшида шуда, соли 1963 ба табъ расида буд, намунаи нахустини лугати русӣ-тоҷикии лаҳҷавӣ ба шумор меравад. Ин фарҳанг ғалима ва таркибҳоеро, ки муаллиф дар давоми сафарҳояш дар маҳалҳои гуногун ҷамъоварӣ карда, онҳоро дар тадқиқоти ҷарӣ аввал истифода намудааст, дар бар мегирад. Тарзи шигориши ин фарҳанг ҳарҷаанд дузабона (ъяне тоҷикӣ-руسӣ) бошад

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

ҳам, дар фаъолияти лугатнигорик кормандони шуъбаи лаҳҷашиносӣ намуна буд. Бо вучуди ин, Вера Сергеевна шояд аз рӯйи хоксорӣ бошад, худро мутахассиси фарҳангнигории лаҳҷа ҳисоб намекард. Вақте ки мӯ ду нафар корманди чавони шуъбаи лаҳҷашиносии Институти забон ва адабиёт (ман ва М.Маҳмудов) ба шаҳри Москва барои машварат ба назди Вера Сергеевна рафтем, ў моро барои машварат ба ҳузури яке аз мутахассисони варзидаи лугатнигории лаҳҷаҳои забони русӣ профессор И.А.Оссоветский раҳнамоӣ кард. Ҳарчи бошад, «Лугати тоҷикӣ—русии диалектологӣ»-и В.С.Расторгуева дар таърихи лаҳҷашиносии тоҷик ба равияву соҳаи нави таҳқиқи лаҳҷаҳо ибтидо гузошт. Соли 1970 ҳангоме ки мавзӯҳои тадқиқотии шуъбаи лаҳҷашиносӣ ба нақша гирифта мешуданд, бо маслиҳати В.С.Расторгуева дар баробари ҷамъбости илмии шевай ҷанубӣ ҷамъоварӣ ва тадвии лугати он ҳам ба нақша шомил гашта буд. Баъдтар намунаи лугат—ҳарфи «д» дар сектори забонҳои эронии Институти забоншиносии АИ Иттиҳоди Ҷумҳуриятҳои Сотсиалистии Шӯравӣ, ки сарварии онро В.С.Расторгуева ба ухда дошт, баррасӣ ва такриз карда шуда буд. Лаҳҷашиносони солҳои панҷоҳум ва шастуми тоҷик на фақат аз китобҳо, ҳусусан аз силсилаи «Очеркҳо»-и В.С.Расторгуева баҳра гирифтаанд, балки ҷанде аз онҳо, мисли Н.Беҳбудӣ, Қ.Тоҳирова, А.А.Керимова, М.Файзов, М.Маҳадов бевосита таҳти сарварии ў рисолаҳои илми худро анҷом дода, ба дарёғти унвонҳои илмӣ мушарраф гардидаанд. Аз ҷумла, барои ман ҳам ҷойи ифтиҳор аст, ки рисола доктории банда низ таҳти роҳномоии ин донишманди фарзони анҷом гирифтааст. Агар гӯем, ки як насли лаҳҷашиносони тоҷик аз мактаби лаҳҷапиноси ў гузаштаанд, муҳобот наҳоҳад шуд.

В.С.Расторгуева ҳарчанд аз Душанбе дур зиндагӣ мекард, ва қалби ў бо ҷумҳурии мо, бо мардуми мо пайваст буд, зоро маҳз дар ҳамии диёр ба ҷодаи илм қадам гузошта буд, ба гуфтори мардум тоҷик дилбоҳта шуд ва онро тавассути тадқиқотҳои доманадорон дар арсаи илми шарқшиносӣ муаррифӣ кард. Ў бо вучуди он ки бе масъалаҳои дигари эроншиносӣ масруф буд, аз забони тоҷикӣ ба лаҳҷаҳои он ҳатто то охири солҳои ҳаштодуми асри гузашта чӯй набуд, зуд-зуд ба Душанбе сафар мекард. Лаҳҷашиносони тоҷик таҳти роҳбарӣ ва маслиҳатҳои вай ду мавзӯи калон—ҷамъбастӣ

кормандони шульбаш
ера Сергеевна шояд өз
фарҳангнигории лаҳҷа
манди чавони шульбаш
(ман ва М.Махмудов)
назди Вера Сергеевна
яке аз мутахассисони
и русӣ профессор
ишад, «Лугати тоҷикӣ-
таврихи лаҳҷиноси
о ибтидо гузошт. Соли
баи лаҳҷапинойи бе
В.С.Расторгуева дар
ҷамъоварӣ ва тадвигӣ
буд. Байдтар намуне
и эронии Институти
пхони Сотсиалистии
Рузаева ба ухда дошт.
лаҳҷапинойи солҳои
з китобҳо, хусусан з
ҳра гирифтаанд, балки
Кирова, А.А.Керимова,
арии ўрисолаҳои илми
и илмӣ мушарраф
иiftixor аст, ки рисола
и донишманди фарзона
лаҳҷапинойи тоҷик өз
от наҳоҳад шуд
ур зиндагӣ мекард, важа
иааст буд, зоро маҳз дар
д. ба гуфтори мардуми
қоқотҳои доманадораш
д. Ӯ бо вучуди он ки бе
д. аз забони тоҷикӣ
думи асри гузашта чудо
Лаҳҷапинойи тоҷик
изӯи калон—ҷамъбасти

илмии лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва луғати лаҳҷаҳои ҷанубиро анҷом
доданд, ки назираш дар забоншиносии ҳалқҳои дигар кам буд.

Маҳсули илмии В.С.Расторгуева онҷунон зиёд ва рангоранг
аст, ки танҳо барои тартиб додани он як китоби алоҳида лозим
аст. Мутолиаи маҳсули илмии В.С.Расторгуева, ҷунон ки
А.Маниёзов ва Р.Фаффоров ба муносабати 70-солагии ин олимай
дақиқназар навишта буданд, «ба назари ҳонанда симои шахсеро
мӯчассам месозад, ки дониши басо васеъ ва ҳартарафа дошта, ҳам
аз фактҳои забонӣ, ки бисёрии онҳо ба қаъри асрҳо рафта
мерасанд, ҳам аз назарияи имрӯзаи забоншиносӣ комилан оғоҳ
аст»[Маниёзов, Fafforov, 22].

В.С.Расторгуева то замоне, ки дар қайди ҳаёт буд, ба
қадршиносии ҳукумат ва мардуми тоҷик миннатдорӣ ва арзи сипос
мекард ва худро фарзанди ин сарзамин меҳисобид. Устод
Н.Маъсумӣ ба муносабати 60-солагии Вера Сергеевна Расторгуева
шъире эҷод карда буданд, ки дар он эҳсосоти эҳтиром ва
самимияти ҳалқи мо ҷунин ифода ёфтааст:

Ному кори некатон вирди забон,
З-он ба дил наздик мегӯем мо,
Баски пайвандед бо тоҷикзамин,
Духтари тоҷик мегӯем мо.

Китобнома

1. Зарубин И.И. Очерк разговорного языка самаркандских евреев. Сб. «Иран». -Ленинград, 1928.
2. Расторгуев В.С. Очерки по таджикской диалектологии, вып.1. Варзобский говор таджикского языка, М. 1952; вып.2. Северные таджикские говоры полосы Шайдон-Ашт-Чуст-Касансай. -М., 1952; вып.3. Ленинабадско-Канибадамская группа северных таджикских говоров, М.1956; вып.4. Южноферганские говоры(Риштан, Сох) и говоры Уратюбинской группы. -М.1961; вып.5. Таджикско-русский диалектный словарь. -М.1963.
3. Неменова Р.Л. Кулябские говоры таджикского языка (северная группа). -Сталинабад, 1956.

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

4. Успенская Л.В. Каратагский говор таджикского языка. - Сталинабад, 1956.
5. Керимова А. А. Говор таджиков Бухары. -М. 1959.
6. Тагирова К.Т. Таджикские говоры Бостандикского района Узбекской ССР. -Сталинабад, 1959.
7. Хромов А.Л. Говоры таджиков Матчинского района. -Душанбе, 1952.
8. Ҳамроқулов Ҳ. Шеваҳои тоҷикони райони Бойсун. -Душанбе, 1963.
9. Семёнов А.А. Материалы для изучения наречия горных таджиков Центральной Азии. Часть 1-2. -Санкт-Петербург, 1900-1901.
10. Кузиев П.Е.. Сравнительный грамматический очерк таджикского и сартовского наречий. Известия Туркестанского отдела Императорского русского Географического общества, т. II, вып.2. - Ташкент, 1915.
11. Андреев М.С. Краткий обзор некоторых особенностей таджикских говоров. -Ташкент-Сталинабад, 1930.
12. Расторгуева В.С. К характеристике вариобакта таджикского говора. «Вестник МГУ», №6, 1948.
13. Розенфельд А.З. Некоторые вопросы таджикской диалектологии. «Известия ЛГУ», 1951, №7.
14. Расторгуева В.С. «Опыт сравнительного изучения таджикских говоров». -М., 1964.
15. Маниёзов А., Фаффоров Р. Вера Сергеевна Расторгуева. «Забоншиносии тоҷик». -Душанбе, Дониш, 1984.

Гафар Джурген

ВКЛАД ПРОФЕССОРА В.С.РАСТОРГУЕВОЙ В ТАДЖИКСКУЮ ДИАЛЕКТОЛОГИЮ

Таджикская диалектология, начавшаяся с публикации в 1861 году статьи профессора Казанского университета В.В.Григорьева «О событиях в Бухаре, Коканде и Кашгаре», в которой сообщалось о некоторых особенностях говора таджиков Бухары, в течение свыше 150 лет обогатилась исследованиями как русских учёных-

аджикского языка. -
ы. -М.1959.
стандикского района
гчинского района. -
райони Бойсун. -
ния наречия горных
-Петербург, 1900-1901.
имматический очерк
стия Туркестанского
ского общества, т.11.,
торых особенностей
930.
истике варзобского
8.
просы таджикской
ительного изучения
ргеевна Расторгуева.
984.

Гафар Джуроев

ГОРГУЕВОЙ В ОЛОГИЮ

с публикации в 1861
итета В.В.Григорьева
в которой сообщается
в Бухары, в течение
как русских учёных-

остоковедов, так и работами таджикскихialectологов. Однако заслуги профессора В.С.Расторгуевой отличаются тем, что благодаря её фундаментальным трудам таджикская dialectология превратилась в настоящую школу в пределах таджикского языкоznания.

В данной статье рассматривается вклад В.С.Расторгуевой в развитие таджикской dialectологии, суть которого заключается в следующем:

- системное и monографическое описание диалектов таджикского языка;
- новая классификация таджикских говоров и диалектов на базе фонетических явлений;
- сравнительное изучение таджикских говоров;
- составление dialectальных словарей.

Gaffar Juraev

CONTRIBUTION OF PROFESSOR V.S. RASTORGUEVA IN TAJIK DIALECTOLOGY

Tajik dialectology, which began in 1861 with the publication of the Kazan University professor B. Vtorgeva "The events in Bukhara, Kokand and Kashgar," presenting some of the features of the Tajiks of Bukhara dialect, for over 150 years has been enriched by research works of Russian scientist-orientalist and Tajik dialectologists. However, the merits of Professor V.S. Rastorgueva characterized in that because of her fundamental work Tajik dialectology school was created.

In this article the author considers contribution of VS Rastorguyeva in the development of Tajik dialectology, the essence of which is as follows:

1. System and monographic description of the dialects of the Tajik language;
2. New classification of Tajik dialects based on phonetic phenomenon;
3. A comparative studying of the Tajik dialects;
4. Compilation of dialect dictionaries.

ТАҲҚИҚГАРИ ФИДОИИ ҲИҚМАТИ ҲАЛҚ

(Ёде аз устоди зиндаёд академик Раҷаб Амонов ба ифтихори
90-солагии зодрӯзи муборакашон)

Он гуна, ки мусаллам аст, устод Раҷаб Амонов шахсияти гуногунпажлуе доштанд, яъне мавсуф ҳам фолклоршинос, ҳам адабиётшинос, ҳам нависанда, ҳам мунаққид, ҳам журналист, ҳам этнограф (мардумшинос), ҳам омӯзгор ва ҳам муллифи китобҳои дарсӣ барои макотиби мутавассита ва таҳсилоти олий буданд. Чанд мақолаи илмӣ оид ба масъалаҳои мубрами забони тоҷикӣ низ ба қалами устод таалтуқ доранд. Вале устоди бузургвори мо аввалтар аз ҳама фолклоршинос-донишманд ва муҳаққики барҷастаи илми шинохти эҷодиёти даҳанакии ҳалқ буданд. Ҳудашон ҳам эътироф мекарданд, ки эшон асосан фолклоршинос ҳастанд. Масалан, агар ба ягон ҷаши ё маҳфили хурсандӣ даъват шаванду ба он кас сухадиҳанд, «Азбаски ман фолклоршинос ҳастам, аз эҷодиёти ҳалқ ба шумо рубой меҳонам» - гуфта чанд руబоии ҳалқиро ҳатман ба забон меоварданд. Устод тамоми унвонҳои баланди илмӣ-номзадӣ, докторӣ, профессорӣ, ва академикро ҳам маҳз ба шарофати фолклоршинос буданашон насиб шудаанд. Ба дарёфтҳо Ҷоизаи давлатии ба номи Абуалӣ ибни Сино сазовор дониста шудан ва дар байии донишмандону фарҳангииён ва муҳлисоею ҳаводоронашон эҳтиром ва маҳбубияти хосса пайдо карданашон низ асосан аз ҳамин раҳгузар аст. Биноан ман ҳам дар ин навиштаи худ, ки ба 90-солагии зодрӯзи мубораки устод баҳшида шудааст. Таваҷҷӯҳи хонандагони арҷмандро ба ҳамин соҳаи фаъолияти ин шахсияти нотакрор ҷалб кардани ҳастам.

Бояд гуфт, ки академик Раҷаб Амонов дар давоми фаъолияти беш аз нимасраи худ дар баҳши шинохти фолклори тоҷик корҳои зиёдеро анҷом додаанд, ки чанде аз онҳо хеле муҳим ва назаррас буда, дар вусъату инкишофи ин соҳаи илм ва сарнавишти минбаъдаи он нақди босазо бозидаанд ва чехраи устодро ҳамчун олими варзида боз ҳам дурахшонтар кардаанд. Корҳои мазкур инҳо иборатанд:

Додоҷон Обидов

АТИ ХАЛҚ
ионов ба ифтихори
(н)

Амонов шахсияти олқоршинос, ҳам жам журналист, ҳам муллифи китобҳои ой буданд. Чанд ғони тоҷикӣ низ ба рӯвори мо аввалин ҳарҷаи барҷастаи илми дашон ҳам эътироф танд. Масалан, аз онду ба он қас сукун аз ҷои тоҷикӣ ҳалқ бе ҳалқиро ҳатман ба он баланди илми ҳалқиро ҳам маҳз ба шудаанд. Ба дарёғаи сазовор донишмандони нгиён ва муҳлисонаи пайдо карданашон ҳам дар ин навинии од баҳшида шудааст. Соҳаи фаъолияти

ар давоми фаъолияти олқори тоҷик коригар мухим ва назарни илм ва сарнависидарҳои устодро ҳамонанд. Корҳои мазкур

Якум-ман бо тамоми масъулият метавонам гӯям, ки академик Раҷаб Амонов поягузори асосии илми фолклоршиносӣ дар Тоҷикистон, муассис (1958) ва аввалин мудири шуъбаи фолклор дар чавкоти собиқ Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиети ба номи Рӯдакӣ АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбанд. Дуруст аст, ки то ба сари кор омадани устод буданд онҳое, ки дар бобати омӯзиши намунаҳои осори шифоҳии ҳалқамон гом бардоштаанд, аз қабили Т.Зеҳнӣ, Н.Бектош, Ҳ.Карим, О.Исматӣ, Л.Бузургзода, А.Деҳотӣ, М.Турсунзода, А.Мирзоев, Ҳ.Бақозода, Б.Раҳимзода, Б.Ниёзмуҳаммадов, Р.Чалилов, Ҷ.Икромӣ, Н.Маъсумӣ, Т.Пӯлодӣ ва аз ҷумлаи олимон-шарқшиносони рус А.А.Семёнов, М.С.Андреев, О.А.Сухарев, Н.А.Сухарева, И.И.Зарубин, А.З.Розенфельд, А.Н.Болдирев, И.С.Брагинский ва дигарон[1]. Вале корҳое, ки дар омӯзиши фолклори тоҷик аз тарафи донишмандони ёшуда ба сомон мерасиданд, бештар ҳусусияти инфириодӣ доштанд ва аксаран дар шакли мақолаҳои парокондаи иттилоотӣ ва таҳия ва ҷаҳони афсонаҳои алоҳида сурат мегирифтанд. Он корҳо дар мавриди шинохти фолклори тоҷик танҳо қадамҳои нахустине буданд, ки аз рӯи онҳо дар бораи ғановат ва вижагиҳои ҷои тоҷикӣ ҳалқамон тасаввуроти кофӣ ҳосил кардан аз имкои берун буд.

Аmmo баъди ба сари кор омадани Р. Амонов ва таъсиси шуъбаи фолклор илми фолклоршиносии тоҷик комилан ба мачрои муайян широмад ва роҳу равиши доимии худро пайдо карда, тадриҷан пеш рафтган гирифт ва ниҳоят ба як соҳаи хеле мухим ва ба сари худ ҷустақили илмҳои гуманитарӣ табдил ёфт. Ин соҳаи илм ҳусусан баъди ба кори шуъбаи фолклор ҷалб намудани кувваҳои науви тоза, аз қабили С.Норматов, Ф.Зеҳниева, Б.Шермуҳаммадов, Р.Аҳмадов, М.Холов, Ҳ.Раҳматов, С.Маҳдиев, А.Сӯғиев, С.Фатҳуллоев, Б.Тилавов, Ҷ.Рабиев, Ф.Муродов, Н.Шакармамадов, Э.Улуғзода, Ҷ.Исроилова, Н.Азимов, Ш.Мирзоева, Ш.Умарова, Д.Раҳимов ва дигарон гӯё гул-гул шукуфт[2].

Дуюм-устод Р.Амонов инчунин бунёдгузори Фонд ё Бойгонии фолклори тоҷик мебошанд. Мавсүф баъди таъсиси шуъбаи фолклор аксарияти маводеро, ки аз тарафи донишмандон ва ҷарҳонгии фавқуззикр гирд омада буданд, ҷамъ карда, дар асоси Ҷумҳурии Тоҷикистон тоҷикро ба вучуд оварданд ва худашон аз авалинҳо шуда барои такмил додану ғани гардондани фонди

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

мазкур камари ҳиммат бастанд[3]. Ҳоло дар ин фонд ба миқдори бештар аз 200.000 саҳифаи дастиавис ва чопи мошинӣ аз жанрҳон гуногуни осори шифоҳӣ маҳфузанд, ки такрибан сӣ дар сади онҳо бо кӯшишу ғайрати устод Р.Амонов гирдоварӣ шудаанд ва ҳамаашон аз нуктаи назари илмӣ ва танзиму тадвин ва ҷавобгӯи талаботи усули нави нигоҳдории байнамилалии осори мардумӣ мебошанд, яъне ҳар як асари шомили фонд паспорт-шиносномаи ҳудро дорад, ки дар ин шиноснома фонди фолклор, қисми фонд саҳифаи фонд, квадрати ҳаритай Тоҷикистон ё Ӯзбекистон, соли сабт, ҷои сабт, ному насаби навиштагираанд, ҷинсият, соли таваллуд ва ному насаби гӯяпда ва дараҷаи саводнокии ўзикр гардидаанд. Фонди фолклори тоҷик имрӯз аз нуктаи назари ғановат ва комилан ҷавобгӯи талаботи илмии байнамилали буданаш дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои асосири соҳиби менамояд[4].

Сеюм-академик Р.Амонов сабабгор, ташабbusкор ва яке аз роҳбарони таҳияи Куллиёти илмӣ-академии 35-чилдаи фолклор тоҷик мебошанд, ки то кунун 5 ҷилди он дар шаҳрҳои Москва ва Душанбе ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ ба ҷоп расидаанд, 30 ҷилди дигари ин Куллиёт омодаи ҷоп мебошад. Ногуфта намонад, ки ҷилдҳои ба ҷоп расидаи Куллиёт аз тарафи донишмандон ва мутахассисони дохилию ҳориҷии соҳа гарму ҷӯшон пазируftа шуда, сазовори баҳогузории баланд гардидаанд.

Ҷаҳорум-устод Раҷаб Амонов аввалин таҳиягари маҷмӯаҳои оммавии афсонаҳои тоҷикӣ мебошанд. Агар як маҷмӯаи хурӯз афсонаҳои дар соли 1941 таҳти унвони «Афсонаҳои ҳалқӣ» тартибдодаи иависандай зиндаёд Ҳаким Карим ва баъзе афсонаҳои дар маҷаллаю рӯзномаҳои даврӣ ҷопшудаи тоҷикиро, ки онҳо ҳам ба ҳонандагони умум ҷандон дастрас набуданд, истисно кунем кӯдакон, наврасон ва ҷавонони кишвари мо то соли 1957 ягона китоби нисбатан мukammali афсонаҳои ҳалқиро дар ихтиёр надоштанд. Танҳо дар соли 1957 ба муносибати даҳан адабиёт ва санъати тоҷик дар Москва бо кӯшишу ибтикори Раҷаб Амонов ва Клавдия Улугзода Нашриёти давлатии Тоҷикистон як маҷмӯаи ҳаҷман қалони афсонаҳои тоҷикиро ба забони тоҷикӣ ҷоп намуда, ба хидмати ҳонандагон расонид. Ин маҷмӯаи худи ҳамон сол ба забони русӣ низ ҷоп шуд. Нашр гардидаи маҷмӯаи мазкур аз онҷиҳат мухим ва ҳурсандибаҳш буд, ки вай ҳамчун аввалин маҷмӯаи дилангизӣ буд.

и фонд ба миқдорро
мошии аз жанрои
ӣан сӣ дар сади онҳо
ҷоварӣ шудаанд ве
тадвин ва ҷавобгуни
ти осори мардумӣ
иаспорт-шиносномаи
флкор, қисми фонд
е Узбекистон, соли
нда, ҷинсият, соли
саводнокии ўзикр
аз нуқтаи назари
ми байналмиладӣ
байналмиладӣ менамояд[4].

Лаббускор ва яке аз
35-ҷилдаи фолклори
шарҳои Москваю
расидаанд, 30 ҷилди
огуфта намонад, ки
и донишмандон ва
у чӯшон пазируфтад.

Ахиягари маҷмӯаҳои
як маҷмӯаи хурдӣ
«Афсонаҳои ҳалқӣ»
ва баъзе афсонаҳои
ҷониҳо, ки онҳо ҳам
анд, истисно кунем.
То соли 1957 ягон
алқиро дар ихтиёр
ти даҳаи адабиёт ва
ри Раҷаб Амонов ва
Ҷумҳурии Ҷониҳон
як маҷмӯаи
тоҷикӣ чоп намуда.
Худи ҳамон сол ба
маҷмӯаи мазкур аз он
чун аввалин маҷмӯаи

мукаммал ва сифатан хуби афсонаҳо оммаи васеи хонандагонро ба
гуногуни анвоъ, боигарии мазмун, соҳт ва ҳусусиятҳои насири
даҳанакии ҳалқамон шиносо менамуд. Маҷмӯаи мавриди баҳс, ки
90 афсонаро дарбар мегирад, дар солҳои баъдӣ (1963, 1971, 1972,
1975, 1980, 2001, 2008) низ дар таҳияи Амонов гаштаю баргашта ба
забонҳои тоҷикӣ, русӣ, арманиӣ ва гайра нашр мегардид, ки дар ҳар
нашири он мураттиб маводи науву тоза илова мекарданд. Умуман,
устод Р.Амонов бо роҳи гирдоварӣ, таҳриру такмил ва табъу
нашири афсонаҳо дар тарбияи насли наврас ва ҷавонони
ҷумҳурии Ҷониҳон накши муҳим ва арзанда бозидаанд[5].

Панҷум-устод Амонов дар давоми фаъолияти нимасраи илмии
худ тавонистанд мактаби илмии фолклоршиносии тоҷикро ба
вучуд оваранд. Як вақтҳо, яъне то охири солҳои 80-ум дар шуъбаи
фолклори собиқ Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ 28
нафар корманд ифон вазифа менамуданд, ки аксарияти онҳо
шогирдони унвондори Раҷаб Амонов аз шаҳру ноҳияҳои гуногуни
Тоҷикистон буданд. Баъзе аз шогирдони устод (Зарифи Сиддикӣ ва
Асадулло Шуур) аз Ҷумҳурии Афғонистонанд.

Мактабе, ки устод Р.Амонов ба вучуд овардаанд, имruz ҳам аз
тарафи мутахассисони соҳа бо номи «Мактаби фолклоршиносии
академик Р.Амонов» ёд мешавад[6].

Шашум-дар адабиёти муосири тоҷик устод С.Айнӣ аввалин
шахсе буданд, ки ҳамчун нависанда дар асарҳои бадеии худ
намунаҳои адабиёти шифоҳӣ-афсонаҳо, латифаҳо, сурудҳо,
дубайтиҳо, байтҳо ва амсоли инҳоро ба таври фаровон истифода
бурдаанд. Раҷаб Амонов дуюмин адаби мебошанд, ки дар ҳикояҳо,
очеркҳо ва повестҳояшон намунаҳои осори адабиёти шифоҳиро
хеле зиёд ва моҳирона ба кор бурдаанд. Истифодаи падидаҳои
фолклорӣ ҳусусан дар повестҳои «Пушаймонӣ» (1993), «Дар
нимароҳи умр» (1988), «Қиссаҳои сари кӯҳи баланд» (1990),
«Қиссаи беди баланд, ҷонори пургул ва себи Самарқанд» (1981) ва
«Қиссаҳои диёри ҷашмасор» (1995) басе назаррас аст. Повести
«Арӯс ё қиссаи зангирии писари ҳамсоя» бошад, аз аввал то ба
охир дар асоси сюжети тӯи арӯсии мардуми Истаравшан таълиф
гардидааст. Ба назар чунин мерасад, ки устод Р.Амонов тавассути
истифодаи асарҳои фолклорӣ аз як тараф ҷиҳатҳои ҳалқият ва
дилангезии таълифоташонро тақвият дода бошанд, аз тарафи

СУХАНШИИОСӢ, № 2 2013

дигар дар байни адабиёти шифоҳӣ ва китобӣ мавҷуд будани равобити ногусастани, хосатай масъалаи яке аз сарчашмаҳои асосии адабиёти китобӣ ба шумор рафтани эҷодиёти даҳанакии ҳалқро бори дигар ба исбот расонидаанд.

Агар сухан дар бораи асарҳои илмии устод равад, пеш аз ҳама ҳамиро гуфтан лозим аст, ки Раҷаб Амонов муаллифи бештар аз шашсад мақолаи илмию оммавӣ ва монографияҳои бунёдӣ мебошанд. Асарҳои илмии эшон на фақат дар Тоҷикистон, балки дар мамлакатҳои ҳориҷа низ ба нашр расидаанд. Дар байни асарҳои ин олим ҳусусан тадқиқоте, ки оид ба адабиёти шифоҳии тоҷикон ихтисос доранд, ҷойгоҳи маҳсусро ишғол менамоянд.

Аввалин асари илмии Р.Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» ном дорад, ки он соли 1963 дар шакли китobi калонҳаҷам манзури ҳонандагон гардидааст[7]. Ин китобро метавон ба ҳайси як навъ асари марбут ба таҳқиқи тамоми намуди адабиёти шифоҳии тоҷикон арзёбӣ ва баҳогузорӣ кард, зеро дар ин таълифот дар таърихи илми фолклоршиносии тоҷик афсона, эпоси қаҳрамонии «Гӯрӯғли», драмаи ҳалқӣ, суруду тарона ва чистону зарбулмасал барин жанрҳои маъмули адабиёти шифоҳии бошандагони минтақаи Кӯлоб бори аввал мавриди таҳлилу тадқик қарор гирифтааст. Арзиши дигари ин асар аз он иборат аст, ки муаллиф ҳолати умумӣ ва вазъи қунуни анвои фолклорро дар шароиту муҳити муайяни маҳали алоҳида тадқик намуда, кӯшиш ба ҳарҷ додаанд, ки дар ҳаёти маънавии мардуми маҳали марбута ҷой мақоме доштани ҳар як намуди адабиёти шифоҳиро бо далелҳои қотеъ иишон диҳанд. Ин таълифоти Р.Амоновро устодон ва муҳассилини факултаҳои филологияи макотиби таҳсилоти олий як муддати мадид ба сифати китоби дарсӣ ё ҳуд васоили таълимии фанни фолклор истифода намудаанд.

Агарчи аз замони нашри ин китоб солҳои зиёд сипарӣ шуда бошад ҳам, он то ба имрӯз аҳамияти маҳсуси илмӣ ва амалии худро аз даст надодааст. «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб»-ро дар мавриди омӯзиш ва баррасии жанрҳои гуногуни фолклори минтақаҳои муҳталифи Тоҷикистон, Эрон, Афғонистон ва маҳалҳои тоҷикнишини Ҷумҳурии Ӯзбекистон метавон ба гунаи як дастури пуарзиши илмӣ ба шумор дод.

Ака
тадқиқо
мебошан
«Лирика
Нашри
дарак ме
илмиаш
марбут
манзуми
дубайтӣ,
шеърият,
таври якъ¹
додаанд.
ҳалқӣ ба
бораи ҳус
жанрҳо ҳу

Ахли
китобӣ да
муҳим маҳ
Р.Амонов
умдатарин
андешаҳои
имрӯз ба
шугл мевар

Як ҷиҳ
ин аст, к
шеършино
байт, майд
Ин ҷиҳати
кашфиётҳо

Асари д
шудааст, «Н
таҳқиқ асар
пазируфтаа
дар соҳаи и
пуарзиши
донистанд.

бий мавчуд будани
е аз сарчашмаҳон
ҷодиёти даҳанакии

равад, пеш аз ҳама
муаллифи бештар аз
графияҳои бунёдӣ
Тоҷикистон, балки
идаанд. Дар байни
адабиёти шифоҳии
гол менамоянд.

ҷодиёти даҳанакии
и китоби қалонҳаҷм
о метавон ба ҳайси
намуди адабиёти
ро дар ин таълифот

ик афсона, эпоси
тарона ва чистону
адабиёти шифоҳии
риди таҳлилу тадқик
из он иборат аст, ки
швои фолклорро дар
қиқ намуда, кӯшиш
уми маҳали марбута
ифоҳиро бо далелҳои
юновро устодон ва
би таҳсилоти олӣ як
д васоили таълимии

и зиёд сипарӣ шуда
илмӣ ва амалии худро
акии Кӯлоб»-ро дар
гуногуни фолклори
и. Афғонистон за
и метавон ба гунаи як

Академик Р.Амонов инчунин муаллифи аввалин рисолаи илмӣ-тадқиқотӣ оид ба асарҳои лирикии адабиёти шифоҳии тоҷикон мебошанд. Ин асари ҷиддии бунёдии олим соли 1968 бо номи «Лирикаи ҳалқии тоҷик» пешкаши хонандагон гардидааст[8]. Нашри ин рисола аз рушду камоли илми фолклоршиносии тоҷик дарак медод. Р.Амонов ба шарофати ҷоди ин тадқиқоти муҳимми илмиашон бори нахуст дар фолклоршиносии тоҷик масъалаҳои марбут ба пайдоиш, таҳаввулот ва сайри таърихии жанрҳои манзуими фолклори тоҷик, аз қабили суруду тарона, рубоиву дубайтӣ, байт ва бадеҳаю майдадубайтӣ, инчунин мавзӯъ, сабку шеърият, шабакаи образҳои бадеии ҳар қадоми ин жанрҳоро ба таври яклухт мавриди омӯзиши ҳамаҷониба ва амиқи илмӣ қарор додаанд. Ба таври муқоисавӣ омӯхтани жанрҳои ёдшудаи назми ҳалқӣ ба муаллиф имконоте фароҳам овардааст, ки мавсүф дар бораи ҳусусиятҳои том ва қонуниятҳои маҳсуси ҳар қадоме аз ин жанрҳо хулосаҳои дилҳоҳ бароранд.

Аҳли таҳқиқ медонанд, ки муносибати адабиёти шифоҳӣ ва қитобӣ дар илми адабиётишиносии феълии тоҷик аз масъалаҳои муҳим маҳсуб мегардад. Маҳз дар қитоби «Лирикаи ҳалқии тоҷик» Р.Амонов дар бораи муайян кардан ва қашфи ҷиҳатҳои умдатарини таъсири мутақобилаи адабиёти лафзӣ ва ҳаттӣ фикру андешаҳои ҷолиб баён кардаанд. Барои ҳамин ҳам муҳакқиқоне, ки имрӯз ба омӯзиши масоили равобити адабиёти шифоҳии қитобӣ шугл меварзанд, ба ин асар ҳарчи бештар назар меандозанд.

Як ҷиҳати қобили мулоҳизаи асари «Лирикаи ҳалқии тоҷик» ин аст, ки соҳибаи маҳз тавассути он таваҷҷуҳи олимони шеъришиносро ба масъалаи шабакаи хосси рамзҳои рубоӣ, дубайтӣ, байт, майдадубайтӣ ва суруду таронаҳои мардумӣ ҷалб намудаанд. Ин ҷиҳати тадқиқоти олимро низ дар илми назминосӣ аз қашфиётҳои арзишманде метавон донист.

Асари дигари Р.Амонов, ки низ дар шакли ҳаҷман қалон нашр шудааст, «Рубоиёти ҳалқӣ ва рамзҳои бадеӣ» унвон дорад[9]. Аҳли таҳқиқ асари мазкурро баъди аз чоп бароварданаш бо ҳушнудӣ пазируфтаанд ва онро на фақат дар илми фолклоршиносӣ, балки дар соҳаи илми назминосии адабиёти форсу тоҷик низ қитоби пурарзиши назариявӣ ва тозатарин најӯҳиши илмӣ-адабӣ ва бадеӣ донистанд. Қобили ёдоварист, ки муаллиф дар ин асар

СУХАНШИНОСӢ, № 2 2013

мулоҳизаҳои оид ба рамзҳои шеъри ҳалқӣ дар китоби «Лар
ҳалқии тоҷик» дар шакли фишурда баён доштаашоиро ба
васеъ инкишоф додаанд. Дар ин асар инчунин ҳодисаи мӯ
будани як силсила рамзҳо миёни адабиёти шифоҳӣ ва китоб
аниқ ва дақиқ тадқиқ гардидааст.

Мулоҳизаҳои дар ин китоб роҷеъ ба рамзҳои
иброздоштаи муаллифи он кӯхна намешаванд. Ба якин
гуфт, ки имрӯз ин китоб дар радифи асарҳои нодири рӯзнома
назмшиносон қарор гирифтааст.

Умуман, ин се таълифоти бунёдии Р.Амонов, ки аз онҳо
боловар шудем, барои рушду инкишофи илми фолклор
дар Тоҷикистону кишварҳои ҳамсоя ва дар бобати ба
расидани мутахассисони соҳаи шинохти фолклор ва ба масъ
сабту нашр ва таҳқиқи намунаҳои адабиёти шифоҳӣ ҳарчи бешар
рӯ овардани равшанфикрон ва фарҳангиён таъсири назарро
доштанд ва доранд. Бехуда иест, ки асарҳои мазкур ҳамон
падидаҳои тозаю арзишманд дар соҳаи филологияи тоҷик 1997
сазовори дарёғти Ҷоизай давлатии ба номи Абуали Сино
Сино дониста шуданд[10].

Ҳамин тавр, хизматҳои академик Р.Амонов дар инкишофи
илми фолклоршиносӣ дар Тоҷикистон, тарғиби ҳусусияти
асарҳои фолклорӣ тавассути таълифоти муҳимми илмӣ-тадқиқӣ
ва дар тарбияи мутахассисони соҳаи шинохти адабиёти шифоҳӣ
хеле бузург аст. Номбурда ҳодими шоистаи илми Тоҷикистон
дорандай Ҷоизай давлатии ба номи Абуали ибни Сино ва ҷануби
ордену медалҷо ва ифтихорномаҳои ҳукumatӣ мебошанд.

Раҷаб Амонов дар баробари олимӣ барҷаста
фолклоршиносӣ воқеӣ буданашон фазилатҳои неки дигаре
доштанд. Меҳнатдӯстӣ, серталаб будан нисбат ба худ ва шогирдҳо,
инчунин дasti ёрӣ дароз кардан ба ҳамкорон ва ҷиддӣ муносибӣ
намудан ба илм аз хислатҳои ҳамидаи устод буд.

Ёдатон ба ҳайр, муаллими гамхору меҳрубон, Раҷаб
Амоновичи азиз!

1. Даҳомдо, ӯрдовар, Душанбе
2. Даҳодоҷон, Душанбе, тоҷик).
3. Ниӯрдовар, Амонов» // Р.Амонов
4. Оиғул, фолклор
5. Даҳамонов, Р.Амонов
6. Ниӯсухан» // Р.Амонов
7. Раҷаб, Душанбе
8. Раҷаб, Душанбе
9. Раҷаб, Душанбе
10. муфассал, фолклор

Пайнавишт

1. Дар бораи хизмати дар бобати омӯзиши фолклори тоҷик анҷомдодаи ин донишмандон ниг: Равшан Раҳмонӣ, «Таърихи гирдоварӣ, нашр ва иажӯҳи афсонаҳои мардуми форсзабон». Душанбе, 2001, саҳ.23-49 ва 88-112.
2. Дар ин бора ниг: Рӯзӣ Аҳмадов, Файзалий Муродов, Додоҷон Обидов, Шодигул Умарова, «Ганҷинаи фолклори тоҷик». Душанбе, саҳ.3-19;20-47;58-60 (минбаъд: Ганҷинаи фолклори тоҷик).
3. Ниг: Файзалий Муродов, «Саҳми устод Амонов дар гирдоварии маводи фолклорӣ»//«Ҷомаи ақадемик Раҷаб Амонов». -Душанбе,2013, саҳ.209-215(минбаъд: Іномаи Р.Амонов).
4. Оид ба ин фонд ниг: «Фонди фолклори тоҷик»// «Ганҷинаи фолклори тоҷик», саҳ.48-57.
5. Дар ин хусус ниг: Равшан Раҳмонӣ. «Ақадемик Раҷаб Амонов ва масъалаҳои нашри афсонаҳои тоҷикӣ» // «Ҷомаи Р.Амонов», саҳ.100-125.
6. Ниг: Кароматулло Олимов, Носирҷон Салимов. «Як-ду сӯхан»//Раҷаб Амонов «Лирикаи ҳалқии тоҷик», «Қиссаи беди баланд, ҷанори нургӯл ва себи Самарқанд». -Душанбе, 2013, саҳ.5.
7. Раҷаб Амонов. «Очерки эчодиёти даҳанакии Кӯлоб». -Душанбе,1963.
8. Раҷаб Амонов. «Лирикаи ҳалқии тоҷик». -Душанбе,1968.
9. Раҷаб Амонов.«Рубоиёти ҳалқӣ ва рамзҳои бадеӣ». -Душанбе,1987.
10. Дар бораи арзишҳои илмию фарҳангии ин се асар муғассалтар ниг: Додоҷон Обидов. «Раҷаб Амонов - фолклоршиноси воқеӣ»//Ҷомаи Р. Амонов.

Dододжон Обидов

**ИСКРЕИННИЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ НАРОДНОЙ
МУДРОСТИ**

(Воспоминания об академике Раджабе Амонове
в честь его 90- летия)

В статье рассматриваются темы, касающиеся завершенных работ академика Раджаба Амонова по сбору, печати исследованию и пропаганде таджикского фольклора, а также воспитанию молодых специалистов в данном направлении.

Ключевые слова: Раджаб Амонов, фольклор, исследования.

Dododjon Obidov

RESEARCHER SINCERE PEOPLE'S WISDOM

(Recollections of Academician Rajab Amonov celebration of the
90th - anniversary)

The article discusses topics related to academic work completed by Rajab Amon regarding the collection, printing, research and advocacy of Tajik folklore, as well as educating young professionals in this area.

Key words: Rajab Amonov, folklore, studies,

Абдунаи Сатторзода

ҚИССАИ ТОҚИИ ЧОРГУЛ ВА МАРДИ ДОНИШУ
ИЛҲОМУ ҲУНАР

Вақте ки нас аз гузашти солҳо ҷеҳраи барандаи ҷоизаҳои адабии Садриддини Айнӣ ва давлатии ба номи Абӯалӣ Сино, доктори илмҳои филологӣ, профессор, академик Раҷаб Амоновро пепи назар оварданӣ шудам, аввалин ҷизе, ки ба ёдам расид, тоқии ҷоргуле буд, ки ӯ ҳамеша дар сар дошт. Вай дар байни аҳли илму адаби тоҷик севумин нафаре буд, ки мисли устод Садриддини Айнӣ ва аллома Бобоҷон Ғафуров маҳз тоқии ҷоргул мегӯшид.

Ман дар қитобҳои басо арзишманд ва нотакори ӯ, ки ба шарҳ ва таҳқики рамзҳои рубоиёти мардумӣ маҳсус мебошанд, монанди “Қиссаи беди баланд, ҷанори пургул ва себи Самарқанд” (1981) ва “Рубоиёти ҳалқӣ ва рамзҳои бадӣ” (1987), зикри рамзи “тоқии ҷоргул”-ро пайдо накардам. Равшан аст, ки ин рамз дар рубоиёти мардуми тоҷик маъмул набудааст, вагарна аз назари ҳамабини ин донишманд дар канор намемонд.

Сарфи назар аз ин ман гумон намекунам, ки қасе, ки нисфи умри беҳтарини ҳудро сарфи рамзкушӣ намудааст, коре қунад, ки бидуни рамз бошад. Тоқигӯшиҳои устод Айнӣ, аллома Бобоҷон Ғафуров ва академик Раҷаб Амонов, тавре ки аз фаъолияти густурда ва босамари онҳо дар заминаҳои гуногуни илму адаб бармеояд, маънии бар дӯши ҳуд гирифтани бори гарони рисолати ҳӯе, хифз, таҳқиқ, нашр ва тарғиби илму адабу фарҳанги миллии тоҷикӣ дар даврони навро дошт.

Зиндаёд Раҷаб Амонов солҳои 40-уми асри гузашта қадам ба майдони илму адаб гузошт ва аз аввал монанди устодони бевосита ва бавоситааш профессорон Шарифҷон Ҳусейнзода ва Ҳолиқ Мирзозода, академик Абдулғани Мирзоев ва узви вобастаи АИ ҶТ Носирҷон Маъсумӣ марди бисёрғон буд. Вай ҳам фолклоршинос, ҳам адабиётшинос, ҳам мунаққид, ҳам нависанда, ҳам муҳаққики адабиёти баччагон ва ҳам муаллифи қитобҳои дарсӣ барои мактабҳои миёна ва донишгоҳҳо буд ва то охири умр дар ҳамаи ин заминаҳо эҷод мекард.

СУХАНИНОСЙ, № 2 2013

Ва мисли он ки устодон ва ҳамқаламонаш бо вучуди соҳаҳои гуногуни илму адаб дар як замон фаъолият кардан ҳар соҳаи асосие дошт, Шарифҷон Ҳусейнзода, Ҳолик Мирзоев Абдулғани Мирзоев ва Расул Ҳодизода дар таҳқиқи ба истиқомати “адабиёти классикӣ” (дурусташ “адабиёти форсии тоҷики” Носирҷон Масъумӣ - забоншиносӣ, Муҳаммадҷон Шакурӣ - адабиёти муосир, ў дар асл фолклоршинос буд.

Муҳимтарин таълифоти илмии ў маҳз дар заминаи фолклоршиносӣ шудаанд, аз ҷумла рисолаҳои маъруфаши “Лирикаи ҳалқӣ тоҷик” (1968), “Қиссаи беди баланд, ҷанори пургул ва ӯзини Самарқанд” ва “Рубоиёти ҳалқӣ ва рамзҳои бадей”. Китоби охиринро фолклоршиносӣ номии тоҷик шодравон Бозор Тилаво барҳақ “асари барҷастаи илмии соҳаи фолклоршиносии тоҷик” [2-151] шуморидааст. Ва тасодуфӣ нест, ки ин асар соли 1998 дар Техрон ба алифбои арабиасоси форсӣ нашр ва шоистаи тақдими пажӯҳишгарони он кишвар гардид. Танзим ва нашри ду маҷмӯъа аз ҷиҳати илмию амалий фавқулода арзишманди “Афсонаҳои ҳалқӣ тоҷик” (1957, бо ҳамроҳии Клавдия Улуғзода) ва “Куллиёт фолклори тоҷик” (дар 35 ҷилд), ки бо иштирок ва сарпарастӣ бевосита ў анҷом гирифтааст, эътибори фолклоршиносии тоҷикро дар миқёси байналмилалӣ афзуд. Ин ду маҷмӯъа аз сарчаашмаҳо мӯътабари илмӣ ба шумор рафта, то имрӯз ба бисёр забонҳо мардуми дунё дар Шарқ ва Фарб чоп шудаанд.

Гузашта аз ин, агар дурусттар мuloҳиза шавад, тамоми коркое ҳам, ки академик Раҷаб Амоиов ҳамчун мунаққиди адабиёти муосир, аз ҷумла адабиёти бачагон ва ҳамчун нависанда дар насроти бадей кардаст, бо фаъолияти фолклоршиносӣ ў алоқаи бевосита доранд. Вай ба назму насли муосири тоҷикӣ ва намояндагони чудогонаи он, падидаву тамоюлҳои раванди адабӣ, иеш аз ҳама миёни беш аз ҳама, аз нигоҳи иртиботи онҳо ба фолклор баҳо додааст. Силсилаи мақолаҳои адабиётшиносӣ ва танқиди ў, монанди “Мавқеъи фолклор дар “Ҷудоштҳо”-и Садриддини Айнӣ” (1956), “Суҳани нав дар бораи Бухоро” (1962), “Табиат ва шеър” (1967), “Як факти робитаи ашъори Рӯдакӣ ва ҳамасрони ў бо назми ҳалқӣ” (1973), “Уфуқҳои ҷуғрофии насли бадеии Садриддини Айнӣ” (1974), ва гайра дар маҷмӯъаи “Ҳақиқати зиндагӣ ва ҳақиқати бадеӣ” (1984) аз ҳамин қабиланд. Барои мисол, муаллиф пеш аз он

наш бо вучуди дар юлият кардан хар жаңылар. Холик Мирзозода таҳкики ба истилоқ “форсии точик” маддочон Шакурй - мавқеи тасвири табиатро дар шеъри муосири точикй муайяи намояд ва зарурат ва аҳамияти эхё ва ривочи онро таъкид бикунад, навиштааст, ки “дар назми ҳалқ, дар зимни изҳори ҳасби ҳол, изтиробу ҳаячон, одатан, тасвири чойи воеъа, вақти ба амал омадани он, манзараи атроф, таъсири муҳит ба ҳису фикри инсон тасвир мегардад. Ба ин сабаб ҳам, вобаста ба мавзӯи сурудҳои ҳалқӣ тасвири манзара ҳатман тагиир меёбад. Масалан, сурудҳои гарибӣ роҳҳои пурхатар, дарёҳои душворгузар, ағбаҳои сербарф, гӯшаҳои дурдаст ва манзили бегонагони номехрубонро акс кардаанд... Дар сурудҳои ишикӣ ва маинӣ тасвири манзараҳои роҳҳои дур, кӯҳҳо ва ағбаҳои пурхатару душворгузар басо маҳдуд буда, дар бадали ин ҷойҳои интизорию воеҳӯӣ, мулоқот ва хайрухуши дилододагон: лаби ҷаимиа тоҷиб, қанори пудиназори дара, заминҳои корам ва саҳрои лолазор и атрофи деҳа, кӯчаҳои качу рост, назди дару дарвозаҳои ҳавли, лаби бому саҳни айвон, богот ва гайраҳо васеъ акс гардидааст” [1, 193]. Комилан равшан аст, ки мунаққид хостааст, ки тасвири табиат дар шеъри муосири точикй низ, чунон ки дар назми мардумии он аст, гуногун, густурда ва мутаносиб ба муҳтавои он бошад.

Ҳангоме ки кас мақолаву китобҳои дар бораи адабиёти бачагонаи точик навиштаи академик Раҷаб Амоновро, ки аз ҷумлаи бехтарин ва комилтарин тадқиқот дар замина мебошанд, мутолиа мекунад, бовар бар он менамояд, ки дарвоқеъ ин шоҳаи адабиёти бадей нисбат ба ҳамаи шоҳаҳои дигари он бо фолклор бештар вобастагӣ ва қаробат дорад: ҳам аз ҷиҳати забон, сабки баён, воситаҳои тасвир, тарзи тасвирсозӣ ва маъниофариниҳо, ҳайати калимаву таъбироту мағҳумҳо ва ҳам аз лиҳози муҳтаво. Метавон гуфт, ки адабиёти бачагона ва ё кӯдаки точикй, пеш аз ҳама, бар пояи фолклори он – афсонаву ҳикоятҳо, қиссаву ривоятҳо, зарбулмасалу мақолҳо, чистону тамсилҳои мардумӣ баркарор аст ва ташаккул ёфтааст. Шояд аз ин сабаб буд, ки муаллиф дар яке аз мақолаҳояш пешниҳод намуда буд, ки барои ташхиси дурусти навъҳои адабиёти бачагонаи точикй истилоҳҳои “манзума–афсона”, “ҳикоя–афсона”, “достон–афсона”, “повест–афсона” ва монанди инҳоро истифода бурдан ба мақсад мувоғиқтар аст.

СУХАНШИИОСЙ, № 2 2013

Барои таъкиди пайванди ногусастани асарҳои араб мұхаққиқ – қиссаву хикояҳои ў, аз қабили “Дар домани күн кабуд” (1961), “Дар нимароҳи умр” (1985), “Қиссаҳои сари күн баланд” (1990), “Пушаймонӣ” (1993), “Қиссаҳои диёри чашмасор” (1995), “Арӯс ва ё қиссаи зангирии писари ҳамсоя” (1996), “Ишончийи найнавоз” (1996) ва гайра бо фолклор ҳамиро гуфтан коғист. Онҳо, бино бар шаҳодати фолклоршиноси номӣ Бозор Тилажо “сарчаимаи мӯҳими омӯзии фолклоршиносиву этнография низ ба шумор мераванд” (2, 151).

Ба як сухан, шодравон академик Раҷаб Амоновро, тавре ки мардум мегӯянд, Ҳудо маҳз барои гирдоварӣ, нашр, таҳқиқи тарғиби фолклор оғаридааст. Ӯ дар хона, дар кӯча, дар чойи ҳамеша дар ёди рубоиёту дубайтиву афсонаҳои ҳалқӣ буд. Бе ҳамсӯҳбатҳои хаёлию воқеъии худ дар ин бора баҳсҳо мекард ва ба онҳо аз назокату нафосати фолклор ва асрори зебоиҳо ва маъниҳои амиқ, vale ба ҷашми зоҳир ноаени он бо шавқу фавқулода сухан меғуфт. Ман то ҳол вақте ки рубоиёву дубайтиши мардумиро меҳонам ва ё мешунавам, бидуни ихтиёр дар гӯшт садои нотакрор ва лаҳни хоси қироати ў танинандоз мешавад.

Ман мераваму намеравад ҳамраҳи ман,
Торик шудаст кӯҳу биёбон раҳи ман.
Мургони ҳаво наъра зананд бар сари ман,
Ман наъра занам кучо шудаст дилбари ман?.

Ва:

Иру беду уру бед, мина садабед,
Дар таҳаки бед дуҳтараки куртасафед.
Э куртасафед, куртаякут баргаки бед,
Мо дил ба ту додем, сад ба умед.

Дар тасаввури камина устод Раҷаб Амонов рубоиҳои тамоми 28 225 “карточки” (“корт”) шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти вақтро, ки муассисаш буд, бо ҳамаи нусхабадалҳояш аз ҷо медонист ва дар ҳар мавриди муносиб онҳоро бадоҳатан иқтинос менамуд. Ва зимнан яке аз беҳтарин тарғиботгаронаш низ буд.

Академик Раҷаб Амонов соли 1968 дар як навиштаашон бораи раҳматӣ Раҳим Ҳошим гуфта буданд, ки “дар эҷодкорӣ

СУХАНШИНОСӢ, № 2 2013

асарҳои адабии
дар домани кӯҳҳои
Ҳиссаҳои сари кӯҳи
и диёри чашмасор-
соя” (1996), “Ишқи
гуфтан коғист, ки
мӣ Бозор Тилавов.
этнография низ ба

новро, тавре ки дар
, напр, таҳқиқ ва
кӯча, дар ҷойи кор
кои ҳалқӣ буд. Бо
бахсҳо мекард ва ба
и зебоиҳо ва рамзу
он бо шавқу завқи
убоиву дубайтиҳои
иҳтиёр дар гӯшам
назоз мешавад.

ман,
ин.
три ман,
бари ман?.

фед.
жӣ,
ид.

в рубоиҳои тамоми
Институти забон ва
усхабадалҳояш аз ёд
бадоҳатан иқтибос
иранаш низ буд.
к навишташон дар
и “дар эҷодкорӣ ва

суханрониҳои Раҳим Ҳошим донишу илҳому ҳунар (тъқид аз
мост— А.С.) якҷоя зухур мекунад” [1, 321]. Ин гуфтаашро метавон
бидуни ягон шак ба худи ў низ нисбат дод.

Бисёр афсӯс, ки то имрӯз ин ҳама хидмати бузургу арзанда ва
бозёфтү кашфиётҳои илмию амалие, ки ин марди донишу илҳому
ҳунар дар фолклоршиносии тоҷик кардааст, мавриди баррасии
чудогона ва ҳаматарафа қарор ногирифтааст. Илми
фолклоршиносӣ ва фолклоршиносони мо, адабиётшиносиву нақди
адабӣ ва адабиётшиносону мунаққидони мо низ дар назди ў
карздоранд.

Ман имони комил бар он дорам, ки бидуни иҷрои ин кор
фолклоршиносии тоҷик ба душворӣ неш ҳоҳад рафт. Таҳлилу
таҳқиқи мақолаву китобу маҷмӯаҳои ў дар бораи адабиёти мусир
ва повесту қиссаву ҳикояҳои бадеяш низ барои муайян намудани
тамоюлҳои назму насрӣ тоҷикиӣ ва саҳми муаллиф дар рушди онҳо
зарур мебошад.

Устоди равоншод Раҷаб Амонов нисбат ба донишмандон ва
адибони ҷавон эҳтиром доштанд, аз хурдтарин барори онҳо дар
кори эҷодӣ хурсанд мешуданд ва дар мавридҳои зарурӣ (дар
маҷлисҳои дифоъ ва муҳокимаву машваратҳо дар Иттифоқи
нависандагон) дастгирӣ мекарданд ва дар ҳақашон суханҳои некро
дарег намедоштанд.

Он қас дар ҷанд соядасте, ки дар китобу маҷмӯаҳояшон барои
банда дар тӯли солҳои гуногун навиштаанд, такроран тъқид ба як
нукта кардаанд. Ва он ин аст, ки донишманд бояд равшандилу
равшанзамир, некдил, ботаҳаммул, заҳматкаш, ҷиддӣ, пухтакор ва
тозакор бопшад. Ин ҳама сифатҳоро ҳудашон доштанд ва
мехостанд, ки дигарон низ мисли он қас бошанд.

1 августи 2013.

Китобнома:

1. Амонов Р. Ҳақиқати зиндагӣ ва ҳақиқати бадеӣ.- Душанбе . -1984.
2. Тилавов Б. Амонов Раҷаб// Энсиклопедияи адабиёт ва
санъати тоҷик. –Душанбе. –1988.

СУХАНШИНОСӢ, № 2 2013

Абдунаби Сатторзода

РАССКАЗ О ТЮБЕТЕЙКЕ С ЧЕТЫРЬМА ЦВЕТАМИ ИЛИ ОБ УЧЕНОМ, ЛИТЕРАТОРЕ И МАЭСТРО

Академик Раджаб Амонов был разносторонней личностью: критик, литературовед, писатель, фольклорист. Но в качестве основной профессии он выбрал для себя исследование народного творчества таджиков. Неслучайно, что все его работы по современной, детской и классической литературе, а также его литературное творчество пронизаны фольклором.

Его исследования по таджикскому фольклору, такие как "Лирика таджикского народа", "Рассказ о высокой иве, расцветающем платане и самарканском яблоке", "Народные четверостишия и народные символы" являются бесспорными достижениями таджикской фольклористики.

Ключевые слова: критик, литературовед, литератор, фольклорист.

Abdulnabi Sattorzoda

THE STORY OF TYUBETEIKA WITH FOUR FLOWERS OR A SCIENTIST, A WRITER AND A MAESTRO

Academic Rajab Amonov was a versatile personality : literary critic , writer and folklorist. But as the main profession he chose the study of Tajik folk art. It is not coincidence that all of his work on modern and classic children's literature, as well as his literary work influenced with folklore.

His researches of Tajik folklore, such as " The lyrics of the Tajik people ", "The story of a high willow, plane trees and blossoming Samarkand's apple", "The People's quatrains and national symbols " are indisputable achievement of the Tajik folklor science.

Key words: literary critic, writer and folklore science.

2013

Abdunabi Sattorzoda

МЯ ЦВЕТАМИ ИЛИ МАЭСТРО

оронной личностью.
ист. Но в качестве
педование народного
все его работы по
ратуре, а также его
ром.

ильклору, такие как
о высокой иве
блоке", "Народные
яются бесспорными
уровед, литератор.

Abdunabi Sattorzoda

DUR FLOWERS OR MAESTRO

personality : literary
profession he chose the
that all of his work on
all as his literary work

The lyrics of the Tajik
trees and blossoming
national symbols " are
science.

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Rӯзи Аҳмад

ДОНИШМАНДИ ФАРЗОНА

Соли 1949 мо чанд нафар бачагони деҳотии шаҳрнодидаро, Сайфиев Начмӣ, ки холо профессор аст, он вақт муҳассили соли дувуми омӯзишгоҳи омузгории тоҷикии шаҳри Самарқанд буд, ба ин шаҳри овозадор роҳнамунӣ кард. Мо 7- нафар аз рустои Варғонзай ноҳияи Китоби водии Кешкруд ҳуҷҷатҳоямонро супорида, шомили омӯзишгоҳи мазкур шудем. Ин омӯзишгоҳ дар самти шимолу ғарбии шаҳр дар паҳлӯи маҳбаси бузург мавқеъ дошт ва ин кӯчаро Даҳбедӣ «Дагбедская» меномиданд.

МО дар як гурӯҳ 40 нафар толибилмон аз деҳоти гуногуни тоҷикнишини Ҷумҳурии Ӯзбекистон ва Осиёи Миёна дар шаҳри Самарқанд таҳсил мекардем. Чанд нафар ҷавонон аз мактаби ҳафтсолае, ки дар рӯ ба рӯи Шоҳизинда мавқеъ дошт ва асосан дар он яхудиён ба забони тоҷикӣ таҳсил мекарданд, низ ҳамсабақони мо буданд. Онҳо бо гӯиши яхудигии тоҷикӣ сӯҳбат мекарданд, ки дар байнӣ онҳо Баҳром Шермуҳаммадов низ буд.

МО гумон мекардем, ки ў низ яхудӣ аст ва то имтиҳони нимсола ва аз наздик шиносӣ ба ин андеша будем. Баъд аз имтиҳонҳои нимсола як дафъа барои муваққатан истифодаи китобе ҳамроҳаш ба ҳавлии ў рафтам. Ҳавлии онҳо дар наздикии рӯди Обимашҳад дар самти ҷанубу шарқии Шоҳизинда дар баландие мавқеъ дошт ва аз онҷо маҳаллаи яхудиёни Самарқанд оғоз меёфт. Дар шаҳри Самарқанд ин мактаби ҳафтсола ягона таълимгоҳе буд, ки яхудиён ба забони тоҷикӣ тадрис мекарданд.

Яке аз рӯзҳо устод Ҳайдархон Ҳодизода, ки ба мо дарси адабиёт мегуфтанд, ногоҳ дари дарсхона кушода шуду шогирде, «мумкин-мӣ, муаллим?»- гуфт. Устод Ҳодизода, ки риштai суханашон қанда шуд, каме нороҳат шуда, то охири дарс роҷеъ ба одobi устоду шогирдӣ, хосатан ба дарси устодон мазоҳим нашудан ва ба дарсҳо дер намондан ва инчунин риоя кардани назокати шогирдӣ бо овардани чанд панду андарз дарсро ба ноён расониданд. Мо шогирдон дигар ҳеч гоҳ ба дарсҳо дер намемондем ва агар касе дер мемонд, оҳиста дарро кушода, ба синф даромада дар ҷои холӣ менишаст...

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Ин омӯзишгоҳ дар ҳақиқат ҳам маскани илмомӯзӣ ба шумо мерафт. Устодонамон донишмандони мумтоз буданд. Устодон Ҳайдархон Ҳодизода, Эгамбердиев М., Наимов аз забон адабиёти тоҷик дарс меғуфтанд. Падари профессор Ботурхон Валихочаев аз риёзӣ дарс медоданд.

Эшон воқеан аҳли савод будаанд, баъд маълум шуд. Шеърҳои олиҷаноби тоҷикӣ низ меғуфтаанд. Гарчанде омӯзишгоҳ тоҷикӣ бошад ҳам, гуруҳҳои русӣ ва ўзбекӣ низ дошт. Дар боргоҳи таълим зиёда аз 1800 муҳассил дар як вакт тадрис мекарӣ ва ҳама ба ҳам дӯсту рафиқ буданд. Биноҳои таълимгоҳ якошёни атрофи онро дараҳтони боровар ва гулу гулзорҳо зинат медоданд. Ягон муҳассил ба гулу дараҳтон даст намезад, ба қавли мардум «лангла пар занад, садояшро мешунидед», ҳама орому озодаву мунаzzам буд, касе баланд сӯҳбат намекард.

Устод Расулхон Ҳодизода соли 1937 ба ин таълимгоҳ шомил шудаанд. Тибки иттилои дар «Самарқанднома» ва асари ёддошти «Худоё, худро бишносам» дарҷ гашта, устод Ҳодизода баъди хатми маркази илму таълим ва адабу ахлоқ ба Донишгоҳи Самарқанд (СамГУ) ва сипас ба Донишгоҳи Осиёи Миёнагии шаҳри Тошканд ба шуъбаи шарқшиносӣ (САГУ) дохил шуда, аз беҳтарин шогирдони аълоҳон буданд. Устод дар ин маскани маърифатомӯзишгоҳ бо сарварии муаллими адабиёт Одилӣ ба муносибати идҳои инқилобӣ ва ҷаҳонҳои таъриҳӣ шеърҳо менавишганд ва дар муддати як сол яке аз шогирдони пешқадам шуданд.

Устодашон, ки марди фарҳангӣ ва адабиётдӯст будааст, дар як маҳфили адабӣ пешниҳод мекунад, ки ҷавонони шеърдӯст бояд рӯзномаи девории хешро дошта бошанд ва ба муҳарририи ин рӯзномаи адибони ҷавон, ки унвони «Услуби ҷавонон»-ро дошт Расулхон Ҳодизодаро муваззаф месозанд. Устод соли 1940 омӯзишгоҳро бо дипломи сурҳ ба итмом мерасонанд. Сипас ба факултати филологияи Донишгоҳи Самарқанд бе имтиҳони қабул дохил мешаванд. Баъди хатми ҳониши соли аввал, ки имтиҳонҳоро бо баҳои баланд месупоранд ногаҳон ҳаигоми таътил ҷангӣ ҳонумонсӯзи дуввум сар зада, тамоми накшаҳои таҳсилро барборд медиҳад. Таҳсил баста мешавад. Мардум дар солҳои ҷанг аз нарасидани маводи гизӣ азият мекалиданд, устод Расулхон Ҳодизода як муддат дар синфи аввал дарс мегӯянд ва барои

и илмомўзӣ ба шумор тоз буданд. Устод Намов аз забон профессор Ботурхон

ъд маълум шуд. Гарчанде омузишти низ дошт. Дар як вақт тадрис мекарди таълимгоҳ якошёниро зинат медоданд, ба қавли мардум хама орому озоданд.

ин таълимгоҳ шомрода» ва асари ёддошти Ҳодизода баъди хатмионишгоҳи Самарқандагии шахри Тошканд шуда, аз бехтарин маскани маърифатидилӣ ба муносибати менавиштанд ва дар удаид.

тдуст будааст, дар яхони шеърдуст бояд ба муҳарририи ин и чавонон»-ро дошт. Устод соли 1940-е расонанд. Сипас баъди бе имтиҳони қабулвал, ки имтиҳонҳоро гоми таътил ҷангӣ қои таҳсилро барбод дар солҳои ҷанг аз ӯн. устод Расулхон с мегӯянд ва барои

таъмини ризқу рӯзии хонавода аз колхоз замин гирифта, чанд муддат дехқонӣ ҳам меқунанд. Чанде пас ҳабари дар шаҳри Тошканд ифтигоҳи факултети шарқшиносиро фаҳмида, тобистони соли 1944 ба Тошканд меоянд ва шомилии Донишгоҳи Осиёи Миёнагии Тошканд мешаванд. Муҳассилин дар Донишгоҳ забонҳои арабӣ, форсӣ, англисӣ ва туркиро меомӯхтанд. Эшон дар асари тарҷумаҳолии хеш «Худоё, худро бишносам» овардаанд, ки устодонашон Михаил Степанович Андреев, Илья Павлович Петрушевский, Евгений Эдуардович Бертельс ва дигарон, ки солҳои мудҳиши ҷанг ба Тошканд омада буданд, ба онҳо дарс медоданд. Устод Ҳодизода ҳар кадоми устодонашонро бо муҳаббат ва сипосу қадрдонӣ ёдовар шуда, заҳматҳои онҳоро қадр кардаанд.

Устод Расулхон Ҳодизода дар ин донишгоҳи маърифатомӯз панҷ сол таҳсил карда, берун аз дарсомӯзӣ дар шӯъбаи тоҷикии радиои Ӯзбекистон аввал ба ҳайси наттоқ ва сипас чанд муддат чун мудири шӯъба кору фаъолият намудаанд. Тавре ки эшон изҳор доштанд, «Гакомули шахс ва камолоти маънавии ман танҳо ба ҳаётӣ донишҷӯй маҳлуд набуд. Ҳамзамон бо таҳсили донишгоҳи корманди мустақил, эҷодкор ва ташкилгари як бахши идораи ниҳоят мӯътабар ва бонуфузи ҳаётӣ маданиву маънавии Ҷумҳурии Ӯзбекистон-Кумитай радиошунавонии Шӯрои вазирони Ҷумҳурий будам. Панҷ соли хизмати таҳсил дар ин коргоҳ дар рушду камоли шахсии ман, дар булуғи ақлонии манин ҷаҳони нав «таҷрибагоҳи олами сулҳу набард буд» (Худоё, худро бишносам саҳ. 90).

Устод Расулхон Ҳодизода баъди хатми шуъбаи шарқшиносии Допишгоҳи Осиёимиёнагии шаҳри Тошканд бо маслиҳат ва роҳномоии устод Садриддин Айнӣ ба Душанбе меоянд ва шомилии аспирантура мешаванд. Бо маслиҳат ва роҳбарии Садриддин Айнӣ доир ба адабиёти қарни XIX-и тоҷик таҳти унвони «Маъхазҳои адабиёти нимаи дувуми қарни XIX-и тоҷик» рисолаи номзадӣ навишта, онро соли 1954 дар Москвадар соҳаи адабиёти классикии тоҷик, хосатан адабиёти қарни XIX ва намояндагони он асарҳои ҷовидона таълиф кардаанд. Дар хотироташон омадааст, ки устод Расулхон Ҳодизода сӣ сола умри хешро ба омузиш, тадқиқ ва эҷоди асарҳои бадӣ дар бораи Аҳмади Дониш сарф намуда, роҷеъ ба намояндагони асри XIX мақолаву асарҳои илмӣ ва ҳикояву романҳо навиштаанд. Дар

СУХАНШИИОСЙ, № 2 2013

монографиашон, ки онро соли 1956 ба табъ расонидаанд. баробари бисёр масъалаҳои муҳими адабӣ роҷеъ ба фаъолияти Садри Зиё ва аҳамияти таълифоти ў дар фасли маҳсус тавакқуф намудаанд. Устод Ҳодизода байд аз тавсиф ва таснифи холисонаи эҷодиёти Садри Зиё симои адабӣ ва маърифатии охири қарни XX ва ибтидои аспи XX будани эшонро таъкид намуда, гуфтаанд: «...вале ў, (яъне Садри Зиё-Р.А.) ба мавқеи шахси тараққипарвари замон, пайрави идеевии Аҳмади Дониш нарасида буд, вай дар амал сиёсати муртажеонаи амири Бухороро ҷонидорӣ мекард, ҳодими содики ду амири охирин буд. Аммо ҳамчун шахси бомаърифати илму адабпарвар ба шахсони пешқадами замонаш, мисли Дониш Шоҳин эҳтиром мегузонт. Вай гӯё сайъ менамуд, ки миёни соҳтори пӯсидаи аморат ва афкору андешаҳои маорифпарварӣ ислоҳотхоҳии Аҳмади Дониш мусолиҳа ва мувосо вучуд доштад. Аз аввал то охири фаъолият ва маъмурият ва дар осори ақоиди худ Садри Зиё ҳамин мавқеи духӯраи созишкоронаро иайравӣ кардааст». (Р.Ҳодизода, Ҳудоё, ҳудро бишносам, сах. 185).

Устод Ҳодизода дар идомаи андешаҳои хешро роҷеъ ба эҷодиёти Садри Зиё суханро давом дода, ба фаъолияти устоди зиндаи Муҳаммадҷон Шакурии Бухорӣ тавакқуф намудаанд, ки эшон байд аз ба дастории Истиқлолияти Тоҷикистон ва давлати ҳукуқбунёди демократӣ эълон шудани он насаби хешро тагйиҳ дода, дар бораи падари худ мақолаву хотирот ва лавҳаҳои ҷудогонаро интишор додаанд. Ҳодизода аз он изҳори нигарони кардаанд, ки устод Муҳаммадҷон Шакурий дар таъин ва муайян намудани мавқеи иҷтимоӣ ва сиёсии Садри Зиё ба таҳриру ҳатоҳои фоҳиш роҳ додаанд. «Ишон бе ҳеч таҳлили холисона ва бе иртибот бо авзоъи замон, - қайд кардаанд Ҳодизода, - Садри Зиёро ба сафи маорифпарварон ва ҳатто қарив ба мақоми пешвони маорифпарварӣ гузонтааст» (Ҳамон асар, сах. 185). Устод Ҳодизода андешаҳои хешро роҷеъ ба эҷодиёти Садри Зиё идома дода таъкид намудаанд, ки «Садри Зиё дар ҷомеаи Бухори ибтидои қарни XX мақоми муайян дорад. Мақоми таърихии осори адабии ўро на тамҷиду таърифҳои Шакурий баланд мекунад, на таҳrimу таҳдиди муқобилони вай коҳиш медиҳад» (Ҳамон асар, сах. 186). Устод Расулхон Ҳодизода барои аҳли адаби имрӯзу фардои тоҷик ва умумan адабиётшиносии мо хотирнишон кардаанд, ки Садри Зиё

ъ расонидаанд, дар роچөв ба фаъолиятили маҳсус таваккуф таснифи холисонаи ни охири қарни XIX и намуда, гуфтаан ҳиси тараққипарварица буд, вай дар амал юри мекард, ходим ҳиси бомаърифат ва наш, мисли Донишгуд, ки миёни сохтори и маорифпарвари тувесо вучуд дошта турият ва дар осору раи созишкоронаро бишносам, сах. 1851.

Шрочье ба эҷодиёти устоди зиндаид намудаанд, ки эшон кистон ва давлати ҳаби хешро тагйиртиrot ва лавҳаҳон он изҳори нигаронӣ ар таъин ва муайян ба таҳриру хатоҳон писона ва бе иртибот ади Зиёро ба сафи мақоми пешвон 1851). устод Ҳодизода идома дода таъкид и ибтидои қарни XX ёри адабии ўро на на таҳриму таҳдидар, сах. 186).

Устоду фардои тоҷик ва ҷаанд, ки Садри Зиёро

аксари осори пурқиматашро аз рӯзгори сиёсиву фарҳангии замонаш баъд аз Инқилоби Октябри солҳои бистуми асри гузашта эҷод намудааст. Ӯ, ки яке аз мансабдорони амири буд, магар дар замонаш чуръат карда метавонист, ки андешаҳои хешро ба ин мазмуну ба ин назар таълиф намояд. Устод Ҳодизода дуруст қазоват намудаанд, ки «Мо бояд Садри Зиёни давраи аморат ва солҳои баъд аз инқилобро тамииз дихем» (Ҳамон асар, сах. 186).

Расулхон Ҳодизода дар бораи устодонашон Садриддин Айни, Иосиф Брагинский ва дигарон дар чанд ҷои ёддошташон суханҳои нек гуфта, симои воқеии Брагинскийро тасвир ва хизматҳои ўро дар омӯзиши фарҳангӣ мардум, хосатан эҷодиёти шифоҳии бадеии тоҷик воқеъбинона арзебӣ намудаанд. Иосиф Брагинский аз Авесто то адабиёти қарни XX-и тоҷик пажӯҳиш карда дар монографияи докториаш «Аз таърихи назми шифоҳии мардуми тоҷик»-ро дар асоси манбāъ ва маъҳазҳои бостонӣ таълиф намудааст.

Иосиф Брагинский ҳангоми пажӯҳишроҳу равиш ва усули таҳрири ҳоси худро доштаанд, ки намунаи он асари ҷолиби эшон «Дувоздаҳ минотюр» роҷеъ ба дувоздаҳ ҷехраи дураҳшони адабиёти форсу тоҷик мебошад.

Бахши дигари тадқиқоти илмии Брагинский таҳдили масъалаҳои назариявии давра ва ҷараёнҳои адабиро тавъам бо қонунҳои адабиёти ҷаҳон фаро мегирифт. Яке аз муҳимтарин иқдом ва қашфи Брагинский тибқи андешаи Ҳодизода он буд, ки эшон ба давраи адабиёти охири асри XIX ва авали асри XX, ки бо унвони бадномшудаи «ҷадидизм» мавсум буд, истилоҳи саҳех ва дурусти «маорифпарварӣ»-ро пешниҳод намудаанд. Ва ин истилоҳ дар солҳои баъдӣ ба гайр аз адабиёти тоҷик ба давраҳои иавини бисёр адабиёти мардуми Шарқ низ татбиқ карда шуд.

Ҳамин тавр устод Ҳодизода роҷеъ ба ҳамаи устодону ҳамкору ҳамгешагони некбини хеш бо як ҷаҳон муҳаббат ва қадршиносӣ сухан рондаанд. Ҳодизода мисли падари бузургворашон некбин буда, ба олимони ҷавони тоҷик дасти ёри дароз мекарданд.

Банда соли 2006 дар мавзӯи «Фолклори маросимҳои мавсими тоҷикони Осиёи Марказӣ» рисолаи докторӣ таълиф намуда, ба муҳокима ва баррасии фолклоршиносону адабиётпажӯҳони Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

осори хаттий ба номи Рұдакӣ пешниҳод намудам. Мухокимай рисолаи баңда ду дафъа бо баъзе сабабҳои то ҳол барои ман номаълум ба таъхир афтод. Дафъаи саввум маъмурияти Пажӯҳишгоҳ тасмим гирифт, ки як ҳайати бонуфузи донандагони илмии ин соҳа созмон дода шавад, ки дар ҳайати он донишмандони фолклоршиноси Донишгоҳи миллий, Донишгоҳи славянӣ ва худи Пажӯҳгоҳ шомил бошанд. Ба ин муносибат Расулхон Ҳодизода рисолаи баңдаро сартосар мутолиа намуда, дар баъзе саҳифаҳо таҳрир ҳам дароварданд. Ва рисоларо барои дифоъ ва чоп тавсия намуданд. Устоди зиндаёд ҳангоме ки аз ҷараёни кор оғоҳ шуданд маро дилбардорӣ дода: «Ту аз ноҷавонмардии баъзехо рӯхафтола нашав, корҳои илмиатро идома бидех, беҳуда бузургворе нафармудааст:

Дар ҷаҳон ҳампешаро бо яқдигар дил соғ нест,
Мавҷ нагзорад даме бар рӯи об оинаро.

Ва устод бо ҳамаи серкориҳояшон ба рисолаи баnda таҳти унвони «Дар бораи ин китоб ва муаллифи он» такризе низ навиштаанд, ки онро аз фурсат истифода намуда, ба таваҷҷӯҳ аҳли фазл мерасонам.

ДАР БОРАИ ИН КИТОБ ВА МУАЛЛИФИ ОН

Дар чанд соли охир бо вучуди душвориҳои иқтисодӣ ва аз равнақу ривоҷ боз мондани тадқиқоти илмӣ олимони фолклоршиноси тоҷик чандин рисолаҳои илмӣ ва осори адабиётӣ шифоҳии тоҷик ва тоҷикони Афғонистонро ба табъ расониданд. Дар ин ҷабҳаи ғидокорони илм, маҳсусон, хидмати фолклоршиноси моҳир Рӯзӣ Аҳмадов шоистаи таҳсину тақдир аст.

Инак, ҳоло китоби пуразиши донишманди собиқадори соҳаи фолклори тоҷик Рӯзӣ Аҳмадов дар дастраси мо қарор дорад. Рисолаи олими мо, ки «Фолклори маросимҳои мавсими тоҷикони Осиёи Марказӣ» ном дорад, ба таҳқиқи яке аз проблемаҳои мухимтарини илми фолклоршиносии ҷаҳон ва аз ҷумлаи фолклоршиносии тоҷик баҳшида шудааст. Аҳамият ва моҳияти масъаларо Рӯзӣ Аҳмадов дар иешгуфтори китоб бо камоли диккӣ

мудам. Муҳокимаи то ҳол барои маҷзвум маъмурияти тифузи донандагони и он донишмандони ки славянӣ ва худ Расулхон Ҳодизода дар баъзе саҳифаҳо шифӯъ ва чоп тавсияни кор огоҳ шуданд. баъзехо рӯҳафтоташ беҳуда бузургворс

ил соғ нест,
шаро.

исолаи банда таҳсил
и он» тақризэ ин
амуда, ба таваҷҷӯҳ

СЛИФИ ОН

ҳои иқтисодӣ ва илмӣ олимии ва осори адабиёти ба табъ расониданд. махсусан, хидмати таҳсину тақдир аст. Ҳозори собиқадори созони мо қарор дорад. мавсими тоҷикон яке аз проблематикон ва аз ҷумла ҳамият ва моҳияти тоб бо камоли дикӣ

ва покизакорӣ дар асоси осори фолклоршиносони номдори ҷаҳон ва маводи ниҳоят ганини адабиёти шифоҳии тоҷик ба исбот расонидааст.

Банда, ки донишни таҳассусии фолклоршиносӣ надорам, аз сайри илмии омӯзиши проблемаи маҳсус қаноати комил ҳосил намудам, ки муаллифи китоб дар воқеъ ҳам ба пажӯҳиш ва ҳалли илмии проблемаи умдаи фолклоршиносӣ иқдом намудааст.

Арзиши ниҳоят қалони тадқиқоти Рӯзӣ Аҳмадов дар он аст, ки вай дар ин монография аз таҷрибаи ҷандинсолаи фолклоршиносии худ ва аз маводи фаровоне, ки худ ва ҳамкоронаш дар муддати қариб панҷоҳ сол ҷамъ намудаанд, бо ҳучҷат ва асноди эътиомд баҳш истифода намудааст. Ман он ганҷинаи ғанини фолклори тоҷикро дар назар дорам, ки дар Фонди фолклори ба номи академик Раҷаб Амонов дар Институти забон ва адабиёти Рӯзӣ нигаҳдорӣ мешавад. Ҳамаи ин гувоҳи он аст, ки заминай илмии китobi Рӯзӣ Аҳмадов ниҳоят мустаҳкам, мустанад ва мӯътамад аст.

Рӯзӣ Аҳмадов вобаста бо адабиёти шифоҳии мавсими тоҷикон аз урғу одат ва суннату анъанаҳои ҳалқ низ маводи зиёде ҷамъ овардааст, ки ин барои илми мардумшиносии мӯътадили маводи пурарҷе ҳоҳад шуд. Мушоҳидаҳои муаллиф, ки дар солҳои мухталиф дар маросиму маърракаҳои мавсими ҳалқ иштирок намудааст, хеле ҷолиб ва судманд ҳастанд.

Ман дар ин китоб на таҳо натиҷаи таҳқиқоти Рӯзӣ Аҳмадовро дар омӯзиш ва пажӯҳиши проблемаи фолклори маросимҳои мавсими мебинам. Дар ин тадқиқоти фундаменталий таҷрибаи зиёда аз панҷоҳ соли донишманди фолклоршиноси шинохтаи тоҷик ба назар мерасад. Аз навиштаҳои донишҷӯёнаи фолклори тоҷик аз соли 1953 то ин китоб Рӯзӣ Аҳмадов роҳи тӯлонии илми фолклоршиносии тоҷикро тай намудааст. Дар ин панҷоҳ соли умр ин донишманди заҳматкаш лаҳзае аз ҷустуҷӯҳи мероси шифоҳии ҳалқ, аз нашри маҷмӯаҳои соҳаҳои мухталифи фолклори сарзамини Тоҷикистон ва шаҳру деҳоти тоҷикнишини Ӯзбекистон фориг набудааст. Китобу рисолаҳои илми ҳам дар Тоҷикистон ва ҳам дар берун аз марзи мо ба табъ расидаи Рӯзӣ Аҳмадов ўро дар радифи олимони шинохтаи илми фолклоршиносӣ мегузорад.

СУХАНШИНОЙ, № 2 2013

Рўзӣ Аҳмадов ин асари илмии худро дар остонаи 70-умин соли зиндагии худ чун ҳосили заҳамоти умраш ба нашр ҳозир кард. Ман дар ин марҳила ҷавонии Рўзӣ Аҳмадово мебииам. Вай дар охири солҳои 40-ум аз деҳаи тоҷикнишини Варғонзай атрофи Шаҳрисабз барои таҳсил ба Самарқанд ба омӯзишгоҳи маъруфи тоҷикӣ омада буд. Дар солҳои душвори пас аз ҷанг ҷанд муддат дар ҳавлии ҳамдехааш, ки сокини гузари мо-Маданият буд, иқомат дошт. Дар омӯзишгоҳ забон ва адабиёти тоҷикро назди падарам-муаллими номдори Самарқанд омӯхт. Аз ҳамон солҳо Рўзӣ Аҳмадов ба падарам ва ба ии муносибат ба ман ҳам дилбастагии шогирдона ва фарзандона дорад. Имрӯз ман ин шогирди ҳафтодсоларо табриҷ мегӯям, ки ба қуллаҳои баланди илм расида ва худ устоди бисёр шогирдону пайравони илм гаштааст.

Ман аз ии китоби дар воқеъ ҳам пурарзиши илми фолклоршиносӣ хеле ситоиш кардам. Ин ҷунин маъно надорад. Ки асари Рўзӣ Аҳмадов ҳеч нуқсу камбудӣ надорад. Бе шубҳа ҳар асар ва ин китоб низ аз камбуду нуқс орӣ нест. Аммо мазияти китоб аз камбуди он зиёдтар аст. Бо ин ақида метавои гуфт, ки тадқиқоти Рўзӣ Аҳмадов дар илми фолклоршиносии мо саҳми шоистаест ва мақоми пурарчи онро икрор бояд кард.

Расул Ҳодизода
21/06/2006

Лизурати Маликзод

МУҲАҚКИҚИ ПУРКОР ВА ТОЗАСУХАН

Самарқанди бузургу куҳан дар тӯли таърихӣ мавҷудияташ абармардони донову ҳушмандеро ба арсаи ҳастӣ овардааст, ки кору пайкори эшон намунаи ибрат ва сазовори ситоиш аст. Мақоми фарзандони Самарқанди бостонӣ дар инкишофи риштаҳои гуногуни илму адаби тоҷикӣ басо бузург аст. Зодагони ин шаҳри биҳиштойин суннати адабпарварио илмдӯстии ниёғони хешро чун гавҳараки ҷашм то рӯзгорони мо нигаҳ доштаанд ва аз баракату файзи донишу хиради эшон имрӯз ҳам дар ин сарзамини поки аҷдодӣ ҷароғи илму дониш ва шеъру андешаи миллӣ мо ҳамчунон фурӯзон аст. Маҳфилҳои шеъру сухани бадей ҳамоно гардону қаломи ноби тоҷикӣ ҳанӯз бар сари забонҳост.

Ҳушбахтона, бар рагми бегонагарӣҳои фалак гуфтор, пиндор, афкор, орову андешаҳо ва ниҳоят рафтор- ба истилоҳи мардумӣ шишту ҳези бошандагони ин шаҳри ирқан ориёй имрӯз ҳам тоҷикӣ бокӣ мондааст.

Фарҳҳетагони илму фарҳангӣ ин шаҳри бузург барои бақои асолат ва пояндагии ҳуввияти миллӣ хеш бо шефтагии ҳарчи тамомтар камари ҳиммат бастаанд, то аз ин рӯзгорони сарду бемехр ҳатти иайванди мондагоре барои ояндагон барҷои бигзоранд.

Яке аз ҳамин гуна шаҳсиятҳои нотакор дар шаҳри Самарқанди қандманӣ, ки баҳри ҳифзи арзишҳои миллӣ ва гаргибу омӯзиши илму адаби тоҷикӣ пайваста кӯшишу талош меварзад, доктори илмҳои филология, устоди кафедраи таърихи адабиёти тоҷикии Донишгоҳи давлатии шаҳри Самарқанд, профессор Садрӣ Саъдиев мебошанд, ки ҳам бо фаъолияти пурсамари омӯзгорӣ ва ҳам бо фаъолияти пурбори пажӯҳишгари ҳеш ангуштнамои рӯзгор ҳастанд.

Садрӣ Саъдиев дар дехаи Масҷиди Сафеди ҷамоати Даштаки Болои нохияи Самарқанд дар хонадони марди дехкон ҷалъе ба олами ҳастӣ кушодааст. Таълими ибтидоиро дар зодгоҳаш фаро гирифта, пас аз он солҳои 1957-62 дар баҳши тоҷикии факултати филологияи Донишгоҳи давлатии шаҳри Самарқанд таҳсил намудааст.

СУХАНШИНОСӢ, № 2 2013

Ҳангоми таҳсил дар Донишгоҳ ва сабақ гирифтан аз устод донишманди ин даргоҳи бонуфуз ў имкони бештари ошной бурри дариро пайдо карда, шефтаи адабиёт шуд. Ӯ дар дил кард, ки минбаъд ба таҳқиқу омӯзиши адабиёти ҳазорсолаи фортоҷикӣ камар мухкамтар хоҳад баст. Пас аз хатми донишгоҳ шавқ ўро то ба ягона маркази илму фарҳанги тоҷикон – шаҳр Душанбе овард. Муҳаққики чавону ояндадор аввал Пажӯҳшгоҳи ховаршиносӣ чанд соле баъд ба Институти забон адабиёти ба номи Рӯдакӣ ба ҳайси корманди илмӣ ба кор оғоз карва ба такмили илму дониш пардохт. Дар канори олимони маъруф ин соҳа ба мисли академик Адбулғани Мирзоев, Носирчӯй Мъясумӣ, Тӯракул Зехнӣ, Расулхон Ҳодизода, Муҳаммадҷон Шакуриӣ ва дигарон кор карда, тадриҷан ба таҳқиқу таҳлил адабиёти ҷаҳоншуруни форсии тоҷикӣ ҷидддан машгул шуд. Ва силсила таҳқиқоти бунёдӣ доир ба давраҳои муҳталифи адабиёт анҷом дод, ки бисёр нуктаҳои сарбастаи онро боз карданд ва то кунун назири худро надоранд.

Ҳар мавзӯеро, ки Садрӣ Саъдиев ба доираи таҳқиқу баррасӣ мегирад, мавзӯи тозаву дастнахӯрда аст, мавзӯест, ки то ў касе ба таҳқиқи он ҷуръат накардааст.

Диққати ўро бештар мавзӯҳои таҳқиқнашуда ва камтаҳқиқшудаи адабиёт ба худ мекашад. Бо нахустин таҳқиқоташ, ки «Сӯзаний ва муҳити адабии Мовароуннаҳри асри XII» (Душанбе, 1974) унвон дошт, собит соҳт, ки муҳаққики навҷӯю тозаназаре вориди адабиёт шудааст. Мавсуф бо ин таҳқиқоташ аввалин бор на танҳо нуктаҳои асосии ашъори Сӯзаниро ба доираи таҳлил гирифт, инчунин дар бораи вазъи умумии адабиёти давраҳо мазкур ва хусусиятҳои хосси он мӯшикофона андешаронӣ кардааст. Дар асоси матни ашъори Сӯзаний ва ҳаммаслакони ўз дарбор берун дар муҳити васеи шаҳр ва хусусан доираҳои ҳунармандӣ густариш пайдо кардани адабиёти индавраинай Мовароуннаҳро ба исбот расонд. То анҷом гирифтани таҳқиқоти Саъдиев дар бораи Сӯзании Самарқандӣ ва муҳити адабии Мовароуннаҳри асри XII таҳқиқоти густурдаву алоҳидае анҷом нагирифта буд. Ба туфайли ин рисолаи Саъдиев мавқеи Сӯзаний чун симои барҷастаи адабиёти асри XIX ва сабку салиқаи шоирии ўмуайян ва аввалин бор дар бораи ў сухани тозаи илмӣ гуфта шуд.

Баъдан рисолаҳои илмии муаллиф «Мазмун ва шакли асари бадей» (Душанбе, 1976), «Поэтикаи шоирони Мовароуннаҳри асри X11» (Душанбе, 1980), «Системаи образҳои шоири ҳунарманд» (Душанбе, 1980), «Анъанаҳои реализм дар адабиёти классикии тоҷик» (Тошканд, 1976, бо ҳамкории Р.Ҳодизода)[3] ва гайра найи ҳам таълиф шуда ва ба чоп расиданд, ки дар онҳо масъалаҳои муҳимми назарӣ ва таърихи адабиёт таҳлилу тадқиқ шуда, муаллифи ҳешро чун олимӣ пухтакору нуктасанҷ муаррифӣ намудаид.

Тадқиқи адабиёти тоҷикии асри X11 дар фаъолияти таҳқиқии Саъдиев мавқеи намоёне дорад. Ковишиҳои амиқи илмии ў доир ба ин давраи муҳимми таърихи адабиёт дар рисолаи дигари ў «Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуюми асри X1 ва аввали асри X11» (Душанбе, 1986, бо ҳаммуаллифии Аҳмад Абдуллоев), гирд омадаанд. Дар ин рисола муаллиф бори аввал ҷеҳраҳои адабии шоирони тавоное мисли Усмон Муҳтории Фазнавӣ ва Сайид Ҳасани Фазнавиро оғарида, нуктаҳои муҳимми девони ашъори онҳоро ба доираи баррасии амиқи илмӣ қашида буд.

Ҳарчанд академик Абдулғанӣ Мирзоев дар адабиётшиносии тоҷикий ба унвони аввалин сайдошинос ёд мешавад ва бори аввал аҳамияти эҷодиёти ин шоирро барои адабиёти асри XVII ў таъин карда, аз мавҷудияти чунин як шоири тавоно ҳабар додаву дар бораи ў рисолаи судманде иншо намуда буд, солҳо баъд Саъдиев дар рисолаи хеш «Адабиёти тоҷик дар асри XVII» (Душанбе, 1985) боби алоҳидае дар бораи Сайдо навишта, ўро дубора барои ҳонандай тоҷик маррифӣ карда, назариёти тамоман науву тоза дар бораи шеъри ин шоири ҳуҷалиқа пешниҳод намуд. Ҷузъитарии ҳусусиятҳои газалиёти ин шоирро ба доираи таҳлил гирифта, яке аз симои намоён дар муҳити адабии ин давра будани Сайдоро бо санадҳои тоза ба исбот расонид. Бо баррасии амиқи осори Сайдо равандҳои асосии шеъру адаби асри ўро бо далелҳои қотеъ маълуму муайян кард. Ҳонандай тоҷик пас аз чопи рисолаи «Адабиёти тоҷик дар асри XVII»-и Саъдиев аввалин бор бо ҳусусиятҳои умда ва ҷеҳраҳои барҷастаи шеъру адаби ин аср монанди Малеҳо, Киром, Мулҳам, Фитрат ба таври муфассал ошной пайдо кард. То таълифи ин таҳқиқоти Саъдиев дар бораи баъзе аз ин ҷеҳраҳои намоёни асри XVII маколаҳо мавҷуд бошанд

СУХАНШИНОСӢ, № 2 2013

ҳам, тасаввури хонандагонро дар бораи адабиёти асри XVII маҳисурисолаи ёдшудаи Садрӣ Саъдиев комилтар соҳт. Ба воситан ин рисола муҳаққиқ дар асоси таҳлили осори шоирону адабони дар бисёр нуктаҳо ва вежагиҳои адабиёти асри XVII-ро аввалин бор ба мушохида гирифта, ба хуласаҳои амиқи илмӣ расидааст. Аз ин сабаб метавон ин таҳқиқоти ӯро яке аз асарҳои ҷомеъ ва муҳим дар шинохти таърихи адабиёти асри XVII тоҷик арзёбӣ намуд.

Мавсуф қариб доир ба намояндагони тамоми давраҳо инкишофи адабиёт асару мақолаҳои ҷудогона таълиф намудааст ин ҳамзамон ҳусусиятҳои жанриву бадеии адабиёти давраҳо гуногунро ба риштаи таҳқиқи кашидааст. Андешаҳои илмии Садрӣ Саъдиев бештар дар шакли мақола манзури хонандагон мешаванд. Мақолаҳояш ҳаҷман калон набуда, аз ҷиҳати тозагии мавод ин масъалагузориву доштани мубоҳисаҳои илмӣ хеле ҷолибанд. Аз ин хотир ҳар як мақолаи илмии ӯро як асари томми адабиётшиносӣ ба бозёғти илмӣ номидан равост.

Маҷмӯаи мақолаҳояш, ки зери унвони «Гулчини мақолот»^[1] соли 2007 дар ҳаҷми 162 саҳифа ба табъ расидааст, аз ду қисми иборат мебошад. Қисми аввал Масъалаҳои адабиёти классикий ва қисми дувуми он Доир ба адабиёти мусоири тоҷик унвони гирифтааст. Инчунин дар ин маҷмӯа мақолаҳои публисистии муаллиф фароҳам омадаанд, ки ба масъалаҳои мубрам ва доги ҷомииа бахшида шудаанд.

Дар қисмати якуми ин китоб муаллиф доир ба хостгоҳи шеъри порсӣ будани Самарқанд, нахустин гӯяндагони шеъри порсии дарӣ мақоми маркази адабии Самарқанд дар асри XVII, Камоли Ҳучандӣ дар Самарқанд, Қисой ва Носири Ҳусрав, шеъри матбуъ ва маснуъ дар асри XVI ва мисли инҳо баҳс меорояд. Ҳар яке аз ин мақолот дорон андешаҳои ҷолиби илмӣ буда, дар онҳо дар бораи вежагиҳои шеъру адаби тоҷикий сухан меравад.

Садрӣ Саъдиев дар таълифи китобҳои дарсӣ низ ширкати фаъол дорад. Дар навиштани китоби дарсии «Адабиёти тоҷик дар асарҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX», ки бо ҳаммуаллифии олимони намоён Расул Ҳодизода ва Усмон Каримов барои донишҷӯёни мактабҳои олий пешбинӣ шудааст, иштирок кардааст.

Як силсила китобҳои дарсӣ, васоити таълим ва дастурҳои методӣ барои мактабҳои тоҷикии Ҷумҳурии Ӯзбекистон оғардааст, ки

иёти аспи XVII мақо
соҳт. Ба воситай та
ирону адабони давр
III-ро аввалин бор ба
ий расидааст. Аз ин
чомеъ ва муҳим да
вбий намуд.

тамоми давраҳо
гаълиф намудааст ва
адабиёти давраҳо
шахои илмии Садрӣ
нандагон мешаванд
и тозагии мавод ва
еле ҷолибанд. Аз ин
и адабиётшиносӣ ва

улчини мақолоти [1]
ишааст, аз ду кисм
абиёти классикӣ ва
ири тоҷик узвон
ҳои публицистикӣ
и мубрам ва доги

ба хостгоҳи шеъри
шеъри порсии дарӣ
ри XVII, Камоли
рав, шеъри матбӯй
рояд. Ҳар яке аз ин
ар онҳо дар бораи

арсӣ низ ширкати
адабиёти тоҷик дар
бо ҳаммуаллифи
Каримов барои
тирок кардааст.
Дастурҳои методӣ
и оғаридааст, ки

метавон дар ин радиф қитобҳои дарсии «Адабиёти тоҷик»-ро барои синҳои VI ва X (бо ҳаммуаллифии Абдусалом Самадов, соли 2005), ин тавассути нашриёти «Шарқ» ва «Ўзбекистон»-и шаҳри Тошканд ҷон шудааст, зикр намуд. Барои мактабҳои олӣ, низ қитобҳои дарсии зиёде иншо кардааст, ки «Тасвири ҳаёти ҳалқ дар адабиёти аспи XVII тоҷик», «Малеҳои Самарқандӣ ва тазкираи ў», (Самарқанд, 1999), «Нақшбандия ва таъсири он ба адабиёт» (Самарқанд, 2001) ва гайтаро метавон зикр кард.

Солҳои охир дикқати ин муҳаққикии пухтакорро мақоми Самарқанд дар рушди адабиёти тоҷикӣ ба ҳуд ҷалб кардааст. Самарқанд, ки чун яке аз гаҳвораҳои шеъри дар тӯли таъриҳи ҳазорон соҳибистеъодҳоро парвариш кардаву муҳити мусоиди кору эҷод барои онҳо фароҳам овардааст, ниёз ба як таҳқиқоти ҷиддии бунёдӣ дошт. Садрӣ Саъдиев бо таҳқиқоти нисбатан қалонҳаҷами хеш, ки «Маркази адабии Самарқанд дар шоҳроҳи таъриҳ» (Тошканд, Энциклопедияи миллӣи Ӯзбекистон, 2012) ном дорад, мақоми адабию таъриҳии ин шаҳри бостониро ба доираи таҳдилу таҳқиқ гирифта, ин ниёзмандии адабиро пур кард. Ин таҳқиқот барои муҳаққикини оянда дастури басо муғиди илмӣ буда, дар рӯҳияи баланди миллӣ таълиф шудааст. Муҳаққиқ дар асоси маълумоти сарчашмаҳои адабию таъриҳӣ мақоми Самарқанд ва муҳити адабии онро дар тӯли қарнҳо муайян намудааст.

Дар чаҳор боби ин рисола фарозу фуруд ва роҳи пурҳодисаву ғоҳе ҳамвори илмию адабии Самарқандро дар тӯли асрҳо бо оғаридани муҳимтарин ҷеҳраҳои адабии ҳар давр ба риштai таҳқиқ қашидааст. Ҳамзамон бо таҳқиқи вазъи адабию таъриҳии ҳар аср ва ба таҳқиқ гирифтани рӯзгор ва осори муҳимтарин намояндагони адабиёти ҳар давраи ин муҳити адабӣ инҷунун дар бораи умдатарин ҳусусиятҳои назарӣ ва жанрии адабиёт, ки дар муҳити адабии Самарқанд оғарида шудааст, андешаронӣ кардааст.

Муаллиф дар ин рисола даврабандии хоссеро корbast кардааст ва дар сарсухани он моҳияти ин даврабандиро чунин шарҳ додааст: «Бо назардошти роҳи тараққиёти таъриҳии адабиёти тоҷик дар маркази адабии Самарқанд мо дар ин кор даврабандии наверо корbast намудем, ки мувоғиқи он таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дар ин маркази адабӣ ба се давраи қалон-қарнҳои IX-XII, нимаи дувуми қарни XIV то охирҳои қарни XVII, аз нимаи дувуми

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

қарни XIX то аввалҳои қарни XX тақсим шуда, аз он қарии XIII то миёнаҳои қарни XIV ва қарни XVIII то нимаи аввали қарни XIX чун ду давраи сукuti адабиёт истисно карда мешаванд. Ин даврабандӣ на танҳо ба роҳи тараққиёти таърихии маҳсуси адабиёти тоҷик дар Самарқанд мувоғиқ аст, балки қобили татбик умуман дар таърихи адабиёти тоҷикӣ ииз мебошад» [2,6].

Як силсила мақолаҳои ин муаллиф доир ба паҳлӯҳои рӯзгор ~~ва~~ осори гаронбаҳои падари шеъри порсии дарӣ устод Рӯдакӣ ~~ва~~ ҳамасронаш иншо шудаанд, ки саҳифаҳои норӯшани ин давраи таърихи адабиётро бозгӯ менамоянд.

Сабки баён ~~ва~~ услуги нигоришоти илмии Саъдиев муъчазу дилнишин буда, зуд ба дили хонанда менишинад. Ҳар як навиштаи илмии мавсуфро хонанда чун шеъри нобу равон бошавқ мутолиа мекунад. Навиштаҳои Саъдиев бо доштани мантиқи қавӣ, пайдарҳамӣ ~~ва~~ алоқамандии андешаҳо ва амиқии фикр ~~аз~~ таълифоти дигарон тафовути ҷиддӣ доранд.

Садрӣ Саъдиев омӯзгори пуртакриба ~~ва~~ соҳирсухан аст. Шогирдонро бо сухани дилнишии ~~ва~~ донишҳои навини хеш дарснишину мафтун месозад. Ҳар як дарси ў як маҳфили пуршӯро илмиро мемонад, ки шунаванда аз он як ҷаҳон маънӣ мегираҷ. Дарсхои ин омӯзгор дар Донишгоҳи Самарқанд байни донишҷӯс бо номҳои «тантанаи шеъру адабиёт», «маҳфили сухани ноб» ~~ва~~ «тасхiri қалбу рӯҳ» ёд мешавад. Дарвоҷеъ, ҳангоми дарс муаллими Саъдиев бо шефтагии тамом ба баёни матлаб мепардозад ~~ва~~ ҳар суханро дилрасу самимӣ маънидод мекунад, ки қалбу рӯҳи шунавандаро тасхир месозад ~~ва~~ дарсгурезтарин шогирдро ҳам мачзубу мафтун менамояд. Аз ин рӯ, эшои на танҳо муҳакқики асили адабиёт, иичунин тарғибари бемонанди шеъру адаби класикий дар ҷомиа мебошад. Кас аз дарсхои ин омӯзгор дарси ифтихору худшиносӣ ~~ва~~ ихлосу зътиқод ба шеъру сухани асилиро меомӯзад ~~ва~~ ўро чун вориси ҳақиқии ин адабиёт мешиносад. Зоро ҳар суханашро бо ифтихору ҳаяҷони зиёд баён медорад ~~ва~~ шогирдонашро талқин месозад, ки шумо ҳам соҳиби чунин адабиёт ~~ва~~ фарҳанги гани ҳастед.

Бедории рӯҳи ҷомиаи Самарқанд аз баракати дарсхои ирфонии чунин устодони содиқу ватанпарвар, худшиносу худогоҳ ~~ва~~ миллатдӯсту бедордил аст. Маҳз чунин устодони бошарафу

милла
ватани

Ҳа
роҳиа
фурӯғ
маҳбуб

И
устоди
лонии
М
маъри
шуд,
тандура

1.
2.
таърих
саҳ.
3.
Дониш

В
литера
к неиз
первая
Мовар
исслед
его н
занима
таджик
объему

СУХАИШИНОСЙ, № 2 2013

миллатдуст имрӯз ҷароғи андеша ва илму адаби тоҷикиро дар ватани ин адабиёт фурӯзону равшан нигаҳ медоранд.

Ҳамкорону шогирдони Саъдиев ҳамеша аз маслиҳату роҳнамоҳои эшон бархурдоранд. Мавсүф бо одамияти баланд, фурӯтаниву ҳоксорӣ, маданияти баланд ва самимияти хеш маҳбуби ҳамагон гаштаанд.

Имрӯзҳо, ки ба останаи мубораки 75-солагӣ қадам гузоштаанд, устоди солору хирадманде ҳастанд, ки Донишгоҳ аз нури хираду дониши эшон шукӯҳу шаҳомати ҳоссे дорад.

Муаллими азизи ҳелро, ки маҳз ба туфайли дарҳои мърифатпарваронаи эшон шавки илму адаб дар дилам бештар шуд, ба ин санаи фарҳундан ҳаёт табрик гуфта, барояппон тандурустӣ ва дастовардҳои боз ҳам бештари илмӣ ҳоҳонам.

Китобнома

1. Садрӣ Саъдиев. Гулчини мақолот. Самарқанд, 2007. -167саҳ.
2. Садрӣ Саъдиев. Маркази адабии Самарқанд дар шоҳроҳи таъриҳ. – Тошканд. Ўзбекистон милий Энсиклопедияси, 2002. -398 саҳ.
3. Фехристи асарҳои профессор Садрӣ Саъдиев. Наприёти Донишгоҳи давлатии шаҳри Самарқанд, 2007. -22саҳ.

Анзурат Маликзод

ОПЫТНЫЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ

В статье речь идет об известном исследователе таджикской литературы Садри Садиеве, чье внимание всегда было приковано к неизученным или малоизученным вопросам литературы. Его первая монография под названием “Сузанӣ ва муҳити адабии Мовароуннаҳри асри XII” (Душанбе, 1974) проложила молодому исследователю путь в литературоведение. В последнее время круг его научных интересов значительно расширился: он начал заниматься исследованием места Самарканда в развитии таджикской литературы. Садри Саъдиев в своем большом по объему труде “Маркази адабии Самарқанд дар шоҳроҳи таъриҳ”

СУХАНИШИНОСЙ, № 2 2013

(Ташкент, Узбекская Национальная Энциклопедия, 2012) определил историческую и литературную роль этого древнего города, чем заполнил соответствующую нашу в литературоведении.

Ключевые слова: Самарканд, литературный круг, литературоведение, таджикская литература.

Anzurat Malikzad

ENERGETIC RESEARCHER AND INNOVATOR

In this article is spoken about experienced researcher of tajik literature Sadri Sadiev, who most of all engage in scantily explored or not explored themes of literature. His pioneering study is called "Suzani and Movarounnahr's literary school of XII century" (Dushanbe, 1974) has showed that he is researcher innovator and has new vision on literature. At the last years attention of experienced researcher attracted the place and the role of Samarkand in the development of tajik literature. Sadri Sadiev by his relatively great study (exploration) "Literary center of Samarkand in the great historical highway" (Toshkand, National Encyclopedia of Uzbekistan, 2012), considered historical and literary role of the ancients city and thereby filled up required part of this literary necessity.

Key words: Samarkand, historical role, persian-tajik literature, literary necessity

Абдурр
ал-хин

Инд
создано
художес
частью в
языков е
неоценим
родиной
свой вто
творений
вообще,
Многие,
об англ
мощным
индийско
имели в
середине
Индии,
средневек
богатейш
художест

Ар
в Индии
в област
граммати
прикладн

шиклонедия, 2012
оль этого древного
литературоведении
тературный круг.

Anzurat Malikzad

INNOVATOR

ed researcher of tajik
a scarcely explored or
study is called “Suzan-
ty” (Dushanbe, 197-
d has new vision on
d researcher attracted
development of tajik
t study (exploration
historical highway”
an, 2012), considered
and thereby filled up
ersian-tajik literature.

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Знакомство с новой книгой

Таджиддин Мардони

ИССЛЕДОВАНИЕ ПО ИСТОРИИ АРАБОЯЗЫЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ИНДИИ

Джамалуддин ал-Фаруки, Абдуррахман Мухаммад,
Абдуррахман Хасан: А’лам ал-муалифин би-л-арабия фи-л-билад
ал-хиндия. (Выдающиеся деятели Индии, пишущие на арабском
языке). – Дубай, 2013.-483с.

Индия – страна множества языков, на которых до сих пор создано колоссальное количество религиозных, научных, художественных и иных произведений, ставших неотъемлемой частью великой и уникальной индийской культуры. Среди этих языков есть еще один, сослуживший данной культуре огромную и неоценимую службу. Хотя для этого языка Индия не является родиной, но тем не менее, многие сыны Индии восприняли его как свой второй родной язык и создали на нем немало великолепных творений, обогативших не только индийскую культуру, но и, вообще, восточную, в особенности, исламскую цивилизацию. Многие, прочитав эти строки, непременно подумают, что речь идет об английском языке, который, в действительности, послужил мощным средством для представления неувядаемых ценностей индийской культуры всему миру. Однако в настоящем случае мы имели в виду даже не таджикский-фарси язык, который вплоть до середины XX века являлся основным языком науки и литературы в Индии, а арабский язык, на котором, начиная с эпохи средневековья до новейшего времени, в этой стране возникло богатейшее научное, богословское историческое и литературно – художественное наследие.

Арабским языком в своем творчестве широко пользовались в Индии мусульманские богословы, комментаторы Корана, ученые в области истории ислама и исламского законодательства, грамматисты и лексикографы, знатоки различных теоретических прикладных наук, ну и, конечно, многие писатели и поэты.

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Арабский язык являлся тем прочным мостом, через который в Индию проникала культура других народов обширного мусульманского мира и по которому в то же время индийцы могли передать плоды своей творческой деятельности единоверцам в самых отдаленных уголках мусульманского мира. Арабский язык служил для индийцев-мусульман, таджиков, иранцев, арабов и других народов, исповедующих ислам, звеном, связующим их культуры, фактором, объединяющим их духовно. Об истории распространения арабского языка в Индии, о роли и месте арабского языка в жизни средневекового и современного индийского общества или в творчестве отдельных ученых, писателей и поэтов Индии написано немало книг и статей, среди которых можно упомянуть хотя бы такие работы, как «ал-Адаб ал-арабия фи-л-Хинд» («Арабская литература в Индии») Зубайра Ахмада ал-Фаруки [19] и его же «Мусохамат Дар ал-улум би Дивбанд фи-л-адаб ал-араби» («Вклад университета Дивбанд в изучении арабской литературы»). [20] «аш-Ши'р ал-араби фи Кирала мабда'уху ва татаввруху» («Арабская поэзия в штате Керала: возникновение и развитие») Вираи Мухиуддина Араббинта, [2] «аш-Ши'р ал-араби фи-л-Хинд» («Арабская поэзия в Индии») Мухаммада Саида ат-Турейхи, [18] «ал-Луга ал-арабия ва адабуха фи Шибх ал-карра ал-хиндия ал-пакистания.») («Арабский язык и литература на полуострове Индостан и в Пакистане») Сайида Развана Али ан-Надави [15] и другие.

В индийских высших учебных заведениях и научных учреждениях нередко проводились различные семинары и симпозиумы, посвященные проблемам распространения и изучения арабского языка и арабской литературы в Индии, примером чего может служить сборник докладов и сообщений, выпущенным институтом имени Джамала Мухаммада в г. Туршинафли [17].

Не обошли вниманием исследователи и факт существования в Индии прессы и периодических изданий на арабском языке, чему посвятил специальную работу под названием «ас-Сихафа ал-арабия фи-л-Хинд наш'атуха ва татаввруха» («Арабоязычная журналистика в Индии: становление и развитие») Айюб Таджуддин ан-Надави [10].

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

В 2013 году список научно-исследовательских работ об арабоязычной прозе и поэзии, об известнейших учёных, писателях и поэтах, создававших свои произведения в Индии, Пакистане и Бангладеш на арабском языке, пополнился еще одной замечательной книгой, озаглавленной «А'лам ал-муаллифин би-л-арабия фи-л-бидад ал-хиндия» («Выдающиеся деятели Индии, пишущие на арабском языке»). Именно она является объектом рассмотрения в настоящей рецензии.

Книга появилась на свет благодаря усилиям трех авторов: Джамалуддина ал-Фаруки, Абдурахмана Мухаммада и Абдурахмана Хасана. Книга выпущена в первом издании Центром культурного наследия, созданного известным арабским любителем древних рукописей, знатоком старины и меценатом Джум'ой ал-Маджид в Дубайе Объединенных Арабских Эмиратов.

Книгу предварил вступительным словом представитель Центра Джум'ы ал-Маджида доктор Иззуддин ибн Згейба, который кратко обозначил основные темы данного исследования и, отметив его научную значимость и новизну, высоко оценил усилия его авторов.

Авторы, в свою очередь, указывая в своем предисловии на актуальность темы, отсутствие обобщающих работ об арабоязычном научном и литературном наследии индийских учёных и литераторов и на необходимость полноценного изучения его, ставят перед собой задачу восполнения пробела в этом направлении и показ подлинной роли и вклада индийских деятелей науки и культуры в развитие и популяризацию арабского языка и литературы в Индии. Но главной целью, подчеркивают они, является всемерное представление их наследия арабоязычному миру, а через него и всему мировому сообществу. По их словам, осуществленные до нынешнего времени издания на арабском языке ограничивались исследованием либо одного конкретного периода индийской истории, либо какой-то одной области Индии, где в той или иной форме существовала арабоязычная среда. Настоящее же издание отличается от предыдущих тем, что оно по возможности наиболее полно отражает историю распространения ислама, а вместе с ним и арабского языка, в Индии, показывает различные этапы возникновения и развития арабской литературы в Индии,

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

определяет на конкретных примерах вклад арабоязычных ученых, писателей и поэтов в обогащение и развитие арабской поэзии и прозы, наглядно рисует связь арабоязычной литературы Индии с собственно арабской литературой, картину их взаимодействия и взаимовлияния и т.д.

Книга состоит из общего введения и четырех глав, каждая из которых охватывает определенный период функционирования арабоязычной литературы в Индии.

Как известно, арабский язык впервые прозвучал на океанском побережье Индии из уст арабских мореплавателей и торговцев, прибывших сюда на судах, груженных разнообразными товарами. Города на юге Аравийского полуострова превратились в крупнейшие перевалочные базы, куда привозились товары из Африки и Европы и откуда морским путем через Персидский залив они переправлялись в Индию и на многочисленные острова архипелага. Оттуда же иные товары доставлялись по морю до Хадрамаута в Йемене, откуда многочисленные караваны везли их на север в Ирак, Сирию и далее в Европу. Малибар и Гуджерат стали для арабских мореплавателей и купцов, выполнявших одновременно функцию мусульманских миссионеров, главными воротами в Индию. Правители здешних княжеств весьма благожелательно относились к арабским торговцам и миссионерам, позволяя им распространять среди местного населения свою религию – ислам, предусматривавшую заучивание аятов и сур Священного Корана для чтения их в молитвах. С ростом числа индийских мусульман возрастала и необходимость разъяснения им основополагающих принципов, требований и обрядов нового для них вероучения. Для понимания всего этого требовалось знание хотя бы элементарных основ арабского языка. Постепенно число новых адептов, в совершенстве владевших арабским языком, стало расти.

Распространению ислама и арабского языка в Индии способствовала активизация взаимных торговых отношений между индийцами и арабами, в результате чего на индийском побережье, а затем и в глубине страны стали появляться целые арабские поселения и торговые колонии. Как показывают авторы рецензируемой книги, первоначальный период распространения в

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Индии ислама, а вместе с ним и арабского языка, довольно подробно освещен в специальных монографиях Мас'уда Алима ан-Надави [12], Абулхасана Али ан-Надави [9], Абдулгафура ал-Касими [6], Мухиуддина ал-Алваи [1], и других. Постепенно в Индии стала складываться исламская культура [22], начало которой на юге полуострова было положено в ходе торговой и миссионерской деятельности арабов, прибывших по морю из южной части Аравийского полуострова, получившей у древних греков название «Арабия феликс» («Счастливая Аравия»), а на севере в результате военных походов и операций, предпринимавшихся по сути во времена правления первых праведных халифов Умара, Усмана и Али ибн Абуатиба. Завоевание некоторых областей Индии производилось и при последующих халифах. Но особое место в истории Индии занимают завоевательные походы Газневидских султанов, преследовавшие в основном экспансионистские и грабительские цели.

Авторы книги отмечают, что в период правления в Индии Газневидских султанов позиция арабского языка здесь значительно ослабла и его место занял язык фарси. Но, тем не менее, преимущественно на арабском продолжали писать свои труды жившие в Индии, но прибывшие сюда из других стран знаменитый ученый Абурайхан ал-Бируни – автор книги «Чудеса Индии», шейх Мухаммад Исмаил – первый в Индии профессиональный собиратель хадисов и комментатор Корана, известный поэт Мас'уд Са'д Салман и другие. В данном случае вызывает недоумение то, что авторы называют персидско-таджикского поэта Мас'уда Са'да Салмана «известным арабским поэтом». [с.17] Однако то, что данное утверждение не соответствует действительности, и доказывать нет надобности. Но что в диване стихов Мас'уда имеется отдельные фрагменты на арабском языке и что существуют предположения о принадлежности ему дивана арабских стихов, который никем до сих пор не обнаружен, то об этом написано немало, в том числе и автором настоящих строк [8].

Во времена правления Гуридов в Индии, длившегося немногим более двадцати лет, число мусульманских ученых, привлекаемых спокойной обстановкой при дворах индийских правителей, а точнее, мусульманских правителей Индии и их благожелательным

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

покровительством ученым, поэтам, писателям, музыкантам, зодчим и талантливым представителям иных искусств и ремесел, возросло многократно. К этому следует добавить и обстановку ужасных зверств, насилия и произвола, чинимых ордами монголо-татар на завоеванных ими территориях от Бухары и Самарканда до самой столицы мусульманского мира – Багдада, отчего в относительно спокойную Индию бежали люди науки, литературы и искусства. К примеру, по утверждению авторов книги, основанный в те годы город Дели стал одним из крупнейших центров исламской цивилизации и по количеству сосредоточившихся там выдающихся умов эпохи мог соперничать с другими известными научными и культурными центрами, такими как Багдад, Бухара, Каир, Кордова и некоторые другие. Многие из этих ученых и людей пера создавали свои творения на арабском языке. Достаточно вспомнить видного богослова, муhammadisa и языковеда шейха ал-Хасана ибн Мухаммада ибн ал-Хасана ас-Сагани ал-Лахури, обогатившего арабскую лингвистическую науку своим двадцатитомным сочинением «ал-Убаб аз-захир ва-л-лубаб ал-фахир», а науку о хадисах сочинением «Машариқ ал-анвар ан-набавия мин сихах ал-ахбар ал-мустафавия» («Блистания пророческих лучей из достоверных сведений пречистых»).

В период правления Халаджей (689/ - 720/), а вслед за ними Туглукидов (720/ - 815/) научная и художественная литература на арабском языке, хотя и в меньшей степени, продолжала бытовать в Индии наряду с фарсиязычной. Одним из подвижников в деле упрочения позиции арабского языка и арабской литературы в Индии данного периода был известный суфий шейх Низамуддин Авлия, читавший пламенные проповеди на арабском языке. Кстати, он был учителем и наставником крупнейшего фарсиязычного поэта Индии Амира Хусрава Дехлави, прекрасно владевшего арабским языком, высоко ценившим арабскую литературу и неоднократно излагавшим в своих сочинениях оригинальные мысли об общих и отличительных особенностях арабского и персидского стиха [16]. Амир Хусрав считал, что по своим возможностям его родной язык хинди в поэтическом творчестве нисколько не уступает языку фарси, однако не может идти в сравнение с языком арабским – языком Пророка ислама (с)

и Священного Корана. Его отношение к арабскому языку и место арабского языка в его творчестве проанализировано в нашей работе «Место арабского языка в поэтическом творчестве Амир Хусрава Дехлави» [7]. К слову, по собственному утверждению, Амир Хусрав намеревался составить из своих арабских стихов отдельный диван, но удалось ли ему осуществить это намерение или нет, остается неизвестным. Лишь можно констатировать, что среди его персидско-таджикских стихов, особенно газелей, нередко встречаются отдельных байты или целые поэтические фрагменты на арабском языке, которые ярко свидетельствуют о его прекрасном знании последнего. Немало талантливых арабоязычных ученых, писателей и поэтов, как показывают авторы, жило в Индии и в эпоху господства в этой стране так называемой династии Великих моголов (933/ - 1273), начало которой положил внук Тимурланга (Хромого Тимура) Захируддин Бабур. Это целая плетяда звезд первой величины на научном и литературном небосводе Индии: Абулфайз Мубарак ан-Нагури, Гулам Накшбанд ал-Лакнави, Абдулджалил ал-Билгами, Мухаммад А'ла ат-Таханави – автор Энциклопедии науки и искусства, Абдулнаби ибн Абдуррасул Ахмаднасари – автор Энциклопедии руководства для ученых, широко известные ученые и писатели Шах Валиюллах ад-Дехлави, Гуламали Азад ал-Билгами и многие другие.

Авторы книги о выдающихся арабоязычных деятелях Индии уделили внимание и тем арабским исследователям древности, средневековья и нового времени, которые обращались в своих произведениях к индийской тематике, разрабатывали индийские сюжеты, переводили с индийского языка на арабский или фарси или же с арабского на другие языки научные и художественные произведения индийских авторов. Так, они упоминают крупнейшего арабского ученого и писателя Абуусмана ал-Джахиза (775-868), в трудах которого можно встретить большое количество интересных наблюдений и суждений о культуре, верованиях, обычаях и нравах индийцев, хотя ему и не приходилось бывать в их удивительной стране в отличие от Абурайхана ал-Беруни и Ибн Батуты, долгое время проживавших в Индии, а также Ибн

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Хордадбеха, аш-Шахристани, аш-Шарифа ал-Идриси, ал-Казвии и др.

В новое время, точнее, начиная уже с XIX века, арабские ученые и писатели сделали немало для того, чтобы познакомить своих соотечественников с историей и культурой Индии. Так, например, ливанский литератор Вади' ал-Бустани (род. 1888г) осуществил перевод «Махабхараты» и некоторых частей книги Калидаса «Шакунтала». Эти переводы были изданы Индийским советом культурных связей в 1952 году.

Огромный подъем испытало искусство литературного перевода и в самой Индии, что дало возможность познакомить арабоязычного читателя за пределами Индии с лучшими произведениями современных индийских авторов [21].

Известный египетский писатель и журналист Анис Мансур, посетивший Дели, Бомбей и Калькутту, описал свои впечатления от поездок по Индии в своей книге на арабском языке «Вокруг света за сто дней». Вот как он отзыается в ней об индийцах: «Это весьма замечательные люди, необычайно спокойные и приветливые, их миролюбие заложено глубоко в их сознании, а неприятие индийцами кровопролития проистекает из глубин их истории и верований. Аскетизм их является элементом, присущим всем индийским религиям».

Проникновение англичан в Индию в XVI веке и организация ими Ост-Индской компании ознаменовали новый период в национальной истории страны. С их приходом и при их участии здесь начались кровавые раздоры и междоусобицы, стала постепенно угасать культурная жизнь. Лишь благодаря огромным усилиям отдельных индийских просветителей огонь науки, культуры и искусства не погас вовсе. Именно эти патриоты Индии вновь вдохнули в него новую жизнь и сохранили для потомков это культурное и духовное наследие ислама. Научная и культурная жизнь была возрождена и продолжала свое существование в период английской оккупации благодаря неустранной деятельности Сайида Ахмадхана, Сайида Сулеймана ан-Надави, Шибили Ну'маны, Мавлана Абулкалама Азада, Хакима Аджмалхана, Сайида Мухаммада Али Джаяхара, шейха Хусейна Ахмада ал-Мадаии, шейха Махмуда ал-Хасана ад-Диванди, шейха

Идриси, ал-Казвини XIX века, арабские чтобы познакомить турой Индии. Так устани (род. 1888г) горых частей книги изданы Индийским

тво литературного кность познакомить Индии с лучшими ов [21].

лист Анис Мансур. сь свои впечатления ском языке «Вокруг об индийцах: «Это спокойные и то в их сознании, з екает из глубин их ементом, присущим

веке и организации новый период з м и при их участии ждоусобицы, стала благодаря огромным лей огонь науки. ти патриоты Индии и для потомков это чная и культурная е существование в анной деятельности и-Надави, Шибхи кима Аджмалхана, сейна Ахмада а-Диванди, шейх-

Ахмадшаха ал-Кашмири, Мухаммада Икбала ал-Лахури, Абдулхамида ал-Фарахи, казия Атхара ал-Мубаракфури, Мухаммада Юсуфи Кукана ал-Умари, шейха Абулхасана Али ан-Надави и многих других верных сынов Индии, которые создавали свои творения как на, своем родном хинди, а так же на фарси и английском, так и на арабском языке.

Огромную заслугу индийских ученых перед арабским и мусульманским миром в деле сохранения и развития культурного и духовного, в частности, богословского наследия, отметил профессор ас-Сайд Рашид Риза, который в своей книге «Мифтах кунуз ас-сунна» («Ключ к сокровищам Сунны») писал: «Если бы не усилия и не забота индийских ученых о развитии науки о хадисах в эту эпоху, то она была бы обречена на исчезновение, как это произошло в ряде стран Востока». Действительно, такое случилось в Египте, Сирии, Ираке, Хиджазе и некоторых других странах, начиная с XVI века.

На арабском языке продолжают создавать свои произведения в Индии и наши современники, которые пишут об истории ислама в своей стране и его культурном наследии, об актуальных проблемах Индии, арабских стран и мусульманского мира, о вызовах и угрозах, возникающим перед лицом ислама и современного человечества, о проблемах мирного существования различных народов и конфессий как в Индии, так и во всем мире, о многообразных аспектах диалога цивилизаций и плодотворного взаимодействия наций. Кроме того, они создают на арабском языке талантливые литературные произведения как в прозе так и стихах.

Авторы книги «Выдающиеся деятели Индии, пишущие на арабском языке», дали в ней целую серию очерков жизни и творчества около пятидесяти ученых, писателей и поэтов, произведения которых обрели широкую популярность в научных кругах мусульманского мира, особенно среди арабоязычных читателей.

Начинается серия с творчества наиболее раннего арабоязычного поэта индийского происхождения из провинции. Синд Абу'ата ас-Синди, родившегося в начале VIII века, жившего на рубеже двух эпох – Омейядской и Аббасидской и упоминаемого в таких древнеарабских историко-литературных антологиях, как

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

«аш-Ши’р ва-ш-шу’ара» Ибн Кутайбы, «Китаб ал-агани» Абулфараджа ал-Исфахани, «Му’джам аш-шу’ара» ал-Марзубани. «Вафайат ал-а’ян» Ибн Халликана и некоторых других.

Авторы книги приводят весьма интересные данные об ученых, писателях и поэтах – уроженцах Индии, волею судеб оказавшихся среди арабских племен, сохранивших в чистом виде свой язык арабов, и освоивших этот язык столь совершенно, что их произведения на арабском языке составляют ныне неодолимую часть арабо-мусульманской культуры, а имена многих из них вписаны в историю арабской литературы и арабского языкознания. К ним относится ал-Имам Разиуддин ас-Сагани (577/ - 650/), родители которого были выходцами из средневекового Саганиана или Чаганиана (пределы нынешней Гиссарской долины в Таджикистане), перебравшимися в Лахор, где и родился Разиуддин, получивший основное образование в Индии и изучавший впоследствии науку о хадисах в Мекке, Медине и Багдаде и на протяжении нескольких лет совершенствовавший свои познания в арабском языке среди арабских племен Аравии.

Перу ас-Сагани, которого авторы книги считают возможным приравнивать к таким корифеям как Халил ибн Ахмад, Ибн Дурейд, ал-Джаухари, аз-Зинджани, принадлежат сорок шесть крупных сочинений, двадцать два из которых посвящены только проблемам арабского языкознания. Лишь одно только из этих сочинений под названием «ал-Убаб аз-захир ва-л-лубаб ал-фахири» состоит из двадцати томов. А его дополнение к знаменитому словарю «ас-Сихах» ал-Джаухари насчитывает шесть больших томов. И таких талантливых и плодовитых ученых, писателей и поэтов, создававших свои произведения на арабском языке, в каждый период истории Индии было множество. Авторы книги сообщают краткие сведения о жизни и творчестве каждого из тех, кто внес наибольший вклад в науку и литературу, перечисляют его труды, подчеркивают главные особенности его творчества, возможностями приводят оценки, данные ему другими выдающимися лицами эпохи, помещают наиболее примечательные образцы поэтических или поэтических творений.

В книге указывается, что некоторые ученые, писатели и поэты, будучи выходцами из других стран, прибыли в Индию в раз-

истории
коренин
освоивши
так и в
таковы
ал-Умар
Шейх а
и пр. И
селении
благочест
должно
Абдулла
предпри

Шах
мыслите
авторы
выдающ
истории
основоп
Шафи’и
Иби Ха
и глуб
прекрасн
времени.
решения
политич
преодоле
гениальны
посвятили
и фанати

Ко
талантли
отражал
животреп
стихов Ш
Шейхом

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

«Китаб ал-агани» ара» ал-Марзубани, х других.

данные об ученых, судеб оказавшихся в виде свой язык вершенно, что их ныне неодолимую на многих из них ского языкоznания. ани (577/ - 650/), скового Саганиана грской долины в

где и родился ии в Индии и Мекке, Медине и енствовавший свои Аравии.

итают возможным ибн Ахмад, Ибн ежат сорок шесть посвящены только и только из этих л-лубаб ал-фахир» ие к знаменитому шесть больших иеных, писателей и арабском языке, в то. Авторы книги ве каждого из тех, у, перечисляют его го творчества, по ими выдающимися льные образцы их

писатели и поэты, в Индию в разные

исторические эпохи. Но основной костяк всегда составляли коренные жители, получившие прекрасное образование и освоившие многие науки на арабском языке как у себя на родине, так и в научных школах арабских и мусульманских стран. В числе таковых можно назвать, к примеру, ал-Имама Шаха Валиюллаха ал-Умари ад-Дехлави, прозванного в народе и научных кругах Шейх ал-ислам, Хаким ал-умма, Худжат ал-анам, Маснад ал-Хинд и пр. Шах Валиюллах ад-Дехлави родился в 1114/1702 году в селении Фалат неподалеку от Дели в семье весьма образованных и благочестивых людей. Многие члены его семейства занимали должности казиев, муфтиев, мударрисов, а его отец Шейх Абдурахим даже принимал участие в составлении сборника фетв, предпринятое по велению небезызвестного султана Аврангзиба.

Шах Валиюллах ад-Дехлави был крупнейшим ученым, мыслителем и общественным деятелем, которого, как считают авторы книги, без колебания можно поставить в один ряд с такими выдающимися личностями, сыгравшими неоценимую роль в истории ислама и исламской мысли и ставшими основоположниками правовых школ и толков, как ал-Имам аш-Шафи'н, ал-Имам Ахмад ибн Ханбал, Шейх ал-ислам Ибн Таймия, Ибн Халдун и ряд других. Он был переводчиком Корана на фарси и глубокомысленным его комментатором, просветителем, прекрасно разбирался в проблемах политики и экономики своего времени, предлагал власть предержащим рациональные пути решения существовавших в Индии острых общественно – политических и социально – экономических проблем, и способы преодоления критических ситуаций. Он был действительно гениальной личностью с разносторонними интересами, посвятившей всего себя борьбе против безграмотности, невежества и фанатизма, за единство мусульман и представителей других конфессий, родиной которых была Индия.

Ко всему этому Шах Валиюллах ад-Дехлави писал талантливые стихи на персидском и арабском языках, в которых отражал свои мысли о волновавших его актуальнейших и животрепещущих вопросах жизни. Сохранился диван арабских стихов Шах Валиюллаха, собранный и изданный его сыновьями Шейхом Абдулазизом и Шейхом Рафи'уддином.

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

И таких, подобных Шаху Валиюллаху поистине гениальных личностей, как показывают авторы книги, в Индии во все эпохи было множество. Благодаря им получал свое развитие и распространение арабский язык, на котором эти верные сыны писали свои научные трактаты и литературно-художественные сочинения, которые представляли мудрость Индии не только арабскому, но и всему мусульманскому миру.

Настоящая книга вводит в научный оборот огромный пласт материала, который может представить колоссальный интерес как для арабистов, так и для индологов и иранистов, да и всех, кто интересуется вкладом ислама и арабской культуры в индийскую цивилизацию. Знакомство с книгой порождает уверенность, что дальнейшее исследование этой темы принесет науке еще немало новых и увлекательных открытий.

Литература

1. ал-Алваи, Мухиюддин. ад-Да'ва ал-исламия вэ татаввуратуха фи Шибх ал-карра ал-хиндия. – Димашк: Дар ал-каlam (б.г.)
2. Араббинт, Виран Мухиюддин. аш-Ши'р ал-араби фи Кирала: мабда'уху ва татаввуруху. – Калькутта, 2003.
3. Ахмад, Ашфак Мусахамат ал-Хинд фи-н-наср ал-араби хилал ал-карн ал-ишрин. – Нью – Дели: Матба'ат Макуф, 2003.
4. ал-Бакуви, Кудратуллах. Ал-Аллама ас-Сайд Абдулхай ал-Хасани. – Джидда: Дар аш-шурук, 1982.
5. Зафарулислам Хан. Ал-Имам Шах Валиюллах ад-Дехлави: хаятуху ва асрху. – Дели: Ма'хал ад-дирасат ал-исламия, 1996.
6. ал-Касими, Абдулгафур. ал-Муслимуна фи Кирала. – Малабарам: Матба'ат ал-Акмал, 2000.
7. Мардонӣ Т.Н. Мақоми забони арабӣ дар эҷодиёти Амир Ҳусрави Дехлавӣ// Саҳифаҳое аз равобити адабии Арабу Аҷам. – Душанбе: Ирфон, 2010. – С. 70-89.
8. Мардонӣ Т.Н. Мақоми забони арабӣ дар эҷодиёти Амир Ҳусрави Дехлавӣ// Саҳифаҳое аз равобити адабии Арабу Аҷам. – Душанбе: Ирфон, 2006.
9. ан-Надави, Абулхасан Али. ал-Муслимуна фи-л-Хинд// Маджаллатал ал-Маджма' ал-илми ал-ислами. – Лакнав, 1998.

стине гениальных
эдии во все эпохи
свое развитие и
эти верные сыны
о-художественные
Индии не только

огромный пласт
сынний интерес как
зов, да и всех, кто
уры в индийскую
уверенность, что
науке еще немало

ал-исламия ва
Димашк: Дар ал-

р ал-араби фи
2003.

н-наср ал-араби
тат Макуф, 2003.
ид Абдулхай ал-

шах ад-Дехлави:
-исламия, 1996.
фи Кирала. –

эчодиёти Амир
бни Арабу Ачам.

абская поэзия. –

уна фи-л-Хинд//
Лакнав, 1998.

СУХАНШИИОСЙ, № 2 2013

10. ан-Надави, Айюб Таджуддин. ас-Сихафа ал-арабия фи-л-Хинд: нап'атуха ва татаввуруха. – ал-Хинд: Джамму Кашири (б.г.).
11. ан-Надави, Валиюддин. Ал-Имам Абдулхай ал-Лакнави: ал-Ламат ал-Хинд ва имам ал-мухаджан ва-л-Фукаха.. – Димашк: Дар ал-калам, 1996.
12. ан-Надави, Мас'уд Алим, Та'рих ад-да'ва ал-исламия фи-л-Хинд. – Пакистан: Дар ал-уруба (б.г.)
13. ан-Надави, ас-Сайд Мухаммад Иджтиба. ал-Амир Сиддик Хасанхан: хаятуху ва асаруху. – Димашк: Дар Ибн Касир, 1999.
14. ан-Надави, ас-Сайд Мухаммад Иджтиба. ал-Имам Ахмад ибн Абдуррахим ал-ма'руф би-ш-Шах Валиюллах ад-Дехлави. – Дели: Матба'ат Джамал, 1976.
15. ан-Надави, Сайд Ризван Али. ал-Луга ал-арабия ва адабуха фи Шибх ал-карра ал-хиндия ал-пакистания. – Карачи: Матба'ат ал-Мукаррам ли джами'ат Карачи, 1995.
16. Тагоймуродов Р. Вижагиҳои шеъри форсӣ ва арабӣ аз назари Амир Хусрав // Маҷмӯаи мақолаҳои Ҳамоиши байналмилий «Саҳми/ Амир Хусрави Дехлавӣ дар фарҳанги Осиёи Марказӣ» Душанбе, 11 – 12 апрели соли 2013. – Душанбе, 2013. – с. 179 – 190.
17. Татаввур ал-луға ал-арабия ва адабиҳо фи-л-Хинд (Маджму'ат ал-муҳадарат ал-мулқат фи-надва ал-мун'акида би куллият Джамал Мухаммад. – Туршанафли (б.г.).
18. ат-Турейхи, Мухаммад Сайд. аш-Ши'р ал-араби фи-л-Хинд. – Бомбей: ал-Марказ ал-хинди ал-арби (б.г.).
19. ал-Фаруки, Зубайр Ахмад. ал-Адаб ал-арабия фи-л-Хинд. – Багдад: Дар ал-хуррия, 1978.
20. ал-Фаруки, Зубайр Ахмад. Мусахамат Дар ал-улум би Дивбанд фи-л-араб ал-араби. – Нью-Дели: Дар ал-Фаруки, 1990.
21. Хабибулла Хан. ат-Тарджама ал-арабия фи-л-Хинд ба'д ал-истиклал. – Нью – Дели: Дар Салман ли-т-тиба'а ва-н-нашр (б.г.)
22. ал-Хасани, Абдулхай. ас-Сакафа ал-исламия фи-л-Хинд// Маджма' ал-луға ал-арабия. – Димашк, 1983.

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

МУАЛЛИФОНИ ШУМОРА

Маликзод Аизурат- ходими илмии шуъбаи таърихи адабиёт ва нашри осори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва меросии хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Мардонӣ Тоҷиддин – мудири шуъбаи арабшиносии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология;

Мисбоҳиддии Нарзикул- декани факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илми филология, профессор;

Муллоаҳмадов Мирзо - сарходими илмии шуъбаи таърихи адабиёт ва нашри осори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва меросии хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Муҳаммадиев Шамсиҷдин- ходими калони илмии шуъбаи таърихи адабиёт ва нашри осори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва меросии хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Обидов Додоҷон- сарҳодими илмии шуъбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи А.Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология;

Оқилова Мұтабар Ахмадчоновна – дотсенти кафедраи забони форсии муосири ДДХ ба номи академик Бобоҷон Faғurov, номзади илми филология;

Рӯзӣ Аҳмад- ходими пешбари илмии илмии шуъбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Сатторзода Абдунаబӣ - мудири шуъбаи таърихи адабиёт ва нашри осори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мереси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология, профессор;

Турсон Ақбар - директори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми фалсафа;

Хуросонӣ Алии Муҳаммадӣ- ходими пешбари илмии шуъбаи таърихи адабиёт ва нашри осори Институти забон, адабиёт,

аърихи адабиёт ва
иносий ва меросии
илмология;
иносии Институти
ба номи Рудакии

ети филологияни
тими филология.

шульбай таърихи
шарқшиносӣ ва
вобастаи АИ ҶТ.

илмии шульбай
забон, адабиёт.
АИ ҶТ, номзади

шульбай фолклори
и хаттии ба номи

кафедраи забони
бочон Фафуров,

шульбай фолклори
и хаттии ба номи

рихи адабиёт ва
иносий ва мероси
тими филология,

забон, адабиёт,
и АИ ҶТ, узви

и илмии шульбай
забон, адабиёт.

СУХАНШИНОСӢ, № 2 2013

шарқшиносӣ ва меросии хаттии ба номи Рудакии АИ ҶТ, номзади
илми филология;

Ҳаким Аскар- ходими калони илмии шульбай адабиёти навини
Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи
Рудакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Ҷӯраев Faффор – сарҳодими илмии шульбай забони Институти
забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рудакии
АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми филология, профессор.

СУХАНШИНОСИЙ, № 2 2013

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Джураев Гафар – главный научный сотрудник отдела таджикского языка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук, профессор;

Маликзод Анзурат – научный сотрудник отдела истории литературы и издания памятников Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Мардоии Таджиддии - главный научный сотрудник отдела арабистики Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Мисбохиддини Нарзикул- декан филологического факультета Таджикского национального университета, доктор филологических наук, профессор;

Муллоахмадов Мирзо - главный научный сотрудник отдела истории литературы и издания памятников Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, член-корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Мухаммадиев Шамсиддин - старший научный сотрудник отдела истории литературы и издания памятников Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Обидов Дододжон - главный научный сотрудник отдела фольклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Окилова Мутабар Ахмаджоировна – доцент кафедры современного персидского языка Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова, кандидат филологических наук;

Рузи Ахмад – ведущий научный сотрудник отдела фольклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Сатторзода Абдунаби - заведующий отделом истории литературы и издания памятников Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Турсои Акбар - директор Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки АН РТ, член – корреспондент АН РТ, доктор философских наук;

Хаким Аскар – старший научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Хурросони Алии Мухаммади – ведущий научный сотрудник отдела истории литературы и издания памятников Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҶОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияи Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла маҷолаю тақризҳо ва аҳбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба табъ мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, маҷолаҳо ба забони русӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳ маҷола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар маҷолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрамии мавзӯй ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳое гирад, ки бо навоварӣ ва аҳамияти илмию амалии худ қобили таваҷҷӯҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи маҷолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳачми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни маҷола бояд дар принтер бо хуруфи андозаи 12 дар як рӯи когази сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёл набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишонии ҷониши, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷӯд бошад);

б) Маҷола дар компьютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардози Word анҷом шудааст; агар хуруфи лотинӣ ё дигар

СУХАНШИНОСӢ, № 2 2013

аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳоии дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола – 1 саҳифа;
- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақриз - 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илми - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр **чудо** карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Фехристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба ҳатти кирилӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани мълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, тезододи умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айнӣ С. Куллиёт. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. Ҷ. 1.- 555 сах.

2. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985.-444 сах.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурран мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айнӣ С. Маънои калимаи тоҷик // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингуу // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар доҳили матн истинод ба манбаз дар доҳили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул чудо карда мешавад, мисол: [Писарек 2003, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [Писарек 2003, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

СУХАНИНОСӢ, № 2 2013

Дастнавис бояд бодиқкат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризояти худро барои чоп ба таври ҳаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шарифҷон Ҳусейнзода, 35, Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси ҳаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷраи 27, дафтари маҷаллаи «Суҳаниносӣ»

Телефон 221-22-40.

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Жу
литерат
Академ
В
информ
Жу
публика
сопров
языках.

В пр
дать об
задач ис
предста
значимо

1. Аи
языке. Р
русском
превыша

2. Те
12 - с од
(A4). На
отпечатат
примечат
левое и г

3.
а) св
звание,
почтовое
при нали
б) ст
представа
авторско

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка, литературы, востоковедения и нисьмеиного наследия имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал «Словесность» выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском языке. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word;

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

ширифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) для книг - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

3. Айнӣ С. Куллиёт. – Сталинобод: Нашрдавточ, - 1958. Т. 1. - 555стр.

4. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш. 1985.-444стр.

б) для статей - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айнӣ С. Маънои калимаи тоҷик // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингу // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [Писарек 2003, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [Писарек 2003, 272-280].

СУХАИШИНОСӢ, № 2 2013

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной нравке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Шарифджана Хусейнзаде, 35, Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 27, редакция журнала «Словесность»

Телефон: 221-22-40.

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

СУХАНШИНОСӢ, № 2 2013

АЪЗОИ ҲАЙАТИ ТАҲРИР:

Зикриёев Фарҳод - сарходими илмии шуъбаи забони тоҷикии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология, профессор;

Имомов Махмадисуф - ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви вобастан АИ ҶТ, доктори илми филология;

Искандаров Қосимшо - мудири шуъбаи Эрон ва Афғонистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми таърих;

Қосимова Мукаррама - профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Қосимов Олимҷон - мудири шуъбаи фарҳангнигорӣ ва истилоҳоти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология;

Мардонӣ Тоҷиддии - мудири шуъбаи арабшиносии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология;

Муллоаҳмадов Мирзо - сарҳодими илмии шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Муҳаммадиев Шамсиддин - ходими калони илмии шуъбаи таърихи адабиёт ва нашри осори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, дабири масъул;

Набавӣ Абдуҳолик - ходими калони илмии шуъбаи адабиёти наини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Обидов Додоҷон - сарҳодими илмии шуъбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология;

Олимов Музаффар - сарҳодими илмии шуъбаи Ҳиндустон, Покистон ва Бангладеши Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми таърих;

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Рахимов Дилишод – мудири шуъбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Раҳмонов Шозамон - сарҳодими илмии шуъбаи адабиёти навини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология;

Раҷабов Ҳабибулло - сарҳодими шуъбаи Ҳиндустон, Покистон ва Бангладеши Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология;

Саймиддинов Додихудо – сарҳодими илмии шуъбаи забони тоҷикии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Салимов Носирҷон - директори Китобхонаи миллии Тоҷикистон, узви пайвастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Самад Валий – ходими пешбари шуъбаи таърихи адабиёт ва нашри осори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Сатторзода Абдунабӣ - мудири шуъбаи таърихи адабиёт ва нашри осори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи А.Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология, профессор;

Суфиеv Шодимуҳаммад – мудири шуъбаи Ҳиндустон, Покистон ва Бангладеши Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Турсон Акбар - директори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми фалсафа, сармуҳаррир;

Хочамуродов Олимҷон - сарҳодими илмии шуъбаи Эрон ва Афғонистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология.

Ҳаким Аскар – ходими калони шуъбаи адабиёти навини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, муовини сармуҳаррир;

Ҷӯраев Faффор – сарҳодими илмии шуъбаи забони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми филология, профессор.

СУХАНШИНОСӢ, № 2 2013

СВЕДЕНИЯ О ЧЛЕНАХ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Джураев Гафар – главный научный сотрудник отдела таджикского языка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук, профессор;

Зикриёев Фарход – главный научный сотрудник отдела таджикского языка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук, профессор;

Имомов Махмадисуф - ректор Таджикского национального университета, член-корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Искандаров Косимшо -заведующий отделом Ирана и Афганистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор исторических наук;

Косимова Мукаррама – профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета, член-корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Косимов Олимджон –заведующий отделом лексикографии и терминологии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Мардони Таджиддин - заведующий отделом арабистики Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Муллоахмадов Мирзо - главный научный сотрудник отдела истории литературы и издания памятников Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, член-корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Мухаммадиев Шамсиддин –старший научный сотрудник отдела истории литературы и издания памятников Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, ответственный секретарь;

СУХАНШИНОСЙ, № 2 2013

Набави Абдухалик - старший научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Обидов Дододжон - главный научный сотрудник отдела фольклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Олимов Музаффар - главный научный сотрудник отдела Индии, Пакистана и Бангладеш Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор исторических наук;

Рахимов Дилшод - заведующий отделом фольклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Рахмонов Шозамон - главный научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Раджабов Хабибулло - главный научный сотрудник отдела Индии, Пакистана и Бангладеш Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Саймиддииов Додихудо - главный научный сотрудник отдела таджикского языка Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, член-корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Салимов Носирджон - директор Национальной библиотеки Таджикистана, академик АН РТ, доктор филологических наук;

Самад Вали - ведущий научный сотрудник отдела истории литературы и издания памятников Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Сатторзода Абдунаби - заведующий отделом истории литературы и издания памятников Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

СУХАНШИОСЙ, № 2 2013

Суфиев Шодимухаммад – заведующий отделом Индии, Пакистана и Бангладеш Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Турсон Акбар - директор Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, член-корреспондент АН РТ, доктор философских наук, главный редактор;

Хаким Аскар – старший научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, заместитель главного редактора;

Ходжамуродов Олимджон - главный научный сотрудник стадела Ирана и Афганистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук.

отделом Индии,
ика, литературы,
Рудаки АН РТ,
ыка, литературы,
аки АН РТ, член-
наук, главный

сотрудник отдела
ка, литературы,
Рудаки АН РТ,
юго редактора;
сотрудник отдела
а, литературы,
и АН РТ, доктор

СУХАНШИНОЙ

Маҷаллаи илмӣ
№ 2. 2013

Сардабир
узви вобастаи АИ ҶТ Акбари Турсон

Муовини сардабир
н. и. ф. Аскар Ҳаким

Дабири масъул
н.и.ф. Шамсиддин Муҳаммадиев

Нархаш шартномавӣ
Виросторӣ ва саҳифабандӣ: Шамсиддин Муҳаммадӣ
Хуруфчинии компьютерӣ: Умеда Султоиммамадова

Ба матбаа сунорида шуд 3.04.2014
Барои нашр имзо шуд 7.04.2014
Чопи оғсети. Андоза 70x108 1/8.
Супориши № 33. Адади нашр 500 нусха.

Матбааи АИ ҶТ «Дониш»
ш. Душанбе, кӯчаи С. Айнӣ 121, бинои 2